ZADARSKI KARTULAR
SAMOSTANA SVETE MARIJE

VIKTOR NOVAK

ZADARSKI KARTULAR

ANNO 1066
EGO CRESIMIR REX CHROATIE ET DAL
MATIE, FILIVS STEPHANI REGIS, DO RE
GIAM LIBERTATEM MONASTERIO SAN
CTE MARIE IADERENSIS • EGO CRE
SIMIR REX CHROATIE ET DALMATIE, FI
LIVS STEPHANI REGIS, DO REGIAM LI
BERTATEM MONASTERIO SANCTE MARIE
IADERENSIS • EGO CRESIMIR REX CHRO
ATIE ET DALMATIE, FILIVS STEPHANI
REGIS, DO REGIAM LIBERTATEM MONA
STERIO SANCTE MARIE IADERENSIS •
EGO CRESIMIR REX CHROATIE ET DAL
MATIE, FILIVS STEPHANI REGIS, DO RE
GIAM LIBERTATEM MONASTERIO SAN
CTE MARIE IADERENSIS • EGO CRE
SIMIR REX CHROATIE ET DALMATIE, FI
LIVS STEPHANI REGIS, DO REGIAM LI
BERTATEM MONASTERIO SANCTE MARIE
IADERENSIS • EGO CRESIMIR REX CHRO
ATIE ET DALMATIE, FILIVS STEPHANI

CHARTULARE JADERTINUM
MONASTERII SANCTAE MARIAE

Digessit atque interpretationibus historicis, paleographicis, diplomaticis, chronologicis, topographicis et musicis instruxit

VIKTOR NOVAK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ZAGREB

ZADARSKI KARTULAR

SAMOSTANA SVETE MARIJE

Uredio i popratio uvodnim historijskim, paleografskim, diplomatičkim, kronološkim, topografskim i muzičkim napomenama

VIKTOR NOVAK

ZAGREB 1959

UREDNIK

Akademik MIJO MIRKOVIĆ

KNJIŽNICA
JUG. AKADEMIJE
ZAGREB

I.

TKO JE SVE PROUČAVAO SVETOMARIJSKI KARTULAR?

Među prvim našim historičarima, koji su za svoje radove iskoristili dokumente iz Svetomarijskog Kartulara, (odsada dalje kao S. M. K.), bili su Zadranin Valerij Ponte (1603.–1679.) i Trogiranin Ivan Lučić (Johannes Lucius, 1604.–1679.). Valerij Ponte je o tome ostavio traga u svom rukopisnom djelu *Historia ecclesiastica Jadrensis*, koju je tek 1907.–1909. objavio zadarski historičar Vitaliano Brunelli.[1] V. Ponte naziva S. M. K. kao Regestum S. Mariae, pa iz njega prenosi u cijelosti fundacionu povelju opatice Čike iz 1066. godine. I. Lučić je opet prvi, koji je u svom štampanom djelu *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Amstelodami, 1666.) spomenuo S. M. K. kao *Registrum privilegiorum monialium S. Mariae Jadrensis*, kada prenosi darovnicu kralja Petra Kresimira IV., od godine 1066., kojom kralj dariva manastiru sv. Marije *regiam libertatem*.[2] Na drugome mjestu, u istome djelu, Lučić označava S. M. K. kao *antiqum registrum*.[3] Tu se radilo o preuzimanju podataka iz povelje opatice Većenege, kćeri Čikine, iz godine 1105. Treba da se kaže, da su I. Lučića u njegovu radu veoma zadužila dvojica zadarskih historičara, spomenuti Valerij Ponte i Šime Ljubavac (1608.–1663.). O tome rječito kazuje humanistička prepiska ove dvojice učenih Zadrana sa I. Lučićem, koji je od 1654. radio u Rimu na svome djelu.[4] J. Š. Ljubavac poznavao je dobro i S. M. K. kao i čitav manastirski

[1] V. Brunelli, *Scrittori di cose dalmate inediti o poco noti*. Rivista Dalmatica. Zara 1907.–1909. *Historia ecclesiae Jadrensis auctore Valerio Ponte archidiacono. – La storia della chiesa di Zara dell'arcidiacono Valerio Ponte dall'ab. Giambattista Gerolamo Sorini tradotta dalla latina nella lingua volgare.*

[2] O. c., lib. II., c. XV., 99.

[3] O. c., lib. III., c. IV., 115.

[4] B. Poparić, *Pisma Ivana Lučića Trogiranina*. Starine JAZiU, XXXI, 1905, 278, 303; XXXII, 1907., 50, 70. U Britanskom Muzeju (British Museum) u Londonu, 8606/ Plut. CXXI, čuvaju se pored ostalog i dva Ljubavčeva pisma upućena I. Lučiću iz Zadra 13. XII. 1652. i 15. IV. 1653., u kojima Ljubavac raspravlja o vrlo važnim pitanjima iz vremena hrvatske narodne dinastije. Ni ova pisma kao ni Ljubavčev traktat *Della Dalmazia*, nisu još objavljeni, tek je Šišić u svomu *Priručniku izvora hrvatske historije* (Zagreb, 1914., 321.) objavio samo jedan mali fragmenat, koji se odnosi na situaciju u Hrvatskoj poslije Zvonimirove smrti. – Vidi o Ljubavcu članak Boška Desnice, *Zadranin Šimun Ljubavac. Jedan dalmatinski erudit XVII. vijeka*. Glasnik Primorske banovine, 1938., br. 17.–18., 173.–181.

arhiv, budući da se interesirao i manastirskim starinama, a napose natpisima, o čemu će se nešto više reći u *Notae historicae.*

U XVIII. stoljeću zaslužna su trojica talijanskih historičara, jezuiti Filipo Riceputi, Daniele Farlati i Jacobo Coleti sa svojim monumentalnim djelom *Illyricum sacrum* (1751.–1819.) neobično važnim ne samo za crkvenu historiju Južnih Slavena, nego i njihovu kulturnu i političku historiju. U V. tomu ovog djela D. Farlati obrađuje historiju zadarske dijeceze sa svim njenim sufraganskim dijecezama. Farlatijevi saradnici, među kojima su bili i pojedini Zadrani, nisu mimoišli, poreď ostalih zadarskih arhiva, ni arhiv Sv. Marije. Farlati se služio i spisima zadarskih historičara, napose V. Ponte, objavivši njegov *Rerum ecclesiasticarum Jadrensium commentarius.*[5] Farlati, govoreći o upravljanju biskupa Stjepana zadarskom dijecezom, koje počinje sa 1066. godinom, kad pada osnivanje, odnosno reorganiziranje manastira sv. Marije, donosi iz S. M. K. povelje, ili kako on kaže, tabulae institutionis monasterii virginum Jadrensium.[6] U dodatku V. toma, u času Farlatijeve smrti, Coleti napose spominje iskorišćivanje manastirskog arhiva, tabularium ... Mariani coenobii.[7]

Polovinom XVIII. stoljeća je čitav S. M. K. prepisao Dominik Bersić, jednovremeno kad je nekoliko godina sređivao i sređio manastirski arhiv. Uz ovaj Bersićev prijepis bilo je zabilježeno, rukom samog prepisivača: »Omnia hucusque scripta ex quodam libello in carta membrana, antiquo caractere scripto, ego Dominicus Bersich exemplavi, anno 1755.«[8]

Krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća nastale su dvije manastirske kronike, kojih su pisci iskoristili znatnim dijelom i S. M. K. pored pojedinih dokumenata iz manastirskog arhiva. Prvi spis nosi naslov *Descrizione del Nobil Monastero delle M. M. R. R. Madri Benedittine denominate di Santa Maria nonchè di quello di Santa Catterina.* Na prvoj stranici sastavljač ove *Descrizione* kaže; da potječe »ex notis compositis labore et studio Reverendissimi Domini Domini Canonici Ecclesiae No-

[5] O. c., V. 11–24.
[6] O. c., V, 48, 49, 50–51, 53.
[7] O. c., V, 603.
[8] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Zagreb 1874, (Predgovor), VI. F. Rački, boraveći na studiju u Zadru, poslije Tklačića, također je imao u ruci i original S. M. K.-a kao i spomenute prijepise. Ovog Kukuljevićeva Bersića Rački naziva Brčić, prema znamenitom Zadraninu slavisti Ivanu Brčiću, ali uz njegovo prezime dodaje i njemačko ime Traunberger: »U početku druge polovice prošloga vieka povjereno bi uređenje ovoga arhiva Dinku Ignaciju Brčiću (Traunbergeru), arkivaru obitelji knezova Fanfonje. On se trudio oko toga posla prieko tri godine i dovršio ga 1765 (?) godine.« (F. Rački, *Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih.* Rad JAZiU, XXVI, 1874, 166.

Između dva Svjetska rata je radio u manastiru sv. Marije Mate Klarić, spremajući studiju o Obrovcu. Tada je imao u ruci Bersićev prijepis S. M. K.-a, a ne kaže ništa za original. »Arkiv je neprocjenjive vrijednosti za historiju ... Našao sam brzo nekoliko (isprava) u kopijalnoj knjizi, što ju je za samostan god. 1763 svršio Dominik Ign. Frauenberger prozvani Brčić.« M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava, od X–XIV vijeka.* Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. XVI, 1935, 41, b. 37. Dakle, Bersić, Brčić i Traunberger i Frauenberger, godine 1755, 1765 i 1763 – Kod trojice historičara!

nensis Quirini de Ferrante.«[9] Drugi spis, koji zavisi od prvoga, ali ima i detalja, kojih nema u *Descrizione*, ima naslov *Memorie sopra la chiesa e monastero delle nobili reverende monache benedittine di Santa Maria di Zara.*[10] I ovaj rukopis potječe iz gotovo istog vremena, ali je ipak nešto mlađi. Bit će iz prvog decenija XIX. stoljeća. I u njemu ima prijepisa iz S. M. K.-a.

Godine 1854. i 1856. bio je od hrvatskih historičara prvi Ivan Kukuljević, koji je sabirući historijsku građu, radio i u Zadru, i upoznao se sa prijepisom Bersićevim, ali ne i sa originalom S. M. K.-a.[11] Međutim, od kasnijih historičara prvi je imao prilike, da se upozna sa originalom S. M. K.-a Ivan Tkalčić, kada je 1873., na Kukuljevićevu inicijativu, pošao u Zadar, da još jednom pregleda tamošnje arkivske fondove, prije nego što će dati u štampu već spremljeni prvi tom svoga *Codex diplomaticus*-a, a pored toga da kolacionira još jednom Kukuljevićeve ranije prijepise. Tkalčić je, tada, pronašao dva značajna Kartulara. Ovaj S. M. K., kao i onaj benediktinskog manastira sv. Ivana u Belgradu na moru, kasnije poznat u nauci po izdanju Šime Ljubića kao *Libellus Policorion qui Topicus vocatur.*[12]

I. Tkalčić prvi opisuje i teškoće, na koje je naišao, kad je poželio da se upozna sa historijskim materijalima, koje je imao manastirski arhiv, inače za profani svijet tada potpuno nedostupan. 28. aprila 1873. doživio je Tkalčić taj srećni trenutak, kad mu je bio uručen ovaj toliko traženi svetomarijski rukopis. U pismu od 30. aprila iste godine Tkalčić među ostalim piše u Zagreb Kukuljeviću. »Dodjoh u 2 sata, pozvo-

[9] U Zadru postoje dva primjerka *Descrizione*. Jedan u manastiru sv. Marije, a drugi u Državnom arkivu.

[10] Nalazi se u manastiru sv. Marije, pored S. M. K.-a, u vitrini, kao poštovanja vrijedna rijetkost, uz *Descrizione*.

[11] Kukuljević, o. c., kaže: »Istomu gospodinu Tkalčiću podje za rukom i u arkivu samostana kaludjericah sv. Marije u Zadru naći stari zbornik listinah ovoga samostana, koj meni poznat nebijaše, pošto mi prilikom tamošnjega iztraživanja samo dva novija loša prepisa istoga zbornika dadoše. Ovaj stari zbornik, pisan je, kako g. Tkalčić misli, prije godine 1107., jer su kasnije listine sve do g. 1167. drugom rukom pisane i po Ivanu tadašnjem tajniku i poddjakonu sv. Stošije podpisane. Sav zbornik ima 36 listovah, ali je od velike važnosti radi svoje starine, i radi pravilnosti prepisah.« Prema tome, ovo je ujedno i prvi, na i najzbitiji opis S. M. K.-a. Iste godine Rački je u spomenutoj raspravi *Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih* nešto više posvetio opisu S. M. K.-a, sa gotovo čitavim sadržajem povelja, koje se nalaze u njemu. Rački kazuje, da je stariji dio kartulara »pisan longobardskim pismom ili »littera beneventana«, ali kako se ono kašnje doba razvilo, te je ovdje uglasto (Lombard brisé). Ovaj diel našega rukopisa imao biti pisan već u XII vieku; dočim dodatci pisani su liepom gotikom, i to po svoj prilici u XIII ili XIV vieku.« (O. c., 166–168). Dakako, ovaj se opis razlikuje od moga u *Notae palaeographicae*. Što se tiče Bersićeva prijepisa, koji su imali pred sobom Kukuljević, Rački i Tkalčić, a vjerojatno i Smičiklas, taj danas više ne postoji. Prema mojim saznanjima i upornom istraživanju, po svemu izgleda, stradao je u vrijeme požara, koji je do kraja uništio ogroman dio kurentnih arhivalija, kao i nekih rukopisa, koji nisu bili smješteni u velikoj skrivnici, u zvoniku, koji je kralj Koloman izgradio u slavu svog trijumfalnog ulaska u Zadar 1105. Bilo je to za Drugog svjetskog rata, za fatalnog bombardovanja Zadra 1943.

[12] Starine JAZiU, XXIII., 1890.

nih na porti, na rešetku dodje sama Hrvatica (t. j. jedna od koludrica Sv. Marije), tabernakul se okrene (t. j. uzana pokretna vratašca na prozoru, V. N.) i eto ti „obretenije vethago kodexa." ... Taj codex pisan je echt lombardeskimi još šiljastimi slovi, (da vidite kako mi i ta azbuka ide od ruke, veselili biste se), a kako imam dovoljnih dokazah, pisan je njekako među 1105–1111 godine ili za žive Vekenege. Naš noviji prepisivač (tu Tkalčić misli sigurno na Bersića), mnogo je luda prepisao, n. pr. Madius Grateus mjesto Madius gratia ejus (Christi) i t. d.«[13]

Utrtim stazama Ivana Kukuljevića i Ivana Tkalčića krenuo je maja 1873. u Dalmaciju i Franjo Rački.[14] U Zadru je Rački radio jednako u nekadašnjem Archivio antico dell' i. r. Luogotenenza kao i u spomenutome Sv. Marije. O teškoćama, koje je i on, ma da svećenik višega stepena, imao prije nego što mu je dozvoljeno bilo da posjeti manastir, čija je klauzura bila na glasu sa svoje strogosti, Rački se ovako jada: »Ulaz u sam arkiv, ni je žali bože, ni komu muškomu, pa ni meni dozvoljen. Preporukom nadbiskupske oblasti poďavane su mi listine i rukopisi prieko ruku častnih duvna; te ako se i mogu njihovom učtivosti i pripravnosti pohvaliti, ne bi mogao ipak uztvrditi, da ni je ostao gdje koj spomenik stariji od XII vieka neopažen, koliko i jesam bio o protivnom uvjeravan.«[15]

Kao što je I. Kukuljević u svome *Codex diplomaticus*-u potpuno iskoristio materijale iz S. M. K.-a, tako je to isto učinio i F. Rački u svojim

[13] V. Novak, *Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru*, Zadar 1955, 24. (Separat iz »Zadarske revije« br. 4, 1954, br. 1, 1955). Poslije gotovo dvadeset godina Tkalčić se ponovo vratio na svoj rad u arkivu sv. Marije, u »Katoličkom listu« 1892. Tu je Tkalčić i ovo spomenuo. »Kad sam godine 1873. prepisivao u zadarskim arkivima povelje za „Codex diplomaticus", tada već zanimalo me je, da pronađem izvornu listinu (od godine 1102.), te dobrotom tadanjega nadbiskupa Petra Maupasa bijaše mi dozvoljeno, da u pratnji koludričkoga ispovjednika jezuite Tita, spirituala u ondješnjem sjemeništu, uljeznem preko najstrožije klauzure u koludrički arkiv. Bilo je to 8. svibnja 1873., kad nas sama abatissa pričeka na ulazu i dugim hodnikom povede *u nekakovu ćeliju natrpanu živežom i rubeninom, u srijedi koje bijaše velika drvena škrinja, t. j. samostanska pismohrana.* Otvorih ju, začudih se ne malo *nad tim arhivalnim blagom onako samo nabacanim i neuredjenim*, a da u njem pronađem izvornik, za koji sam ovamo i došao, *trebalo bi mnogo dana*, a moj dopust bijaše ograničen samo na jedan sat. Tužna srdca rastadoh se s tim svjedocima, koji bi mi mogli koju važnu crtu iz davne prošlosti ispripovijediti.« Idem, 26–27. Tkalčić je 1873., kada je pisao Kukuljeviću uistinu 30. aprila dobio prvi put S. M. K. izvan klauzure, a 8. maja je dobio dozvolu, da lično uđe u skrionicu, gde su se nalazila arkivalija, dakle unutar klauzure. Prema tome podatak iz 1873. nije u suprotnosti s ovim iz 1892. godine.

[14] Tu mislim na dva Kukuljevićeva izvještaja o njegovim dalmatinskim istraživanjima. To su *Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854*, (Zagreb 1854) i *Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju i Napulj i Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine* (Zagreb 1857). Oba ova izvještaja poslije 18 godina Kukuljević je dopunio i u lijepoj književnoj formi ponovo objavio 1873, u Zagrebu, kao *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije.* Ovi Kukuljevićevi izvještaji i danas ne gube na svojoj vrijednosti, a pogotovu su bili od koristi svima onima, koji su polazili na studije u tome pravcu u Dalmaciju, pa i samome Fr. Račkomu.

[15] O. c., 165.

Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia, objavljenim u *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, kao VII. volumen, 1877.

U referatu *Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih* kazuje Rački, da je S. M. K. »sbornik listina i izprava o posjedu samostana sv. Marije, te je sličan onomu rogovske opatije.«[16] Međutim, u uvodu svojih *Documenta*, govoreći o kategorijama rukopisa, iz kojih je crpao bilo originale bilo njihove prijepise, upozoruje na dva najstarija kartulara, na Supetarski i Svetomarijski, nazivajući ih knjigama ili regestima.[17]

Poslije Račkoga, u XIX. stoljeću, nitko nije osjećao potrebe da posveti svoju pažnju S. M. K.-u. Tek onda, kad se pristupilo u Jugoslavenskoj akademiji planski pripremljenom izdavanju historijskih spomenika, prvenstveno diplomatičkog materijala, od 1102. do kraja Srednjeg vijeka, što je bilo predviđeno još osamdesetih godina prošlog stoljeća, dakle još za života F. Račkoga, morao se ponovo uzeti u rasmatranje i S. M. K. za dokumentaciju poslije 1102. godine. Čitav ovaj veliki posao grupiran je u četiri skupine. 1. Scriptores; 2. Leges et Statuta; 3. Comitia i najzad 4. *Codex diplomaticus*, ma da je za XIII. stoljeće postojao II. dio Kukuljevićevog *Codex diplomaticus*-a od 1876. Među prvima, koji je preuzeo poslije Račkoga na sebe najveći dio odgovornosti sistematski organiziranog posla, bio je Tadija Smičiklas. Svakako je Smičiklasu bilo nemalo olakšanje, što je pred sobom imao ne samo drugi dio Kukuljevićeva *Codex diplomaticus*-a za XII. stoljeće, nego i za XIII. *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII.*[18] Dakako, Smičiklas je za prve tomove, napose za II., koji se pojavio kao *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, već 1904. uvelike iskoristio ne samo S. M. K. nego i druge materijale iz arkiva sv. Marije. O S. M. K.-u kaže T. Smičiklas u uvodu svoga II. toma, jer se kao prvi tom smatralo Račkoga djelo *Documenta* ... iduće: »*Stara kopijalna knjiga* sv. Marije jest rukopis na pergameni u tri dijela nejednake veličine i različita po dobi zajedno vezana, ali idući jedan za drugim tako, da sačinjaju jednu cjelinu, koja je jamačno imala vrijediti u ono najstarije vrijeme kao potrebna legitimacija pred oblastima. Prvi dio ide do 1105. pisan recimo od pisara iz škole nekadanjega kraljevskoga hrvatskoga kancelara Adama monaka. U druga dva već je okret na gotsku minuskulu ... Mi se žalibože nismo njime mogli poslužiti za

[16] O. c., 166.

[17] »Jam quod *formam*, in qua haecce acta nobis tradita sunt, adtinet, illa partim in chartis singulis, partim in codicibus consignata reperiuntur. *Chartae* longe minori parte authentica, maiori vero apographa exemplaria exhibent. Invaluit quippe in praelaudatis quoque collegiis patriae nostrae sat mature illa communis consuetudo, ut autographa, ad tollendas nefors *jacturae* sequelas, tum in chartis singulis tum in unius libri corpore describentur. Antiquissima talium *librorum* sive *regestorum*, quae ad nos usque devenerunt, exempla sunt codices monasterii s. Mariae Jaderae et s. Petri ad Salonam, uterque membranaceus.« (O. c., VII.) Dalje, u opisivanju S. M. K.-a, Rački ponavlja, što je već rekao ranije u *Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih*.

[18] Starine JAZiU, 21–24, 26–28, 1889–1896.

neke listine. Dospio čovjek lakoumnik do rukopisa i htio mu izmamiti brzo i sigurno sadržaj, polijevao ga taninom i tako neke listine za sve vjekove uništio. Bog mu prosti!«[19] Tko je bio taj »lakoumnik«, kako ga Smičiklas naziva, koji je nekoliko stranica palimpsetskih premazao taninom, teško je reći. Prije svega, otpada mogućnost, da je to bio I. Kukuljević, jer, kako smo pokazali, on nije uopće imao u rukama original S. M. K.-a, već Bersićev prijepis. Dakle, koliko se zna, tko je sve imao u rukama rukopis, to bi mogli biti poreď Bersića u XIX. stoljeću Tkalčić i Rački. Jedva bi se smjelo pretpostaviti, da je ma koji od njih to uradio. Ali, upada u oči, da nijedan od njih uopće ne spominje, da je rukopis oštećen taninom, kad govore o rukopisu. Da li su oni to vidjeli i prešli preko toga, budući da su imali pred sobom i Bersićev prijepis? Treba već sada reći, da je Bersićevo čitanje, unatoč negativnom gledanju na njega I. Tkalčića, uglavnom vrlo dobro, koliko se to može pratiti na onim palimpsetskim mjestima, gďje se ipak naziru konture slova. Da su takva čitanja u cijelosti bila moguća, to prema svemu izgleda, da je taj Smičiklasov »lakoumnik« bio upravo Bersić, koji je stvarno uspio da odgonetne najveći dio skrivenog teksta upravo pomoću tanina, kako su to radili mnogi njegovi savremenici, pa i kasnije tokom čitavog XIX. stoljeća, i kod nas, kao što se to prakticiralo u ostalom naučnom svijetu, dok na kraju nije pronaďen fotofluorescentni metod snimanja palimpsesta.[20]

T. Smičiklasu pomagao je pri radu u Zadru historičar Petar Karlić, kao i kasnije F. Šišiću, kad je ovaj spremao svoju studiju *Kralj Koloman i Hrvati godine 1102.*[21] Tada je prvi Šišić prema fotografskim snimcima arhitekta Ć. Ivekovića donio nekoliko stranica iz S. M. K.-a. Kako je Šišiću bilo važnije da reproducira čitav tekst, a ne i potpun izgleď folijacije tih dijelova rukopisa, on je, potpuno neopravdano slijepio pojedine dijelove, kako bi sve dao na dvije strane, iako se to u rukopisu nalazi na tri stranice. Šišić se u svome izlaganju, govoreći o S. M. K.-u, povodi za Račkim i naziva ga registrom.[22]

Na Šišićevu inicijativu kasnije je čitav S. M. K. fotografirao arhitekt i historičar umjetnosti Ćiril Iveković, i sa tih je ploča Iveković kopirao još 1925. čitav rukopis za moju upotrebu. Pomoću tih snimaka bio je uvelike olakšan studij S. M. K.-a, napose između dva Svjetska rata, kada je dolazak i boravak u Zadru od strane fašističkih okupatora bio veoma otežan. Historijat fotografiranja S. M. K.-a prikazao je P. Karlić.[23]

Godine 1911., kad je Iveković preduzeo snimanje S. M. K.-a, Šišić je pomišljao na njegovo fototipsko izďanje, o čemu je sačuvan spomen u

[19] O. c., II., XVIII–XIX.

[20] V. Novak, *Latinska paleografija*, Beograd 1952, 39, b. 92.

[21] Zagreb, 1907.

[22] O. c., 71.

[23] P. Karlić, *Fotografiranje registra opatica Sv. Marije u Zadru*. Zagreb 1924. (Preštampano iz »Vijenca«, knj. III, br. 17.) Iste godine 1907, kad je Šišić objavio svoju studiju o kralju Kolomanu, Karlić je u radnji *Gundulićev »Vladislav-Osman« po prijepisu Ludovika Ferovića* (preštampano iz Programa gimnazije u Zadru škol. godine 1907.–1908, 5–6.) usput upozorio na značenje S. M. K.-a, koga i on naziva *registrom*.

njegovu pismu, upućenom Karliću, 6. V. 1911., u kome kaže i ovo: »Gosp. Iveković neka svakako čuva plate staklene za pravljenje klišeja. Razumije se, tekst će onaj o zgradi on napisati, Vi historiju manastira do danas; ja ću o listinama i njihovoj važnosti u historiji, a naći ćemo još i drugih. Za nakladnika sam siguran ovdje u Zagrebu.«[24]

Šišić je doista stalno imao na umu, da se S. M. K. kao jedan od najvažnijih spomenika za hrvatsku historiju iz vremena narodne dinastije izda u cijelosti faksimiliran. O tome je sa mnom planirao u Rimu, početkom 1914., kad je radio u Rimu, kao i sa profesorom paleografske škole u Vatikanu, B. Katterbachom, koji je također smatrao da S. M. K. kao izvanredno interesantan pravni i historijski spomenik, a neobično privlačan kao važan paleografski kodeks, izda u cijelosti fototipski, sa odgovarajućim studijama. »Doskora izdat ću taj kodeks (beneventanski dio), govori 1914. F. Šišić u svome *Priručniku izvora hrvatske historije*, u društvu s nekim prijateljima kao *monografiju* o samostanu sv. Marije, kod kojega će posla sudjelovati i profesor vatikanske paleografske škole dr. Katterbach, koji je osobit poznavač beneventanskoga pisma.«[25] Nešto kasnije, u istoj raspravi o Kolomanovu krunjenju 1102. u Belgradu na moru ponavlja raniju misao o izdavanju S. M. K.-a, kad kaže: »Kad taj kodeks iziđe faksimiliran i paginiran (prema istovetnom pismu, jer je danas pobrkan) ,...«[26]

Nije bez značenja da se spomene, da se istom mišlju bavio i T. Smičiklas, koji je također upoznavši S. M. K. smatrao, da bi bilo od velike koristi za hrvatsku nauku, da se čitav kodeks faksimilira, kako je to on saopćio boraveći u Zadru, tamošnjem historičaru V. Brunelliju.[27]

Pravni historičar i hrvatski ban Nikola Tomašić baveći se pitanjem osnova hrvatskog državnog prava kraljevine Hrvatske želio je, da ima pred sobom čitav S. M. K., pa je poslao u Zadar tadanjega arhivara i historičara Emilija Laszowskoga i tadašnjeg kustosa zagrebačkog Arheološkog muzeja Vladimira Tkalčića, da ponovo fotografski snime čitav S. M. K. Taj posao su ova dvojica svršili mjeseca juna 1914., sa odličnim uspjehom. N. Tomašić je pred svoju smrt darovao svoj fotografski primjerak S. M. K.-a Laszowskomu, a ovaj ga poklonio Gradskoj knjižnici u Zagrebu.[28] Danas se taj fotografski primjerak nalazi u fototeci Drž. arkiva u Zagrebu. Ma da je Tomašić poklonio veliku pažnju S. M. K.-u, kao i onom Supetarskom, o čemu sam se uvjerio u jednoj diskusiji s njime o vrstama pisma, septembra 1916., kojim su oba kartulara pisana, nije se nigdje u svojim radovima pobliže izjasnio o ovom veoma važnom spomeniku. Kad u svojim *Pacta conventa* donosi Kolomanovu

[24] P. Karlić, o. c., 9.

[25] F. Šišić, *Priručnik*, 538, b. 1.

[26] F. Šišić, *Priručnik*, 555, b. 1.

[27] V. Brunelli, *La fondazione di S. Maria in Zara.* »Il Dalmata«, 1906, 10. XII., br. 89.

[28] P. Karlić, *Fotografiranje*, 12.

povelju od 1102., kojom je kralj potvrdio manastiru još od Kresimira IV. stečenu regiam libertatem, on kaže, da taj dokumenat prenosi u kopiji iz *kopijalne knjige manastira sv. Marije.*[29] Tu Tomašić još kaže, da je taj rukopis napisan uglastim *longobardskim* pismom, povodeći se i citirajući Račkoga iz njegovih *Iztraživanja.*

F. Šišić je u svome *Priručniku* također dao kratki opis rukopisa ne razlikujući se od Račkoga.[30] U svojoj *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (1925) Šišić se zadržava samo malo na S. M. K.-u, kad govori o fundacionoj povelji opatice Čike, objasnivši fragmentarnost povelje, koja je u kartularu stradala iskidanjem dva folija.[31] Još dok sam bio profesor na Zagrebačkom univerzitetu, F. Šišić je stalno mislio na fototipsko izdanje S. M. K.-a i složio se sa mnom, da zajedno izdamo kartular sa svim potrebnim naučnim aparatom, prethodnim studijama, paleografskom transkripcijom teksta i čitav u fototipskim faksimilima. Godine 1926., mjeseca augusta imao sam prvi put mogućnosti, da posjetim Zadar i da uz pomoć fra. L. Maruna direktora Muzeja hrvatskih starina u Kninu i dra. Mihovila Abramića, direktora Arheološkog muzeja u Splitu, dobijem u ruke, ali samo na nekoliko sati S. M. K. predusretljivošću opatice Margarite Platnar. Tada sam mogao samo da posvetim pažnju sastavu kartulara kolacionirajući fotografske snimke arh. Ć. Ivekovića, koje su mi uveliko olakšale posao, u manastirskom parlatoriju, gdje sam mogao razgledati rukopis. Kako je dozvola za boravak u Zadru bila data samo za dva dana, to se nisam mogao interesirati i ostalim stvarima, koje su se nalazile u manastirskom arhivu. Ma da sam još u dva maha pokušavao da posjetim Zadar, nikako nisam uspio, dakako između dva Svjetska rata. Jednom je uspio da proboravi duže vrijeme u Zadru fra dr. Ante Matijević, koji je 1930./1. mogao da radi u manastiru sv. Marije. Tada je on na moju inicijativu fotografirao najveći dio arhivalija, čiji se snimci danas nalaze u Arhivu Istorijskog instituta Srpske akademije nauka. Nažalost ne mali broj kopija nije uspio, jer radeći u brzini, sočivo nije ponekad zahvatilo čitav dokumenat. I Jugoslavenska akademija dala je snimiti preostali dio arhiva Sv. Marije pod nadzorom prof. M. Barade. Mikrifilmovanje je izvršila prof. Malančec.

Poslije oslobođenja Jugoslavije i priključenja Zadra materi zemlji, moglo se pomišljati na sistematsko proučavanje S. M. K.-a. U tri maha ja sam boravio u Zadru, 1947., 1954. i 1956., kada mi je omogućeno, napose 1954. i 1956., da dobijem rukopis u Institut JAZiU u Zadru na proučavanje, koliko god mi je trebalo. Gotovost č. opatice Benedikte Braun, koja je preživjela sve strahote rata i smrtonosnih bombardovanja i rušenja manastira, da izađe ususret naučnim potrebama, nema sumnje, da bi, da su živi, iznenadila ranije istraživaoce S. M. K.-a, Tkalčića, Račkoga i Smičiklasa. A i č. opatica Braun, kao i njene pomaga-

[29] N. Tomašić, *Fundamente des Staatsrechtes des Königreiches Kroatien, Älteste Zeit: Pacta conventa,* Zagreb 1918, 225.
[30] O. c., 239–240.
[31] O. c., 518, b. 47.

čice, koje se uz pomoć Jugoslavenske akademije staraju o obnovi Čikine zadužbine, vrijedne su čuvarice historijskog blaga od tolike važnosti za ranu hrvatsku historiju.[32]

Planovi T. Smičiklasa i F. Šišića na kraju se ostvaruju shvatanjima i pomoću Jugoslavenske akademije, da bi i drugi spomenik od tolike važnosti za narodnu historiju bio izdan, kao što je to njenom pomoću bio izdan Supetarski kartular.

[32] Ovdje treba da se sa zahvalnošću sjetim pokojnog arhivara E. Laszowskoga, koji mi je 1927. spremno ustupio sve svoje bilješke, koje je 1914. učinio pri fotografiranju rukopisa, a tiču se samog sastava rukopisa. Dakako, i to mi je bilo od pomoći, jer, kako se vidi iz *Notae palaeographicae*, upravo sastav kodeksa je veoma složen.

II.

NOTAE HISTORICAE

1.

KADA JE OSNOVAN MANASTIR SV. MARIJE U ZADRU?

Na pitanje, kada je osnovan benediktinski manastir sv. Marije u Zadru, naša historiografija nije uvijek suglasno odgovarala. Prvi od historičara, koji je dodirnuo pitanje osnivanja manastira sv. Marije, bio je već spominjani Valerij Ponte. Raspravljajući u svom *Rerum ecclesiasticarum commentarius* o zadarskim crkvenim ustanovama i njihovim znamenitostima, objavio je prvi fundacionu ispravu opatice Čike »ex regesto S. Mariae«, i dosljedno zaključio, da je to bilo 1066. godine.[1]

D. Farlati se na dva mjesta zabavio osnivanjem manastira sv. Marije. Na tim mjestima Farlati je protivrečan. Na prvome kaže, da je osnovao manastir kralj Kresimir, a manastiru je bila na čelu Čika, njegova sestra.[2] Na drugom mjestu Farlati je određeniji, kad donosi tabulae institutionis monasterii Virginum Jadrensium, t. j. fundacionu Čikinu ispravu, a ne Kresimirovu, i podvlači, da je osnovateljica manastira Čika »matrona nobilissima cum Domnana filia monasterium S. Mariae fundavit« posvetivši tome događaju više od jedne strane teksta.[3] A sve što on ukratko kazuje, samo »summatim ac breviter« da se nalazi »in tabulis Jadrensibus.«

U XIX. stoljeću je pored ostaloga i o manastiru sv. Marije raspravljao odličan poznavalac zadarske crkvene historije, Carlo Federico Bianchi. Opisujući pojedine crkvene objekte, crkve i manastire, posvetio je Sv. Mariji dvadesetak stranica.[4] Bianchi ne mimoilazi veliku ulogu opatice Čike, kojoj je opat Sv. Krševana Petar podario crkvicu S. Maria Minor, kako bi mogla da obnovi 1066. manastir, budući da je prije ovog

[1] D. Farlati, *Illyricum sacrum*, V, 19.
[2] D. Farlati, *Illyricum sacrum*, V, 8.
[3] D. Farlati, *Illyricum sacrum*, 45–47.
[4] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, Zara 1877, I, 314–334.

Čikina, kako on misli, postojao jedan daleko stariji ženski benediktinski manastir.[5] Bianchi, dakle, smatra, da je ona *obnovila* stari manastir, koji je već početkom X. stoljeća postojao, a onda bio u nekim krizama napušten. A za samu obnoviteljicu, kaže, da je taj stari manastir daleko povećala, kao što je to učinila i sa crkvom, darovanom od krševanskog opata Petra, obogatila ga mnogim posjedovanjima u gradu i izvan njega, i zbog toga može se ona zvati i pravom osnovateljicom svoga manastira, »onde appellarla si può la vera sua fondatrice.«[6] Bianchiju je za postojanje jednog ranijeg manastira bio izvor jedan natpis, koji je bio poznat Šimi Ljubavcu, znamenitom saradniku Ivana Lučića, koga on zove »diligens rerum antiquarum collector.«[7] Bianchi je visoko cijenio ozbiljna Ljubavčeva historijska istraživanja, njegovu akribičnu strogost i naučno poštenje, pa je stoga mogao da pokloni punu pažnju jednom latinskom natpisu, koji je Ljubavac otkrio u najstarijem dijelu zgrade, koji se nazivao »monastero vecchio«. U natpisu se kazuje, kako je opatica Lampredija, na troškove Draga, a u vrijeme, u koje je bio 920. izabran priorom gradskim, povećala taj stari manastir, koji je prema tome postojao i prije 920.

Ovaj, za neke istraživaoce misteriozni natpis, prema Ljubavčevu prijepisu i interpretaciji, napose razrešavanju skraćenica, glasi:

LAMPREDIA AB. MAT. MAG. VIR. VID. MAE. NUP. PEC. DRAG. AVX. DOM. S. AD HON. D. P. F. ET SS. ET S. M. V. ET S. A. B. SVB CVI. REG. VIV. SVB NICEPHORO PR. AN. I.

Ili, kako razrešava Ljubavac:
Lampredia Abatissa, mater, magistra virginum, viduarum, male nuptarum, pecunia Dragonis auxit domum Sanctam ad honorem Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti, et Sanctae Mariae Virginis et Sancti Abatis Benedicti, sub cujus regula vivunt, sub Nicephoro Priore anno primo.

Bianchi, prihvatajući ove podatke kao autentične i u koje ne treba da se sumnja, sasvim dosljedno smatra, da je jedan ženski benedektinski manastir postojao u Zadru i prije 920. Štaviše, postojala je i tradicija, da je taj stari manastir osnovan 906. Prema tome, Lampredija bila bi prva uopće poznata opatica tog benediktinskog manastira u Zadru.[8]

Tragom Bianchija, deset godina kasnije, pošao je s obzirom na vrijeme osnivanja manastira sv. Marije engleski arhitekt i historičar umjetnosti T. G. Jackson. Dakako, Jackson se ne upušta u razmatranje autentičnosti podataka, koje taj Ljubavčev natpis u sebi sadržava, i preuzima obadvije godine, 906. i 1066. kao osnovne u historiji manastira sv. Marije.[9] Prva bi prema tome bila godina osnivanja, a druga obnavljanja manastira, koje je izvršila Čika, Kresimirova sestra. Nitko od hrvat-

[5] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, 315, 322.
[6] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, 322.
[7] J. Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, lib. VI., cap. II. Vidi još i spomenutu raspravu B. Desnice, *Zadranin Šimun Ljubavac*, 173–178.
[8] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, 322.
[9] T. G. Jackson, *Dalmatia. The Quarnero and Istria.* Vol. I. Oxford 1887, 296–308.

skih historičara nije se osvrnuo na ta zaključivanja Bianchija i Jacksona, sve do 1906. godine, kad se u Zadru, u okviru crkve i njenih komemoracija svečanom ceremonijom istakla hiljadugodišnjica postojanja manastira.[10] Tada se na pisanje hrvatske štampe u Zadru osvrnuo V. Brunelli, historičar ozbiljnijeg formata, i zauzeo je protivan stav, smatrajući podatke, koje je ostavio Ljubavac, neprihvatljivima.[11] Ovom svom gledanju ostao je Brunelli dosljedan i u velikome djelu o historiji Zadra, koje je objavio 1913.[12]

Poslije Bianchija Rački je jedini, koji je u hrvatskoj historiografiji upozorio na oba gledišta o vremenu osnivanja manastira sv. Marije. Rački je istaknuo, da je u Zadru polovinom XI. stoljeća izgradila bogoljubna Čika manastir za žensku čeljad, za koju kaže, da je bila udovica Andrije Papina, kći Dujma i Većenege, a unuka priora Madija, i najzad »sestra«, kako to Rački pod navodnice stavlja, kralja Kresimira. U bilješci ovom svom mišljenju dodaje Rački još i ovo: »Izprava Čikina god. 1066. Documenta p. 65. Samostan bješe one godine već gotov, ali se ondje veli o njem »quod noviter fabricatum est Jaderae.« Š. Ljubavac našao je u starom dielu samostana ploču s nadpisom po kojem bi bio uz crkvu sv. Marije samostan jur 920 za priora Nikifora, a opatica samostana Lampredia. Ali nadpis i tumačenje jest sumnjivo, Čikina izprava o tom šuti. Bianchi op. cit. I. 321.«[13]

T. Smičiklas smatrao je, da Zadar nije imao prije XI. stoljeća nikakav ženski manastir. Prvi je sagradila Čika, »sestra kralja Petra I. Kriesimira«.[14] I Smičiklas stavlja i »sestra« i »brat« pod navodnice, smatrajući, da je taj naziv tek rođačkog karaktera. Vjekoslav Klaić u svojoj velikoj historiji Hrvata kazuje, da je manastir sv. Marije »oko god. 1066. utemeljila Čika, rodjakinja kralja Petra Krešimira Velikoga.«[15] F. Šišić u dva maha je govorio o tom pitanju, 1914. i 1925. Iako se on poziva i na Bianchija, on se ne osvrće na njegova izlaganja, ostajući pri Bru-

[10] Zadarska, hrvatska štampa nije tom nesumnjivom važnom kulturnom datumu posvetila neku naročitu pažnju. Vodeći »Narodni list«, kome je bio urednik don Juraj Bijankini, nema uopće nikakve vijesti o tome. »Hrvatska kruna« je 26. X. i 27. X. 1906. donijela dvije obavijesti o toj crkvenoj proslavi, o tom »prerijedkom godu«, pod naslovima »Tisućnica« i »Tisućni god«. U Sv. Mariji bila je toga dana, na dan posvećenja crkve, t. j. 28. oktobra, koji se inače svake godine proslavljao, pontifikalna misa, sa propovijedi o značenju dana, a poslije podne večernjica. Historijski podaci, koji se u drugom članku daju, nisu najtačniji; ali i tu se misli, da je manastir osnovan 906. godine, a 1066. je bio darovan opatici Čiki, sestri kralja Kresimira mlađega.

[11] V. Brunelli, La fondazione di S. Maria di Zara. »Il Dalmata«, 1906., br. 88–90, 7. XI.–14. XI.

[12] V. Brunelli, *Storia della città di Zara dai tempi piu remoti sino al MDCCCXV compilata sulle fonti.* Parte prima. *Dalle origini al MCCCIX.* Venezia 1913, 290–294.

[13] F. Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, Zagreb 1894, 68–69. (Posebno otisnuto iz Rada JAZiU, 79, 1886.)

[14] T. Smičiklas, *Povijest hrvatska. Dio prvi. Od najstarijih vremena do godine 1526*, Zagreb 1882, 290.

[15] Vj. Klaić, *Povijest Hrvata*, I, 1899, 136.

nellijevu gledanju.[16] Od tih se mišljenja ne odvaja ni Petar Karlić.[17] Krsto Stošić ide također tragom prethodnika i smatra, da je manastir podignut 1066. godine. Međutim, on ipak dopušta mogućnost postojanja jednog starijeg manastira.[18]

Pa opet, unatoč ugledu istraživača, kao što su Rački, Smičiklas, Klaić, Šišić i Brunelli, ne može se smatrati, da je pitanje i riješeno. Jer, pored natpisa, koji je otkrio u najstarijem dijelu manastira Š. Ljubavac, pročitao i objasnio, ne smije se bez osvrta prijeći. Oni, koji su se skeptično odnosili prema spomenutom Ljubavčevu natpisu, kao na pr. Brunelli, smatrali su postojanje takvog originalnog natpisa problematičnim, u najmanju ruku vrlo sumnjivim. Međutim, nas pritom najozbiljnije zaustavlja, da ne prihvatimo ovo Brunellijevo gledište, ozbiljnost i strogost naučnih shvatanja jednog historičara, koji raspravlja o raznovrsnim problemima historije i koji je bio tada na visini onovremenih metodskih i opće naučnih zadataka historiografije. Jedva bi se smjelo dopustiti, da je Ljubavac počinio jedan falsifikat, kako bi njime mistificirao i svoje savremenike, a još više buduću dalmatinsku historiografiju, samo za to, da učini manastir starijim za nekih 150 godina. Njegovo pak čitanje natpisa nitko nije mogao da stavi u sumnju, jer su ga i savremenici, kao i poznija pokoljenja, znali kao odličnog epigrafičara, skupljača i čitača starih natpisa, napose onih, koji su potjecali iz Zadra i njegove neposredne okoline. Ova Zadranima, njegovim savremenicima dobro poznata vrlina došla je do izraza i u naslovu na njegovu portretu, gdje stoji zapisano: »Simeon Gliubavacz Jaderensis urbanus instructor *et Romanorum inscriptionum illustrator.*«[19] Da je natpis očuvan, otpale bi mnoge pretpostavke, a s njima i postojeće sumnje. Prihvatajući Bianchi-

[16] F. Šišić, *Priručnik izvora*, 239–242 u posebnom poglavlju: *Utemeljenje samostana sv. Marije u Zadru –1066–.*; Isti, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 518.

[17] P. Karlić, *Fotografiranje*, 3.

[18] Kr. Stošić, *Benediktinke u Šibeniku.* Croatia Sacra, br. 7, 1934, 3.

[19] Treba zagledati u Ljubavčev portret, koji donosi B. Desnica u spomenutom članku o Š. Ljubavcu. Nije bez značenja upozoriti, kakvo je mišljenje imao o Ljubavcu sastavljač manastirske kronike *Descrizione*, kao i o saznanju, da je postojao u manastiru spomenuti natpis, kao i mnogi drugi, koji su se nalazili u manastirskoj bašti, po zidovima smješteni kao neki lapidarij. Na fol. 2vo kazuje kroničar i ovo: »Anno 1652. Simon Gliubavaz, nobile Zaratino et *erudito lapidario*, nelle sue osservazioni sopra le antiche inscrizioni Zaratine nel opuscolo 4-to manoscritto da esso dice: Trà le di caratteri: antichi, che tuttavja si conservano, nel monastero delle nobili monache di Santa Maria di Zara evvi una *lapide bislunga* esistente nel luogo detto *monastero vechio* nel muro da sirocco e ciò fù anco ricopiato.« A onda, na fol. 9vo ima još i ovo o manastirskom vrtu i natpisima, koji se u njemu čuvaju. »Hanno anche un comodo orto, ed un esteso coridore, e cortivo in forma di chiostro dalla veduta del quale si rende suntuoso; molto più ch' è nel centro della città, si comprova l'osservanza regolare che in esso fioriva. Nel medesimo pure si *scorgono diverse inscrizioni e lapidi antiche*, che degne sarebbero di particolare riflesso, e tutt'ora superstiti a tanti dissaggi che sogiaque Zara per esser molte delle medesime anche trafugate che rapirono a Zaratini, non soltanto le lapidi antiche, m'anche le bergamene negli archivi asservate, ed ancora le inscrizioni, e memorie da antichi posteri formate.«

jevo saopćenje, kao vjeran prijenos Ljubavčeva naučnog priloga, pokušat ćemo pomoću unutrašnje analize elemenata toga natpisa izvući neku svijetlu zraku istine.

Istaknuto je već, da sve ono, što se zna o Ljubavcu kao ispitivaču prošlosti Zadra i ostale Dalmacije, isključuje svaku pomisao, da bi on mogao da bude falsifikator takvog jednog natpisa. Razlika je ništa manje nego u razmaku od 150 godina. Ako je, pak, to netko drugi bio, zar bi se smjelo dozvoliti, da je mogao da bude obmanut njime proslavljeni Romanorum inscriptionum illustrator, koji je nesumnjivo poznavao morfološke osobine i starijih srednjovjekovnih natpisa, jednako kao i one starorimske. Svakako, stalno se postavlja i pitanje cui prodest sadržina ovako »isfalsifikovanog« natpisa? Čemu i kome je trebao u manastiru jeđan potpuno izmišljen tekst? Da li je neka posve nepoznata Lampredija, čije je porijeklo neizvjesno, mogla da bude značajniji rodočelnik manastira od Čike, koju jedan kralj naziva u svojoj darovnici sestrom? Zar je mogla činjenica, da je manastir proglašen starijim za nekih 150 godina, biti toliko privlačna, pa da se u tu svrhu pristupi falsikovanju jednog kamenitog natpisa? Ljubavčeva precizna transkripcija ovog natpisa i njegovo čitanje ne izaziva toliku sumnju, da bi se smio zauzeti prema Ljubavcu tako rezerviran stav, kakav imaju Rački, a pogotovu Brunelli. Rački se na to odlučuje stoga, što o tome ništa ne kazuje Čikina zadužbinska povelja. Međutim, treba reći, da se Čikina fundaciona isprava prekida upravo na mjestu, gdje je moglo đa bude štogod spomenuto o ranijem manastiru, jer se sve to izgubilo u iskinutim listovima S. M. K.-a kao i nesačuvanog originala fundacione isprave. Naime, Čika, odnosno pisar fundacione povelje, govoreći prethodno o svemu, što je spremila, da bi dobila crkveno odobrenje za svoju zadužbinu, počinje da kazuje: ut ibi monasterium ..., i tu se tekst prekida. Rački dopunja taj dio sa *(fabricarem)*[20], dok bi isto tako moglo đa stoji *restaurarem* ili *reaedificarem*, čime bi se dobio sasvim drugi smisao. Ali, Kresimir, u svojoj darovnici, kojom dariva manastiru regiam libertatem, iste 1066. godine, kazuje za manastir: quod soror mea Cicca *fabricavit*.[21] U povelji, kojom kralj Kresimir daje manastiru sv. Marije Točinju, kaže za manastir, quod *noviter* factum est Jadere.[22] O gradnji manastira istim se načinom govori i u ispravi zadarskog crkvengo sinoda godine 1095., te se i tu kaže »... *noviter* in eođem civitate *nostris temporibus* constructo.«[23] Dakle, *noviter* u 1066. i *noviter* u 1095. godini. U oba ova slučaja ovaj prilog može značiti *nedavno*, ali i *ponova*. Dok, 1066. godine ovo *noviter* može sasvim da odgovara za *nedavno*, ako je i iste godine prepravljen ili nanovo izgrađen manastir. Svakako ovo *noviter* ne može više da se upotrebi poslije gotovo tridesetak godina od osnivanja manastira. Pogotovu, *noviter* in eodem civitate *nostris tempo-*

[20] F. Rački, *Documenta*, 66; Isti, *Nutarnje stanje Hrvatske*, 69.
[21] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 2.
[22] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 3.
[23] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 15.

ribus, kad bi se uzelo u smislu nedavno, onda bi ovakva stilizacija bila sasvim pleonastička i neobična u nekom pravnom dokumentu. Očigledno je, da se upravo tom stilizacijom mislilo nešto drugo, a to je, da je manastir bio *ponovo* izgrađen *u naša vremena*, a ne *nedavno* u naša vremena, 1095. godine. Prema tome, ovo *noviter* 1095. godine ima stvarno isto značenje kao i ono iz 1066. godine, a to je samo *ponovo*.

Kad se uporeduje pojava prvog ženskog manastira u Zadru sa prvim muškim, Sv. Krševanom, za koji je utvrđeno da je postojao već 918. godine, a onda tokom X. stoljeća zbog nepoznate dekadanse manastira bio i napušten, pa onda obnovljen 986. godine, postavlja se samo od sebe pitanje, nije li pri osnivanju muškog benediktinskog manastira u Zadru postojala jednovremeno i želja i nastojanje, da se osnuje i ženski manastir istoga reda, kako je to bivalo i u gradovima u ostaloj zapadnoj Evropi. U obnoviteljskoj ispravi priora Maja i zadarskih patricija, kao i ostalih građana zadarskih, 986. godine, kaže se: »Id circo ecclesiam beati Chrisogoni martyris, que sita est intra muros ciuitatis, ubi et sacratissimum eius corpus requiescit, quod est edificata a predictis uiris domno Fusculo et Andrea priore, ubi dicitur quod aliquando monasterium fuisset, set per negligentiam defecisset, nunc adiuuante domino rehedificamus secundum omnem monasterii ordinem ...«[24] A taj tokom X. stoljeća opustjeli manastir »per negligentiam«, ili u vremenu krize reda kao i u drugim stranama Evrope, imao je 918. opata, koji se zvao Odolbertus.[25] U testamentu priora Andrije iz godine 918. spominju se među onima, kojih se svojim poklonima sjetio prior Andrija, »sanctus Chrisogonus«, istina bez oznake, da li je to samo crkva ili i manastir. A kako se nešto niže spominje i Odolbertus abbas, onda se svakako može pretpostaviti, da je Andrija nadario manastir sv. Krševana, a ne samo njegovu crkvu. Međutim, Andrija odmah poslije nadarenog Sv. Krševana spominje i Sv. Mariju, ne kazujući, da li on tu misli na S. Maria Maior ili S. Maria Minor, koja će biti manastirska crkva prema sigurnom podatku iz 1066. godine. Nije isključena mogućnost, da je odmah od samoga početka benediktinskog reda u Zadru, krajem IX. stoljeća, uz matični krševanski manastir, postojao odmah i ženski, kako je to bivalo i drugdje u Evropi. Sa propadanjem monaškog života tokom X. stoljeća u Zadru, mogao se ugasiti i život u manastiru, u kome je 920. godine bila opatica Lampredija, prema Ljubavčevu natpisu. A što je Ljubavac ustvrdio, pročitavši spomenuti natpis, znao je prije Ljubavca, daleko ranije, zadarski historičar, biskup modruški Šimun Kožičić-Begna (o. 1460-o.1533), koji misli, da je manastir sv. Marije osnovan od sv. Krševana, još godine 906.[26] Dakle, gotovo 150 godina prije Ljubavca, zna i Kožičić-Begna za podatak, da je manastir sv. Marije postojao već 906. godine. Prema tome, sumnja, koja bi se vezivala sa Ljubavcem potpuno

[24] F. Rački, *Documenta*, 21.

[25] F. Rački, *Documenta*, 18.

[26] *Descrizione*, 1vo. »Ergo opportuit monasterium fuisse ... ut est traditio a monachis sancti Chrisogoni fundatum anno 906.«

otpada, a time i Brunellijevi ironizirajući pogledi o vrijednosti i strogosti naučnog rada Š. Ljubavca.

Iz sačuvanih dokumenata ne zna se ništa o tim krizama, koje su mogle da snađu i dalmatinske benediktince, pa i one u Zadru. Ali, u Majonovoj ispravi »negligentia« ipak mnogo toga kazuje, doduše za manastir sv. Krševana, koji će 986. dobiti opata Madija, iz matičnog manastira čitavog Benediktovog reda, u Monte Cassinu. Ali, ne treba pustiti s uma činjenicu, koja govori o prethodnom opadanju monaškog života, jednako benediktinaca kao i benediktinki.[27] Što se, pak, tiče velike tradicije monaškog života u Dalmaciji, još prije osnivanja Benediktova reda u Italiji, govori Dalmatinac sv. Jeronim.[28] Isto tako i na drugom mjestu, u jednome pismu, govori: »Extruis monasteria! Et multus numerus Sanctorum a te, etiam per insulas Dalmatiae, sustentatur.«[29] Zatim, iz pisma pape Zosima solinskom biskupu Hezihiju, 418. godine, vidi se, kako se spominje »coetus monachorum, quorum solititudo frequentior est in Dalmatia.«[30] Na umu treba, opet imati činjenicu, da je Zadar jedan od rijetkih gradova, koji je preživio avarsko i slovensko prodiranje, kao i slovensko ustaljenje u Dalmaciji. Kao takav je Zadar gotovo jedini bio u mogućnosti da očuva stare kulturne i crkvene tekovine ranijih stoljeća. Zato je gotovo nemoguće pomisliti, da je recimo manastir, koji je pomogao osnovati knez Trpimir u Rižinicama, ili neki drugi, bio stariji nego slična monaška ustanova u Zadru, bez obzira da li je bila osnovana u duhu pravila Benediktova reda.[31] Svakako, ma da nam sačuvani spomenici ne govore o tom, ipak se smije pretpostavljati, da će Zadar predstavljati kariku između ranijih stoljeća i ranog Srednjeg vijeka. Danas, više nego ranije, može se uočiti duboko ukorijenjena tradicija, koju je Zadar čuvao i očuvao kroz vjekove. To mu je bilo još više omogućeno, jer je on, a ne Split bio sjedište predstavnika bizantske imperije u bizantskoj temi. A tu su bile veće mogućnosti, da se ta tradicija i njeguje daleko više nego u gradu, koji je tek u osmom vijeku stao da nastaje i da se razvija, ma da kao sjedište obnovljene salonitanske hijerarhije. Pa opet Split nikada nije u tome mogao ni da zamijeni, a kamo prestigne preimućstva, koja je imala nad njime stara Jadera. To treba imati na umu, kad se postavlja pitanje, kad je Zadar mogao da ima u svojoj sredini prve monahe, bez obzira da li su oni pripadali benediktinskom redu, ili onom nekom s Istoka, kakvih je bilo na svim stranama Bizanta. Njemu nije u tome mogla prednjačiti aktivnost splitskih nadbiskupa, ni u VIII. a niti u IX. stoljeću. Pritom bit će dobro, ako se uzme u obzir jedan ne baš tako neznačajan podatak iz početka IX. stoljeća, koji dosta toga kazuje. Naime, on se nalazi u *Historia translationis*

[27] Braunmüller, *Benediktinerorden. Wetzer und Welte's Kirchenlexikon*, 1883, II, 356.

[28] F. C. Bianchi, *Zara Cristiana*, I, 12.

[29] *Idem.*

[30] F. Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske*, 64.

[31] F. Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske*, 64–65.

sanctae Anastasiae.[32] Svi, koji su se zabavili vremenom postanka ove legende, smatraju, da je vrlo stara, ali da je ipak nastala poslije smrti znamenitog zadarskog biskupa Donata. Ako dopustimo, da je legenda nastala i više godina od vremena poslije samog prijenosa Stošijinih relikvija, dakle i poslije Donatove smrti, ona svakako suštinski pripada najkasnije polovini ili najdalje kraju IX. stoljeća. Jedva bi to moglo da bude X. stoljeće. I u toj legendi se kazuje samo ono, što je naročito i veoma važno za postavljeno pitanje, otkada se nalaze u Zadru i monahinje. Tu sastavljač opisuje na ovaj način, kako je Donat ušao sa mletačkim duždom, noseći relikvije, u Zadar, gdje je bio dočekan od monaha i monahinja.[33] Dakle, ako se u to vrijeme spominju u Zadru *monachi*, ali i *sanctimoniales* u IX. stoljeću, onda su to bili nesumnjivo zadarski monasi i kaluđerice. Prema tome, ako se i ti podaci legende uzmu kao vjerodostojno svjedočanstvo za postojanje barem jednog muškog i jednog ženskog manastira u Zadru, onda se može primiti i epigrafska vijest o postojanju ženskog manastira sv. Marije početkom X. stoljeća, kad se gotovo stotinu godina prije spominju u Zadru *sanctimoniales.*

Nešto kazuju o tome i spomenute dvije kronike *Descrizione* i *Memorie*, koje donose pri kraju i spiskove svih starješina manastira, opatička imena, uz određene godine. Takvi spiskovi su se inače čuvali u sakristiji crkve, a njihove kopije u manastirskom Kapitulu radi potreba liturških molitava, kad su se vršile orationes pro mortuis ac vivis ex congregatione sanctae Mariae. Ove series *abbatissarum* prenesene su i u spomenute kronike. U *Descrizione* ima poglavlje: *Seguono le abbadesse del Monastero di Sta Maria che furono del ordine Benedittino.*[34] Najprije se navodi godina, a onda uz nju ime opatice-starješine. Označena godina uzeta je iz nekog dokumenta, u kome se spominje ime dotične opatice, pa se ne bi moglo pretpostaviti, da dotična godina mora da označava i početak njena starješinstva. Tako se u *Descrizione* spominje kao prva opatica Lampredija, i to uz 920. godinu, druga Agape uz 1053., a tek 1065. Cica *figlia*, uz 1066. Cica *madre*, i uz 1096. godinu Vekenega. U drugoj kronici, *Memorie* spominje se Čika kao *pia restauratrice*, i to odmah poslije opatice Agape, očiglednim shvaćanjem, da je manastir sv. Marije postojao još prije, nego što je Čika preuzela starješinstvo u istome manastiru. *Memorie* ne počinju sa Lampredijom, već sa Agapom, uz koje ime se dodaje godina 1050. Pisac *Memorie* zaključuje, da je manastir sv. Marije postojao i prije opatice Čike.[35] Obje kronike svršavaju sa opaticom Lucijom Fanfogna, 1795. godinom, za koju se zna, da je 1804. preuzela u svoj manastir preostale sestre benediktinke iz zadar-

[32] G. Manojlović, *O godini prijenosa Sv. Anastasije u Zadar*, Zagreb 1901. (Separat iz »Viestnika kr. hrv.–slav.–dalm. zemaljskog arkiva«, III/2, 3–12. Rački, *Documenta*, 306–309, datira sa 804. godinom, a Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 35, zalaže se za 811. godinu.

[33] F. Rački, *Documenta*, 308.

[34] Fol. 39vo.

[35] Memorie, p. 2. »Talche la fundazione del monastero fù assai anteriore del tempo di Cicca.«

skog manastira sv. Katarine (1804), za koji se smatra da je osnovan još prije XII. stoljeća.[36] Savremeni spisak, koji je učinila na osnovima manastirske dokumentacije i tradicije današnja opatica B. Braun, počinje sa opaticom Lampredijom kao prvom poznatom starješinom Sv. Marije. Novi spisak tih starješina je izrađen ne samo na osnovima obadvije kronike, nego i na materijalima manastirskog arhiva.[37] Dakako, nije mimoiđena ni tradicija, koja se u manastiru sa poštovanjem čuva. Ali, nigdje se ne kaže, da je opatica Lampredija bila i osnovateljica Sv. Marije, već se samo ističe kao prva poznata opatica. Kako je već rečeno, nažalost Čikina fundaciona povelja prekida se upravo na mjestu, gdje je moglo da bude nešto kazano o prethistorijatu manastira, ako se govorilo o *reaedificatio monasterii*, nešto u vezi sa nekim podatkom, o kome govore Ljubavac, a posredno i Kožić-Begna. Upravo tako, kako je to rečeno i u obnoviteljskoj povelji manastira sv. Krševana iz 986. godine, odakle se i saznaje razlog, zbog kojega je manastir nestao – set per negligentiam defecisset.[38]

Otklanjajući Brunellijev negativan stav prema natpisu, koji je objavio Ljubavac, a kojega je sadržinu znao 150 godina ranije Kožičić-Begna, 1512. godine, upozoravam još jednom na povezanost postojanja manastira sv. Krševana i crkve sv. Marije u dokumentu iz 918. godine, kad prior Andrija zavještava Sv. Krševanu i Sv. Mariji izvjesne stvari, sa onom iz fundacione Čikine povelje iz 1066. godine, u kojoj se opet spominje Sv. Krševan i njegov opat, koji Čiki dariva crkvicu sv. Marije. Sv. Krševan, dakle, učestvuje pri obnovi manastira benediktinaka 1066. godine, kao što je Sv. Krševan mogao da bude zaslužan za osnivanje onog starog manastira, onoga, za koji kaže Kožičić-Begna, sigurno ne bez razloga i bez ikakva, osnova, da je *fundatum a monachis sancti Chrisogoni anno 906.*[39] Kao što se ugasio Sv. Krševan, tako je to moglo da bude tokom X. stoljeća i sa Sv. Marijom, kako je to bilo u tom vijeku, kad i Rimska kurija boluje u jednom moralnom rasulu, i sa drugim benediktinskim manastirima u Italiji, pa je i sam Monte Cassino bio zahvaćen dekadansom.[40] Ako se u Dalmaciji spominje, u Rižinicama benediktinski manastir već godine 852., onda bi bilo nesumnjivo neshvatljivo tvrđenje, da u Zadru nije bilo još tada manastira, jer se nisu sačuvale za to dokumentarne potvrde, kao da je postojalo samo ono, što je i dokumentirano nekim arhivskim podatkom. Prema tome, u vrijeme, kad je već postojao u Dalmaciji toliko bujan manastirski život, kad ih je bilo toliko, da su imali 892. godine i svoga superpositus-a, koji se o njima

[36] K. Stošić, *Benediktinke u Šibeniku*, 3.

[37] Ustupljen mi je na upotrebu dobrotom č. opatice B. Braun.

[38] F. Rački, *Documenta*, 21.

[39] *Descrizione*, 1vo.

[40] V. Novak, *Scriptura Beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Zagreb 1920, 3–4.

starao i nadziravao ih, zar bi se smjelo dozvoliti, da je Zadar, središte dalmatinske teme, bio bez svojih manastira? Nedostatak i šutnja dokumenata još ne smiju da budu argumenat, da određenog zbivanja i nije bilo, kada ipak o takvom postojanju govori izložena tradicija. Nju potvrđuju i manastirske kronike, Ljubavčev natpis i saznanja historičara i biskupa Š. Kožičića-Begne. Iz svega izloženoga Brunellijevo mišljenje o Ljubavcu »che il fidarsi nel Gliubavacz non è prudente« daleko je od naučne mudrosti, naprotiv nikako nije mudro, da se pođe za njegovim skepticizmom, ma da je on nesumnjivo bio dobar poznavalac zadarske prošlosti.

Međutim treba reći, da nitko od historičara nije nigdje ni najmanjom aluzijom ukazao, da je manastir sv. Marije postojao od 906. godine do 1066. u jednom stalnom kontinuitetu. Isto tako, nitko nije ni pokušao da umanji zadužbinsko značenje opatice Čike, koje je uloga pri obnovi manastira toliko značajna i velika, da se može sasvim mirno staviti u red nove osnivateljice manastira, koji je ostao u životu za mnogih prohujalih stoljeća i teškoća. Brunelli je bio naročito impresioniran istovremenom pojavom manastira u Trogiru (1064) i u Splitu (1069), a čudno je, zašto ne spominje i onaj sv. Tome u Belgradu na moru (1059), pa zaključuje, da je to bilo vrijeme, kad je samo mogao da nastane i manastir sv. Marije u Zadru.[42] Pojava ovih manastira nije neka proizvoljna slučajnost, niti opet ona smije da isključuje, prije njihova postojanja, postojanje drugih ženskih manastira u nekom drugom gradu Dalmacije. Pojava ovih manastira u Splitu, Trogiru, Belgradu na moru, pa i obnova Sv. Marije u Zadru podudara se sa značajnim reformatorskim strujanjima, koja su iz Rima potekla kroz čitavu Evropu polovinom XI. stoljeća. A u Dalmaciji se upravo polovinom XI. stoljeća raspravljalo na crkvenim sinodima o popravci crkvene discipline i višeg izgrađivanja moralnog života svećenstva. Godine 1050. poslao je papa Lav IX. u Split svoga legata Ivana, koji je sazvao koncil, na kojem se raspravljalo i o celibatu, koga se nije pridržavao ni sam splitski nadbiskup Dabral. Legat Ivan je svojim istraživanjem obuhvatio ne samo niži nego i viši i najviši kler Dalmacije. Ili, kako kaže dobro obaviješteni splitski kroničar Toma arciđakon, »cepit facere in capite et in membris« sve ono da ispituje, što se kosilo sa novim nastojanjima Rimske kurije. Dabralova odbrana osvjetljava nesumnjivo jak bizantski utjecaj. Dabral je tvrdio, da mu je žena zakonita i da je on smije držati pored sebe kao zakonitu »quam ex consuetudine orientalis ecclesie secum poterat licet retinere.«[43] Ma da je nadbiskup Dabral uklonjen i njegov je slučaj imao da djeluje u kleru zastrašujući, u širim redovima svećenstva akcija i odluke ovog

[41] F. Rački, *Documenta*, 16.

[42] V. Brunelli, *La fondazione*, »Il Dalmata«, 1906, br. 89, 10. XII.

[43] Thomas archidiaconus, *Historia Salonitana*. Red. F. Rački. MSHSlM, vol. XXVI, 1894, 46.

koncila nisu ipak imale željene uspjehe. Glagoljaši, koji su pored ostalog još uvijek u bogosluženju imali grčki ritus, oni su se i te kako opirali ovakvim odlukama, protivnima ženidbi svećenika. Odatle nova potreba za održanjem koncila u Splitu 1059/60. kome je predsjedavao papski legat Majnard, a donio je oštre odluke protiv nepoštovanja celibata kao i protiv glagoljice.[44] Glavni nosioci ove reformatorske borbe bili su novi splitski nadbiskup Lovro, kao i trogirski Ivan Orsini. Njihovoj aktivnosti zacijelo treba pripisati pojavu novih ženskih benediktinskih manastira, o kojima govori Brunelli, a ne objašnjava uslove i motive, koji su ih pokrenuli u život. Sva ova nastojanja djelovala su podstičući na pojavu novih benediktinskih manastira.[45] U takvoj atmosferi nastaje i obnavljanje Sv. Marije u Zadru 1066. godine, koje je izvela sestra kralja Petra Kresimira IV. poslije tragedije, koja je snašla Čikinu porodicu zbog ubistva njena muža Andrije. Čikin obnoviteljski period mogao je da stavi u zasjenak sve, što je historijski prethodilo njenu vremenu, pogotovu kada je taj isti manastir prije mnogo decenija, u X. stoljeću, prestao da postoji, kao i toliki drugi benediktinski manastiri na evropskom Zapadu. U materijalnim izvanrednim uslovima mogao je manastir da se posveti svojim zadacima, koje su pred njega postavljala pravila Benediktova reda, kao i obnova strogosti crkvene discipline u duhu reformističkih rimskih nastojanja. Sve nas ovo sili, da nikako ne pređemo preko i pored manastirske tradicije, zabilježene u *Descrizione* i *Memorie*, koju podupiru i saznanja historičara, kao što su Kožičić-Begna i Ljubavac. Prema tome, ako se tradiciji, kao i tvrđenjima Kožičića-Begne i Ljubavca prizna suštinska vrijednost njihovih podataka, onda nemamo razloga da ne zaključimo, da je manastir sv. Marije imao u jednom vremenu i prije Čike svoju historiju. Ili drugim riječima, Čika je obnovila onaj prethodni, »vechio monastero«, ali sa tolikim sjajem, da je sve, što je prije nje postojalo, izblijedjelo i bilo zaboravljeno. Ma da nam je S. M. K. spasao mnoge momente iz historije obnovljenog manastira, možda je upravo u onim iskinutim listovima bilo i rješenje za naša pitanja. Pa opet, sam S. M. K., kako će se vidjeti napose u *Notae diplomaticae*, ostavlja i za taj drugi Čikin i Većenegin period dosta nejasnoća, protivrečnosti i sumnji, kao što nam ne daje odgovore na razna iskrsla pitanja u vezi sa pojedinim dosta važnim događajima. Čika je u obnovljenom manastiru, kojim je ona izvanredno rukovodila i obogatila ga čvrstim ekonomskim sredstvima, mogla da bude smatrana ne samo kao obnoviteljica nego i osnovateljica, pravi imućni ktitor, čija je zadužbina daleko premašila postojeće manastire, napose ženske. Čika je bila na čelu manastira preko 30 godina, pa je i to, i kod savremenika, kao i budućih generacija, čuvalo njeno veliko ime kao prave osnivateljice manastira.

[44] F. Šišić, *Priručnik*, 232–233.

[45] K. Stošić, *Benediktinke u Šibeniku*, 3–5.

2.

KAKVOG JE GENEALOŠKOG PORIJEKLA OBNOVITELJICA MANASTIRA I NJENO IME?

U fundacionoj ispravi obnoviteljice manastira Čike, u formuli intitulacije, koja je genealoški neobično široka, nalaze se vrlo dragocjeni historijski podaci. Naime, odatle se saznaje, da je Čika bila kćerka Dujma i Većenege, a unuka zadarskog priora Madija. Bila je udovica iza ubijenog muža Andrije, sina Papova, a mati dviju kćeri, starije Domnane i mlađe Većenege.[46]

U ovoj istoj ispravi, samo nešto niže, u formuli naracije, nalazi se još jedan podatak, koji unekoliko dopunja ove porodične odnose. Naime, obnoviteljica, govori o svojoj riješenosti, da se poslije ubistva svoga muža posveti monaškom životu i da se povuče u manastir, koji je obnovila, sa starijom kćerkom Domnanom, dok je mlađu Vekenegu udala. Dakako, prije toga ona se o svemu tome nesumnjivo po starom slovenskom porodičnom pravu ili pravnim običajima posavjetovala najprije sa svojim bratom kao i nekim drugim rođacima, koji su joj bili blizu, a tako isto i sa predstavnicima crkvenih i svjetovnih vlasti u Zadru, sa biskupom Stjepanom, priorom Dragom i nekim Crnim, očigledno istaknutijim funkcionerom u zadarskoj komuni. Svi su izašli u susret njenim namjerama i pomogli je. »Huius uero consilii fratrem germanum et consanguineos, quos habebam propinquos, feci michi conscios, Stephanum ępiscopum et Drago priorem et Crinam, totius mei actus cooperatores ac prouidoos ordinatores, et quę dictanda sunt, adiutores.«[47] Prije nego su se oni saglasili sa Čikinim željama i namjerama, oni su održali čitav zbor zajedno sa zainteresovanim građanima, koji su prema demokratskom uređenju zadarske komune imali i pravo i dužnost da o tome odlučuju. Napose je trebalo dati odobrenje za poklon manastiru, koji je učinio opat Sv. Krševana – sanctissimus abbas Petrus, – darujući Čiki crkvicu sv. Marije, uz koju je možda postojalo zdanje onog starijeg manastira, kako o njemu govori Ljubavac. Ova crkvica nalazila se ispred gradskih vrata, zvanih Bellata. Tu je odlučila Čika da izgradi sve potrebne prostorije i zgrade.

U ovoj naraciji fundacione isprave ne iskazuje se bez razloga Čikino saopćenje o svim spomenutim prethodnim savjetovanjima, najprije sa svojim rođenim bratom, a onda i ostalim bliskim rođacima, koji su se našli tu blizu nje,[48] kao i sa biskupom Stjepanom i priorom Dragom. Svakako je podizanje neke crkvene ustanove zavisilo ne samo od odobrenja crkvenih nego i građskih vlasti, kako su to zahtijevali crkveni propisi i gradski običaji. Dakako, u odnosu na manastir benediktinskog reda, po mome mišljenju velik udio u objema savjetovanjima imao je

[46] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 1. Faksimil fol. 12ro–14ro. F. Rački, *Documenta*, 65.
[47] Idem.
[48] Idem.

ispred sviju opat krševanskog manastira, kao tada još neposredna nadzorna crkvena vlast, jer su oba manastira pripadala istome redu.

U ispravi se dodaje, da je taj frater, s kojim se najprije savjetovala Čika, bio *germanus*, dakle, rođeni, od istih roditelja. Dakle, ovo naglašavanje da je njen brat, o kome Čika govori bio doista *pravi* brat, čime se naglašava bliskost srodstvenog odnosa, nije od naših historičara iskorišćeno. Drugi podatak, koji dopunjuje ovaj iz naracije Čikine zadužbinske isprave, jest onaj, koji se nalazi u povelji kralja Kresimira IV., kad daje manastiru sv. Marije regiam libertatem, na Božić iste godine, 1066. u Šibeniku, pred znatnim brojem crkvenih i svjetovnih velikodostojnika. Oni su svojim učestvovanjem pri tom važnom pravnom dokumentovanju ujedno izrekli i svoju saglasnost.[49] U ovom dokumentu kralj Kresimir spominje opaticu Čiku, jer *njoj* za *njen* manastir uručuje darovnicu, i naziva tu istu Čiku kao *soror mea*. Dakle, jasno i nedvosmisleno kazuje kralj »do regiam libertatem monasterio sanctę Marię Iaderensis quod *soror mea Cicca* fabricauit.« A to će reći da ovaj dispozitivni dio Kresimirove darovnice isto kazuje, što je rečeno u narativnom dijelu fundacione Čikine isprave. Ili, još jednostavnije i jasnije, *frater germanus* nije nitko drugi nego kralj Kresimir IV., koji se otkriva, kad naziva Čiku svojom sestrom. Već površinsko posmatranje ova dva dokumenta pokazuje, da su ona ne samo sadržinski usko povezana, nego i formalno. Naime, kad je Čika došla u Šibenik, na kraljevski dvor sa namjerom, da izradi za manastir veliki i izuzetni privilegij oslobađanja od svih kraljevskih podavanja, poreza i drugih fiskalnih obaveza, ona je nesumnjivo ponijela sa sobom i svoju fundacionu ispravu. Sastavljač i pisar kraljevske povelje čitajući u povelji Čikinoj ono o savjetovanju sa bratom, koga ona naziva *frater germanus*, a najvjerojatnije, da je taj isti pisar ili možda i sam kancelar kraljevske kancelarije bio i te kako dobro upoznat sa srodstvenim odnosima između Čike i Kresimira, u refleksivnoj stilizaciji pišući koncept i prepisujući ga u povelju ono *frater germanus*, sada kad brat govori o sestri, zamjenjuje sa *soror mea*, dodavši tome *Cicca*. Istina je, da sastavljač ne dodaje uz *soror* još i podatak, da li je ta soror *germana* ili *uterina*, da li su to brat i sestra od istog oca i matere ili im je samo mati zajednička. Ali, to i nije od važnosti, jer takva djeca, ako su imala zajedničku majku a dva razna oca, isto tako su se nazivala kao brat i sestra. Na kraljevskom dvoru svi su znali za taj srodstveni odnos, pa stoga i nije bila potrebna tolika preciznost pri sastavljanju ove kraljevske povelje. Isto to vrijedi i za Čikinu naraciju, budući da je i njoj, sastavljaču njene zadužbinske povelje, kao i svima svjedocima jasno bilo, tko je to bio *frater germanus*, ma da se nije spomenulo njegovo ime. Zbog toga sastavljač povelje nije mogao da posumnja, da ga ne će razumjeti svi oni, na koje su se dokumentovane činjenice odnosile, i da je taj frater *germanus*, bio samo kralj Kresimir. Naime, treba se samo uživiti u osnovnu suštinu namjene i svrhe ovakvog prvenstveno pravnog dokumenta, koji tek u aposteriornom smislu po-

[49] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 2. Faksimili fol. 17vo–18ro; F. Rački, *Documenta* 66.

staje historijski izvor, koji je ostavio podatke, koji ne mogu da pretenduju na kronikalnu opširnost ili genealošku potpunost. Za mene je do kraja ubjedljivo, da se ova dva podatka iz ove dvije povelje, koje su u punoj sadržajnoj zavisnosti, dopunjuju i objašnjavaju, bez obzira što Čika nešto ranije kaže, da je kćerka Dujma i Vekenege. *Frater germanus* je samo Kresimir, kome se Čika najprije obratila za savjet, kako da postupi u pogledu svojih želja, da osnuje, odnosno obnovi manastir u Zadru, kao i kasnije, kad je brata umolila da manastiru podari privilegij izuzetne važnosti, regiam libertatem. Nije također bez važnosti činjenica, da se ona u pogledu svoga savjetovanja najprije obratila svome bratu, a onda ostalim rođacima, pa tek onda visokim crkvenim dostojanstvenicima kao i predstavnicima gradske vlasti. Ovaj redoslijed također nešto kazuje o visokom stepenu ličnosti, kojoj se najprije obratila. Ali kako dovesti u sklad one genealoške podatke, koje navodi sama Čika u vezi sa svojim roditeljima sa podatkom, da je Kresimir doista njen brat *germanus*, a ona *soror?*

Prije svega dobro će biti, da se upoređenjem genealoških podataka pokaže, što govore dokumenti o Čikinim precima, a tako isto i o Kresimirovim. To su Čikina fundaciona povelja, darovnica Kresimirova kraljevske slobode i najzad Kresimirovo darivanje manastiru posjeda Točinje.[50]

I. 1066.	II. 1066.	III. 1066/7.
Madius, cognatus Cressimiri		Cressimirus, senior,
↓		↓
Doimus et Vekenega		cognatus Madii, avus Cressimiri junioris
↓		Stephanus, rex
Cicca, uxor Andreae, filii Pape	*soror mea Cicca*	↓
↓		*Petrus Cressimirus*
Domnanna et Vekenega		
frater germanus	*Cressimirus*	

Kad se gornji podaci sravne, vidjet će se, da oni mogu da ostanu jedan pored drugoga kao posve autentični. Treba samo uočiti izvjesne mogućnosti, koje su zapazili već neki pisci XVII., XVIII. i XIX. stoljeća i prihvatili ih. Za njima nisu pošli izdavači tih dokumenata u XIX. stoljeću, ni Kukuljević ni Rački, a ostao im je dosljedan i Šišić, bez obzira da li izdaje dokumenat ili izvodi potrebne zaključke u svojoj velikoj historiji. Zbog toga su oni za *soror* tražili objašnjenje u bližem ili daljem srodstvu Čike i Kresimira.

Prije sviju, objasnio je spomenuti već Valerij Ponte, čiji je učeni *Rerum ecclesiasticarum Jadrensium commentarius* visoko cijenio D. Farlati. Ponte, kad govori o zadarskim priorima najstarijih vremena, oslanja se na pristupačne dokumente, da bi osvijetlio njihove genealo-

[50] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 1, 2, 3. F. Rački, *Documenta*, 65, 66, 67.

ške veze. Tako za priora Maja kaže, da je »cognatus Cresimiri Regis, Proconsul Dalmatiae, instaurat monasterium S. Chrysogoni 986.« Ponte kaže, da je Mađijev sin bio Dobrana, čiji je sin opet Dujam. Njegova žena je bila Vekenega, a onda »uxor ejus Vekenega et *secunda uxor Stephani Regis.*« Ovog kralja Stjepana u genealoškoj liniji vezuje kao oca Cresimiri Regis dicti Petri. Čika mu potječe od Dujma i Vekenege, koju označava sasvim tačno kao ženu Andrije sina Papova, uz čije ime dodaje, da: *Abbatissa, fundat monasterium S. Mariae,* i još k tome »*soror uterina Cresimiri Regis dicti Petri.*« Za Čikinu djecu, Domnanu, kaže, da je *major natu,* a za Većenegu, da joj je bio muž Dobroslav, koji je umro 1071, i da je opaticom postala tek 1105. godine.[51]

Dakle sve što je spomenuto u njegovoj genealoškoj tabli, tačno je i poznato iz sačuvanih dokumenata. Jedino je Većenega ranije postala opatica nego što misli Ponte. Još se ne zna, odakle Ponte zna, da je Većenega starija, žena Dujmova, poslije njegove smrti, pošla za kralja Stjepana, sina Kresimira starijega, da tako bude mati kralja Kresimira mlađega. Ništa nije iznenađujuće, da se i kraljevi kao i drugi obični ljudi žene i drugi put, poslije smrti prve žene, a pogotovu su to činili kraljevi, a napose oni, kojima prve žene nisu dale potomka. Tako bi dakle, kralj Stjepan imao od srca poroda tek u drugome braku sa Većenegom. Ona je Stjepanu kralju rodila Kresimira Petra, kao što je ranije rodila Dujmu Čiku. Prema tome sasvim prirodno bili su Čika i Kresimir brat i sestra po zajedničkoj materi, Čika starija, a Kresimir mlađi.

D. Farlati je također zastao pri tumačenju Kresimirove izjave o svojoj sestri, pa se i on povodi za mišljenjem Ponteovim, da Čika nije Kresimirova sestra po ocu već po materi, »non quidem ex patre sed fortasse ex matre.« Kombinirajući zatim sa drugom mogućnošću, Farlati pretpostavlja, da je Čika samo u srodstvu sa Kresimirom, a onda dopušta kao treću mogućnost da je kralj želio zbog naročitih Čikinih vrlina kao i njena visokog dostojanstva odlikovati je, pa ju je adoptirao kao svoju sestru.[52] Dok je prva Farlatijeva kombinacija ustvari ona, koju je već dao Ponte, druga je slična onoj kasnijih historičara, a treća je više manje crkvenog karaktera, koja bi jedva izdržala neko ozbiljnije analiziranje. Zanimljivo je, da u Čikinoj zadužbinskoj povelji, kako je Farlati objavljuje, nema podatka, koji kazuje, da je Čiku posavjetovao prije sviju njen *frater germanus.*[53] Dosljedno, Farlati se ne osvrće na taj genealoški elemenat. Vjerujemo, da ga je Farlati imao pred očima, ne bi pokušao da čini spomenute kombinacije, nego bi prvu razradio u potpuno sigurno gledanje.

Treba upozoriti, da je u prvoj polovini XVIII. stoljeća nastao jedan manji spis od tri folija s naslovom *Catalogus ducum et regum Dalmatię et Croatię,* kojega je sastavljač bio Filipo Riceputi, prvi pokretač *Illy-*

[51] D. Farlati, *Illyricum Sacrum,* V., 19.

[52] D. Farlati, *Illyricum Sacrum,* V., 46–47.

[53] Idem.

ricum Sacrum-a,[54] F. Šišić je prvi objavio taj spis i ne pridaje mu veće važnosti od neke kompilacije. Uza sve to Šišić objavljuje ovaj spis, što su se njime već ranije služili pojedini historičari, zatim još i stoga, »da se u jednu ruku vidi *pravi kvalitet* ovoga izvora, što se mnogo sigurnije i objektivnije postiže, ako se uzme pred oči *čitav spis*, a ne tek po koji fragmenat, a u drugu ruku da se zadovolje i oni, koji taj *Catalogus* još ne poznadu, a drže, kao da u njemu ima bog zna što vrijednoga i važnoga.«[55]

Unatoč ovom negativnom posmatranju *Catalogus*-a i njegove pouzdanosti, ipak smatram, da se može u izvjesnoj mjeri poslužiti i ovakvim spisom na mjestu, gdje se govori o Većenegi, Čikinoj materi. Svakako se treba zaustaviti na tom Katalogu već stoga, jer on potječe od naučnika, velikog ugleda. Riceputi je sa najvećom akribijom ne samo odabirao i analizirao izvore, nego se prema njima također strogo odnosio, kad ih je uzimao za osnovu svojih zaključivanja. Zato, jednako kao što su Rački i Bulić ozbiljno uzeli u rasmatranje ovaj *Catalogus*, dužnost je da se za čas zaustavimo na podatku, koji ima taj spis pod brojem XXIV. Tu se naime kaže: »Stephanus Constantinopoli fugi(t) 1034, regnat solus usque ad annum 1042, cumque filio Cresimiro usque ad annum 1066; vxores: 1-a Hicela filia Petri Orseoli II. ducis, 2-a Veneka ex nobilissimo genere Prestantii regis.«[56] Izvan svake je sumnje, da je Riceputija morao da zbuni podatak o nekom kralju Prestanciju, jer takvoga nije bilo. Ali, zato je postojao biskup Prestancije, koji je početkom XI. stoljeća bio na čelu zadarske dijeceze, i imao djece, kao što je to bio slučaj i sa drugim crkvenim dostojanstvenicima toga vremena, koji nisu poštovali disciplinu celibata i po običaju istočne crkve su se ženili i rađali djecu.[57] Farlati pak poveo se za Ponteom, dodavši neka svoja zapažanja. Dakle, Riceputi je prvi, koji je na osnovu podataka, do kojih je došao u nama nepoznatim izvorima, pretpostavljao, da je kralj Stjepan, otac Petra Kresimira IV., imao dvije žene, Mlečanku Hicelu, a poslije nje, Zadranku Većenegu.

Na smjeni dva stoljeća, XVIII. i XIX., u hrvatskoj historiografiji, predstavlja pojava Zagrepčanina Josipa Mikoczija nesumnjivo visok naučni domet. U djelu *Otiorum Croatiae liber unus*, u šestoj glavi, a u § XII. govori i o hrvatskim kraljevima – Croatiae Reges –. U uvodnom

[54] Vidi F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji*. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, N. S. XIII, 1913–1914, Posebni otisak, 88–93.

[55] F. Šišić, *Genealoški prilozi*, 89.

[56] F. Šišić, *Genealoški prilozi*, 92. U komentaru, za drugu ženu Stjepanovu, kaže: »Izmišljeno, jer u meni pristupnim i poznatim knjigama nema o tome nigdje spomena. Očito bi trebalo da bude »Prestantii episcopi.« Svakako iznenađuje, kad to kaže Šišić, puštajući iz očiju, što se nalazi kod Pontea i Farlatija, pa i kod Mikoczija, također pisca višeg stepena.

[57] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V., 42. Vidi naprijed izlagano o splitskom nadbiskupu Dabralu i Tominu komentaru. »*Historia Salonitana*«, o. c. 46.

genealoškom dijelu kod Stjepana navodi, da mu je prva žena bila Hicela, a druga Vekenega, »ex qua Cresimirus IV dictus Petrus.«[58]

Nešto kasnije, Mikoczi objašnjava još, kad govori o Stjepanu kao mletačkom taocu, gdje se i oženio sa Hicelom, saznajući to od Dandola.[59] Tada sasvim određeno kazuje, pozivajući se na Pontea: »Rex Stephanus ex *Hicela* Veneta, priore coniuge, nullos suscepisse videtur liberos, aut, si quos suscepit, extulisse: ex *Vekenega*, Dojmi Jadrensis relicta vidua, et *Cichae* ex eodem Dojmo matre, filios duos, Cresimirum dictum quoque Petrum, alterumque, cuius nomen vetustas aboleuit, sustulit.«[60] Tako, dakle, Mikoci pokazuje, da je poznavao ili Riceputijev *Catalogus*, ili onaj izvor, koji je i njemu poslužio, da kralju Stjepanu dodijeli dvije žene, Hicelu Mlečanku i Većenegu Hrvaticu. Zato i Mikoci Čiku naziva, uostalom kao i Farlati, soror uterina.[61]

I. Kukuljević je prvi, koji se usprotivio ovakvom gledanju i na odlučan način otklonio mogućnost tako bliskog srodstva Čike sa kraljem Petrom Kresimirom IV. On kaže: »Neima sumnje, da je Vekenega ili Većenega, što u tom grobu leži, potekla iz kraljevskoga roda, po ženskoj krvi. Nu srodstvo ne biaše na tako blizu, kao što dojakošnji pisci mišljahu. Njeki smatrahu njezinu mater Čiku za rođenu sestru kralja Kresimira Petra, s toga, što je ovaj kralj u svojih poveljah od g. 1066 imenova svojom sestrom (soror mea Cicha). Nu druge suvremene povelje uče nas, da kralj Kresimir Petar nije mogao biti brat Čikin, već da je bio samo daleki rođak njezin, i to po zadarskomu prioru i dalmatinskom prokonzulu Madiu ili Maju, (986), koj je bio bliži rođak kralja Kresimira drugoga, djeda Kresimira Petra, a bijaše zajedno i djed matere Čike.«[62] Za ovo svoje mišljenje poziva se Kukuljević na poznatu Čikinu fundacionu povelju, ustvari na njenu genealošku intitulaciju, iz koje se vidi, da su Čikini roditelji bili Dujam i Većenega, a nikako ne Hicela, kako bi po njemu trebalo da bude, da je Čika bila sestra Kresimirova, jer se tada još tvrdo smatralo, da je Kresimir doista sin Hicelin, što će se pokazati da je bila isto tako jedna pretpostavka, učinjena na podatku mletačkog ljetopisca Ivana đakona o talaštvu jednog Stjepana na duždevu dvoru i vjenčanju toga Stjepana sa duždevom kćeri. Zatim, Kukuljević kaže, da Čika među svojim savjetnicima spominje »svoga rodjena brata, ali ga neimenuje kraljem, što bi zaista učinila bila, kad bi joj

[58] *Josephi Mikoczi olim societatis Jesu, postea dioecesis Zagrabiensis presbyteri, Otiorum Croatiae liber unus. Opus postumum.* Budae 1806, 402, 416. O Mikociju vidi I. Kukuljević, *Uvod u banologiju.* »Arhiv« XI, p. VII.–XIV. J. Barle, *Nešto o životu Josipa Mikoczyja.* »Prosvjeta« XV, 1907, 318–319.

[59] *Otiorum Croatiae*, 416.

[60] *Otiorum Croatiae*, 417.

[61] *Otiorum Croatiae*, 423–424. Tu se Mikoci osvrće na mišljenje Mrnavića, koji također govori, da je Čika potekla iz kraljevskog roda, od kralja, a da je bila vjerena za ugarskog kralja Emerika, koji kad je umro, ušla je kao djevica u manastir sv. Marije. Mikoci još kaže, da je Mrnavić bio takvog mišljenja stoga, što mu nisu bili poznati ni Čikini ni Kresimirovi dokumenti.

[62] I. Kukuljević, *Grobni spomenik Vekenege od roda hrvatskih kraljevah.* »Arhiv«, V, 1859, 132.

kralj, kojega u početku spominje, brat bio.« A, onda, dalje: »Nu znamo također iz drugih poveljah, da je otac kralja Kresimira Petra bio kralj Stjepan, a djed mu kralj Kresimir II. stariji, nije dakle nikako mogao biti kralj Kresimir Petar brat Čikin. Valerio de Ponte i Farlati, a poslie njih Mikoci i Katalinić biahu se utvrdili istinabog u misli, da je mati Čikina, Vekenega I. po smrti svoga muža Dujma udala se po drugi put za kralja Stjepana, otca Kresimira Petra, te da je valjda odtuda proizišlo njeno srodstvo s Kresimirom Petrom. Nu za ovo mnenje neimaju ovi pisci nikakovih dokazah, a nebi bili možebiti ni pali u to mnenje, da su pomislili na drugo srodstvo po kralju Kresimiru II. i Maju prokonzulu i prioru zadarskomu, o kojemu srodstvu, kako vidismo, kralj Kresimir Petar u svojoj povelji g. 1066 govori. Mogo je dakle isti kralj, duvnom postavšu Čiku rodjakinju svoju, kao *duvnu*, sestrom nazvati.«[63]

Ovome svome mišljenju iz 1859. Kukuljević je ostao dosljedan i 1874. godine, kada dodaje uz Čikino ime, i atribut *soror mea*, da tu treba misliti na *soror monialis*.[64]

Poslije Kukuljevića F. C. Bianchi prelazi preko njegovih gledišta, i prihvaća podatke i spomenutih povelja kao i mišljenja ranijih historičara, Pontea, Farlatija i Mikocija. Bianchi Čiku naziva kao »sempre benemerita abbadessa Cicca, *sorella di Cresimiro rè di Dalmazia*.«[65]

T. Smičiklas, u svojoj *Poviesti hrvatskoj* Čiku stavlja pod navodnice »sestra« kralja Petra I. Kriesimira.[66] To čini i F. Rački sa Čikom, kao »sestrom« Kresimirovom.[67] Vj. Klaić naziva Čiku »rodjakinjom kralja Petra Krešimira Velikoga.«[68] Dakle, svi od reda, pošli su za I. Kukuljevićem, ma da to nijedan od njih nije spomenuo.

Poslije Kukuljevića je prvi F. Šišić, koji se zadržao na objašnjenju ovog pitanja, kada raspravlja o genealogiji zadarskih Madijevaca. I on se ustvari priključuje Kukuljevićevu mišljenju. Šišić naime smatra, da Čika »nije bila rodjena sestra Petra Kresimira«, budući da je to »već dovoljno naglašeno.«[69] A onda, dalje: »Očito je tim izrazom kralj htio da što krepče istakne spram nje svoje rodbinske veze i prijateljstvo, na koje pokazuje ona druga isprava riječima, da je Zadranin Madije sa sinom Dobronjom bio »cognatus«, dakle po *tankoj krvi* rodjak njegova djeda kralja Kresimira III., čije se vladanje ima postaviti između g. 1000. i 1030. Iz toga izlazi, da je rodbinstvo među hrvatskom kraljevskom kućom i Madijevcima *već postojalo* za vladanja Kresimira III., te da je isto tako i Čika morala biti u rodu s Madijevcima.«[70] Iste godine, 1914., Šišić na drugome mjestu ponavlja istu misao, tvrdeći sasvim

[63] I. Kukuljević, *Grobni spomenik*, 133.
[64] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I., 226.
[65] F. C. Bianchi, *Zara Cristiana*, I., 322.
[66] T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, I., 290.
[67] F. Rački, *Nutarnje stanje*, 69.
[68] Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, I., 136.
[69] F. Šišić, *Genealoški prilozi*, 74, b. 2, u kojoj se napomeni samo upozorava, da će se o tome pred kraj iste rasprave »još napose« govoriti.
[70] F. Šišić, *Genealoški prilozi*, 85.

opravdano, da je Čika pripadala porodici Madijevaca.[71] Desetak godina poslije, Šišić ponovo govori isto o zadarskim Madijevcima, dajući u svojoj historiji njihov genealoški grafikon.[72] A onda, kad govori o stupanju kralja Petra Kresimira IV. na hrvatski prijesto, još jednom otklanja svaku mogućnost bližeg srodstva Čike sa kraljem Kresimirom.[73] Ovdje Šišić ponavlja, da je Kresimir sin dogarese Hicele i hrvatskog kralja Kresimira III.[74] Tako je, dakle, mletački kroničar đakon Ivan sa svojim podacima, koje je objavio Rački, preuzimajući ih iz MGH, zbunjivao pojedine historičare, pa se od njih nije mogao da oslobodi ni F. Šišić.[75] Polazeći ponovo od analize svih dotadašnjih izvora, prvenstveno spomenutih vijesti djakona Ivana, M. Barada dao je novu, i treba priznati, prihvatljivu kombinaciju u vezi sa potomcima kralja Stjepana Držislava, sina Kresimira II.[76] Barada se zadržao na problemu dinastičkog rascjepa, koji je nastao među sinovima Stjepana Držislava, t. j. Svetoslavom Surinjom ili Suranjom (997.–1000.), Kresimirom III. (1000.–1035.) i Gojslavom (1000.–1020.). Posljedice ovog dinastičkog rascjepa će se ocrtavati u čitavom XI. stoljeću, i na kraju svršiti sa usponom strane dinastije na prijesto hrvatskih vladara. Rascjep u dinastiji na početku XI. stoljeća olakšao je susjednim protivnicima i neprijateljima, prvenstveno Veneciji i Ugarskoj, da se iz vlastitih interesa upletu u hrvatske dinastičke sporove i da ih iskoriste za svoje davnašnje agresivne planove.

Barada je prije svega upozorio na mogućnost, da su postojala dva Stjepana. Jedan je bio sin Svetoslava Suronje, a drugi sin Kresimira III. Prvi Stjepan bio je talac u Veneciji i oženio se Hicelom, kćerkom dužda Petra Orseola, koji je imao i te kako računa da podrži svadu među braćom pretendentima na prijesto. Stjepan III. je vladao od 1035. do 1058, i bio je otac Kresimira IV. Naprotiv Stjepan, sin Svetoslava Suronje, muž Hicelin, stavio se pod zaštitu mađarskog kralja Stjepana I. Svetog. Pomoću Mađara, a u saglasnosti sa ovim Stjepanom, Suronjinim sinom, od Hrvatske je bio otkinut slavonski dukat ili banat (1027.) u kome je vladao izvjesno vrijeme Stjepan, osnovavši liniju Svetoslavovića, dakle jednu sekundo genitivnu, dakako neprijateljski orijentiranu prema dinastiji Kresimirovića, uživajući zaštitu mađarskih kraljeva. Puštajući po strani sva ostala izlaganja M. Barade o Svetoslavovićima i Kresimirovićima, kao i o slavonskom dukatu ili banatu, o Zvonimiru suvladaru i prijestolonasljedniku i t. d., smatramo, da je utvrđivanje činjenice postojanja dva Stjepana, dva bliska bratića, dva sina od dva brata, uistinu prihvatljivo. A ova činjenica, ako je prihvatimo, rješava potpuno i zagonetku iz Kresimirove povelje o njegovoj sestri Čiki.

[71] F. Šišić, *Priručnik*, 239.

[72] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 485–486.

[73] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 499, b. 1.

[74] Idem.

[75] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 519.

[76] M. Barada, *Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća*. Posebno otisnuto iz Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku, L., 157–199.

Prema tome, budući da postoje dva Stjepana, otac Kresimira IV. ne može nikako da bude onaj Stjepan, koji je bio Venecijin, kao i mađarski štićenik. Stjepan, duždev zet, mogao je samo da se, potisnut od snažnijega bratića Stjepana, održi u slavonskom dukatu, dakako kao protivnik i bratića i njegovih potomaka. Prema tome, ako je Stjepan, sin Kresimira III., mogao da oženi udovicu Damjanovu, iz ugledne porodice Madijevaca, a u srodstvu i sa Kresimirovićima, ta udovica, Većenega zvana, rodila je kralju Stjepanu sina Kresimira IV., koji je tako postao brat po materi Čiki, udovici Andrije Papa Fave. Nije isključeno, da je Stjepan III., uzimajući Većenegu za ženu bio i sam udovac, nemajući sa prvom, nama nepoznatom ženom poroda, ali možda uopće i nije bio oženjen. Stjepan, pak, dobivši sina, krstio ga po imenu svoga oca Kresimira, kako je to bio čest slučaj ne samo u kraljevskim porodicama, da se sin ili kći krste imenom djeda ili majke. Prema tome bili bi Čika i Kresimir brat i sestra od jedne i iste matere, a svako od njih je imao drugoga oca. Kresimir oca Stjepana, a Čika oca Dujma. Oboje su imali zajedničku mater Većenegu, i to Većenegu stariju, za razliku od Većenege mlađe, Čikine kćeri. Ili, kako je Ponte ustvrdio, Čika je bila soror uterina Cresimiri Regis,[77] što je kao jednu od tri postavljene mogućnosti prihvatio i Farlati.[78] Poznato mi je, da se F. Šišić saglasio s ovim Baradinim zaključivanjima. Dosljedno njima, mijenjaju se i njegova, Šišićeva gledanja u vezi sa srodstvom Čike i Kresimira; jer, postojanjem dvojice Stjepana, rješava se ovo pitanje. Prvi Stjepan je bio muž Hicele, i za njegove se potomke ništa ne zna, a drugi Stjepan bio je muž udovice Većenege, matere Čikine. Tako su vijesti Ivana đakona, samo dopunjene, i one se ne protive ovakvoj mogućnosti, kako ju je izveo M. Barada.[79]

I čitanje imena Čikina, prema latinskim spomenicima, Cicca, Cicha Ciccha i Cicna, nije uvijek bilo dosljedno, niti identično. Od Kukuljevića pa do Šišića, od 1859. do 1917., svi su od reda historičari čitali ovo ime kao Čika. Još 1917. u svom njemačkom izdanju historije Hrvata, Šišić je naziva kao »Abtissin Čika«.[80] F. Rački je prvi, koji je upozorio, prema Miklošićevim pogledima, na slavensko značenje ovog imena.[81] Međutim, u svojoj velikoj historiji, na hrvatskom jeziku, 1925., Šišić predlaže čitanje *Cika*.[82] K. Jireček je, pak, u imenu vidio romansko po-

[77] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V., 19.

[78] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V., 46.

[79] M. Barada, *Dinastičko pitanje*, 160–164.

[80] F. Šišić, *Geschichte der Kroaten*, Zagreb 1917, 243–245.

[81] F. Rački, Documenta, 66, b. 1. Fr. Miklošič, *Die Bildung der slavischen Personennamen*, nr. 441, 443. Valerij Ponte na jednom mjestu u svome *Commentarius-u* Čiku spominje kao *Ciga*. (D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V. 15.)

[82] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 499. »Ime Cika (Cicca, Cicha) kao da je pokraćena forma za Lucija, hipok. *Lucika* (up. Jireček, *Romanen*, vol. II., 30.) Svakako ne valja pisati Čika, *jer to nije slovensko ime*.«

rijeklo,[83] a tako isto i Petar Skok.[84] I oni se odlučuju za čitanje Cika. Prema tome i opet dva suprotna čitanja, Rački–Miklošićevo i Jireček – Šišić – Skokovo, sa genezom imena Cicca. Međutim, čitanje Čika je toliko preovladalo i ovo Šišić – Skokovo čitanje nikako nije utjecalo na njegovo mijenjanje, kako ga je predložio F. Šišić.[84] Lingvista i historičari, nema sumnje sa izvjesnim opravdanjem, koji zastupaju romansku tezu ovog imena, ne daju ipak nikakve analogije ni iz Dalmacije, kao ni s ostalog Zapada, napose ne iz Italije, kako bi nas još više u svoje gledanje uvjerili. Nijedan od spomenutih stručnjaka nije uopće uzimao u obzir Miklošić – Račkoga gledanje, što je svakako trebalo uraditi, da bi bili toliko uvjerljivi, da se i njihovo mišljenje prihvati. Zbog svega toga ja se odlučujem za starije čitanje Čika, kako ga je objasnio F. Rački.

3.

PRVIH PEDESET GODINA OBNOVLJENOG MANASTIRA SV. MARIJE DO SMRTI OPATICE VEĆENEGE

Sestra kralja Petra Kresimira IV., Čika, odlučila se, da poslije tragične smrti svoga muža Andrije, koji je ubijen iz nama nepoznatih razloga, osnuje svoju zadužbinu i da se u nju povuče zajedno sa svojom starijom kćerkom Domnanom, dok je mlađu, Većenegu udala za hrvatskog odličnika Dobroslava. Osnovne podatke o ovoj njezinoj odluci, crpemo iz njene fundacione povelje, koja pripada 1066. godini. Prema ovome viđi se, da je Čikina uloga te godine, unatoč tome, što se ranije ugasio ženski benediktinski manastir, bila stvarno osnivačka, jer je bilo ne samo pregradnji, dogradnji i podizanja novih zgrada iz temelja i pored adaptiranja crkvice sv. Marije, koja je nesumnjivo bila i crkvica onog starog manastira. Jer, monahinje, od dana ulaska u manastir i položenih strogih zavjeta, nalazile su se u veoma strogoj klauzuri. One su imale svoje mjesto na koru, posve odvojeno od ostalih posjetilaca crkve, koju su iskorišćivali i ostali zadarski građani. Sigurno je, da je Čika, prije nego što je dobila neophodnu dozvolu za izgradnju i podizanje svoje zadužbine, koju je dobila od zadarskog biskupa Stjepana i krševanskog opata Petra, morala dokazati, da je ona doista i u materijalnoj mogućnosti da podigne zadužbinu. Odatle je dužnost bila svakog ktitora da je morao sastaviti fundacionu povelju. A ova Čikina povelja, nažalost, nije se sačuvala u originalu, već u kartularskoj kopiji. Poreď

[83] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Wien 1901, II, 30.

[84] P. Skok, *Postanak hrvatskoga Zadra*. Radovi Instituta JAZiU, I., 1954., 42, 49. On kaže i obrazlaže svoje gledanje ovime: »Redukcija suglasničke grupe cl > ch vidi se i u ličnom zadarskom imenu Cicca. Cicha, Cicla od dem. Lucicla od Lucia.« A onda, još na drugom mjestu »Cicca = Lucilla«. Ni Šišić ni Skok nisu obratili pažnju i na transkripciju *Cicna*, kako se to ime javlja u povelji od 1092. godine. (Vidi *Notae diplomaticae*, br. 13. i 14.)

[85] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 499., b. 1.

toga ona je i nepotpuna, jer je na veoma važnom mjestu iskinuto nekoliko folija. U fundacionoj povelji spomenuta su sva ona imanja i ostala sredstva, kojima je Čika velikodušno obdarila tu svoju zadužbinu. Manastir je, dakako, bio namijenjen ženama i kćerima vlasteoskih zadarskih, ali i ostalih hrvatskih, izvanzadarskih porodica. Dakako, svaka od koludrica sa sobom je manastiru donosila i svoj miraz, kojim su je roditelji ili bliži rođaci sklonili i time opskrbili za čitav život. Bila je to porodična otpravnina, koja nije više omogućavala dotičnoj koludrici, da učestvuje ma u kakvim baštinskim pravima. Ali, time je manastir pojačavao stalno uslove za svoje razvijanje. Nobiles puellae, svetomarijske koludrice, već se od 1095. tako zovu,[86] kao i kasnije, ova se činjenica sve to više potvrđuje, pa to potvrđuju i obje spomenute manastirske kronike, *Descrizione* i *Memorie*, koje govore o »*nobil* monastero« ili »*nobili* reverende monache benedittine«.

Da li su i prve koludrice birale svoju prvu starješinu-opaticu, ili je to eo ipso pripadalo ktitorki, ne može se ništa sigurnije reći. Svakako je Čikinu funkciju u manastiru odobrio opat Sv. Krševana, Petar, koga Čika u svojoj povelji naziva »sanctissimus abbas«. Jer, prema benediktinskim pravilima, to je bio opat muškog manastira, a tek kasnije će ta uloga pripasti (u XV. stoljeću) zadarskom nadbiskupu, koji će i nad manastirom sv. Marije imati vrhovnu jurisdikciju i starati se i o svim unutrašnjim crkveno-disciplinskim pitanjima. O svemu tome za prvo doba ne nalazimo podataka. Naprosto stoga, što im je u vrijeme, kad je to bilo aktuelno, bilo samo od sebe sve to toliko jasno, da o tome nije trebalo nekih posebnih tumačenja. Sve su to uređivala postojeća pravila Benediktova reda. Čikina fundaciona povelja defektna je upravo na mjestu, koje je od velike važnosti, na kome bismo možda našli siguran odgovor na pitanje, da li je i prije Čikina manastira postojao onaj stari, o kome govore Kožičić-Begna i Ljubavac. U dispozitivnom dijelu te povelje svakako je bilo daleko više toga spomenuto u pogledu manastirskih posjedovanja u času njegova obnavljanja, 1066., nego što se to može znati iz tako oštećene fundacione povelje. Napose je to važno znati, na koji su način ti posjedi stečeni, darovanjima ili kupovinom. Tu treba požaliti i neophodno obavještenje, koje je trebalo dati crkvenim vlastima za sva crkvena utensilija, kao što su knjige za potrebne liturške ceremonije, za samu manastirsku biblioteku. A sve to bilo bi vrlo privlačno da se zna, a bilo je neophodno navesti, da bi opat, a možda i biskup, dali saglasnost za podizanje i djelovanje manastira.[87] Uostalom, i sama Čika kronikalno opisuje svoju odluku sa navođenjem, da ju je najprije saopćila svome bratu, a to je bio kralj Petar Kresimir IV., a onda i ostalim svojim bližim rođacima, budući da su se svi imali da saglase, i sa porodične, sa roditeljske kao i sa strane muževljeve, o prenošenju njenih posjedovanja u manastirsku vlasnost. Svako otuđivanje posjeda, pokretnog i nepokretnog imanja, imalo je da prođe kroz poro-

[86] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 15.
[87] V. Novak, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, 37–38.

dična vijećanja i odobrenja. Biskup i prior su morali također da budu izviješteni, da bi crkvena vlast utvrdila, da li postoje svi potrebni uslovi za egzistenciju takve crkvene ustanove, a svjetovna vlast, kao i građani, da sa svoje strane odobre sve, što se odnosilo na takav pravni akt u mjestu, gdje je trebalo da ustanova postoji.

Smrt Čikina muža, koja se spominje u narativnom dijelu povelje, ima svoje dublje značenje, nego što to na prvi mah možda i izgleda. Čikin muž Andrija bio je sigurno istaknuti zadarski građanin, kad je mogao da se oženi jednom kraljevskom sestrom. Sa kraljem, zacijelo bio je u dobrim odnosima. Po svemu, Kresimir je svakako bio mlađi, nego što je bila Čika. Nije nimalo bez osnova zaključivanje, da je Andrija bio, ma da Zadranin, pristalica Kresimirove politike. Jer, hrvatski kralj je sigurno i među Zadranima, iako su oni u to vrijeme bili pod vrhovnim bizantskim suverenitetom, imao svojih pristalica. Postojala je i mletačka stranka u Zadru, koja je zagovarala mletačku politiku. Naime, Venecija je bila stalni pretendent, da bilo uz saglasnost Bizanta, bilo bez nje, ovlada Zadrom, veoma čvrstim uporištem na Jadranu za njeno isključivo dominiranje na Jadranu. Talasokratska mletačka politika najviše je u Dalmaciji polagala, da ima u svojim rukama Zadar, o čemu je tako jasno i neprikriveno govorio dužd Enrico Dandolo, kad je krstaše 1202. nagovorio da mu osvoje Zadar, jer sam nije bio u mogućnosti, ma da je imao i veliku flotu i dosta vojnika. Odatle su u Zadru na dnevnom redu bile oštre borbe između triju stranaka, autonomističke, mletačke i hrvatske. Svi su se oni poprijeko gledali. Smrt Čikina muža može da se objasni ovakvom jednom borbom. Da je Andrija bio na strani hrvatske stranke, ne treba sumnjati, i da se nalazio u sukobu s onom, koja je zastupala mletačke interese, također je više manje vjerojatno. Svakako su mletačkoj stranci pripadali najvećim dijelom strarosjedioci potomaka Latina, koji su već u to vrijeme postepeno iščezavali i etnički ustupali mjesto Hrvatima. Vizantija u tome etničkom raslojavanju, osim u taloženju izvjesnih kulturnih tradicija, nije utjecala na ovu vrstu promjena.[88] Jer, kao što prva grčka kolonizacija prije naše ere od 4. st. nije djelovala jezički i etnički grecizirajući, tako je kasnije u bizantskoj temi Dalmaciji, bizantsko upravljanje ostavljalo slobodu biološkoj izmjeni etničke strukture, zamjeni romanstva sa slovenstvom. Svakako, treba upozoriti, da bi ovo bilo shvatljivije i jasnije, da je Zadar od 1040. do 1050. godine bio u rukama najprije hrvatskog vladara Stjepana, a onda isključivo Bizanta, a od 1050. do 1060. godine pod vlašću Venecije, dakako ne bez pristanka Bizanta. Dakle, u vrijeme kada se vodila još između Svetoslavovića i Kresimirovića vrlo uporna i teška borba, a Svetoslavovići su bili još k tome pomagani i od Mađara i Mlečana, u dalmatinskim gradovima, bez obzira pod čijom su bili momentano vlašću, bilo je odjeka te borbe. Mlečani su tu bili naročito aktivni, znajući dobro iskoristiti ove

[88] V. Novak, *The Slavonic-Latin Symbiosis in Dalmatia during the Middle Ages.* Separat iz »The Slavonic and East European Review«, vol. XXXII., No 78, December 1953.

pretendentske borbe za hrvatsko prijestolje. Još od 1000.-te godine mletački je dužd simbolički ovu talosokratsku politiku simbolizirao sa tradicionalnom svečanošću vjeridbe dužda sa kraljicom mora. Sve je to imalo i te koliko odjeka i u samome Zadru, toj strahovito utvrđenoj tvrđavi, koju su Mlečani samo silom mogli da drže u vlasti, ma da se Zadar nebrojeno puta digao i bunio, i uspješno pobunio, da bi kratkotrajnu slobodu zamijenio novom neslobodom i zavisnošću.

Tokom smjenjivanja dviju protivničkih vlasti u Zadru, dakako uz pristanak i političku računicu Bizanta, koja će mu najbolje odgovarati, neizbježno su se u Zadru formirale dvije glavne protivničke stranke, hrvatska i mletačka, dok je treća, takozvana autonomistička priželjkivala nesmetano upravljanje gradom i teritorijom, koja mu je u zaleđu pripadala, ne ističući se nekom borbenijom politikom. Ona je, stvarno, bila malobrojna i nije bila od nekog naročitog značenja, ma da su se u svojim programima, prva i druga stranka približavale, jer su i one zagovarale nezavisnost Zadra u upravljanju.

Dakako, u Zadru su se stalno nalazili i pristalice bizantske vlasti, koji su zastupali bizantske legitimne interese. Oni su se, već prema instrukcijama, dobivenim iz Bizanta, kolebali između oba tabora, koji su se iz raznovrsnih razloga i interesa otimali za naklonost Bizanta i njegovih eksponenata u Dalmaciji, napose u Zadru, sjedištu prokonzula. Na takovskom prostoru, dakle, ipak bilo je i suviše mogućnosti za teške i ubitačne sukobe, za zatrovane situacije, koje su mogle da urode i krvavim posljedicama. Ovo je trebalo reći, da bi se moglo dopustiti, da je Čikin muž bio žrtva takvog nekog sukoba i borbi između zakrvljenih protivnika. Madijevci su u Zadru pripadali najodličnijoj vlasteoskoj porodici, koja je dala gradu najviše njegove predstavnike, i bili na strani Kresimirovića. U njihovim dinastičkim borbama su se orijentirali za politiku, koju je vodio Kresimir III., njegov sin Stjepan i na kraju Petar Kresimir IV. Madije, i njegov sin Dobronja, bili su nagrađeni za usluge učinjene Kresimiru III. kraljevskom zemljom u Točinji. Dobronja je bio gradski prior, kad je kralju Stjepanu III. uspjelo da zauzme doduše za kratko vrijeme Zadar (1040.). On se zauzimao u Carigradu za kraljeve interese, gdje je na carskom dvoru učinio sve, da pomogne svoga rođaka -kralja, ali je bio slabe sreće, i tamo je stradao zajedno sa svojom ženom.[89] Ne treba zaboraviti, da su se napose šezdesetih godina XI. stoljeća razmahale borbe između glagoljaša i latinaša, poslije sinoda, održanoga u Splitu 1060. godine, kada je bila zabranjena glagoljica, tada ocijenjena kao gotsko pismo, što će reći arijansko, heretičko. To mišljenje latinaša bilo je od strane Rimske kurije i potvrđeno, od pape Aleksandra II. Nije bez teškog odjeka tih odluka saznanje splitskog kroničara, kad govori, da »omnes sacerdotes Sclauorum magno sunt moerore confecti; omnes quippe eorum ecclesie clause fuerunt; ipsi a consuetis officiis siluerunt.[90] Ali, zabrana, i zacijelo teške crkvene sankcije

[89] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 486–487, 489–490.
[90] Thomas archidiaconus, *Historia Salonitana*, 49; F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 516.

nisu pokolebale glagoljaše, i oni su istrajali u čuvanju svojih tekovina. Nije također bez važnosti da se kaže, da je žarište glagolizma, Nin, bio blizu Zadra, bizantskog središta, koje je najvećom tolerancijom dopuštalo, da se u crkvi ne sprečava upotreba narodnih jezika, bez obzira koliko su se s time slagali i zadarski Latini, koji su bili solidarni sa odlukama splitskih reformističkih zelota. A ti su najogorčenije istupali protiv svega, što je bilo suprotno osnovnim smjernicama Rima i njegove politike, ne samo u pogledu crkvene discipline, nego napose svima onim tendencijama, koje su mogle da vode ka osnivanju nacionalne crkve. To, pak, jednovremeno je značilo odvajanje velikog broja crkava od splitske metropolije i smanjivanje materijalnih obaveza, desetine i t. d, prema vrhovnoj crkvenoj upravi u Dalmaciji. Ove borbe su bile ogorčene i veoma teške. Odluke, pak, splitskog sabora, bile su uperene prvenstveno protiv glagoljaša i njihovih nastojanja. Rim je stoga ponovo poslao u Dalmaciju svoga legata, kardinala Ivana, da utječe na smirivanje strasti i pravih ratnih sukoba. O tome kaže i sam kardinal, da mu je zadatak bio »civilia bella pacare.«[91] Kardinal je najprije stigao u sam Zadar, koji je, kako je i rečeno, na domaku najvatrenijih pobornika glagolizma, ninskih glagoljaša. Tu je saznao, da su borbe uzele maha posvuda, pa i u udaljenome Trogiru. U Zadru su nesumnjivo Madijevci bili na strani glagoljaša i uopće hrvatske narodne stranke, pa je pored drugih i Andrija, muž Čikin, mogao da strada upravo možda negdje 1064. ili 1065. Jer u to vrijeme, svakako prije 1066. godine, može da pada Čikina odluka o osnivanju svoje zadužbine i doživotno povlačenje iz profanog života, smatrajući, da će se tako najbolje ukloniti svima nevoljama, koje su borbe, u kojima je učestvovao njen muž i stradao, nepoštedno izazivale. Kao ranije Dobronja, tako je i Andrija moguća žrtva zalaganja za politiku kralja Petra Kresimira IV., koja je uostalom i dovela do njegova uklanjanja i zarobljenja od strane latinaške stranke.[92]

Upravo u ovakvoj atmosferi teških političkih previranja, koja su bila odjek sa plana opće, svjetske političke borbe između Imperium-a i Sacerdotium-a, kralj Petar Kresimir IV. vršio je znatan utjecaj upravo nad dalmatinskim gradovima. To pak sve nije išlo u račun Rimske kurije i njenih neopozivih zahtjeva, da joj se sve podloži i u državnim poslovima. Dakle, pod zaštitom vladaoca, koji se već od 1059. ponosno naziva rex Chroatorum et Dalmatiarum,[93] dakako uz saglasnost bizantskog cara, počela je da živi zadužbina njegove sestre.

Među sačuvanim podacima saznajemo, da je Čika kupila za manastir sve potrebne knjige, pa se spominju i dva himnarija i jedan matutinal, a s njima i dragocjeni svijećnjaci i kandelabri, koji su bili smješteni u manastirsku riznicu. Dakle, već od samoga početka manastir ima i svoj

[91] F. Rački, *Documenta*, 449. O poslanstvu kardinala Ivana, i velikoj uzbuni među glagoljašima, o legendi o svećeniku Vuku i biskupu Sedehu (Cededi) govori opširno i Toma arhidjakon, *Historia Salonitana*, 49–54.

[92] V. Novak, *Supetarski kartular*, 196–197, b. 23.

[93] F. Rački, *Documenta*, 51, 57, 72–73.

thesaurus, riznicu, u kojoj su se čuvale dragocjenosti i ostali vredniji predmeti.[94] Sve je to bilo zavedeno u fundacionoj originalnoj povelji, a onda i preneseno u Kartular, koji je na veoma važnom mjestu sada nepotpun. Sve kupovine pojedinih zemalja, koje su u kartularu navedene kao vlasništvo, koje je Čika prenijela u manastir, bilo novim kupovinama, bilo starijima, koje je ona izvršila još u braku, ili u vrijeme, kada se odlučila da osnuje zadužbinu, morale su imati i svoje kupoprodajne karte, s kojima se jedino ktitorka mogla pred vlastima predstaviti. Isto tako su i sve koludrice, kad su ulazile u manastir, donoseći svoj miraz i dio pokretnog i nepokretnog imanja, morale sve to imati dokumentarno potvrđeno. Dakako, imućnije vlasteoske porodice ispratile bi svoga člana u manastir sa znatnim koludričkim »mirazom«, što je sve uvećavalo blagostanje manastira. Iz fundacione povelje vidi se, da je Čika imala svoga imanja ne samo u gradu Zadru, nego i na hrvatskom teritoriju, izvan grada. Čika je kao udovica baštinila i od svoga pokojnog muža, a zacijelo je i njen dio bio znatan, pošto joj je poočim bio kralj Stjepan, koji svoju pokćerku nije pri njenoj udaji zaboravio ma kakvim znatnijim poklonom, kao ni njena mati, Većenega starija.

Priprave za osnivanje zadužbine, kao i sve potrebne adaptacije, koje su morale biti učinjene i u zgradi za stanovanje, kao i u crkvi, trajale su duže vrijeme, tokom 1066., a možda i godinu dana ranije. Svakako je 1066., kada je napisana fundaciona povelja, sve najpotrebnije bilo već spremljeno, pogotovu kad Čika za dragocjenosti kaže: »Hęc ego Cicca abbatissa in thesauro apposui in nostro monasterio.« Nije isključeno, da se već tada nalazio u manastiru, u toj riznici, i Čikin krst, koji je do danas sačuvan i po predaji se vezuje sa njom.[95] Nije isključeno, da je već tada bio izrađen, ili vrlo brzo poslije otvaranja manastira, izvanredno iluminiran i kaligrafski ispisan rukopis, molitvenik, takozvane *Horae monasticae*, djelo krševanskog skriptorija.[96] Uz ovaj dragocjeni paleografski spomenik zacijelo ih je bilo i više, jer ni ženski manastir nije mogao da bude bez svoje biblioteke, u kojoj se morala nalaziti sva potrebna crkvena i ostala literatura duhovnog karaktera. Vjerujemo, da je postojala dobro uređena biblioteka, ali je ona tokom vremena

[94] Ovaj dio Čikine povelje, koja je sastavni dio osnovne, fundacione povelje, Rački je neosnovano odvojio od ostaloga dijela povelje, i stavio ga je pod br. 108, 124–125 pod naslovom »Membrana inuentarii monialium sancte Marie de Jadra«, prenoseći je iz mlađeg kartulara, t. j. sigurno kopije D. Bersića. Rački kaže u b. 1: »Inscriptio haec deest in registro a.« t. j. u S. M. K.-u, u njegovu originalu. (O. c. 126). Tako Rački proizvoljno datira ovaj »inventar« sa c. a. 1076.–1080., dok Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I., 145–146 sa »oko g. 1072«. Međutim, pošto je i taj »inventar« sastavni dio fundacione povelje, s kojom je Čika došla pred crkvene vlasti, može se datirati samo sa 1066. godinom ili nešto ranije, a nikako ne kako to čine Rački i Kukuljević.

[95] *Zlato i srebro Zadra*, I. tabla; *Muzeji i zbirke Zadra*, Zagreb 1954, I. tabla.

[96] Rukopis se danas nalazi u biblioteci Bodleiana u Oxfordu, sa signaturom Bodl. Canon. Lit. 277. *Monastic Hours – Horae monasticae*. E. A. Lowe datira doduše rukopis sa XI. st. *ex*, ali moja analiza pomiče datiranje unazad za nekoliko decenija. Literatura i jedan faksimil rukopisa vidi u E. A. Lowe, *Scriptura Beneventana. Facsimiles of South Italian and Dalmatian Manuscripts from the Sixth to the Fourteenth Century*. Oxford 1929, II., t. LXXV.

stradala, zbog raznih nedaća. Nisu izostajale ni krađe pojedinih prekrasnih rukopisa, kao što su spomenute *Horae monasticae* i još veći i ljepši *Evangeliarium Većenegae.*[97]

I ono, što je sačuvano od fundacione povelje pokazuje isti formalni sastav, kao što ga pokazuje i fundaciona povelja Petra Crnoga, za njegovu zadužbinu sv. Petra u Selu, iz 1080. godine. Sve ranije sastavljene kupoprodajnice rastavljene su u vrlo kratke i zbite izvode, koji su uzeti iz njihovih širih originala.

Svakako ovo dosta jasno kazuje, da je Čika za potrebe manastira nabavila i gotove kuće, kao i zemlje, ali i to, da su i druga zdanja bila još u gradnji. Koje su to *constructiones* bile, nije baš lako reći. Može se pretpostaviti, da su to bile razne neophodne dogradnje, ali i adaptacije starijih dijelova, onog »starog manastira«, o kome Ljubavac govori, pa i gradnja sasvim novih dijelova.

Što se tiče hronologije svih dijelova fundacione povelje, sigurno je, da padaju u vrijeme prije otvaranja manastira, ma da nejasnoća nekih termina može da zavede na pogrešna zaključivanja, kao da je moglo da bude i poslije 1066. godine.

Iz prvog takvog izvoda saznaje se, da je Čika kupila od nekog Zadranina, imenom Sergija, iz zadarske Posterule, polovinu njegove kuće nedaleko manastira, dok je drugu polovinu iste kuće darovao manastiru, zacijelo bliski rođak Sergija, Neuprat sa sestrom, koju je Čika primila u manastir i zamonašila je. Za njezino se ime ne zna ništa. Neuprat je dodao još k tome malu kuhinjicu sa kurijicom, koja je inače trošnoj kući, o kojoj je riječ, pripadala. Svakako, ovo je ujedno i prvi slučaj, koji pokazuje, kako su vlasteoske kćeri zamijenile profani svijet sa koludričkim velom. Tako je, poreď Domnane, Čikine kćeri, Neupratova sestra bila spomenuta prva koludrica. Ova je kuća bila vrlo trošna, pa ju je Čika dala opraviti, pokriti i popločati. Drugi izvod govori o koludrici domni Dobri, koja je od svoje strane, odlučivši da se zamonaši, poklonila manastiru svoju malu kuću, koja se nalazila negdje sa zapadne strane spomenute Sergije-Neupratove kuće. Sa starom Dobrom pošla je u manastir i njezina unuka Dobra, pa se tako u manastiru odmah od otvaranja njegova, već nalazilo pet koludrica. Jer, čim se saznalo, da je Čika u spremanju svoje zadužbine, još prije nego je ona bila dovršena, javljale su se i prve kandidatkinje za monaški život, ali i prvi darodavci. Takav je bio vlastelin Uncije, koji je poklonio manastiru svoj alodij i k tome dodao još 12 zlatnih solida. Ovaj »vir nobilis«, kako ga naziva sastavljač povelje, učinio je to svakako pro remedio animae, u bolesti, predosjećajući skoru smrt. Ovaj posjed plemića Uncija bio je pored kuće koludrice Dobre.

Istovremeno je kupila Čika od zadarskih sugrađana, »a quibusdam conciuibus«, baštu ispred crkvenih vrata za 15 solida. Na tome prostoru izgradila je Čika iz temelja kuću, koja je imala da posluži monasima i drugim strancima, kad budu navraćali u Zadar. Bio je to prvi hospicij,

[97] O tome nešto više u dijelu, gdje se govori o Većenegi.

kako su ih inače gradili benediktinci i na drugim stranama Evrope. Zacijelo ne bez razloga, u kratkom izvodu se kaže: »a fundamento fabricauimus, et stratam, ut est honorifice, composuimus.« A taj hospicij, uz koji je izgrađena i ulica, imao je da posluži »fratribus et hospitibus«. Tako su, dakle, i zadarske koludrice bile u dobrim odnosima, ne samo sa benediktincima iz Zadra, čiji ih je opat uvelike pomogao, nego i sa svima namjernicima i monasima, koji su navraćali u Zadar. Zato nije isključeno, da su manastiri sv. Krševana kao i sv. Marije sačinjavali takozvane *Doppelklöster*, kakvih je bilo i po drugim evropskim gradovima, naročito u ranijim, kao i u ovom stoljeću.[98] Kasnije, svakako, izgubio je svetomarijski manastir ovaj karakter, ma da će sve do kraja XV. stoljeća ostati pod vrhovnim starješinstvom Sv. Krševana. Hospicijem je upravljala opatica manastira, a koludrička posluga se starala o vođenju i redu u njemu, kao i o hrani i svemu, što je bilo potrebno dalekim putnicima za vrijeme njihova boravka u Zadru. Jer od samoga početka vlasteoskim koludricama služe pučanske servientes, koje su bile u obavezi prema manastiru pod raznim uvjetima, kako će se to kasnije vidjeti.

Šesta koludrica je bila Marija, kćerka Bone (Dobre), koja je za nju manastiru predala četvrti dio jedne napuštene i porušene kuće, dok je preostale dijelove te iste kuće kupila Čika iz vlastitih sredstava. Mati Bona bila je kćerka sudije Madija Sege. Ovih šest koludrica bile su prve, koje su počele da stvaraju tradiciju manastira. Imena njihova jasno kazuju, da su sve od reda bile i Hrvatice, kao što je to bila i njihova opatica, »mater monasterii, mater monacharum, preposita, antistita«, kakove su benediktinke opatice nosile časne nazive.[99]

Od samoga početka bio je manastiru dodijeljen capellanus monasterii, koji je imao zadatak da svakodnevno vrši u crkvi bogosluženje i ispovijedanje koludrica. To je svakako bio neki benedíktinac iz Sv. Krševana. Da je to tako bilo uređeno sa redovnom crkvenom službom, od samoga početka, ne treba ni najmanje posumnjati.[100] Kasnije će se naći dovoljno dokumentarnih potvrda, iz kojih se vidi prisan odnos između manastirskog kapelana i njegovih obaveza prema manastiru. Isto tako ne zna se ni za ime prvog upravnika svih ekonomskih poslova manastira, kao i za nadzornika nad obrađivanjem posjeda, korišćenjem polja i pašnjaka, čime je obilovao manastir, dajući pod određenim pogodbama seljacima na obradu. Tek dokumentacija, koja potječe iz XIII. stoljeća, daje sliku ekonomskih odnosa između gospodara zemlje i njena obrađivača. Dakako, opravdano se pretpostavlja, da je slično bivalo i u XII. pa i XI. stoljeću. Sve je to iziskivalo ne samo stručno nego i vješto lice, koje je po naređenju i ovlašćenju opatice Čike svim ovim upravljalo i njoj podnosilo izvještaje. Bio je to dosta složen posao, jer je manastir imao

[98] Braunmüller, *Benediktinerorden*. Wetzer-Weltes Kirchenlexikon, II, 357; O hospitium-u uz manastire vidi još F. Cabrol – H. Leclerq, *Dictionnaire d'archeologie*, I, 30, Paris.

[99] Idem, 42.

[100] F. Rački, *Nutarnje stanje*, 70–71.

zemalja i vinograda, u bližoj i daljoj okolini Zadra, pa i na otocima. Sve to obilaziti zahtijevalo je čovjeka, koji je bio sav u službi manastira.[101]

Prvo veće darivanje manastiru potječe od Čikina brata, kralja Petra Kresimira IV. 1066. godine. Kralj Kresimir IV. izdao je na Božić u Šibeniku prvu svoju darovnicu u korist manastira sv. Marije. Na taj praznik okupio se oko kralja u Šibeniku veći broj crkvenih i svjetovnih velikodostojnika, a bila je prisutna i Čika, kojoj je lično uručena ova znamenita kraljevska povelja. Naime, kralj je obdario manastir sa »*regia libertas*«, kojom je manastir bio izuzet od svih podavanja svjetovnim vlastima. Iz povelje se jasno vidi, da je za takvu vrstu darivanja, odnosno njenoga prihvatanja, učinjenu crkvenoj ustanovi, bila potrebna još i saglasnost crkvene vlasti. Toga prava crkvene vlasti su se vrlo strogo pridržavale napose sada, kada je iz Rima nastupio zaoštreniji odnos između crkve i države, pa su crkveni reformisti strogo pazili na te propise. Pri toj svečanoj predaji darovnice opatici Čiki bili su prisutni kao svjedoci uz splitskoga nadbiskupa Lovra i drugi biskupi, tako zadarski Stjepan, Ivan trogirski, Dabro belgradski, Drago rapski, Petar osorski i Rajnerije »episcopus Chroatię«, dakle gotovo čitav hrvatski episkopat. Iz toga izlazi, da je Kresimir bio u tome posve odan općoj crkvenoj politici Rima i nije se ni u čemu njemu usprotivio još zasada, što će biti tek onda, kad Rimska kurija prijeđe granice hrvatskog državnog suvereniteta i zatraži progone glagoljaša. Dakle, u to su vrijeme vladali još najkorektniji odnosi između crkve i države u Kresimirovim zemljama, u Hrvatskoj i bizantskoj temi Dalmaciji. Ali, jednovremeno je ova crkvena saglasnost bila i obaveza crkvene vlasti, da se nijedan biskup niti nadbiskup ne će smjeti miješati u unutrašnje ekonomske poslove manastira, niti od njega zahtijevati ma kakve materijalne obaveze prema crkvenim vlastima. Prema tome, pravno-koroborativni dio povelje, u kojemu se podvlači, da je sve postupljeno kanonski, t. j. po crkvenim propisima, sve to u sebi uključuje i potvrđuje gornji zaključak. Naime, tu se kaže: »hocquę ab archiępiscopo, et ab omnibus ępiscopis *confirmatum canonice*, ac ab omni uniuerso cętu conlaudatum est« – i time se regia libertas dopunja i isključuje ma od kakvog umanjivanja od strane ma kojih crkvenih vlasti. Tim je ujedno dato Sv. Mariji pravo, da na hrvatskoj državnoj teritoriji stječe nova zavještanja i da prima koludričke »miraze« bez ikakvih ograničenja, niti od crkvenih niti od svjetovnih vlasti. Dakako i sva ova buduća zavještanja bila su ovom darovnicom obuhvaćena, jer su ona postajala nepokretno dobro manastira. Ova, dakle, darovnica bio je najčvršći kamen temeljac manastirskih privilegija, koji su bili kasnije potvrđeni i od Kresimirovih nasljednika, kraljeva Zvonimira i Kolomana.[102]

[101] F. Rački, *Documenta*, 75–78. Ova povelja nadbiskupa Lovra je informativna za opšte propise o osnivanjima manastira i njihovoj organizaciji.

[102] U kartularu su te dvije povelje potvrdnice jedna za drugom, prva na fol. 18ro–18vo, a druga na fol. 18vo–19ro.

Ubrzo poslije ovog velikog dara, kralj Kresimir je lično sa svoje strane obdario manastir jednom kraljevskom zemljom, zvanom Točinja, današnje Bibinje. Ona je nekada pripadala prioru Madiju i njegovu sinu Dobronji, ali po njihovu nesrećnom kraju života ona je opet prešla u kraljevske ruke. Sada je tu zemlju, koju je nekada Madiju i Dobronji darovao djed Petrov, Kresimir III., na molbu Čikinu kao potomku prior Madija, darovao sestri Čiki.[103] Povelju je kralj izdao u Točinji, gdje je došla Čika, pa je s tom poveljom na Čiku preneseno vlasništvo za tu zemlju. Bilo je to na kraju 1066. ili na početku 1067. godine. Crkvenu pak saglasnost dao je biskup Stjepan u samome Zadru, u prisutnosti priora Draga i suca Sege.[104]

Kraljev primjer nesumnjivo je djelovao i na ostale državne velikaše, koji su, upoznati sa kraljevskim gestima, i sami željeli da ugode manastiru, na čijemu je čelu stajala kraljeva sestra. Tako se među prvima iz velikaških redova, oko 1072. godine, javio i sidraški župan Petar, sin Semivitov, koji je zajedno sa svojim rođacima poklonio manastiru crkvicu sv. Petra i Pavla u Obrovcu sa okolnim zemljama, koje su oni tu posjedovali.[105] Zanimljivo je, da su i ovom pravnom aktu, koji je bio vezan sa posjedovanjima na hrvatskoj državnoj teritoriji, dali svoju saglasnost i biskup Stjepan i prior Drago, koji su se nalazili pri tome činu kao svjedoci. Ne samo visoki položaj župana Petra i njegovih rođaka, nego i njegovo bogatstvo odražava se i u njihovim darovnicama manastiru sv. Krševana, pa će oba manastira Sv. Marija i Sv. Krševan u Obrovcu graničiti sa svojim zemljama. Upravo ove zemlje kasnije će, poslije 100 godina biti predmet jednog spora sa drugim ženskim benediktinskim manastirom u Zadru Sv. Platonom.[106]

Uskoro, poslije darivanja sidraškog župana Petra i njegovih srodnika, sjetit će se manastira sv. Marije godine 1073. satnik Većeneg. Ovaj ugledni velikaš bio je i dosta bogat, pa je »pro remedio animae suae« darovao manastiru sve svoje imanje. Nije bez značenja, da se u toj Većenegovoj darovnici ne daju u dispozitivnom dijelu granice ni položaji tih svih njegovih posjeda, koji su imali da pripadnu manastiru, dakako, poslije njegove smrti. Dok je za savremenike Većenegove, kao i Čikine, bilo dobro poznato, koje su to bile zemlje i vinogradi Većenegovi, dotle je u toku vremena moglo izblijedjeti to znanje i postati izvor raznih sporova u pogledu razgraničavanja tadašnjih susjeda, koji su također zemlje davali u obrađivanja tamošnjim seljacima. Po svemu izgleda Većeneg je donio tu svoju odluku još za života svojih roditelja, i zacijelo drugih rođaka, budući da im se prijeti, ako bi tkogod od njih istupio protiv te njegove odluke, teškim prokletstvom.[106a] Nije bez značenje

[103] Vidi detaljnu analizu, diplomatičku i kronološku u *Notae diplomaticae* br. 3.

[104] To je onaj isti Sega iudicator, čija je unuka Marinja bila među prvima, koja se našla među svetomarijskim koludricama.

[105] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 4.

[106] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 5.

[106a] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 6.

ime ovog zavještača. Ono je isto kao i Čikine kćeri Većenege. Ako se, pak, ukaže na dobro poznat običaj, da se u porodicama često daju djeci imena na krštenju i po nekom uglednijem rođaku ili rođakinji, onda bismo ovog Većenega mogli da dovedemo u bliže srodstvo sa Čikom.

Iako je već manastir bio i te kako snabdjeven znatnim imanjima, brižljiva Čika je manastirske zemlje povećala i kupovinama, između 1070. i 1073. godine učinjenima u Petrčanima.[106b] Zanimljivo je, da se sada pri tim kupovinama pojavljuje Čika »cum suis sororibus«, kao jednim čitavim kolektivom, koji je zajednički raspolagao manastirskom imovinom, što je uostalom i bio slučaj u ovakvim vlasteoskim ženskim manastirima, jer se manastirski imetak stalno povećavao »mirazima« pridošlih koludrica. A ti »mirazi« bile su i zemlje, kao i novčane sume, kojim je porodica otpratila svoga člana u manastir, kako bi bila ravnopravna sa ostalim vlasteoskim kćerima u manastiru. I u ovim dokumentima ne ďaju se nikakva razgraničenja kupljenih zemalja. Onda i opet ne iznenađuje, da je poslije 100 godina, upravo radi njih došlo do sudskog procesa, koji se rješavao (1174) pred zadarskim nadbiskupom Lampredijem i komesom Dominikom Maurocenom.[107] Dakle pred crkvenim i svjetovnim sudom, budući da su i parničke strane bile crkvene i svjetovne, pa je stoga morao da bude prisutan i predstavnik crkvene vlasti.

Nema nikakvih vijesti, da je manastir sv. Marije bio za života kralja Petra Kresimira IV. ma od koga uznemirivan. Niti u svojim posjedima, koji su mu bili ďarovani ili su potjecali od »miraza« zamonašenih vlastelinki, a tako isto nije ni od koga bila pozlijeđena podarena regia libertas. Politika papsko-reformističkih akcija i na istočnoj strani Jadrana dovela je do uklanjanja kralja Kresimira sa prijestolja i nametanja papskog vazala, kralja Zvonimira.[108]

Nije poznato, kako su ovi teški događaji i promjene odjeknule u Zadru i kako je manastir, koji se nalazio pod osobitom zaštitom zarobljenoga kralja, sve te teškoće proživio. Izgleda, da je najprije došlo u pitanje uživanje darovanog posjeda u Točinji, koji je nekada bio terra regalis. Čika je bila primorana, ďa se obrati novome kralju, poslije već nekoliko godina njegova vladanja i da ga zamoli da i on potvrdi ovo posjedovanje kao zakonito. Kako je Zvonimir bio veoma naklonjen crkvi i njenim ustanovama, njemu nije bilo teško da udovolji molbi sestre bivšega kralja, kad se i onako obavezao u svojoj zakletvi učinjenoj na dan krunisanja, da će se starati o crkvi.[109]

[106b] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 7.

[107] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 22.

[108] V. Novak, *Supetarski kartular*, 196–197, b. 23. Tako isto i u spremljenoj raspravi: *Dvije zagonetne smrti dva hrvatska kralja.*

[109] U toj vazalskoj zakletvi, Zvonimir se obavezuje, među ostalim i ovim: »... ut ... ecclesias defendam ... uite episcoporum, presbyterorum, diaconorum, subdiaconorumque, ut caste et regulariter uiuant, prouideam.« F. Rački, *Documenta*, 103.

Čika je posjetila Zvonimira 1078. u Kninu, gdje se u to vrijeme nalazio njen od ranije dobro poznat splitski nadbiskup, koji je sigurno njenu stvar zagovorio.[110] Kresimirov privilegij regiae libertatis nije dotada bio ni u čem napadnut, pa stoga Čika nije ni smatrala, da je potrebno, da zatraži i njegovu potvrdu. To se desilo tek poslije devet godina. Opet je Čika došla u Knin, gdje se nalazio kralj, 8. oktobra 1087. sa drugim velikodostojnicima sa dvora i iz crkve. Bio je tu ponovo prisutan nadbiskup Lovro i episcopus Chroatensis Petar, ninski zatim biskup Firmin, kao i neki drugi, čija se imena ne spominju, kao svjedoka pri toj potvrdnici. Ova regia libertas se označava sada kao *jus regale*, a sama povelja kao *confirmatio*. Bilo je to na praznik sv. Dimitrija, dakle na kraljev imendan, kad su se oko njega okupili državni i crkveni velikodostojnici (comites). Povelja potvrdnica je uručena samoj Čiki, jer se kaže, »confirmatio ista data abbatissę Cicke in Teneno in festiuitate sancti Dimitrii ...«[111] Zbog prisutnosti crkvenih ličnosti, koje su prisustvovale samome činu podjeljivanja potvrde ranijeg privilegija, nije trebala još i neka posebna potvrda sa njihove strane.

Iz kartulara saznajemo, da je u Splitu 1089. ili 1090. godine održavan sinodski sud, kome je pored nadbiskupa Lovra i drugih biskupa prisustvovao i kralj Stjepan II., koji je još kao dux uz kralja Kresimira IV. dao također svoju saglasnost za toliko spominjanu regiam libertatem, 1066. godine. Dakle, i on je bio vrlo bliski rođak Čikin. Čika je podnijela sinodu na presuđivanje svoj spor, koji je imala sa svojom tetkom Nežom zbog nekog duga i pologa od 40 solida, što je pripadalo Čiki. Ma da je izvod ove presude toga sinoda vrlo nejasno stiliziran, i izaziva izvjesne sumnje, ipak se taj *judicium* ne bi mogao da smatra nekim falsifikatom.[112] Da se ovaj spor iznio pred tako visoki sud, na kome su učestvovali i nadbiskup i kralj, pokazuje s jedne strane svu zamašitost ove porodične svađe, koje nisu mimoilazile ni žene iz najvišeg tadašnjeg feudalnog društva. Ovaj crkveni sabor raspravljao je pored ove i druge mnogo važnije stvari, jer se održavao u splitskoj katedrali, iako se iz drugih izvora o tome saboru sasvim ništa ne zna. Svakako kraljeva prisutnost, koji je predstavljao dinastiju Kresimirovića, govori s jedne strane o važnosti toga sabora, a s druge o znatnoj promjeni, koja je u državnoj upravi nastupila poslije ubistva kralja Zvonimira.

Ove znatne političke promjene odrazile su se u cjelokupnom životu Hrvatske i Dalmacije. Tada nastupa period teških, upravo krvavih obračuna, koji su se tokom posljednjeg decenija jedan za drugim smjenjivali, uz vrlo kratke predahe smirivanja. Stradavanju su bili izloženi ne samo teritoriji izvan gradova, nego i sami građovi. O tome sugestivno pripovijeda Toma, splitski arhiđakon,[113] a isto tako i jedna neobjavljena kronika anonimnog pisca, koju je dobio Š. Ljubavac od Splićanina Lu-

[110] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 8.
[111] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 9.
[112] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 10.
[113] Thomas archidiaconus, *Historia Salonitana*, 56–57.

karija. Anonim upravo dramatski opisuje situaciju poslije Zvonimirove smrti, ustvari i poslije kratkotrajne vladavine Stjepana II. Ovaj kroničar kaže: »Zuonimirus rex ultimus Croatorum obiit anno MXC. Post mortem eius Croates multa mala commitebant inter se pugnantes et predantes, *et etiam delugebant ciuitates maritimas, facientes eis damna, et uituperia non modica, rapientes eorum mulieres, et filias, ita quod de ciuitatibus non audebant exire.*«[114]

Takva atmosfera neprekidnog straha i nemilih iznenađenja pritiskivala je nesumnjivo i Zadar. Svetomarijske koludrice, sa svojom opaticom Čikom, koje su bile najvećim dijelom hrvatske plemkinje, teško su proživljavale bratoubilački razdor, koji je istinski potresao temeljima hrvatske državne samostalnosti. Upravo sve ovo teško je pogađalo i manastir sv. Marije i opaticu Čiku, koja je u tim godinama završavala svoje najveće djelo, proširenje stare crkvice u prekrasnu baziliku, što je bilo najzad završeno 1091. Samo posvećenje obavljeno je 28. oktobra. Za taj važni događaj u manastirskoj historiji saznajemo iz dva vrlo važna dokumenta, koji su istoga dana izdati, t. j. *in die consecrationis basilice sanctę Marię*, dakle 28. oktobra 1091. godine.[115] Biskup Andrija kao i

[114] F. Šišić, *Priručnik*, 321. Isti, *Povijest Hrvata*, 599. b. 22. Ovaj isti tekst kolacionirao sam i ja u British Museum-u 1952, pa sam mogao da utvrdim, da su se Šišiću potkrale nekolike griješke, kad spominje ulogu Petra iz plemena Cacauntova. Šišić naime kaže: »U originalu se čita 'Petrum de genere Cacauntonem', što je očito čestim prepisivanjem iskrivljeno umjesto *Cacauntorum.*« (O. c. 310., br. 5). Međutim ovaj tekst u spomenutom originalu Ljubavčeva pisma Lučiću glasi: »Ipsi uiri ellegerunt unum ex octo nomine Patrum de genere *Chucantorum.*« Ovo je sasvim jasno ispisano, pa iznenađuje Šišićeva transkripcija, kad se našao oči u oči sa tom posve jasno ispisanom riječi. Nepravilno čitanje odvelo ga je na drukčija zaključivanja o imenu toga plemena. Jer *Kukanti* su sasvim nešto drugo nego *Kakauntoni*. Prepisivač je učinio nesumnjivi lapsus calami, kada je umjesto Petrum ispisao Patrum. Sva ovo nalazi se na fol. 28vo pri dnu. Međutim, pred kraj života dobio je F. Šišić iz Zadra četiri fotografska snimka one kronike, koju je imao Ljubavac u ruci. Ovo je poslao Šišiću G. Praga. Radi se o događajima u Hrvatskoj i Dalmaciji poslije Zvonimirove smrti. Rukopis se danas *više ne nalazi* u zadarskoj Naučnoj biblioteci. Ovi fotografski snimci danas su kod mene. Na fol. 132vo nalazi se porodično ime ovoga Petra spomenuto kao »Petrum de genere *Checarorum.*« Inače je ovih nekoliko stranica vrlo dragocjen izvor kao nova versija za nasilnu smrt kralja Zvonimira, o čemu sam najavio posebnu raspravu. Vidi *Supetarski kartular*, 196–197, b. 23., kao i b. naprijed, br. 108.

[115] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 11. i br. 12. U jednom dokumentu iz 1066. ili 1067. godine spominje se *dedicatio basilicę* što bi ustvari značilo isto što i *consecratio* (A. Sleumer, *Kirchenlateinisches Wörterbuch*, Limburg a. d. Lahn, 1926^2, sub v. *consecratio* i *dedicatio)*. Ovaj kronološki podatak nalazi se u povelji, koju je kralj Petar Kresimir izdao u korist manastira sv. Marije, darujući mu Točinju. Ova Kresimirova povelja nalazi se u kartularu u dva primjerka, prvi na fol. 9vo–10ro, a drugi na fol. 30vo–31ro. Ovaj pak podatak o posvećenju bazilike sv. Marije nalazi se samo u drugoj kopiji. U *Notae diplomaticae*, br. 3. analiza diplomatička i kronološka pokazuje, da je redaktor ove druge kopije, ovdje kao i na nekim drugim mjestima iz posljednjeg sastavnog dijela kartulara, vrlo nepouzdan, upuštajući se pored toga i u proizvoljna prepravljanja, stvarno falsifikovanja. Tako ovaj njegov kronološki podatak posve otpada, kad ga ne bi otklonila činjenica, da Čika nije bila u stanju, da u prvoj godini postojanja manastira izgradi i novu baziliku, jer je ona mala crkvica iziskivala za takvo proširenje velike radove, a s njima i veliko vrijeme. To je zapazio već M. Marković, *Два натписа из Задра*, Зборник радова Српске академије наука. Византолошки институт, књ. 2. Beograd, 1953, 130–131.

gradski prior »una cum nobilibus et omni populo huius ciuitatis« podarili su manastiru sv. Marije »ueram libertatem« i naglašava se, kakvu nije dobio dosada nijedan zadarski manastir, »*quam nullus ex nostris monasteriis habet.*« Dakle, i svjetovna i crkvena vlast grada Zadra sada su 1091. učinile ono, što je 1066. godine kralj Kresimir podijelio manastiru na svojoj državnoj teritoriji. Time je u tim teškim vremenima bilo uvelike pomognuto manastiru, budući da je bio oslobođen od svih podavanja crkvi kao i gradu. A pri ovome odlikovanju manastira učestvovali su svi Zadrani, sav patricijat zajedno sa pučanima, a tako isto i sve svećenstvo. Kako se u Dragovoj povelji spominju kao svjedoci biskup Andrija. i dvojica opata, Madije i Urso, sva je prilika, da su to posvećenje izvršila ova trojica.[116] Tako je nekadašnja *ecclesiola* sanctae Mariae, koju je Čiki darovao krševanski opat Petar, zaslugom Čike proširena u *baziliku*, koja je među sedam zadarskih bazilika, kako to kazuje biskup Kožičić-Begna, bila četvrta po redu.[117]

Ovaj svakako veoma značajan privilegij dobija na svome značenju još i time, što je podaren Čiki i njenome manastiru u tako teškim vremenima. Ovaj privilegij dobio je još jednu potvrdu, od strane velikog provincijalnog sinoda, koji je mjeseca marta 1095. održan u Zadru pod predsjedanjem nadbiskupa Lovre. Još je tada bila živa Čika, pa je ona, starajući se za svoju zadužbinu ovako uvećanu i uljepšanu, zaželjela, da izmoli i od toga sinoda prije nekoliko godina stečeni privilegij, »uerae libertatis quam nullus ex ... monasteriis habet.« Čika se naziva kao abbatissa ingenuitate praecipua, čime se očigledno misli na njeno srodstvo sa kraljevskom kućom, o kojoj je u Zadru svakako još tada bila svježa uspomena. Čika je podnijela pred crkveni sabor *muniminis scriptum* biskupa Andrije kao i priora Draga, pa su joj svi od reda odobrili. Koludrice Sv. Marije nazivaju se u ovom dokumentu kao »virgines deo deuote famulantes« i »*nobiles* puellae«. Na saboru se o tome raspravljalo, i saglasilo sa podnesenim privilegijem. Izuzetak učinjen je samo u slučaju nekog službenog putovanja priora ili njegova zamjenika, kad su i koludrice morale sa svoje strane da doprinesu za putne troškove, ali odmjereno i pravično, »quod tamen cum omni honestate et mensura fiat.« Ali nije se samo raspravljalo, nego se i o prijedlogu glasalo, budući da se na kraju ovog dokumenta spominje: »Hoc denique promulgato acclamatum est:, si placeret'? succlamatum quoque est ab omnibus:, placet!'« Svakako je to jedan vrlo lijep primjer za demokratski način saborskog

[116] U *Descrizione* se kazuje, da je posvećenje crkve bilo 1073. godine, u vrijeme održavanja provincijalnog koncila u Zadru, zamjenjujući onaj iz 1095. sa vremenom, kada su Zadrani podarili manastiru veram libertatem, a tu je godinu izmislio spomenuti prepravljač iz posljednjeg dijela kartulara. (*Descrizione*, fol. 7vo i 8ro.) Za ovim polazi i C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, 315, 323. Sve to otpada, kako se vidi iz analiza spomenutih dokumenata.

[117] »Monasterium edificatum novis ac copiosis reditibus et heac ecclesia inter septem basilicas Jadrenses quartum locum habet.« *Descrizione*, fol. 2ro. Opis Sv. Marije, u svojoj završnoj fazi restauracije, tokom stoljeća kojih je nekoliko bilo, daje F. C. Bianchi, *Zara Cristiana*, 316–319, kao i manastira, 324.

raspravljanja i glasanja, sa odobravanjem u pozitivnom rješavanju pitanja, jer nema sumnje da bi u negativnom slučaju bilo otklonjeno sa »Non placet!«.

Među koludricama, koje su zajedno sa svojom veoma zaslužnom opaticom došle pred sakupljene crkvene velikodostojnike, nalazile se sada i Većenega, koja je poslije smrti svoga muža, izgleda već 1086. godine ušla u manastir. To se vidi iz jednog familijarnog spora, koji je ona imala sa ocem njenoga muža Dobroslava, zbog muževljeva baštinstva. Naime, otac Dobroslava je testamentarno ostavio svome ilegitimnom sinu, rođenom od njegove ropkinjice. Iz prve presude, koju je donio zadarski prior Drago, dakako u korist Većenege, vidi se, da je Većenega bila u braku dvadesetak godina, jer se izričito kaže za nju »quę uiri sui, uidelicet Dobroslaui, thorum custodiens uiginti annis deo deuota monastico utebatur habitu.«[118] Bilo je to 1092., kad se vodio taj spor, kako je to pokazala kronološko-diplomatička analiza dokumenata, koji o tome govore.[119] Spor se vodio oko jedne kuće, koja se nalazila pored škole, in quadruuio sancti Petri. U saglasnosti sa Većenegom, koja nije htjela da ošteti nedoraslo dijete pokojnog svekra, Drago je presudio, da zapadni dio te kuće pripadne Većenegi, zapravo manastiru, dok je ostalo imalo ostati tome djetetu. Konačnu odluku o tome donio je nadbiskup Lovro u Splitu, kuda je Većenega pošla zajedno sa priorom Dragom i biskupom Andrijom.[120]

Ma da se Čika nalazila još 1095. godine u životu, jer je prisustvovala lično na spomenutom sinoću, sada 1092. godine ona nije pošla zajedno sa Većenegom u Split, da joj bude od pomoći pri njenu sporu sa stranom, koja je zastupala testamenat Dobroslavljeva oca, Petra Dabrova. Nesumnjivo je visoka starost učinila svoje i Čika se nije kretala na put.[121]

[118] M. Marković, Два натписа из Задра, 132, b. 41. misli, da treba korigirati Šišićevo zaključivanje u vezi sa vremenom ulaska Većenege u manastir sv. Marije. Marković, naime, pretpostavlja, da Čika nije morala baš 1066. godine udati Većenegu za Dobroslava, i da je to moglo biti i nešto kasnije, dosljedno da je Čika mogla ući u manastir i poslije 1086. godine. Međutim, ako je Čikina fundaciona povelja izdana 1066. godine, o čemu ne može biti sumnje, onda je podatak, koji se donosi u povelji, svakako kronološki prethodio izdavanju povelje. Prema tome, Čika je udala mlađu Većenegu nesumnjivo najkasnije 1066. godine, i ona je poslije dvadeset godina braka ušla u manastir zamonašivši se.

[119] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 13. i br. 14.

[120] U prvoj presudi je ime Većenegino stalno navođeno kao *Ueka*, dok joj je ime kao Uekenega napisano u nadbiskupovoj potvrdnici. Naprotiv u oba ova dva dokumenta navodi se ime opatice Čike kao *Cicna*, što bi bilo potvrda više za Miklošić-Račkovo mišljenje, da je ime slavenskog porijekla, od Čejka ili Čekana. F. Rački, *Documenta*, 66, b. 1.

[121] Prema pravilima Benediktova reda opatica je morala imati najmanje 40 godina života, a tako isto i izvjestan broj godina koludričkog života. Pri novoosnovanoj zadužbini svakako je uzeto u obzir ktitorsko dostojanstvo, koje je moglo da zamijeni traženi broj koludričkih godina. Kada je Čika 1066. godine imala dvije kćeri, stariju Domnanu, i mlađu Većenegu, koja je imala dovoljan broj godina da je i uda, onda je Čika 1066. godine mogla imati najmanje 40 godina, ako ne i više. Drugim riječima, Čika je 1095. godine imala svakako više od 70 godina. Jer i sami ktitori ili ktitorke morale su imati propisan broj godina i životnog iskustva, da upravljaju

Poslije te godine ne nalazi se više spomena o Čiki, kao što poslije 1066. godine nismo našli nigdje spomenutu Domnanu. Nije isključeno, da je ona već ranije umrla.

Čika je poslije gotovo trideset godina upravljanja svojom zadužbinom umrla vjerojatno već 1095., a svakako 1096. godine, kako o tome govore i manastirske kronike.[122] U ova tri decenija Čika je mudrim i odlučnim upravljanjem, kao i sa znatnim materijalnim obezbjeđenjima, sa proširenjem crkvice u vanredno lijepu baziliku, udarila takve čvrste temelje, koji su izdržali mnoge olujine kroz hod vjekova, pa su morale da naiđu strahovite razarajuće i smrtonosne bombe u Drugom svjetskom ratu, da ih razore zajedno sa svim starim i novim zgradama, zajedno sa lijepom bazilikom. Čika je, dakle, ne samo obnoviteljica, nego i nenadmašena osnovateljica manastira, kojega kulturno značenje u hrvatskoj historiji ima svoje mjesto

Opatica Čika bila je pokopana u manastirskoj-bazilici, koju je ona izgradila, jer kapitulum, po svemu izgledu, bio je podignut tek za njene nasljednice, kćerke Većenege.[123]

Nije poznato, kada je izvršen novi izbor Čikine nasljednice. Tako se ne zna ništa o prvoj primjeni pravila Benedíktova reda za starješinu manastira u sv. Mariji. Opatica Čika, još prije nego je sasvim oslabila, pobrinula se da manastirsko upravljanje da u ruke kćeri, dakako u saglasnosti sa pravilima reda, po izvršenom izboru unutar zbora koludrica, koje su se tada nalazile u Sv. Mariji. Ma da zato nema sigurnih podataka, izgleda mi, da je Čika to sve svršila još za svoga života. Većenega je već tada daleko prevalila četrdesetu godinu, koja se zahtijevala za jednu opaticu, a pored toga imala je sasvim dovoljan broj godina i manastirske službe. Jer ona je već 1086. godine ušla u manastir, pa je onda imala za izbor opatice sasvim dovoljan staž monaškog života i duhovnog pregalaštva. Ona je, naime, ušla u manastir poslije smrti svoga muža Dobroslava, za koga manastirska kronika kaže da je bio *kralj*, o čemu, dakako, ostali izvori ništa ne znaju, kada se spominje njegova ličnost. Dobroslav, Većenegin muž, bio je sin Petra, a ovaj opet sin »gospodina Dabra«, filius domini Dabri, kako se to kazuje upravo u onom već ranije spomenutom dokumentu, iz koga se saznaje za Većenegin familijarni spor

jednom novom ustanovom. Već papa Grgur I. strogo zabranjuje, da se biraju za opatice mlađe koludrice. On kaže: »juvenculas abbatissas vehementissime prohibemus.« A papa Celestin, pišući biskupima Galije, savjetuje ih u pogledu godina opatica, »abbatisa et priorissa et quocunque alio nomine praefecta, vel praeposita appelletur, eligatur non minus annis quadraginta, et quae octo annis post expressam professionem laudabiliter vixerit.« *S. P. Benedicti Regula cum commentariis. Patrologiae cursus completus.* S. Latina, tom. LXVI, col. 884.

[122] *Descrizione*, fol. 5vo i 6ro. »Cicca ... elletta abbadessa, nel qual grado persevero fino al tempo del suo felice passaggio alla beata Sione che segui l'anno 1096 dopo di aver condotta una vita aliena dalle pompe reali, ed istruita col esempio, e colle parole le sue spirituali figlie alla osservanza della regola, ed all' amore dell' umilta, base e fondamento stabile de' chiostri ...«

[123] O tome je sasvim tačno i dovoljno već raspravio M. Marković, *Dva natpisa iz Zadra*, 129–130.

u pogledu muževljeve baštine, ma da je Dobroslav to ostavio Većenegi, iako je znao za njenu odluku, da će se ona, ako on prije nje umre, zakalu̇eriti. Samo toliko i ništa više. Nije bez značenja da se upozori, da je Većenegi Dobroslav ostavio i druge neke dragocjenosti, pored nepokretnog imanja, stečenoga daleko ranije i kao dio očinstva, koji mu je po starim običajima i zakonima pripadao. Među tim dragocjenostima jesu i »aureosque nastalos«, što je Farlati u svojim bilješkama k tom dokumentu protumačio kao »pretiosam supellectilem auream et gemmeam.«[124] Ovaj poďatak je dragocjen sa svoje unutrašnje vrijednosti, jer takvim i sličnima se ne obiluje. Naime, on nam kazuje u izvjesnom smjeru naših naslućivanja, da je civilizacioni i kulturni standard hrvatske vlastele XI. stoljeća bio visok, kad su se kuće i domovi, u kojima su živjeli, ukrašavali naročito dragocjenim namještajem. Pa i to kazuje, pored ostaloga, da je koludrica Većenega zadržala i u manastiru svoje plemićko dostojanstvo i da nije, zbog koludričkog preziranja zemaljskih stvari htjela da se odrekne i ove vrste baštine, koja joj je zakonski pripadala. Naime, što god se koludricama ďalo od strane roditelja ili rođaka, to se primalo, ali kao svojina manastira, čitave koludričke zajednice.[125] Tako je i u ovome slučaju branila Većenega ne toliko svoju ličnu imovinu, nego onu, koja je eo ipso pripadala manastiru, ma da su to bile sasvim svjetovne dragocjenosti. Pretpostavljamo, da je i Čika sa sobom unijela u manastir mnogo toga dragocjenoga iz svoje kuće, kao što su to sigurno učinile i druge koludrice, jer su sve od reda potjecale iz plemićkih porodica. Odatle se može zamisliti, da su manastir i njegova riznica već u jedanaestom stoljeću obilovali raznovrsnim dragocjenostima.

Što se tiče manastirske tradicije, koja misli, da je muž opatice Većenege bio *kralj*, svakako je ta tradicija željela da uzdigne u njenu profanom dostojanstvu svoju znamenitu opaticu. S time u vezi bit će i onaj dio legende, koju živo podržava do danas manastirska tradicija, da je ona kasnije kao udovica pošla za kralja Kolomana.[126]

Sve ono, što se zna pouzdano o Većenegi i njenu osobitom upravljanju manastirom sv. Marije, uzdiže je visoko kao najdostojniju nasljeďnicu matere Čike. Ma da se Većenega kao opatica ne spominje u sačuvanim spomenicima prije 1102. godine, može se pretpostaviti, da su njene prve godine upravljanja manastirom bile jednako teške, kao što su to bile i Čikine posljednje godine života. Naime, upravo 1097. pada u Gvozdu posljednji hrvatski kralj domaće loze, poražen od Mađara, a previranja teška i krvava, nisu odjednom stala. Većenega je vješto diplomatski, ali i odlučno, kakvu je viďimo i kasnije, prevela manastir preko svih nemilih olujina, koje su i Hrvatsku i dalmatinske gradove nemilosrdno pogađale. U prve godine njena starješinstva pada i postanak

[124] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V., 52, n. 11.

[125] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V., 52, n. 9. »Quidquid acquirit monachus, acquirit monasterio. At Vekenega non suam, sed sui monasterii causam agebat.«

[126] *Descrizione*, 6ro–7ro, 15ro.

jednog izvanredno lijepo izrađenog evanđelistara, koji je do danas sačuvan. I to ne samo kao jedno sasvim izuzetno svjedočanstvo za visoko umjetničko dostignuće beneventanskog skriptorijuma, u kome je evanđelistar i ispisan. Rukopis je isto tako dokaz za visoko umjetničko shvaćanje opatice Većenege, koja je dala rukopis izraditi u skriptoriju starješinskog manastira sv. Krševana. Rukopis je vjekovima bio čuvan kao svetiteljska relikvija i uspomena na znamenitu opaticu sve do kraja XVIII. stoljeća, kada ga je na nedozvoljen način manastiru oduzeo venecijanski jezuita L. Canonici, a njegovi ga baštinici prodali engleskoj biblioteci u Oxfordu.[127] Ovaj evanđelistar u sebi krije jedan ne samo važan kronološki podatak, koji kazuje, da je rukopis nastao svakako u posljednjem deceniju XI. stoljeća, 1096. ili možda godinu dvije ranije, nego i to, da je tada nad Zadrom suverenu vlast imao sâm u svojim rukama bizantski car Aleksije.[128] Ipak, i ovo umjetničko djelo potvrđuje, da se u Zadru unatoč svim mogućim teškim životnim uslovima u posljednjem deceniju XI. stoljeća radilo u manastirima i na umjetničkim djelima.

Sasvim je bilo na liniji razvitka i kontinuiteta pravnih odnosa u dalmatinskim gradovima, kao i u ostalim dijelovima hrvatske države, da su i feudalci, crkveni kao i svjetovni, pa i manastiri potražili od novog vladaoca, sada kralja Kolomana, 1102., da im potvrdi ranije stečena prava i sloboštine. Napose od vladaoca, koji je smatrao, a takvim su ga smatrali i predstavnici hrvatskoga naroda, da je zakoniti nasljednik ranijih hrvatskih kraljeva. Zato je bio okrunjen hrvatskom krunom u Biogradu na moru iste godine. Pri toj krunidbi našli su se ne samo hrvatski velikaši, koji su s Kolomanom sklopili ugovor, nego i drugi, dakako veliki broj velikaša mađarske pratnje. Među velikodostojnicima tu se našla i opatica Sv. Marije, Većenega, koja je također zaželjela, da joj se potvrdi regia libertas, kralja Kresimira IV., koju je potvrdio i kralj Zvonimir. Ona je doista lično stupila pred kralja Kolomana, i to je bilo zacijelo prvo njeno viđenje sa novim vladaocem. Ovo ujedno označava, da se manastir sv. Marije od samoga početka vladavine Kolomanove našao na njegovoj strani, i da kod Većenege više nije bilo ničega, što bi je kao rodicu kraljevske kuće Kresimirovića, opredijelilo protiv mađarskog kralja, koji je kao i kralj Ladislav jure hereditario polagao pravo na hrvatsku krunu. Kolomana su obavijestili njegovi novi hrvatski prijatelji, koji će otada u državnoj upravi voditi glavnu riječ, tko je Većenega i kakvoga je koljena. Sve je to moralo da ostavi na kralja Kolomana jači utisak, koji je kao raniji svećenički vaspitanik sigurno sa poštovanjem gledao na zaslužne kaluđere i koludrice, pogotovu na takvu, koja je bila tako visokog porodičnog i društvenog ugleda. Jer, Većenega je već tada najmanje šest godina na čelu manastira, pa se

[127] E. A. Lowe, *Scriptura Beneventana. Facsimiles of South Italian and Dalmatian Manuscripts from the Sixth to the Fourteenth Century.* Oxford 1929, vol. II, t. LXXIV. – Bodl. Canonici. Bibl. Sat. 61.

[128] V. Novak, *Nova kategorija dalmatinskih izvora za vizantijsku i hrvatsku historiju od VIII. do XI. stoljeća.* Radovi JAZiU u Zadru, III., 52–55.

dobro znalo, kako je ona s puno autoriteta primila starješinstvo bilo još za materina života ili odmah poslije njene smrti. Nije također bez značenja reći, da su se pored Kolomana nalazili u pratnji velikaša i dva biskupa, koji su stigli do Biograda na moru, đurski i zagorski, najvjerojatnije zagrebački, Prokopije i Sigindun, a nije isključeno, da su se tu našli i hrvatski biskupi iz dalmatinske Hrvatske, pa i dalmatinskih gradova, ma da je za te postojala zapreka, jer su se oni nalazili još u vlasti bizantskog cara. Nadbiskupa Lovra nije bilo više u životu, jer je umro 8. jula ili 1099. ili 1100. godine.[129] U vrijeme dolaska Kolomanova u Biograd na moru, izgleda, da još nije bio postavljen Lovrin nasljednik Rimljanin Krescenije, ma da je to učinio papa iste godine 1102., ali po svemu izgleda, tek poslije Kolomanove krunidbe za hrvatskoga kralja.[130] Također se ne zna, koji je od crkvenih, dakako hrvatskih, velikodostojnika izvršio krunjenje, da li kninski ili belgradski.[131]

O ovom neobično važnom događaju, koji je obilježio pravu prekretnicu u hrvatskoj historiji, saznaje se upravo iz kopije povelje, koju je Koloman izdao, na molbu opatice Većenege.[132] Naime, odatle se upravo saznaje, da je kralj Koloman, budući da je bio okrunjen, održao sa hrvatskim velikašima sabor, »saluo abito consilio, postquam coronatus fui Belgradi, supra mare, *in urbe regia*«, i izdao spomenutu već potvrdu kraljevske slobođe, i to na intervenciju, kako se kaže, kraljevih župana, »rogatu subscriptorum meorum comitum«, i to »za ljubav božju i spas moje duše«. Sasvim u stilu opravdavanja motiva, koji su kralja ponukali, da u toj svečanoj prilici učini ovakvu kraljevsku pažnju. Ne zna se da li je i Većenega prisustvovala krunidbi u belgradskoj katedrali, za koju nema naznake, kojemu je svetitelju bila posvećena.[133] Većenega je mogla učestvovati kao crkvena velikodostojnica i na samome saboru, na kome su podnesene kralju raznovrsne želje pojedinih velikaša, ali i ustanova, kao što je bio na primjer i zadarski manastir sv. Marije. Kralj Koloman u dispoziciji svoje znamenite potvrdnice ističe, da daruje manastiru »vječni mir i kraljevsku slobođu«. Kolomanov kancelar, koji je mogao biti sastavljač ove povelje, kazuje, da će tako koludrice, snabdjevene ovakvom slobodom, moći da »žive pobožno u bezbjednosti moleći se Bogu za mene (t. j. Kolomana) i za blagostanje moje države«, budući da nitko od svjetovnih svećenika ne može da služi Bogu, kako to dolikuje njegovu zvanju. U sankciji kralj prijeti: »da se nitko od mojih državljana ne usudi, da štogod ovome manastiru otme ili uzme, bilo od pokretnih ili nepokretnih dobara – »tam in mobilibus quam in immobilibus«. – A ako bi se tko ipak drznuo, da tako nešto uradi i pokušao se usprotiviti ovoj našoj zakonitoj zapovijesti, i sebi štogod uzurpirati od manastirskih dobara, imat će tome manastiru nadoknaditi učinjenu

[129] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 633, b. 29.
[130] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 634.
[131] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 641.
[132] *Notae diplomaticae*, br. 16. Fol. 18vo–19vo u S. M. K.-u.
[133] L. Jelić, *Povjesno-topografske crtice o Biogradskom Primorju*, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. III, 1898, 44 56.

štetu četverostruko, a sam prestupnik potpast će svim svojim (imanjem) kraljevskom sudu.« Ovaj dio povelje odnosio se na one manastirske posjede, koji su bili na hrvatskom državnom teritoriju. Što se tiče Zadra, tu su bile još uvijek na snazi obje povelje Zadrana iz 1091. godine, t. j. priora Draga i svih ostalih Zadrana, kao i biskupa Andrije, koji je sa crkvene strane dao saglasnost za zadarsku »veram libertatem«. Istina je, da je kralj već u ovoj svojoj povelji, u formuli intitulacije naglasio svoje aspiracije i na dalmatinske gradove, koji su tada bili čvrsto u rukama bizantskoga cara, jer se naziva kao »Collomannus ďei gratia rex Ungarie, Croatię atque Dalmatię«, što će pravno i faktički stati na snagu tek 1105. godine, dok je 1102. godine to moglo da bude samo uz pristanak bizantskog cara. Ali, da je to tako bilo, onda bi se pored, ili bolje ispred imena Kolomanova spomenulo ime bizantskoga cara, kako je to bivalo u vrijeme kralja Petra Kresimira IV., 1066. godine, zatim 1070., 1076., 1077., 1092., 1095. i 1096. godine.[134]

Većenega je, ako je bila u Belgradu na moru, mogla tamo donijeti obje ranije povelje, Kresimirovu i Zvonimirovu, što se vidi jasno po sanktivnoj Kolomanovoj formuli, koja je identična s onom u Kresimirovoj povelji, u kojoj se gotovo istim riječima kazuje isto, što će ponoviti Koloman. Naime: »Sic quidem ut si aliquis proteruus in aliquo prędicto monasterio contraire uoluerit, uel ui aliquid abstulerit, *ęcclesię quadruplum restituat, et sua omnia regali iuri subiaceant.*« Tako kralj Kresimir IV. godine 1066., a gotovo istim riječima i kralj Koloman 1102. godine: »Si quis uero contumax nostre legali huic iussioni contraire temptauerit, et aliquid de bonis monasterii usurpauerit, *illi ęcclesię quadruplum reddat, usurpator uero cum suis omnibus regali sententię subiaceat.*« Dakle nemala kazna sa četverostrukom nadoknadom *crkvi*, dakako misli se na manastirsku crkvu, ili bolje na sam manastir. Čvrstoću povelji i njezinu vrijednost povećavao je kraljev pečat i potpisi dvanaestorice svjedoka, dvojice biskupa i desetorice knezova, komesa.

Potvrda ranije stečenih preimućstava nad drugim manastirima, od novoga kralja iz tuđinske dinastije, koja će vladati Hrvatskom puna dva stoljeća, bila je od nemale važnosti za dalji razvitak manastira, koji je inače bio materijalno veoma dobro obezbijeđen. Samo mu je trebalo da ta materijalna dobra budu i zaštićena od osionosti feudalnih gospodara u krajevima, gdje su se nalazile manastirske zemlje na hrvatskoj državnoj teritoriji. A to je za ono vrijeme bila ogromna dobit, kojom su se koludrice i opatice, nasljeďnice Čike i Većenege, inače daleko manjeg društvenog stepena, nego što su bile Čika i Većenega, u svim zapletima koji su se pojavljivali, izdašno koristile. Tako je ovaj Kolomanov dokumenat, koji također nije sačuvan u originalu, kao ni toliki drugi iz XI. stoljeća, postao treći ključni momenat u historiji Sv. Marije, na kome je počivala manastirska sigurnost kroz dalja stoljeća. Biti oslobođen od svih mogućih vrsta podavanja svjetovnim i crkvenim vlastima, značilo je staviti čovjeka ili ustanovu, koja je takav privilegij uživala, među

[134] F. Rački, *Documenta*, 66, 80, 81, 84, 85, 111.

prvorazredne feudalce. A to je i bio manastir, u koji je bio dozvoljen pristup samo vlasteoskim kćerima ili udovicama, ali ne i ženama iz širih narodnih slojeva. Bilo je i takvih, ali kao posluga, koja je obavljala razne teže poslove u manastirskom domaćinstvu. Odnos između plemkinja-koludrica i ovih žena iz nižeg sloja društvenog nije bio uvijek najskladniji, te je dolazilo do pojedinačnih gloženja i pravih sukoba.[135] Takvi su se sukobi mogli rješavati pred opatom Sv. Krševana, koji je bio nadzorna vlast nad ženskim manastirima u Zadru, sve do XV. stoljeća, kada će nadzornu vlast predstavljati zadarski nadbiskup.

Koloman je već u to doba posve na strani Rima, uz papu, najprije Urbana II., a onda njegova nasljednika Paskala II. Obojica su odobrili svu Kolomanovu politiku i na njega su se oslanjali za svoje posebne ciljeve na istočnoj obali Jadrana. Naročito u gradovima Dalmacije, gdje je Rim imao već vjekovima vitalne interese, braneći ih na raznim sektorima, i nerijetko istupajući protiv hrvatskih kraljeva. Kolomanova politika prema Hrvatskoj i dalmatinskim gradovima podudarala se od trenutka vraćanja Kolomana od protupape Klementa III. k Urbanu II. sa politikom Rima.[136] Sve je to utiralo putove Kolomanovu prodiranju k moru i povećavalo mu saveznike, napose u crkvenim slojevima, odanima Rimu. A tih je bilo naročito u dalmatinskim gradovima, poglavito u Splitu, ali bilo ih je sigurno i u Zadru. Prema ovima, svakako, hrvatskom krunom okrunjen vladalac imao je posebnih razloga, da ih što čvršće priveže uz sebe. Ustanova, kakva je bila manastir sv. Marije, nije bila u pozadini njegovih planski izvođenih gestova. Naprotiv, Koloman je dobro uočio kakvoga je značenja bio svetomarijski manastir i kakav će odjek njegov stav prema plemenitim koludricama imati ne samo u manastiru nego i u Zadru, za kojim je živo žudio. Koloman ga je želio uzeti u svoju punu vlast, pošto mu je također vrlo dobro znao njegovo političko i strateško značenje, koje su cijenili jednako Bizant kao i Venecija unatoč tome, što je 1098. godine, u sporazumu sa duždom Vitalom Michielom, priznao Bizant duždu titulu dužda hrvatskoga i dalmatinskoga.[137] Sva ova političko-duhovna atmosfera, koja se već od 1097. prela oko Kolomanove ličnosti, a sada 1102. godine na domak Zadru još više zgusnula oko ličnosti novoga vladaoca, bilo je jedno veoma sitno, gotovo nezapaženo tkivo potke, na kojoj će se postepeno najsuptilnijim nitima izvesti slika intimnih odnosa Većenege i kralja Kolomana, koja će, zacijelo poslije smrti obje ličnosti, prerasti u legendu o braku između Kolomana i Većenege, koji je dakako imao da padne negdje u to vrijeme. U toku vremena ova će legenda primiti oblike historijske stvarnosti, koju su neki smatrali plodom fantazije, pa se na nju nisu osvrtali, ili su je otklanjali. Ali bilo ih je, koji

[135] *Memorie*, 7, doduše to vrijedi za XVI. stoljeće, ali to ukazuje i na ranije moguće sporove i zadjevice, koje su među ženama istoga društvenoga položaja mogle da izbijaju, a pogotovu između toliko razdijeljenih u društvenoj ljestvici.

[136] F. Šišić, *Priručnik*, 376, 398, 426.

[137] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 624–630.

su joj do kraja vjerovali, kao što je to među prvima postupio F. C. Bianchi.[138]

Daleko vidljiviju i upadljiviju naklonost za širi krug posmatrača iskazao je kralj Koloman Većenegi i manastiru, a za taj široki krug zadarskih savremenika više Većenegi nego manastiru, kada je postao i faktički gospodar Zadra godine 1105., a ne 1107., kako je taj datum dugo vremena uporno branio F. Šišić u raznim svojim raspravama.[139] Ovaj agresivni poduhvat, dakako prema shvatanjima Bizanta i Venecije, ali sa prećutnom nemoćnošću Bizanta, izveo je kralj Koloman, izgleda po svemu, na proljeće 1105. godine.

Da je to doista tako bilo, govore dva do danas sačuvana krupna izvora, koji su vezani upravo sa manastirskim zbivanjima. Jer rijetko kada je tako čvrsto potvrđena činjenica arheološko-epigrafska, da uistinu kaže daleko više nego ma koja druga vrsta izvora. Pored epigrafskog izvora postoji i diplomatički, te se oba dopunjaju i otklanjaju sva moguća nagađanja mađarske historiografije, koja je htjela, da na sasvim suprotan način rečenim činjenicama prikaže dolazak Kolomana u Dalmaciju.[140]

Koloman je započeo svoje dalmatinske ratne operacije najprije sa Zadrom, ne samo kao sa najučvršćenijim gradom-tvrđavom, koja je nadaleko bila poznata, nego i kao znamenitim političkim središtem Bizanta, ali i Venecije, kad god je uspjela da u ime Bizanta njime zagospodari. Da se u Zadru znalo već početkom 1105. godine, da će uskoro Koloman stići u Dalmaciju jedva može da bude sumnje. O svemu su morali da budu obaviješteni pristalice u Dalmaciji i Hrvatskoj, kojih nije bio mali broj još od Ladislavljeve akcije, a onda dolaska Mađara u Belgrad na moru 1097., kada se dočekivala Kolomanova vjerenica, normanska princeza Buzila, koja će biti i njegova prva žena, i najzad od 1102., kada je bio Koloman okrunjen za hrvatskog kralja. Svakako su ove sedmice, koje su prethodile dolasku mađarske vojske, bile ispunjene zebnjom i neizvjesnošću, koja je sve odreda u Zadru pritiskivala i zamarala. Svi su Zadrani, svjetovnjaci kao i crkveni ljudi i žene željeli, da što prije prođe olujina, koja se spremala i da se opet posvete mirnijem životnom staranju, koje je itekako bilo ugroženo. To su pokazali dani, a možda i čitave sedmice, kada je Koloman stigao sa svojom vojskom pod Zadar i započeo opsjedanje staroga grada. Najveći dio Zadrana je strahovao, da će novi gospodar

[138] F. C. Bianchi, *Zara Cristiana*, I, 322.

[139] F. Šišić, *Okupacija dalmatinskih gradova 1107. Priručnik*, 563–630. Ovdje Šišić daje i svu kontroversnu dotadašnju domaću i stranu historiografsku literaturu, naročito mađarsku, dakako i sa svima izvorima, koji dolaze u obzir ma u kome obliku. Ponovo se Šišić na ovo vratio i u svojoj postumnoj *Poviesti Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102.–1301.) Prvi dio 1102.–1205. Od Kolomana do Ladislava*, Zagreb 1944, 5–26. – M. Barada, *Iz kronologije hrvatske poviesti*. Časopis za hrvatsku poviest, Zagreb 1943, I, 128. – M. Marković, *Dva natpisa iz Zadra*, 99–114. – V. Novak, *Supetarski kartular*, 206, b. 65.

[140] F. Šišić, *Poviest Hrvata*, (1944), 4–10, b. 1, sa cjelokupnom starom i novom literaturom, kao i zbirkama izvora.

pozlijediti i eventualno im oduzeti njihovu ljubomorno vjekovima čuvanu još iz antičkih vremena municipalnu autonomiju, njihovo samoupravljanje, bez obzira tko će biti vrhovni gospodar u ostaloj zemlji. Gradovi su branili svoje autonomije i dolazili su u sukobe sa svima, koji su htjeli samouprave smanjiti ili ukinuti. A ove su se slobode u krajnjem slučaju branile i životima i prolivanjem krvi građana, bez obzira da li su to bili patricijskog ili pučanskog koljena. Kada je Koloman na kraju zatražio, da mu se grad bez pogovora preda, doživio je odlučno otklanjanje, očigledno pod utjecajem stranaka, bizantske i mletačke. Opsada, koju je kralj Koloman odmah primijenio, kao zastrašujuću stratešku mjeru, utjecala je na teško raspoloženje Zadrana, a jednako i svih manastira, pa među njima i na Sv. Mariju. Rimska crkva, pak, očekivala je s pravom od novoga kralja, da će je u njenim nastojanjima pomagati, pa su možda bile date dalmatinskom episkopu i instrukcije, koje su bile u prilog ustaljenju njegove vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji. Sada je nastupila nova faza Kolomanove pune vlasti nad Dalmacijom i Hrvatskom. Kao što je Koloman bio odano spreman pomoći Urbana II., od 1096. godine, kad je napustio protupapu Klementa III.,[141] tako je bio odan i njegovu nasljedniku Paskalu II., koji ga je zacijelo za uzdarje pomagao u njegovim nastojanjima.[142] A ova papska pomoć mogla je da bude upravo pri ovim njegovim dalmatinskim operacijama od velikoga značenja. Uostalom, ona se posredno manifestirala i u intervenciji trogirskog biskupa Ivana Orsinija, između Zadrana i Kolomana, za koga se znalo, da je fanatični podržavalac reformističkih akcija Rimske kurije u Dalmaciji. Odnosi se između Kurije i kralja Kolomana nisu nimalo izmijenili, pa je s te strane naišao na razumijevanje pape, čije su gledište sigurno poznavali biskupi dalmatinskih gradova, kao i oni u hrvatskom zaleđu. Osvajanje Zadra imalo je da utječe i na ostale dalmatinske gradove. U tome se Koloman i nije prevario.

Uloga Ivana Orsinija u osvajanju Zadra bila je od presudnoga značenja, pa je kao takvu uvelike podvlači sastavljač svetomarijske kronike, kad zna, da su svetomarijske benediktinke mnogo poštovale uspomenu blaženoga Ivana Orsinija.[143]

Do intervencije trogirskoga biskupa došlo je, kada su Zadrani odbili da otvore Kolomanu vrata, pa je ljutiti kralj stao da udara na grad-

[141] Treba samo zagledati u osnovne misli pape Urbana II. u pismu, koje je uputio kralju Kolomanu 27. jula 1096. godine: »Erige igitur o rex, vexillum catholice fidei gloriosum, quod secularibus regni tui vexillis victoriam debeat et gloriam comparare. Iam diu enim Ungarorum populi errorum devia secuti sunt, et derelictis sue salutis pastoribus, alienorum gregum vestigiis adheserunt. Reminiscat nunc strenuitas tua religiosi principis Stephani, qui generis tui primus a sancta Romana et apostolica ecclesia fidei religionem suscepit et regalis dignitatis iura promeruit ...« F. Šišić, *Priručnik*, 398

[142] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 621, 631.

[143] *Descrizione*, fol. 3vo: »In ogni secolo divote furono le monache di santa Maria dell santo vescovo di Traù Giovanni Orsini, che fù il mediatore tra li Zaratini ed *il re Colomano, benefatore del loro monastero* ...« Zasluge Ivana Orsinija istaknute su također i u drugoj versiji manastirske kronike, u *Memorie*, 6.

ske zidine teškim opsadnim oruđem razbijajući kamenjem zidine. Time je kralj pokazao svu svoju odlučnost, da grad osvoji pošto poto, pa ma i uz cijenu teškog krvoprolića. Sa kraljem bili su u njegovu taboru mnogi ugarski, pa i hrvatski velikaši, među njima i crkveni velikodostojnici, a ispred sviju ostrogonski nadbiskup. Kada je biskupu Ivanu uspjelo da kralja uvjeri, da je neophodno Zadranima zagarantovati njihove stare sloboštine, tada su i Zadrani pristali, da se primire i da prime Kolomana za svoga gospodara, budući da im je još i ranije poručivao »da više voli steći dobrovoljne prijatelje, nego da nasilno vlada.«[144] Biograf Ivana Trogirskoga upravo je na dramatski način prikazao situaciju pred Zadrom, kao i u Zadru, prije nego što je uspjelo Ivanovo posredovanje. Ako se i dozvoli, da je biograf možda preuveličao sve teškoće i naročito ih istaknuo, da bi time djelo izmirenja još većim izgledalo, može se dopustiti, da je Koloman uistinu izvjesno vrijeme žestoko tukao zidine inače čvrstoga grada, napose sa teškim bacalom kamenja, zvanim testudo arietaria. Izmirenje je, onda, utvrđeno obostranim zakletvama. Zadrani su se zakleli, da će biti kralju vjerni, dok se on zakleo, da će poštovati sve stare privilegije i prava grada i crkve zadarske, koje su oni uživali još izdavna. Tada je kralj održao pred Zadrom veliki sabor, kome su prisustvovali njegovi velikodostojnici, Mađari i Hrvati, kao i mnogi Zadrani. Na ovom svečanom sastanku kralj je položio na četveroevanđelje zakletvu, koja je bila i poveljom dokumentovana. Neki anonimni Zadranin, koji kaže, da je sin biskupa zadarskoga Grgura, ostavio je o tome u jednome zapisu vrlo sugestivne vijesti. Anonim naime, sasvim na kronikalan način, opisuje taj sabor, »curia«. On kaže: »Kralj Koloman došavši u Zadar, sazvao je pred gradom sabor, na kojem je raspravljajući kako Dalmaciju treba očuvati u njenoj punoj i vječnoj slobodi, najprije dodirnuo četveroevanđelje,[145] koje mu je držao moj otac biskup Grgur zadarski. Naime, zakleo se, da ne će nikada ništa učiniti protiv stare slobode Dalmacije, niti će im nametati ni biskupa niti priora nego će samo potvrđivati onoga, koga budu sami izabrali. Potom su se na isto četveroevanđelje zakleli ostrogonski nadbiskup Lovro i biskupi Marcel vacki, Šimun pečujski, Matija vesprimski, Djuro djurski, Siksto varadinski, Fulberto kaločki i ostali biskupi Ugarske.« Dakle, čitav gotovo ugarski episkopat je pošao s kraljem na ovaj dalmatinski pohod, što nas još više uvjerava o punoj saglasnosti Rimske kurije sa njime. Ovo, kao i učestvovanje zadarskoga biskupa pri zakletvi Zadrana, kao i kralja i njegovih crkvenih velikodostojnika, uz

[144] *Vita s. Johannis episcopi Traguriensis.* »Quia si regiae placet obtemperare clementiae, ducam vos inter regni primos, et urbem quam incolitis, ut cognoscatis me desiderare magis voluntarios amicos asciscere, quam imperitare coactis.« F. Šišić, *Priručnik*, 621, 565–567.

[145] Po mome uvjerenju to je ono isto četveroevanđelje, u koje je kasnije umetnut folij sa *Laudes* u čast kralja Kolomana. O tome znamenitom rukopisu, koji je danas u Njemačkoj, vidi moju raspravu *Nova kategorija dalmatinskih izvora za vizantijsku i hrvatsku historiju od VIII. do XII. stoljeća.* Radovi Instituta JAZiU u Zadru, III. 1957. t. VII–VIII, 57–60.

koje su se zakletvi pridružili i svjetovni mađarski velikaši, a iznad svega intervencija biskupa Ivana pokazuje, koliku je ulogu pri definitivnom osvajanju Dalmacije imao visoki dalmatinski kler.

Ovaj Zadranin, koji je svojim zapisom ostavio uistinu dragocjene podatke, zna još, da je kralj Koloman ovaj znameniti za njega kao i za njegovu vlastelu svečani događaj želio da obilježi i poklonima, koje je učinio glavnim crkvenim predstavnicima. Naime, on kazuje: »Na uspomenu pak ove potvrde kralj je poklonio tri zlatna krsta, jedan zadarskoj crkvi, drugi splitskoj, a treći rapskoj.« Iznenađuje, da nema ni riječi o poklonu ili priznanju i znaku zahvalnosti prema glavnom akteru, biskupu Ivanu Orsiniju. Naime, tu se ne spominje trogirska crkva. Nije isključeno, da je Ivan Orsini bio sasvim posebnim darom odlikovan, kako to sasvim pravilno naslućuje Šišić.[147] Nije bez značenja i zaključni podatak ovog zapisa, koji kazuje, da je Koloman tada stupio u vrlo blizak dodir sa zadarskim plemstvom, *i s ostalim hrvatskim plemićima.* Pa, kad je taj veliki posao svršio, anonim spominje, kralj se vratio u Ugarsku, obišavši prije toga svu zemlju, t. j. Hrvatsku.[148] Dakle, »*pace firmata*«, utvrdivši mir, tek tada se vratio u Ugarsku. Zanimljivo je, da anonim ništa ne kaže kako su Zadrani kralja tada svečano uveli u grad i pozdravili ga sa svim mogućim crkvenim i svjetovnim *Laudes*, o čemu govori i kameniti natpis, kao i dokumentarni podatak opatice Većenege.

O Kolomanovoj pobjedi pred Zadrom govori već vjekovima Zadranima jedan latinski natpis sa veličanstvenog zvonika, koji je pored crkve sv. Marije i manastira dao izgraditi kralj Koloman, a o njegovu se građenju starala opatica Većenega. A upravo to je bio, dakle, jedan od najsadržajnijih podsticatelja, da se zgusne tkivo, koje je plela fantazija i stvarnost, poezija i istina, prekaljene mističnom atmosferom, koju je gradilo historijsko zbivanje dostupno svim očima savremenika, ali i ono, koje je postojalo iza manastirskih zidina i kraljevskog dvora. Pored crkve izdizao se najljepši zvonik, kakvog tada nije imala nijedna druga zadarska crkva, a na tom zvoniku bile su uklesane riječi, koje su potomstvu govorile daleko više, nego što su one doslovno kazivale.[149]

[146] F. Šišić, *Priručnik*, 617, 628. Dakako, datiranje Šišića ovog dokumenta sa 1107. otpada, kao i datiranje T. Smičiklasa, *Codex diplomaticus*, II, 24.

[147] F. Šišić, *Priručnik*, 618, b. 2.

[148] F. Šišić, *Priručnik*, 617–618, 628–629. Od spomenutih krstova, koje je Koloman podario ovim crkvama, jedan se sačuvao u rapskoj riznici, koji je izvanredan primjer bizantskog emajlskog posla. Vidi faksimile kod Vl. Brusića, *Otok Rab*, Zagreb s. a., 75, 77, 83. Anonimov podatak je nesumnjivo tačan o tim krstovima, što uostalom povećava vjerodostojnost čitavoga ostalog zapisa, jer ga potvrđuje i mletački kronista Andrija Dandolo (umro 1354). On također govori o Kolomanovu uspjehu kod Zadra. »L. A. Muratori, *Scriptores rerum Italicarum*, vol. XII. Mediolani 1726, 264–265. Sastavljač manastirske kronike *Descrizione*, koji je od Dandola preuzeo ove podatke, dodaje nešto, čega nema u Dandola, t. j. »*et monasterium monialium sanctę Marię de Jadra ornavit multis muneribus et edificiis.*« (Fol. 32vo.)

[149] Natpis sam već 1952. godine prvi objavio prema otkrivenim mjestima, jer su razorne bombe za Drugog svjetskog rata srušile dio zgrada, koje su građivane kasnije zaklanjale upravo ono mjesto, na kome je stajala godina uklesana. O nat-

Natpis, koji se prvi put daje u faksimiliranom obliku, u transkripciji, sa razriješenim skraćenicama, danas je potpuno otkriven.

1. Anno incar*nationis* Dom*i*ni nost*r*i Jesu Chr*i*sti mil*l*esimo CV post victoriam et pacis praemia, Jaderae introitus, a Deo concessa / /
2. proprio sumptu hanc turri*m* sanc*t*ae Mariae, Vngariae, D(al)mat (iae Chroa)tiae construi et erigi / /
3. iussit rex Collomannus / /

Prijevod i interpretacija ovog natpisa, naročito u pogledu njegova datiranja, kao i njegove sadržine, poklapa se potpuno sa sadržinom gotovo kronikalnih detalja, koji se nalaze u Većeneginoj povelji, o kojoj će se nešto više reći niže. Iako se sve to unekoliko odvaja od dosadašnjih interpreta ovog natpisa (Bianchi, Brunelli, Šišić, Barada), suština se ne mijenja osim u pogledu datiranja, koje je danas nedvosmisleno, kako je to prvi objavio već I. Lučić.[150]

Markovićevo mišljenje o smislu riječi »post victoriam et pacis praemia« o navodnom nekom mirovnom ugovoru između kralja Kolomana i Zadrana, ne može se prihvatiti, jer je ono posve nepotrebno, budući da su novi odnosi između kralja i dalmatinskih gradova regulirani međusobnim poveljama o zakletvama vjernosti s jedne strane i sa druge, obaveze o poštovanju sloboština i privilegija i običaja, koji su bili osnova samoupravljanja tih građova.[151] Naime, podudarnost u riječi *pax* u oba historijska spomenika jesu samo osnovno njeno značenje, t. j. istinski *mir*, davno željeni u Dalmaciji, a napose u Zadru, za kojim su se toliko željno oči ratnika otimale. Dakle *pax* iz Kolomanova natpisa nije ništa drugo nego i *pax terrae*, o kome se tako sugestivno kazuje u Većeneginoj povelji. Ali, u natpisu upada još i u oči, da je ova Kolomanova pobjeda njemu darovana od samoga Boga, »a deo concessa«, čime nas ovaj sasvim smjerni izraz, posve stilski bliz nekom sastavljaču natpisa iz svećeničkih redova, kojima uostalom nije bio udaljen ni sam kralj Koloman, obavještava, da ta pobjeda nije bila samo Kolomanovo djelo. Time se i u ovome sudaramo sa legendom o posredovanju Ivana Orsinija, i njegovim svetiteljskim utjecajem na tok stvari, pa ma i u diplomatskom viđu autoritativnoga posrednika sa plana moćne crkve. Ovime je ujedno kazivano Zadranima, da se i sam Bog složio s ovom Kolomanovom pobjedom, koja zacijelo nije bila po volji bizantsko-mletačkim pristalicama kao najotpornijim braniteljima Zadra pri ovoj opsadi i na kraju njihovu.

Zvonik jedinstvene ljepote i arhitektonske skladnosti romanskih kampanila, uz koga su kao kiša padale za Drugoga svjetskog rata razorne bombe, ostao je uspravan i neoštećen kao dalje živo vjekovno svjedo-

pisu se dosta pisalo. Svu literaturu kao i detaljan opis natpisa, njegove veličine i stanja, u kome se danas lijepo restauriran nalazi, dao je M. Marković, u spomenutoj već raspravi *Два натписа из Задра*, 99–138. Objavio sam ga i ja već 1952. u *Supetarskom kartularu*, 206, b. 65. Sada se prvi put donosi njegov faksimil.

[150] J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, 115.

[151] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 114.

čanstvo i ovih zbivanja vezanih sa historijom manastira, ali i čitavoga grada Zadra, koji je i prije, a bit će i poslije toga mučenički iskušavan i paćenički izlagan najnemilijim stradanjima. O umjetničkoj vrijednosti i ljepoti neprolaznog značenja, govorili su i domaći i strani istraživači umjetnosti u Dalmaciji. [152]

Na prvom spratu ovog divnog zvonika, ispod prvih otvora, izgrađena je vrlo lijepa prostorija posve četverougaonog oblika, koja je, po svemu izgleda, bila glavna ćelija opatice Većenege, a vjerojatno kasnije i drugih njenih nasljednica. Ova intimnijega karaktera prostorija bila je spojena sa jednim prozorskim vratima, koja su vodila na manju balustradu, sigurno ograđenu, kako se to može zaključiti prema sadašnjoj restauraciji, koja je ukazala na konture u zidu, uz koje se nalazio pod ove balustrade. U kasnijim vremenima, ispred te ćelije je uklonjena ta balustrada, a zadržan je samo otvor, sada adaptiran kao prozor, iz koga se može gledati u kapitul. Kako je stijena zvonika sastavni dio kapituluma, to je jasno, da sam kapitul na ovome mjestu nije ranije postojao, u vrijeme opatice Čike, nego da je sagrađen u isto vrijeme, kada je podizan Kolomanov zvonik. Tako je opatica Većenega, kao i njene bliže nasljednice, mogla da posmatra rad u kapitulumu, kada su se u njemu okupljale koludrice na zajedničke molitve ili na zborovanje, na kome se raspravljalo o interesima manastira. Tu su one prisustvovale i molitvama i onda, kada nikoga nije bilo u kapitulu, budući da je to bilo također posvećeno mjesto, kao i sama crkva-bazilika. Ali i Većenegina ćelija ostavlja utisak prave kapele, koja je prema sačuvanome bila upravo raskošno, umjetnički izrađena. Sama konstrukcija pokazuje na arhitektu umjetnika, a freske, koje su pokrivale sve četiri stijene ćelije, također su bile djelo dobrog umjetnika, ili nekolicine, o čemu nam govore ostaci i njihova djelimična rekonstrukcija. U ovu umjetničku atmosferu, koju pojačavaju četiri kamenita stuba, dva oktogonalno izrađena, a dva oblo, koji po svemu nemaju nikakve arhitektonske funkcionalnosti, unose uklesana slova kraljevskog imena jedini profani elemenat. Naime, na četiri kubična kapitela, iznad kojih se nalaze plinte u obliku obrnute piramide sa profiliranim pločicana i povrh toga

[152] T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, vol. I. Oxford, 1887, 300–301. – Ć. Iveković, *Dalmatiens Architektur und Plastik*. Bd. IV.–V., Wien, T. 145–146. – Ugo Monneret de Villard, *L'architettura romanica in Dalmazia*, Milano 1910, 79–80. – M. M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1922, 117–120. M. Vasić naslućuje, ne bez razloga na osnovu analogija, ali i izvjesnih dokumentarnih mogućnosti, da su za vrijeme kralja Kolomana postojale bliže veze između francuskih benediktinskih manastira i Ugarske, pa se u pojavi zvonika sv. Marije mogu vidjeti odrazi francuske arhitekture toga vremena. »Ove veze kralja Kolomana s Rimom, Sicilijom, a posredno i s Francuskom, iako nam izrično ne potvrđuju utjecaje francuske arhitekture na umjetničku obradu građevina, izvedenih novčanom pomoću kralja Kolomana, one nam ipak pružaju, bar donekle, mogućnost za pretpostavljanje takvih utjecaja. Navedene analogije govore, naročito, za takvu hipotezu.« (O. c. 120.) – C. Cecchelli, *Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia. Zara*, Roma (s. a.), 67–68. Gornji dijelovi zvonika bili su kasnije prepravljeni. Cv. Fisković *Zadarski sredovječni majstori*. »Mogućnosti« 1957, br. 2, 87–88.

još ukrašene plastičnim palmetama, stoje jasno i upadljivo uklesana slova, majuskulnom kapitalom:

R.CO – LLO – MAN – NVS

Dakle, Rex Collomanus, njegov duh i njegova stalna prisutnost utisnuta je bila sa ovim tako vidljivim slovima, koja su sklapala njegovo ime i njegovu prisutnost u prostoriji tako intimno povezanoj sa duhovnim i manastirskim životom opatice Većenege. Brunelli je nazvao ovu prostoriju, ne i bez razloga, kao »cappelletta«, a da je vidio još i freske, koje su tada bile zastrte žbukom i obijeljenim zidom, onda bi se još više uvjerio u opravdanost naziva ove ćelije-kapelice. Stručnjaci, koji su vidjeli ove unekoliko restaurirane i spasene freske ispod dosta debelog sloja žbuke, dakako samo na pojedinim dijelovima ćelije, upozoravaju na živopisnu glavu Krista u slavi, koja kao i ostali dio fresaka pokazuje »tipične karakteristike zidnog slikarstva na istočnoj jadranskoj obali XI.–XIII. st. Povezani su stilski (raniji i kasniji romanički fragmenti) sa slikama crkve sv. Petra starog, sv. Krševana, sv. Stošije u Zadru i crkvice sv. Mihajla u Stonu. Tehnički postupak na svim ovim zidnim slikama je gotovo sasvim jednak.[153]

Godine 1105. pala je odluka o gradnji zvonika i ciborija u bazilici, a tako isto najvjerojatnije i kapitula, kao i Većenegine ćelije, pa je sve to moralo da zahtijeva i vrijeme, dok je bilo izgrađeno. Zato je i ta godina naglašena i na zvoniku kao i na začelju ciborija: M + C + V, koja je sve savremenike još za života Kolomanova podsjećala na događaje, s kojima je on tako duboko zasjekao u historiju Zadra, manastira sv. Marije, a povezao ih i s tadašnjom opaticom Većenegom. Za Većeneginu ćeliju i za njenu ljepotu, u kojoj je dominiralo ime kraljadarodavca znalo se u Zadru. Sigurno ju je poznavao biskup Grgur, koji je učestvovao i pri posveti zvonika, kada je bio dovršen. Ovaj umjetničkim smislom izgrađeni prostor odgovarao je ukusu i osjećanjima opatice, u profanom životu visoke plemkinje, prave princeze. Takvoj, pak, mogao je i pobjedonosni kralj, koji je stekao pobjedu »božjim dopuštenjem«, a još 1102. upoznao ovu koludricu-princezu, pokloniti i svoja osjećanja, koja su prešla granicu duhovnih motiva »caritas dei et remedium animae«, koji je 1102. godine jasno izrazio. Sve to nije promaklo očima radoznalih Zadrana. Sa druge strane, opet, ova kraljevska počast i taj svima u Zadru viđeni gest, koji nije nikome drugome u Zadru ukazan. Svi su oni sve to znali, i na svoj način su to i objašnjavali, kako je to samo umjela fantazija mistično raspoloženog medievalnog Zadranina. A kada je sve to došlo do zavidnika, kojih je bilo i među crkvenjacima, koje nije ozarila kraljevska milost i darežljivost, onda je već bilo dovoljno materijala da se ispredu svakojake fantastične priče, uporno prenošenje kojih je dobijalo i takve vidove, koji su bili dosta udaljeni od

[153] *Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije*, Zagreb 1951, 23. Jedan snimak svetomarijskih fresaka nalazi se na tabli 50.

istine.[154] Na pitanje, tko je dao inicijativu, da se u ćeliji postave stubovi sa Kolomanovim imenom, ne će bez sumnje biti odgovora. Da li sam kralj ili sama opatica, ili oboje zajedno? Sve je to moglo da ima svojih tumačenja kod zadarskih savremenika, naročito kod svećenika, svjetovnih pa i beneđiktinaca Sv. Krševana.

Ne dugo poslije Kolomanove pobjede Većenega je bila prisiljena da restituira svoja prava, t. j. manastirska na neke posjede, koje je u Kopranju[155] nabavila još njena majka Čika. U vrijeme teških previranja, neki Zadrani su iskoristili metežе i nesigurna vremena i prisvojili posjede, koji u to vrijeme nisu mogli da budu nadziravani, jer su se nalazili dosta daleko od Zadra. Naime, radilo se o nekim zemljama, koje su dotični prodavaoci još za Čike željeli da prodaju manastiru, a onda, poslije dosta vremena, ti isti, odnosno njihovi baštinici postavili su zahtjeve, kao da te zemlje njima pripadaju. Očigledno da je tu restituciju mogla Većenega da izvrši samo pomoću suda. Većenega je taj posao svršila pomoću još živih svjedoka (»maxima pars nobilium supererat«), koji su se sjećali, kako je to bilo učinjeno u vrijeme opatice Čike. Ali, pojedini dijelovi ove Većenegine povelje su za hrvatsku historiju, kao i za odraze Kolomanovih odnosa prema Većenegi, važniji nego spomenuta restitucija pozlijeđenih prava uživanja posjeda u Kopranju.

Naime, u formuli datuma kaže se, da se spomenuta povelja izdaje »za vladanja najpobožnijega kralja Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, a prve godine, *kada je trijumfalno ušao u Zadar*«, đakle 1105. godine. U naraciji, opet, kazuje se, da se, »pošto je *božanskim zahtjevom* Koloman najsvetiji kralj vratio zemlji i moru mir, svako od naših vratio na vlastito (ognjište).« Sve ovo odreda mnogo toga kazuje i potvrđuje. Prije svega, i ovdje se upozorava, da je ulazak kralja u Zadar bio trijumfalan, a trijumfi se i u Srednjem vijeku vezuju sa pobjedama, kakva je bila i ova pred Zadrom, o kojoj govori istim riječima i natpis na zvoniku. Još jednom, đakle, vidi se, da riječ *pax* ne znači neki mirovni ugovor, nego stvarni mir, za kojim se poslije toliko vremena živo žudjelo na svima stranama Dalmacije i Hrvatske. Odatle Koloman, Colo*magnus*, *piissimus ac sanctissimus rex*. Povrh svega ovoga, što je rečeno, u tim izrazima divljenja i poštovanja, koje se ukazuje kralju Kolomanu, njegovo će ime biti ne samo uklesano u kamenite kolumne u Većenegijoj

[154] Pored već spomenutoga krsta, zlatom i emajlom optočenoga, kakav je sigurno i onaj, koji je sačuvan u Rabu, zna se, da je Koloman darovao još zadarskom biskupu Grguru i zlatni omot, umjetnički izrađen, u koji je bila stavljena ruka sv. Donata, koji se po legendi prikazao u snu kralju pred Zadrom i opomenuo ga (iz *Vita s. Johannis* opširno izvještava *Descrizione*, fol. 37-vo), da bude milostiv prema Zadranima. Na ovom se relikvijaru nalazio zagonetan natpis, koji su raznovrsno tumačili. »Rex Colomanne pie, Rector Amandeviae: hoc bene fecisti; retribui tibi, quod voluisti.« Šta bi imala da znači Amandevia nejasno je i pored Bianchijeva tumačenja, *Zara Cristiana*, I, 149; V. Brunelli, *Storia di Zara*, 298, objašnjava, da je postojala legenda, da je taj poklon učinio Koloman tobože 1100. godine, kada je incognito došao u Zadar. Danas više ne postoji taj relikvijar, pa je nemoguće da se epigrafski utvrdi, kome vremenu pripada.

[155] Vidi *Notae topographicae*, sub v. *Caprali*.

ćeliji, nego je duboko urezano i u njenu srcu, u srcu opatice-princeze, kako Većenegu sasvim tačno naziva mađarski historičar.[156]

Da li je kralj Koloman i vidio svoje zadužbinske poklone i ostvarene, nije poznato. Ali, ma da se ne nalazi u dokumentima, iz kojih bi se vidjelo, da je dolazio u Dalmaciju, ipak tradicija o tome nešto kazuje, i prenijela je to u *Descrizione* i *Memorie* samoga manastira.

Kao da se trudio kroničar Thuroczy, da unakazi portret vladaoca, o kome govori, kad ga prikazuje ovim riječima: »Erat autem habitu corporis contemtibilis, sed astutus et docilis, hispidus, pilosus, luscus, gibbosus, claudus et blaesus.«[157] Ali ipak on ističe i njegov naučni i duhovni interes, pa ga naziva knjigoljubac Koloman »Qui ab Hungaris – Könyves Kálman«, – appellatur; eo quod libros habebat, in quibus *ut episcopus* legebat suas horas.«[158] Jedan poljski pisac zna, da je Koloman znanjem nadvisivao sve svoje vladarske savremenike.[159]

Treba reći, da je »piissimus, sanctissimus et magnus rex« 1105. godine, kad je pošao na ratni pohod u Dalmaciju, bio udovac. Prva žena bila mu je rodila dva sina blizanca, Ladislava i Stjepana (1102.)[160] Kasnije se i drugi put oženio Ruskinjom Eufemijom, kćerkom velikoga kneza Vladimira II. Monomaha iz Kijeva, godine 1112,[161] dakle godinu ili dvije godine poslije smrti Većenege. Može biti da je Koloman bio već udovac i u vrijeme svoga krunjenja u Belgradu na moru, kada se i prvi put sreo sa Većenegom. Kroničar, koji je zabilježio legendu o braku između Većenege i Kolomana, jednako u *Descrizione* kao i u *Memorie*, mogao je to da sazna ili iz usmene ili pismene tradicije. I jedna i druga su postojale.[162] Nije isključeno, da je bilo i pisanih biografija prvih dviju opatica, matere i kćeri, Čike i Većenege. Kroničar je u tom pogledu sasvim određen i ne zaodjeva svoja pričanja sa pozivanjem na neke pretpostavke. On naime kaže, da je Većenega bila *napuštena* od Kolomana i da je zbog svojih izuzetnih vrlina ušla u manastir. Dakako, već to nikako ne stoji, jer se o tome zna iz dokumenata, da je Većenega ušla u manastir daleko prije, nego što je ona uopće vidjela Kolomana, i daleko prije, nego što je Koloman uopće pomišljao na Dalmaciju, budući da je to bilo još za života kralja Zvonimira, t. j. 1086. godine. I to iza smrti svoga muža Dobroslava, sina Petrova. U

[156] B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I, Berlin 1940², 371.

[157] Joannis de Thwrócz, *Chronica Hungarorum*. Ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I., Tyrnaviae 1765, 219.

[158] J. de Thwrócz, *Chronica Hungarorum*, 225.

[159] J. A. Fessler – E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, I, 1867², 194, b. 3.

[160] J. A. Fessler – E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, I., 1867², 205.

[161] F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 24.

[162] Pismena tradicija se održala i u nekim zapisima ili starijim kronikama još daleko ranije, nego što su nastale *Descrizione* ili *Memorie*. Usmena je bila stalno živa. Ona se vjekovima čuvala i prenosila sa starijih na mlađe generacije. O tomu sam se imao prilike da uvjerim u samome manastiru u razgovoru sa opaticom i nekoliko koludrica. Ne samo o Većenegi i njenu odnosu prema Kolomanu, nego i o njihovu uvjerenju, da se doista Koloman nalazi pokopan u njihovoj bazilici s desne strane glavnog oltara.

ovome je legenda na posve pogrešnom putu. Naime, tu se kaže: »... e tra le altre Vekenega, figlia della medesima, (t. Čike), *quale fù moglie di Colomano rè*, scielse per sua regina ... questo sacro ritiro cercando d'imitare Cicca; e come genetrice corporale e come madre spirituale per le rare sue virtù fù assunta alla dignità di abbadessa, nel quale ufficio dopo d'aver retto, ed ingradito questo monastero, ed ornata la chiesa con preciose supeletili sacre l'anno 1111 finì di vivere.«[163] Kasnije se spominje, da je Većenega bila prva žena Kolomanova, što je i opet u raskoraku s istinom. Kroničar zna, da taj brak nije bio srećan, i Koloman je zbog toga napustio Većenegu, ali je uza sve to ipak njoj i manastiru, u koji je ona ušla, ukazao najveće počasti i najviše ga odlikovao svojom naklonošću. »Anche Colomano rè, benchè non tropo affezionato a Vekenega fù sua prima moglie, ossia per pietà, ossia per fasto o per dar esteriori segni di stima al nobile sacrario monacale, opure ad istanza del santo vescovo di Traù – Giovanni Orsini, con occhio di speciale predilezione riguardò questo monastero ...«[164] Odatle, kazuje kroničar, raznovrsni pokloni manastiru u zemljama, na kopnu i moru, na otocima, među kojima se spominje i *Sale*, koji se nalaze na Dugom otoku, o čemu se i opet uzalud traži u Kartularu ma kakav podatak, kao ni u drugim dokumentima. Legenda također zna, da je Koloman bio tjelesno deformiran, ali lijepe pameti. Nadživjevši Većenegu, kralj Koloman se, kako kaže kronika, povukao u samoću, u Belgrad na moru, gdje je tobože pokajnički proživio posljednje godine života i tu umro. Kronika o tome govori na tri mjesta. Na jednome, kada se poziva na zadarskoga historičara XVII. stoljeća Lorenza Fondru, u čijim se spisima nalazio ovaj podatak. Opisavši Fondra translaciju relikvija sv. Simeona, za svetomarijske koludrice kaže, da su veoma poštovale uspomenu biskupa Ivana Trogirskog i kralja Kolomana. »... In ogni secolo divote furono le monache di santa Maria di Zara del santo vescovo di Traù Giovanni Orsini, che fù il mediatore tra li Zaratini ed il rè Colomano, benefatore del loro monastero, *e chiesa in cui riposano le sue ceneri trasportate da Belgrado, la memoria del quale seguono tutt'ora il di 14. novembre di cadeun anno.*«[165] Na drugome mjestu kroničar ponavlja darovanja Kolomanova manastiru, kao što su kampanil, zatim ciborij sa četiri mramorna stuba, a tako isto crkvu, obogaćenu kraljevskom veličanstvenošću. Zatim govori da ga je naslijedio sin Stjepan, koji je u Zadru bio okrunjen 1115. godine. Te iste godine, t. j. 1115., kaže kroničar, prenijeto je i Kolomanovo tijelo u Zadar i pokopano u bazilici sv. Marije u Zadru.[166] Na trećem mjestu, gdje se govori o nekropoli, koja se nalazi uz samu crkvu, i koju je uredila još opatica Čika, ima značajna dopuna o kralju Kolomanu i njegovoj sahrani u Zadru. Tu se naime spominje, da su se ovdje sahranjivali najodličniji velikodostojnici, biskupi, priori,

[163] *Descrizione*, fol. 6ro.

[164] *Descrizione*, fol. 6vo–7ro.

[165] *Descrizione*, fol. 13vo.

[166] *Descrizione*, fol. 7vo.

bani i junaci (svakako se misli na ratnike), a među ovima nalazi se s desne strane svetišta u crkvi kovčeg od mjedi, s Kolomanovim tijelom, a taj kovčeg je opet stavljen u mramorni sarkofag. Ovaj sarkofag nije ostao napolju, u crkvi, kako je to bio također običaj sahranjivati u crkvama mogućnike, zaslužne za ďotičnu crkvu. Sarkofag je bio postavljen ispod poda crkve, ďakle u grobnicu. Sve je to bilo učinjeno na želju Kolomanova sina kralja Stjepana, koji je za to poslao manastiru jednu libru zlata. Kroničar zna i tačan dan i godinu, kada je izvršena ova translacija Kolomanova tijela i njegova sahrana u Zadru, u crkvi sv. Marije, kako je to sam zaželio prije svoje smrti. Ta je predsmrtna želja bila dostavljena njegovu sinu, kralju Stjepanu, koji je onda odredio, da se sve to izvrši na najdostojniji način, ukazujući ocu poštu i zahvalnost.[167] Prema tome vidi se, da o godini smrti nisu složni izvori, kojima je kroničar raspolagao. Dok na jednome mjestu govori, da je to bilo iste godine, kada je okrunjen Kolomanov sin Stjepan,[168] dotle na drugome, to se zbilo tek 1117.[169] Dok L. Fondra govori o svakogodišnjoj komemoraciji na 14. novembra,[170] kroničar je odnekuda crpao vijest, da je to bilo 16. maja 1117.

Sve ove podatke imao je pred očima ovaj sastavljač manastirske kronike, pa je opet bio i ostao sam sa sobom u protivrečnosti. I drugi manastirski kronikalni spis *Memorie* potpuno se podudara sa *Descrizione*, ostajući od njega u zavisnosti, ili što također nije isključeno, oba su imala zajednički, nama nepoznati izvor. I *Memorie* tvrde, da je Koloman bio muž Većenege, i to njen prvi muž, ma da zna i ovaj spis za Većenegin proces sa Petrom, ocem njenoga muža Dobroslava. I *Memorie* znaju, da je Koloman umro u Belgradu na moru, gdje se nalazio »ridotto a penitenza,« te da je pokopan u bazilici sv. Marije.

Ova legenda, rasuta sa svojim podacima po pojedinim stranicama oba spomenuta kronikalna spisa, dakle ne u jednom kontinuirano ispripovijedanom tekstu, ispunjena je nesumnjivim protivrečnostima i netačnostima. Ali, ma i tako tradirana legenda o vrlo bliskim, čak bračnim nostima. Medievalni biograf morao je da bude inspiriran nekim činjenicama. Da li je u zadarskoj legendi o Kolomanu ustvari zamijenjena druga

[167] *Descrizione*, fol. 15ro–15vo. »... ed anche questo vescovo (t. j. Andrija) fù sepolto nella chiesa delle R. R. M. M. di Santa Maria alle quali lasciò alcuni preciosi apparati sacri; e questa chiesa e cimiterio dopo quello di San Grisogono era il luogo ove si sotterevano li cadaveri de' vescovi, priori, bani, e valorosi vuomeni, e tra questi in un urna di rame inchiusa in una pilla di marmo post' a parte destra della tribuna, riposano le trasportate ossa del Rè Colomano, il quale morto da penitente ordinò di essere sotterato nella chiesa delle monache di Santa Maria di Zara, *il che seguì l'anno 1117 li 16 maggio con ecclesiastica lugubre pompa, fatta eseguire dal rè Stefano terzo suo figlio*, che mandò in dono una libra d'oro di peso alle monache di Santa Maria di Zara; da lui benchè lontano di Zara, con amor sempre predilette.« (Fol. 15ro)

[168] *Descrizione*, fol. 7vo.

[169] *Descrizione*, fol. 18vo.

[170] *Descrizione*, fol. 3vo.

Kolomanova žena Eufemija, koja se ruski zvala Predslava,[171] i koju Koloman nije volio, ne da se nekom sigurnošću reći, kako to ipak neki misle još i danas.[172] Da se moglo znati za Kolomanove teškoće u njegovu bračnom životu u Dalmaciji, za vrijeme njegova života kao i poslije smrti, posve je moguće. Budući da je i poslije Kolomanove smrti ostalo u Dalmaciji dosta mađarskih viših Kolomanovih povjerljivih ljudi, koji su bili dobro upoznati sa prilikama na dvoru, lako se od njih mnogo toga i u Hrvatskoj saznavalo. Ti Mađari održavali su sigurno dobre veze naročito s onima iz hrvatskog velikaškog kruga, koji su bili na strani Kolomanovoj. Sve je to sigurno opet bilo poznato koludricama, koje su nadživjele Kolomana i Većenegu, a dobro su poznavale sve te teškoće Kolomanova života, kralja, kome su i daleko poslije smrti iskazivale počasti i zahvalnost moleći se za njega svake godine na dan njegove smrti. Hronološke protivrečnosti i netačnosti jesu posljedica zapisivanja u kasnijim vremenima, kada je legenda stvarno nastajala i dobila svoju konačnu, pismenu formu.

Treba, ipak, još jednom zagledati u sve ove protivrečnosti, koje se sudaraju sa sigurnim historijskim činjenicama. Tada, dakako, javljaju se od sebe zaključci, koji legendi u detaljima oduzimaju potrebnu vjerodostojnost kao historijskom izvoru. Ove historijski utvrđene činjenice, dosljedno, protivreče u detaljima legendi. Naime,

1. legenda kazuje, da je Većenega bila prva Kolomanova žena, dok dokumenti, u koje se ne može posumnjati, znaju, da je to bila normanska princeza Buzila, koju su Mađari dočekali 1097. u Belgradu na moru i u svečanom pohodu odveli u Ugarsku, vjereniku, a onda i mužu, kralju Kolomanu. Buzila mu je rodila blizance, od kojih je stariji Ladislav već 1112. umro, a ostao je u životu Stjepan, nasljednik Kolomanov. Koloman je postao udovac 1101. ili 1102. Prema jednoj grupi izvora Koloman se drugi put oženio s Eufemijom-Predslavom, ruskom princezom, s kojom se poslije godinu dana nesrećnog braka razišao. Kada je to bilo, mađarska historiografija nije baš saglasna. Dok J. A. Fessler – E. Klein smatraju, da se Koloman po drugi put oženio godine 1104., pa je prema tome došlo do razvoda 1105. godine,[173] dotle moderna historiografija stavlja ovo drugo vjenčanje u 1112. godinu.[174]

2. U istoj kronici, u kojoj se nalazi legenda, kazuje se, da je prvi Većenegin muž bio Dobroslav, i to kralj. Ali, i ovaj podatak nije u saglasnosti sa onim, što se zna iz spomenute već presude u familijarnom procesu. Međutim nijedan izvor ne zna za nekog kralja Dobroslava, kako se u manastirskoj kronici označava Većenegin muž.

3. Što se tiče podataka kronike o prijenosu Kolomanova tijela iz Belgrada na moru u Zadar, na jednom se mjestu označava u *Descri-*

[171] I. A. Fessler – E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, I, 205.
[172] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 122.
[173] I. A. Fessler – E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, I, 205.
[174] F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 24.

zione, da se to desilo 1115. godine,[175] na drugome, da je to bilo 16. maja 1117. godine, i to sa velikom žalobnom crkvenom svečanošću,[176] a na trećem mjestu uopće nema spomenute godine, ali se zna, da se svake godine održavala komemoracija, sa rekvijemom za Kolomana, i to 14. novembra.[177] Dakle dosta nejasnoća, neodređenosti, nesuglasica i protivrečnosti u jednom te istom kronikalnom spisu, koje nisu dotičnog sastavljača zbunjivale.

Ne mislimo da ulazimo u analizu tih podataka, ali treba naglasiti, da su, po svemu izgledu, 1115. godine Zadar, kao i Rab i Belgrad na moru došli za izvjesno vrijeme u dužďevu vlast, a tek na prijelazu iz 1116. u 1117. Zadar je opet u rukama kralja Stjepana i bana Kledina. Prema tome bi tek 1117. bila moguća translacija Kolomanova tijela iz Belgrada na moru. Jer jedva se smije pretpostaviti, da bi to Mlečani inače dozvolili, kaď su oni bili gospodari Zadra.[178] Mađarski stari kroničari znaju, da je Koloman pokopan u Albi, kako to kaže i Thurocz.[179] Ova Alba je mađarska Alba *Regalis* drugih mađarskih spomenika, ili današnji Székesfehérvár, njemački Stuhlweissenburg, a hrvatski Stolni Biograď. Međutim, sam Koloman kaže, i za Belgrad na moru, da je *urbs regia*, ili potpunije »postquam coronatus fui *Belgradi supra mare, in urbe regia*,« dakle također *Alba Regalis*.

4. Naime, Thurocz, kako je gore navedeno, kazuje, da je to bilo 1114. godine, treći dan prije februarskih nona, t. j. pravo 3. februara. Georgius Pray u XVIII. st. smatra, da je Koloman umro 1115., kako o tome raspravlja u svojim *Annales regum Hungariae*, 1764. godine,[180] naprotiv u *Historia regum Hungariae*, 1801. godine, on se vraća dataciji Thurocza, na 1114. godinu.[181] Stephanus Katona u svojoj *Historia critica regum Hungariae stirpis*, 1780. godine ostaje na Thurocz-Prayevu posljednjem datiranju 1114. godinom[182] pa i 1782. ostaje također na istome gledištu.[183] U XIX. st. ostaje se kod ovog datiranja, napose Fessler-Klein, čija je historija imala velik utjecaj na čitaoce kao i na historičare.[184] Moderna mađarska i hrvatska historiografija dolazi do zaključaka, da je Koloman umro istom 1116. godine.[185]

[175] Fol. 7vo.

[176] Fol. 15vo.

[177] Fol. 3vo.

[178] F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 31–35.

[179] J. de Thwrocz, *Chronica Hungarorum*, Ed. Schwandtner, 225.

[180] G. Pray, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV.* Pars I., Vindobonae 1764, 112.

[181] G. Pray, *Historia regum Hungariae cum notitiis praeviis.* Pars I., Budae 1801., 96, 118.

[182] St. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*, tomulus III., Pestini 1780, 338.

[183] St. Katona, *Historia pragmatica Hungariae*, Pars I., Budae 1782, 139.

[184] I. A. Fessler – E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, I., 210; M. Wertner *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskereken, 1892., 215, 217.

[185] F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 24; O Kolomanovoj smrti raspravljao je Fl. Matyas, *Chronologiai megállapitasok hazánk XI és XII századi történeteihez*, Budapest 1899., 20–22. *(Kálmán Királysága):* B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I., 379.

Svakako, ova nesigurnost u pogledu godine smrti kralja Kolomana i dosljedno nastupanja njegova sina na prijestolje ugarskih i hrvatskih kraljeva, koja je snalazila historičare, kada su o toj godini bili primorani da govore, ne kazuje baš sasvim u prilog pouzdanosti i sigurnosti onih podataka, kada se kazuje o mjestu, gdje je bio kralj pokopan. Nasuprot tome, tako kategorički iskazano mišljenje, da je Koloman umro u Zadru, a onda da je poslije izvjesnoga vremena sahranjen u Zadru, svakako izaziva pažnju, pogotovu kada takvu vijest bilježi i Lorenzo Fondra, za koga bi se jedva smjelo dozvoliti, da je isfantazirao čitavu tu legendu, i da nije znao za mađarsku Alba Regalis.

5. U istu kategoriju vijesti, koje iznenađuju i zbunjuju ulazi i podatak u *Descrizione*, da se Koloman povukao u Belgrad na moru zbog nekoga kajanja, gdje je i u samoći umro. Sastavljač ove legende nesumnjivo je bio inspirisan nekim motivima, koje je on ili sam znao ili ih je preuzeo iz nekog za njega pouzdanog izvora. Nema sumnje, i u Dalmaciji se saznalo za tešku kaznu, kojom je Koloman udavio svoga brata Almoša, kao i njegova sina Belu, pa je i to moglo da se uzme u obzir za razlog nespokojstva, kome je kralj bio izložen poslije izvršenja kazne. Takvo povlačenje, daleko od mjesta i zemlje gdje je kazna izvršena, bilo bi prirodnije i od većega smirenja, nego da je ono učinjeno u Ugarskoj, gdje su ga benediktinci mrzili. Takva je mogla da bude Alba – urbs *regia* supra mare, t. j. Belgrad, i sa svojim manastirom, kao i kraljevskom palatom i dvorima, koji su mogli da dadu zaklona i mira pokajniku-kralju. A poznato je, da je Koloman i te kako dobro znao, koliko su mu bili ugarski benediktinci neskloni, koji su sve moguće preduzimali, da ga ocrne i pred savremenicima kao i budućim pokoljenjima.[186] Sigurno je, da je Koloman dao kruniti svoga sina Stjepana negdje 1113. ili 1114.,[187] pa se onda mogao da povuče i da iz udaljenosti posmatra vladanje svoga sina, ne odrekavši se zvanično prijestolja ni krune. Kralj, za koga su i u njegovoj otadžbini postojali neutvrđeni, ali uporno održavani glasovi, da je prije nego što se krunio za kralja bio već biskup, pa ga je morao da oslobodi od zavjeta papa, dopustivši mu da uzme u ruke upravu zemlje,[188] stekao je u Hrvatskoj epiteta, kao što su *piissi-*

[186] »Diese Schilderung Koloman's rührt von Mönchen her, die ihm seiner Freisinnigkeit wegen nicht gewogen waren, und wurde geschrieben, während Bela II. und dessen Nachkommen herschten, die allerdings Ursache hatten, ihn zu hassen.« (I. A. Fessler – E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, I., 194). »Aber vielen missfallen und gottlos erscheinen musste der Mann, der dem Geiste seines Zeitalters ganz zuwider, kein einziges Kloster gestiftet, nicht eine Kirche erbaut, die ausschweifenden Kreuzritter nach Verdienst gezüchtigt, übermässige Schenkungen seiner Vorfahren an Klöster und Kirchen eingezogen, die Klerisei zur Zucht und Pflicht angehalten, die Gerechtigkeit mit Strenge verwalt und endlich seinem treulosen, aber freigebigen Bruder nicht auch den sechsten Hochverrath am Vaterlande ungestraft hingehen

[187] F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 23.

[188] J. de Thwrocz, *Chronica Hungarorum*, Ed. J. G. Schwandtner, 225. F. Šišić, *Priručnik*, 370.

mus, sanctissimus i *magnus*, čega nema nigdje u Kolomanovim ugarskim poveljama.[189]

Ovakav kralj, koji je i inače u Ugarskoj strogo pazio na moral svećenstva jednako nižega kao i višega i najvišega, mogao je da osjeti kajanje za kaznu, kojom je pogodio nemilosrdno brata, ali i nedužnog sinovca, a to stoga i samo zato, da mu rođeni sin ne bi imao suparnika za nasljedstvo.

6. U razmatranju svih ovih detalja legende nije također bez maloga značenja i podatak o kovčezima, u koje je bilo postavljeno tijelo Kolomanovo, kada je preneseno u Zadar, prema naređenju i troškovima sina, kralja Stjepana II. Preciznost tvrdnje, da je Koloman sahranjen u tim kovčezima na desnoj strani ciborija, također izaziva najveću pažnju, na koju će istraživanje, koje će se preduzeti u crkvi, čim se bude pristupilo njenoj restauraciji, dati najpouzdaniji odgovor.

Dakako, historičara interesuje, unatoč tolikim protivrečnostima, suština ovih biografskih podataka iz Većenegina života, koji se nalaze u legendi. Velik dio medievalnih biografija, ma koliko podvlačile vrline ili ublažavale nedostatke i mane prikazivanoga lica, ipak znatnim suštinskim svojim dijelovima počivaju na istini i stvarnostima, koje je savremenik ili kasniji potomak mogao da primi i da im povjeruje, ako ih je unekoliko mogao da kontroliše.

Zrno istine je po mome rasuđivanju u legendi u tome, da je u izvjesnom vremenskom razmaku, od 1105. godine do 1110., dakle u vremenu kada se gradio zvonik i obnavljala i ukrašavala crkva, pa i Većenegina ćelija, postojao intimniji, prijateljski odnos između Većenege i Kolomana, koji su savremenici i kasniji zadarski zapisivači protumačili kao brak. Oni nisu mogli da drukčije objasne toliko raskošno obilje kraljevske naklonosti jedino iskazane zadarskom ženskom manastiru i njenoj opatici Većenegi, nego samo kao brak jednoga kralja sa opaticom-princezom, unatoč tobožnjem ne baš žarkom bračnom odnosu, pa je opet Koloman ili radi vlastite pobožnosti ili radi obzira prema intervenijentu, trogirskom biskupu Ivanu gledao pa je zato i nastojao da ugodi manastiru, »con occhio di speciale predilezione riguardò questo monastero.«[190]

Ova legenda nije ustvari uzimana dosada ozbiljnije u kritičku analizu. Kad se 1906. proslavljala u Zadru 1000-godišnjica postojanja manastira sv. Marije, u dnevnoj su se štampi pojavili članci, u kojima je bilo riječi i o toj legendi i o Većenegi kao Kolomanovoj ženi. Mađarska štampa na to je odlučno reagirala, tvrdeći, da o tome historija ništa ne zna, i da se Kolomanov grob nalazi u Alba Regia – Székesfehérváru.[191]

[189] St. Katona, *Historia critica*, III, 202–203; Isti, *Historia pragmatica*, I, 541. liess.« (Idem, 210).

[190] *Descrizione*, fol. 7ro.

[191] *Monumenti ungarici in Dalmazia.* »Il Dalmata«, 17. X. 1906.

Od historičara XIX. stoljeća prvi je progovorio o Većenegi kao Kolomanovoj ženi C. F. Bianchi, za koju je ustvrdio, da ju je kapriciozni muž kralj Koloman otjerao, na što je ona odlučila, da se povuče u manastir. Tako je Bianchi prvi, koji je u štampi objavio ove dotadašnje rukopise podatke.[192] Za Bianchijem je pošao engleski arhitekt T. G. Jackson, preuzimajući bez ikakve rezerve ranije objavljene podatke o ovom braku.[193] Međutim V. Brunelli kategorički odbacuje sve detalje ove legende i gotovo se ljuti, da se na natpisima, u crkvi i na zvoniku govori o Čiki kao sestri kralja Kresimira.[194] Isto tako M. Marković se povodi za Brunellijem i smatra, da je legenda kontaminirala Kolomanovo hvatanje u nevjerstvu svoje žene Eufemije sa Većeneginim odlaskom u manastir poslije smrti muža Dobroslava.[195] Brunelli je u svojoj raspravi o osnivanju manastira dodirnuo i pitanje Većenegina porijekla, dosljedno i njen odnos prema Kolomanu na osnovi zadarskih kronista, pa i njihovih protivrečnosti sa postojećim dokumentima. Prema ovim dokumentima, koji se ne mogu sporiti, Većenega je ušla u manastir poslije smrti muža Dobroslava, a ne otjerana od Kolomana. Ironizirajući i Čiku i Većenegu, Brunelli kazuje, da su kraljevi hrvatski i ugarski dolazili u Zadar, da se žene udovicama.[196] Ako je ovo samo smetnja, da legenda ima izvjesnih opravdanja za svoje tvrdnje, onda to svakako ne može da se uzima ozbiljno, kako to ironizirajući misli Brunelli. Pored toga poznato je, da su poneki međievalni vladaoci našli svoje žene u manastirima, koje su mogle da napuste manastir, dakako dozvolom najviših crkvenih vlasti. To je, dakle, moglo da bude i sa Većenegom, monahinjom i udovicom Dobroslavljevom. A ne bi bilo ništa nemoguće, da je Kolomanova uzbudljiva ćud dovela do bračnih nesuglasica i do ponovnog povlačenja Većenege u njen, porodični manastir.

Kada bi, dopustimo li, legenda u suštini i detaljima bila plod fantazije, ostaje još činjenica, koju nitko nije ni pokušao da umanji niti da joj oslabi njenu vrijednost, a ta je, da je kralj Koloman toliku raskošnu naklonost prosuo samo i jedino nad manastirom, kome je na čelu stajala upravo Većenega, princeza u srodstvu sa hrvatskom kraljevskom kućom.[197]

Kao što je bila Čika veoma odlučna u odbrani interesa manastirske svojine, tako je jednako i njena kćerka kao opatica nastojala da sačuva,

[192] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, I, 322. »L'esempio della madre fu seguito da sua figlia Vekenega, la quale, ripudiata dal capricioso suo marito, il re Colomano, abbandonò d'un tratto le pompe del secolo, e si ritirò in questo sacro asilo, ove per le cospicue sue virtù fu anche eletta Abbadessa ...« Odakle preuzima ovo Bianchi, nije rečeno, ali po svoj prilici iz spomenutog rukopisa *Descrizione* ili *Memorie*, a nije isključeno, da je to također bilo spomenuto u nekom rukopisu zadarskih historičara XVII. stoljeća, o kojima se već ranije govorilo. Oni se najvećim dijelom nalaze još uvijek u Italiji, kuda su preneseni poslije kapitulacije Italije.

[193] T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, I, 303, 305.

[194] V. Brunelli, *Storia di Zara*, 334.

[195] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 122.

[196] V. Brunelli, *La fondazione*, 10. XI. 1906.

[197] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V., 50–51, 53–55. Kako se vidi, Farlati nije ušao u razmatranje ovog dosta delikatnog pitanja, koje je sigurno poznavao.

što je dotada manastir stekao, ali i da uveća njeno blagostanje. Njena odlučnost se odrazila još za života matere Čike, kada nije pustila, da se njoj, odnosno manastiru, uskrati ostavština njena muža Dobroslava. Takva je bila i 1105. godine, kada je povratila zemlje u Kopranju, koje su joj bile oduzete za vrijeme teških smutnji u hrvatskoj državi. U teškim krizama, koje su snalazile Zadar, Većenega je bila dorasla, da se suprotstavi svim teškoćama i smetnjama i da očuva manastir bez većih gubitaka. Ona ga je čvrsto držala u rukama, pogotovu u godinama, koje su prethodile Kolomanovu osvajanju Zadra. Od 1105. godine do Većenegine smrti, 1110. ili kako natpis nad njenom grobnicom u kapitulu hoće 1111. godine, manastir se uspeo do najvišeg ugleda, čemu je uvelike pomogla Kolomanova naklonost. Većenega je, pored toga, kada joj se pružila prilika, kupovala nove zemlje, imajući dovoljno novčanih sredstava, koja su se sigurno umnožavala dobrim gazdovanjem mnogobrojnih posjeda u bližoj i daljoj okolini Zadra, dajući zemlje na obrađivanje uz određene uslove i pogodbe, o čemu nam govore dosta obilato kasniji izvori. Tako je Većenega umnožila, ili bolje, zaokružila zemlje već ranije stečene u Obrovcu, s jedne strane kupnjom od nekoga Stjepana Draškovca sina Desimirova za deset solida,[198] a onda druge zemlje u istome Obrovcu od Đuronje, sinovca Mazogomile, zemlju Leše, i od neke Većenege, unuke Radonegine. Za obje zemlje platila je 8 zlatnih romanata.[199]

Iz nekoliko sačuvanih umjetničkih objekata, kroz najraznovrsnija otuđivanja stečenoga tokom blizu devetstotina godina postojanja manastira, može se ipak zaključiti, da su Čika i Većenega sa mnogo umjetničkog smisla uresile manastirske prostorije, crkvu i kapitul, dakako i sve ostale potrebne stvari, napose svećeničku crkvenu odjeću, kojoj su plemkinje koludrice posvećivale uvijek naročitu pažnju, o čemu svjedoče izvanredni tekstili sa naročitim umjetničkim smislom vezenim slikama i raznovrsnim ornamentima, sa šarama najživopisnije usklađenih boja.[200] U tu grupu dragocjenosti spadale su i sve oltarske stvari i ostale namještajne stvari. Manastir je imao i svoju biblioteku, kako su za sve benediktinske manastire, bez obzira, da li su muški ili ženski, propisivala pravila Benediktova reda. Ove, dakako crkvene knjige, koje su se nalazile u crkvi, kapitulu ali i u samoj biblioteci, bile su raznovrsnog sadržaja, liturškog i ostalog duhovnog. Nažalost, što je očuvano, poslije svih mogućih nevolja, kojima su tokom vremena bili izloženi Zadrani, sve do najstrahovitijega razaranja za Drugoga svjetskog rata, kada je i najvećim dijelom u požaru stradala i biblioteka, ipak kazuje,

[198] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 18.

[199] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 19.

[200] Treba pregledati: Katalog izložbe *Zlato i srebro Zadra*, Zagreb 1951, sa instruktivnim uvodima M. Krleže, sa finim faksimilima, pa da se osjeti snažan utisak umjetničkog smisla i prefinjenog ukusa, koji se može takmičiti sa najboljim djelima istoga roda u ostaloj zapadnoj Evropi. Isto tako lijep pogled na ta istinska umjetnička dostignuća umjetnica u svetomarijskom manastiru daju reprodukcije, u vodiču *Muzeji i zbirke Zadra*, Zagreb 1954.

da je ta biblioteka morala da posjeduje dragocjene rukopise, kaligrafski ispisane i minijaturama ukrašene, kako to pokazuju već spomenuti kodeksi, danas u oxfordskoj Bodleiani.[201] Dakako, ova biblioteka nije odjednom nastala, nego se postepeno dopunjavala i rukopisima, kao i od XV. stoljeća štampanim djelima, koja su bila potrebna manastiru. Da li je možda i pokoja koludrica bila vješta kaligrafiji, nije iz sačuvanih podataka poznato. Ali, da su se starale, da i sebe kao i druge prosvjećuju, to je poznato još iz XII. stoljeća iz vremena opatice Rožane.[202] Svakako, one su morale da budu pismene, jer se molitve nisu samo na pamet učile nego su se i čitale, kao što to pokazuju knjige, koje nisu bile izrazito liturškog karaktera.[203] One su znale i slovensko pismo čitati, a poneka i pisati, kako to kazuju izvjesni zapisi očuvanih pojedinih knjiga iz manastirskog ekonomata.[204] Očuvani dragocjeni predmeti, koji se danas nalaze u manastirskoj riznici, od IX. do XV. stoljeća, svjedočanstva su visokog umjetničkog i kulturnog standarda manastira i nekadašnjeg velikog blagostanja, umjetničkih težnji samih koludrica, ali i vremena i mjesta, koje je moglo da takve umotvorine i stvara. Jer, sigurno je, da je tu bilo i poklona, kako će se kasnije vidjeti, raznih velikodostojnika i prijatelja manastira ili rođaka pojedinih koludrica. Svakako, posebnu pažnju, kako je već rečeno, zaslužuju dragocjeni bogato izvezeni tekstili iz XIV. i XV. stoljeća, umjetnički svileni i zlatni vez crkvenih odjeća i oltarskih antipendija, koji plijene oči svojom osobitom ljepotom. Iz njih odiše duh svakako jedne starije umjetničke tradicije, dakle onih vremena, kada su još živjele Čika i Većenega, kao i kasnijih, iz kojih nema nažalost očuvanih objekata, kao što su to uostalom, i svuda po ostaloj Evropi veoma rijetki primjerci za tako rana vremena. Ali ovo, što je preostalo iz XIII.–XIV. stoljeća, govori, da je ova vrsta umjetnosti zacijelo njegovana možda od samoga početka obnovljenoga manastira u XI. stoljeću. Anonimne umjetnice, kao i oni anonimni majstori kaligrafi i iluminatori rukopisa, ostavili su izvanredne tvorevine. Nisu bile ni te sačuvane umjetnine bez opasnosti da budu upropašćene, ali ih je budno oko koludrica i veliko poštovanje

[201] U Bodleiani se pored *Horae monasticae Čikae*, kao i *Evangeliarium Većenegae*, nalazi jedan kodeks iz XV. stoljeća, a potječe iz biblioteke Sv. Marije: *Ordo ... ad introducendum mulieres in monasterium cupientes pro Christi amore ibi religiose vivere*. Cod. Misc. 336.

[202] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 21.

[203] U biblioteci manastira sačuvao se jedan izvanredno lijepi beneventanski kodeks, uglastog tipa, a pripada XIII. stoljeću. Rukopis sadržava *Moralia in Job*, i povezan je uz jedan drugi, goticom ispisani kodeks *Libri dialogorum Sancti Gregorii papae*, kao svjedočanstvo nekadašnjeg bogatog rukopisnog fonda ove biblioteke zadarskih koludrica. Nije isključeno, da i taj rukopis pripada krševanskom skriptorijumu.

[204] *Knjige računa Sv. Marije*, kako se ta vrsta ekonomskih knjiga naziva, ispisane su jednim dijelom i hrvatski, latinicom, a pored nekih latinskih tekstova, bilo je i glagoljičkih zapisa. Treba vidjeti u manastirskom arhivu *Kvaderna B 14/7*, u kojoj su alfabetskim redom nanizane razne obaveze lica u odnosu prema manastiru, redovno u nekom ugovornom odnosu. Ovi računski zapisi dragocjeni su i sa jezične strane, kao i za brojna hrvatska patronimika, ali i za historiju ekonomike tadašnjih vremena.

prema starim umjetnicama sačuvalo od propasti i oštećenja, kojemu je i inače srednjovjekovni tekstil bio izložen. Svakako, upravo ovi potpuno sačuvani primjerci jesu sjajno svjedočanstvo umjetničkog i duhovnog zalaganja koludrica na području takozvane primijenjene umjetnosti.[205]

U S. M. K.-u na fol. 11vo nalazi se jedan sumaran popis glavnih manastirskih dragocjenosti, koji je Kukuljević datirao sa vremenom Čike i Većenege, sa »oko 1090«.[206] Međutim, morfološki izgled notarske karoline, dosta nekaligrafske, svakako pomiče datiranje ovog kartularskog zapisa gotovo za sto godina, sve pred kraj XII. stoljeća. No, svakako to ne znači, da ove dragocjenosti pripadaju baš tom vremenu. One su mogle da budu i mnogo starije. Možda im upravo doba Čike i Većenege najviše i odgovara, ma da i starješinstvo opatice Rožane predstavlja također jedan vrlo plodan period Sv. Marije i visokog materijalnog i duhovnog standarda. Dakako, kao što je inače poznato, Zadar je najistaknutiji prenosnik stare bizantske kulture i njenih tekovina, koje su se u njemu i dugo čuvale.[207] Sam manastir predstavljao je u svom arhitektonskom izgledu elemente romanike, anticipacije gotike, gotike, renesansa i baroka. Nisu bez vidljivosti ni bizantski elementi umjetnosti u njenu širokom rasponu. U ovom spisku pored raznih predmeta crkvenih tekstilnih predmeta i odjeće ističe se i *unum tapete grecum*. Možda je darovan i donesen iz Bizanta, a možda je izrađen na bizantski način.

U prvih pedeset godina postojanja obnovljenog manastira sv. Marije, svakako zaslugama njegovih voditeljica, Čike i Većenege, a dakako i ostalih koludrica plemkinja, koje su ušle u manastir i u nj unijele djevojački miraz ili udovičku baštinu, u novcu i zemljama, a nije isključeno i u pokretnim predmetima korisnima za manastirsku upotrebu, stvorena je čvrsta tradicija izgrađenog manastirskog života, punog ozbiljnosti i predanosti zadacima, koje su predviđala pravila Benediktova reda. O tome će i u kasnijim vremenima govoriti pojedini crkveni vizitatori sa najvećim priznanjem.

U svetomarijskim dokumentima, pa tako i u S. M. K.-u Većenega se spominje posljednji put 1107. godine, i to onda, kada je vidimo da kupuje zemlje u Obrovcu. Nije bez značenja, da se ukaže na činjenicu, da je poređ lijepog broja uglednih svjedoka tome činu prisustvovao i biskup Grgur, koji je i sam pisao spomenuti kupoprodajni ugovor. Bio je to znak visoke pažnje i poštovanja, koju je ukazao opatici Većenegi i samome manastiru. Otada o Većenegi šute izvori.

Čitave tri ili četiri posljednje godine pred smrt Većenege o njoj se ništa ne čuje. Dosta je napomenuti, da je to bilo, kako je već rečeno, vrijeme ispunjeno najvećim staranjem oko velikih gradnji, koje su morale da angažuju svu njenu brigu i znanja. Sve to moglo je da dosta

[205] Pored već citirane literature u b. 200. vidi još i C. Cecchelli, *Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia, ZARA*, Roma (s. a. 90–98 sa 16 faksimila i takvih, kojih nema u ranije spomenutoj literaturi).

[206] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I., 184.

[207] *Nova kategorija dalmatinskih izvora*, Radovi Instituta JAZiU u Zadru.

iscrpljuje njene životne snage. Bio je tu zvonik, kapitul, ćelija na prvom spratu zvonika, a onda i ukrašavanje, a možda i novo proširenje crkve. Sve je to iziskivalo teške i naporne poslove, nadziravanja, savjetovanja, upućivanja, a nema sumnje i uzbuđivanja i uzrujavanja sa ljudima, koji su gradili, kako to biva i danas, a bivalo je uvijek, u Antici kao i u Srednjem vijeku. Posao se odvijao ne samo sa ziđarima, klesarima, kao i ostalim zanatlijama, nego i sa umjetnicima, koji su svi odreda ponekad mogli da idu u raskorak sa željama poručioca gradnje. Sve to kao da se odražava, dakako iz velike daljine, iz epitafa Većenege, koji ne zaboravlja da kaže i o njenim nastojanjima oko ovih značajnih i velikih arhitektonskih poslova, jednako za manastir kao i za sam Zadar, kojemu su oni bili i ostali osobiti ukras. Bili su s time skopčani ne samo briga i zasluge, nego i napori, koji su iznurivali i duh i tijelo.

Nepoznati pjesnik je u epitafu na Većeneginu grobu u većem broju stihova okarakterizirao Većenegino djelovanje, zaslužno za manastir i njegovu veličinu i ljepotu. Većenega je spremila još za svoga života u novoizgrađenom kapitulu grobnicu, za svoju majku, sebe i za još poneku nasljednicu. Iznenađuje, da se nigdje na sve četiri ploče epitafa ne spominje ime Većenegine majke. Ovome natpisu naročitu pažnju su poklonili historičari, a veoma detaljnu analizu, jezičku, epigrafsku i hronološku dao je M. Marković.[208]

Historijski je najvažnija prva gornja ploča od šest leoninskih stihova, kao što su to uostalom i svi ostali stihovi, kojima se veliča slavna opatica. Gornji stihovi govore o Većeneginim zaslugama pri podizanju spomenika i kapitula, godini smrti, kao i o njenoj ličnosti, o najvažnijem zbivanju iz vremena potkraj njena života. Ostale tri ploče dopunjuju svu osnovnu sadržajnu sliku Većenege. Prema poznatim dalmatinskim epitafima toga vremena kao i kasnijega XII. stoljeća ovaj Većenegin epitaf predstavlja jedinstvenu literarnu i umjetnički koncipovanu cjelinu. Morfološki, po svemu izgleda, epitaf je savremen sa smrću Većenege. Da li je, pak, djelo jednog lapicide ili više njih, također nije sigurno, kao što je moguće, da su dvojica, a možda i trojica bili njegovi literarni autori. Glavni pjesnik dobio je porudžbinu sa željom, da se vrline pokojnice što više istaknu, što je on i sa pravim poetskim poletom i izvršio. Pjesnik je znao i osjećao, da je Većenega bila izuzetno dostojna ovakve uspomene, koju je trebalo ispisati nad grobom, a u prostoriji, koja je bila i njoj i svima koludricama najvažnija. Zacijelo je njena nasljednica preuzela na sebe brigu, da se opatica Većenega dostojno sahrani i da joj se kroz vjekove odaje pažnja i zahvalnost.[209] Autor tih historijsko-pje-

[208] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 115–134, sa tablama, 136–138.

[209] Pri bombardovanju Zadra, kada je tako strašno stradao cjelokupni manastir, zajedno sa crkvom i kapitulom, Većenegina grobnica ostala je netaknuta. Ona se srušila od prodiranja voda, koje su potkopale temelje; (prema saopćenjima opatice Braun, to je bilo tek 18. decembra 1946, a tako isto i sestre Skolastike, koja je to kazala M. Markoviću. (М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 116). Zauzimanjem Jugoslavenske akademije vrši se restauracija svih tih iole važnijih objekata.

[210] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 120–121

sničkih stihova mogao je da bude neki krševanski benediktinac ili neko drugo svećeničko lice. Da je to mogao biti netko i iz svjetovnih feudalističkih krugova, također nije isključeno. Pomisao, koja se podsvijesno javlja, da je to mogao da bude i sam Koloman, knjigoljubac i učen vladalac, kako su ga okarakterizirali i nenaklonjeni mu monasi u Ugarskoj, ostaje samo kao jedna od mogućih pretpostavka, koju ne treba isključivati. Jer, ovaj isti Koloman u tome natpisu je označen i kao *Praesul*, koji se atribut ponekad daje i kraljevima,[210] ali u ovome slučaju je nesumnjivo aluzija na njegovo pretkraljevsko svećeničko obrazovanje, a tradicija, koju, kako smo vidjeli, Thurocz prenosi, kaže, da je bio već i biskup, dakle, opet, *praesul.*

I.

Središnja gornja ploča

1. Laude nitens multa. iacet hic Vekenega sepulta:
2. *Quae* fabric*am* turris simul et capitolia struxi*t* .
3. Hae[211] obit undeno centu*m* post[212] mille sub aevo :
4. Quo ueniens Hristus carnis gestauit amictus
5. Nos habet . est . annus quintus quo rex Colomann*us* :
6. Praesul et *est* decimus quo *Gregorius*[213] fuit annus :

II.

Lijeva – srednja tabla

1. Oret qui spe
2. ctat dicens
3. in pace qui
4. escat
5. Corpus ut arca
6. tegat flatus
7. et alta petat

III.

Desna – srednja tabla

1. Huc. ueniens. uul
2. tum. fer et. hoc
3. cernendo se
4. pulchrum. huic.
5. pie dic. anime
6. da. requiem.
7. Domine.

[211] Svakako Markovićevo čitanje natpisa je najbolje od svih, koja su prije njega objavljena. Pa opet, ne mogu da u svemu primim njegovo čitanje. Naime, u početku trećeg reda ne stoji Haec kako on čita, već samo *hae* bez *c*, kako to jasno pokazuje faksimil, što je uostalom uočio i M. Barada. (M. Barada, *Iz kronologije hrvatske poviesti.* Časopis za hrvatsku poviest. I. Zagreb 1943, 129.) Ne stoji ni to, da je Lucius čitao *hae* već *haec* kao i Marković.

[212] Prigovor, koji mi čini Marković, da sam P[6] razriješio kao *Post*, dok on smatra, da je apostrof ušao u natpis između *p* i *o*, što je sasvim nemoguće, jer je taj zavoj, luk, prvi dio uncijalnog M, prema tome lapicida nije stavio znak za skraćivanje bez razloga poslije *p*. Ostale popravke mog ranijeg čitanja Colomanus sa Colomann*us*, i *est* (u petom redu) mjesto *et* u šestom redu, prihvatam kao tačne.

[213] U šestom redu Markovićevo čitanje Grecorius mjesto Gregorius, unatoč analogijama, koje Marković pronalazi, ne prihvatam. Markovića naime zbunjuje činjenica, da ovo drugo *G* u toj riječi Gregorius nema redovni savijutak prema unutrašnjoj

IV.

Donja središnja tabla

1. Res fluitant cunctae mundi uelut impetur undae./ Quicq*uid* et exoritur labit*ur* et moritur.
2. Mente deum pura semper Vekenega secuta./ Non penitus moritur sed moriens oritur.
3. Namq*ue* probos mores cupiens seruare sorores. /Actib*us* excoluit uoce q*uo*d has monuit
4. Hostis ab insidiis aditus bene cauit ouilis. /Quaq*ue* regente domus creuit et iste locus.
5. In festo sacri Cosmae migrauit ac Damiani./ Ut sit in arce dei uita[214] perhennis ei :

Hronološki elementi ovog Većenegina epitafa, zatim oni na natpisu, koji se nalazi na svetomarijskom zvoniku, kao i oni u Većeneginoj povelji od 1105. godine, bili su predmet analiza pojedinih historičara, od Ivana Lučića do M. Barade i M. Markovića, dakako i one F. Šišića, koja je najviše i najduže zbunjivala.[215] Baradino razrešavanje glavnog hronološkog podatka, same godine 1110. sa stilom pizanskim, prihvatio je i M. Marković bez ikakve rezerve.

M. Barada polazi sa gledišta, da su sva tri spomenika, dva epigrafska i treći dokumentarni, datirani sa stilus incarnationis, što je uostalom potvrđeno i u sva tri spomenika expressis verbis. Ali, Barada prva dva spomenika, t. j. onaj iz 1105. na zvoniku i u Većeneginoj povelji, datira sa firentinskim stilom, a Većenegin epitaf sa pizanskim, kao što je to moguće u stilu inkarnacije. Prema tome, od utvrđivanja, koji je calculus bio upotrebljen pri sastavu Većenegina epitafa, zavisi i rješenje, da li je Većenega umrla 1111. godine, kako je to uklesano i jasno čitljivo na epitafu, ili bi to bilo već 1110., ako se uzme u obzir calculus pizanus, kako to i čini M. Barada.

Budući da se pizanski način počinjanja godine i njena trajanja podudara s našim računom samo od 1. I. do 24. III., a od 25. III. do 31. XII. ide ispred našega računa, t. j. našega počinjanja godine, onda svakako dan, kada je umrla Većenega, što je i rečeno na natpisu, t. j. praznik sv. Kuzme i Damjana, što će reći na 27. septembra, ako je po pizanskom načinu pao u pizansku 1111., to bi bila po našem računanju 1110. godina. A, ako je ta godina na epitafu bila po firentinskom računu data,

strani, kao što je lapicida formirao prvo *G*. Međutim, lapicida je ovu caudam litterae povezao sa *R*, sa njegovim prvim dijelom, učinivši tako spoj litterae contiguae. A za ovu, dakle, posve čestu epigrafsku pojavu, nije potrebno tražiti analogije u ranoj kao i kasno-kršćanskoj epigrafici, da bi se opravdalo čitanje Grecorius, što po sebi, ustvari, i ništa ne znači, jer je jasno, na koga se ovo ime odnosi.

[214] U mojoj transkripciji dato je epigrafsko *V* sa *U*, da bi se bilo u saglasnosti sa onovremenim pisanjem konsonatskog i vokalnog *u* ili *v*. Sam faksimil će epigrafičaru dati pravu morfološku sliku slova.

[215] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 115.

onda je ona i u saglasnosti s našim datiranjem, pa bi ona i ostala kao 1111. godina. Dosljedno Baradinu računanju, što se tiče Kolomanova ulaska u Zadar i datiranja Većenegine povelje, sa 1105. godinom, ostaje na snazi, ako je doista Koloman ušao u Zadar poslije 25. marta, a ta se godina računala po firentinskom kalkulusu. Jer inače, ako se to sve zbilo prije 25. marta, negdje januara, februara ili početkom marta te 1105. po firentinskom računanju, onda bi to dakako bilo po našem računanju 1106. godina, a onda, eto novih komplikacija u našoj historiografiji, ako se želi dovesti u sklad *annus quintus quo rex Colomannus*, iz Većenegina epitafa sa onim na natpisu, koji se vjekovima očuvao na Kolomanovu zvoniku. Svakako, Baradina kombinacija može ďa dođe u obzir i da se o njoj raspravi i sa gledišta, koje nije on uzeo u razmatranje, pa tako dosljedno ni M. Marković.

Prema tome, ako stoji Baradino gledište, sa koga je pošao u razrešavanje ovog računanja početka godine u Zadru, ustvari ovdje konkretno u manastiru sv. Marije, postojalo bi dvojako počinjanje nove godine. T. j. na zvoniku jedno, a u prostoriji sv. Marije, gdje se pisala znamenita povelja Većenege, od 1105. Dakle, u istoj zgradi se 1105. počinje godina sa 25. martom po firentinskom računanju, a onda, kada se o toj istoj Većenegi sastavlja epitaf, nesumnjivo nedaleko zgrade, ali se sastav izrađuje u samome manastiru, najednom se računa po pizanskom načinu, i koludrice bi prema tome brojale početak nove godine sasvim drugim načinom nego onda, kada je živjela Većenega. Svakako ovakvo zaključivanje mora da izazove vrlo brižljivo razmatranje, prije nego se ono ili prihvati ili odbaci.

Naime, trebalo bi reći prije svega, zašto se u Zadru, a napose u Sv. Mariji prešlo na novi način računanja poslije pet ili šest godina, pa onda pristupiti k ovakvoj pretpostavci. Ili zašto Zadrani napuštaju firentinski račun i prelaze na pizanski, jedva bi se moglo primiti uobičajenim opravdavanjem u diplomatici, da je nov način računanja ili mijenjanje staroga u činjenici, što je pisao povelju stranac notar, koji je bio navikao na drugi način u svojoj otadžbini i prenio ga u novo mjesto svoga zaposlenja. M. Barada ne razrešava ovu protivrečnost,[216] koja kao da uopće nije na prvi pogled tako uočljiva kao onda, kada se ona podvrgne analizi. Jer, istina je, da je postojala takva mogućnost u jednom i istom gradu, ali u jednom i istom manastiru jedva bi dozvolili, da se traže za to inostrane analogije.[217] Međutim, tome se protivi izvjesna logična postavka, koja nas primorava, da Baradino gledište, koje u sebi nosi samo pretpostavku mogućnosti, ali ne i čvrsto rješenje pitanja, pa ma koliko duhovito ono bilo nagoviješteno, ne prihvatimo. Da li je, naime, moguće pretpostaviti, da se u jednom te istom manastiru počinjala godina na dva razna načina, i to sa razlikom od gotovo čitave jedne godine? Jer, ova se dva načina ipak bitno razlikuju, pa gdje firentinska

[216] M. Barada, *Iz kronologije hrvatske poviesti*, Časopis za hrvatsku poviest, I, 1–2, 1943, 128–131.

[217] Fr. Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin 1897, 31.

godina počinje, pizanska svršava. Da li se može pretpostaviti, da bi jedan i isti manastir proslavljao istoga dana dvije godine, jednu recimo 1110. i drugu 1111. godinu? Ma da je to bio uvijek samo 25. mart, ipak je toga istoga dana trebalo odrediti, koja je to godina od Upućenja Gospodnjeg, recimo u ovom slučaju 1110. ili 1111. godine. Jer nema sumnje, da se to htjelo i moralo toga dana znati. Moralo se naime, na dan Blagovijesti, utvrditi, koja je to godina juče, t. j. 24. marta završena, a koja je to 25. marta počela? A nova godina proslavljala se jednako prvog januara, prvog marta, ili 25. marta crkvenim obredom. Rečeno je, da je M. Marković bez ikakvoga dvoumljenja prihvatio Baradino datiranje Većenegine godine smrti, budući da je to za njega »profesor Barada lepo pokazao da je Većenega umrla 27. septembra 1110.«[218]

Zato ćemo sami pokušati da budemo nešto opširniji pri analizi ove godine u tekstu Većenegina epitafa. Naime, ako uzmemo, da je u Zadru bio na snazi calculus Florentinus, kako to uzima M. Barada, za natpis na zvoniku i Većeneginu povelju od 1105. godine, onda bi Koloman, ako pretpostavimo, da je ušao u Zadar između 1. januara i 24. marta, spomenuta 1105. bila po našem računu 1106. godina, a ako je to bilo poslije 25. marta, onda bi naznačena godina ostala i ne bi je trebalo mijenjati, t. j. to je onda 1105. godina, kako je to uklesano i na zvoniku i napisano u kopiji Većenegine povelje. Ili, ako je u Zadru 1111. godine bio u upotrebi calculus Florentinus, onda bi godina označena na epitafu, budući da je to septembar, bila doista 1111. godina, i Većenega bi i te godine doista i umrla. Teškoća je jedino u tome, što se tome ipak unekoliko protive na prvi pogled drugi historijsko-hronološki podaci, što se nalaze u tekstu epitafa, a mogu da budu u prilog zaključivanja M. Barade. To je, naime, istaknuta već činjenica, da se smrt Većenege desila pete godine, otkako je Koloman trijumfalno ušao u osvojeni Zadar, a desete, kako na biskupskoj stolici u Zadru sjedi biskup Grgur. A ovi historijski, ujedno i hronološki elementi podudarali bi se tada sa 1111. godinom, kada bi Koloman ušao u Zadar između prvog januara i 24. marta 1105., koja bi po firentinskom računanju bila ustvari 1106. godina, ma da se na zvoniku i u Većeneginoj povelji označava ta ista godina kao 1105. Međutim, s puno se opravdanja uzima, da je Kolomanov ratni pohod preduzet u Dalmaciju na proljeće dotične godine, a nikako ne u zimi. Dosljedno toj logičnoj pretpostavci, ako je to bilo već proljeće, onda je godina na zvoniku i u povelji Većeneginoj doista 1105. po našem računu. A onda, ako se tome doda, da je opsjedanje Zadra bilo dugotrajno, onda ova pretpostavka dobija još više na svojoj uvjerljivosti. A o tome dosta sugestivno govori i već spomenuta *Vita beati Joannis confessoris, episcopi Traguriensis*, jer sve ovo zbivanje nije se moglo riješiti odjednom i naprečac. Sve se to moglo desiti polovinom godine,

[218] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 110.

svakako prije septembra, jer je tada počela XIV. indikcija, ma da Većenegina povelja navodi III. indikciju, zacijelo mjesto XIII.[219]

Prema tome, zaključivanja M. Barade u vezi sa pizanskom godinom, t. j. pizanskim računanjem počinjanja godine, bila bi prihvatljiva, da su po tom računanju datirane i godine u natpisu na zvoniku kao i u Većeneginoj povelji. Ali to nije, i što je svakako najsigurnije, u Zadru se održavalo samo jedno računanje počinjanja godine, i to firentinsko. Prema tome, ako to stoji, još je daleko više nemoguće, da se u jednoj te istoj ustanovi, u jednom i istom manastiru, s kojim su u vezi bili najučeniji ljudi u Zadru, a na čelu mu stajale nesumnjivo vrlo obrazovane nastojnice, računala nova godina na dva različita načina. Naime, na zvoniku i u kancelariji manastira, ili njenu skriptoriju, na jedan, a u kapitulu na drugi način, sa razlikom od čitave jedne godine? Ova nesumnjiva činjenica svakako oslabljuje Baradin prijedlog sa 1110. godinom, ma da ono »est annus quintus quo rex Colomannus«, stvara teškoće, jer je on ušao u Zadar polovinom godine. Osim ako lapicida, odnosno sam sastavljač epitafa nije zamijenio šest sa pet, i tako stvorio nemalu zabunu za sve današnje historičare. Sve ove rezerve kazuju, da Baradino datiranje nije posve sigurno, iako ima izvjesno opravdanje, koje opet, do kraja ne uvjerava. Zbog toga godina smrti Većenege ostat će neizvjesna, i stoga predlažem, da to bude, kao što ima bezbroj analogija za mnoge medievalne biografije, za datume rođenja i smrti, dvojaka mogućnost, dakle 1110/1111. godina.

Međutim, ovaj Većenegin epitaf, koji je nesumnjivo izrađen ne baš daleko poslije smrti Većenege, napose prva srednja gornja ploča, sa svim historijskim podacima, koji su odraz dobrog poznavanja historije, što je neposredno prethodila izvođenju epitafa, ima također još izvjesnih više manje zagonetnih momenata, ili bolje, nejasnih, sa drugog aspekta posmatranja. Naime, između teksta epitafa, kao i podataka na natpisu sa Kolomanova zvonika, postoji na prvi pogled određena protivrečnost, koja se može boljim zagledanjem u suštinu ovih veoma zbito pjesnički izraženih tekstova i otkloniti.

Naime na zvoniku se čita, pored ostaloga, »... proprio sumptu hanc turrim ... construi et erigi iussit rex Colomannus«, dok se u epitafu kaže: »... quae (t. Većenega) fabricam turris simul et capitolia struxit.« Prema tome bi izgledalo, da se u jednom natpisu kazuje, da je zvonik sagradio svojim troškovima kralj Koloman, dok bi prema epitafu bila to učinila Većenega, izgradivši i zvonik i kapitul.

Ovaj prividni nesklad protumačili su i doveli u potpunu saglasnost F. C. Bianchi[220] i T. G. Jackson.[221] I njihova objašnjenja su sasvim prihvatljiva. Naime, prosto i jasno, Većenega je izvela ono, za što je kralj

[219] M. Barada, *Iz kronologije hrvatske poviesti*, 132, b. 2. Barada smatra, da je jedna indikcija pri prepisivanju pogrešno unesena u Kartular. A onda, »svako kombiniranje, da treća stoji mjesto trinaeste, prosto je domišljavanje, koje niti je naučno niti vodi cilju. Zato 3. indikciju izpuštam i ne uzimam u obzir.«

[220] F. C. Bianchi, *Zara Cristiana*, 320.

Koloman dao sredstva. Pored toga, sve je to moglo da bude izvedeno još za života Većenege, koja je nadziravala i arhitekte i zidare, kamenoresce i sve potrebne zanatlije, slikare i sve one mnogobrojne učesnike pri tome velikome poslu od nekoliko godina. Sve ovo izvođenje iziskivalo je velike napore i stalnu pažnju, pravu saradnju, neophodnu, da takvo djelo na kraju i uspije. Većenega je uz zvonik dogradila i novi kapitul, proširivši stari, povezavši ga arhitektonski sa zvonikom, odnosno sa ćelijom, koja je imala u kapitulu malu balustradu. Sastavljač epitafa, znajući svakako vrlo dobro za učestvovanje Većenege pri tome poslu, mogao je to i tako da kaže, pogotovu ako je to bio, kako naslućujem, sam kralj Koloman. Stoga su i u jednom i drugom natpisu izrečene istine, koje se ne sudaraju niti protivreče, ma da bi to na prvi pogled moglo da tako i izgleda. Ovim su se zabavili i M. Barada i M. Marković. M. Barada smatra, da je Većenega »uredila (zgotovila) gradnju zvonika i kapitula«, dajući drugu lekciju dotičnog stiha, »simul et capitoli astruxit«, umjesto drugih čitanja »capitolia struxit«.[222] Međutim, M. Marković otklanja i čitanje i interpretiranje ovog dijela natpisa, kako ga predlaže M. Barada. M. Marković također ne vidi protivrečnosti između ta dva natpisa.[223]

U oba natpisa spojeni su za vjekove kralj Koloman i princeza-opatica Većenega. Njihovu su uspomenu pored ovih tekstova još dugo čuvale i molitve, koje su se u zaupokojenim misama molile i za Kolomana i Većenegu, kroz vjekove, kad je najzad nadbiskup Zmajević izvršio reduciranje mnogih misa, jer ih je bilo odviše. Bilo je to 1723. godine.[224]

[221] T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, 305.

[222] M. Barada, *Iz kronologije hrvatske poviesti*, 129–130.

[223] М. Марковић, *Два натписа из Задра*, 23, 124–125.

[224] F. C. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 429, zna iz *nesumnjivo* nekog pouzdanog podatka, kada govori u članku *Serie dei Benefici ecclesiastici fondati nella città e Arcidiocesi di Zara* ... za Kolomana ovo: »A. 1105. *Colomano, re di Dalmazia*, fece ristaurare la chiesa delle monache di s. Maria, eresse il campanile, e donò loro l'isola di Sale, ed oltre terre in suffragio dell'anima sua e *della regina sua moglie*, onde fin d'allora venne in detta chiesa *fondata una mansioneria di messe annue 208, che tuttavia sussiste.*« Odakle je Bianchi uzeo ovaj podatak nisam mogao da utvrdim. Ali je značajno, da je to postojalo još sve do njegova vremena. Pod »Regina sua moglie«, nema sumnje, Bianchi misli na Većenegu. Zanimljivo je, da se u *Memorie*, ali ne i u *Descrizione*, govori o »la riduzione di messe del di 1. Febraio 1723., dell' arcivescovo di Zara Vicenzo Zmajevich, delegato apostolico«, pa se kaže, da među onih 66 vječnih obaveza, na prvom mjestu stoji: »Per la fundatrice Regina d' Ungaria« – messe Nro 228.« Na koga se tu misli, na koju mađarsku kraljicu, koja bi nekim darovanjima stekla zahvalni naziv *osnovateljice – fundatrice*, ne bi se smjelo ništa određeno reći, budući da su nažalost svi spiskovi *mansioneria* (za zaupokojene mise, legatima za vječno utvrđenima,) nestali i izgorjeli, napose za požara u Drugom svjetskom ratu. Ako se ovdje ne misli na Većenegu, kako je to razumijevao Bianchi za svoje podatke, onda bi to mogla da bude Jelisaveta, žena Ludovika Anžuvinca, koja je također, kad je bila u Zadru, veoma obdarila manastir, pa je možda za sebe ostavila fundaciju za 228 misa »pro remedio animae suae«. Ispitujući kod savremenih koludrica i opatice Braun, u vezi sa zaupokojenim misama za kralja Kolomana, dobiven je odgovor, da više ne postoje ni određeni dani ni obaveza za takve mise. Sve se to sada svršava sa općim molitvama »pro omnibus benefactoribus monasterii.«

III.

NOTAE PALAEOGRAPHICAE

Rukopis Svetomarijskog kartulara u današnjem svom sastavu ima svega 36 folija od čvrstoga pergamenta, ne baš jednakih veličina. Čitav rukopis je povezan u karton, obložen pergamentom, te se nalazi u vrlo trošnom stanju. Naročito na hrptu, koji je, da se ne raspadne, prošiven vrlo primitivno, običnim koncem. Svakako rukopis zahtijeva, da se bolje i stručno poveže, što već traži i velika vrijednost samoga spomenika, sa historijske kao i paleografske strane.

Veličina pojedinih listova uglavnom se kreće između 25,2 +15,6 cm i 25,1 + 17,5 cm. Umetnuti ternion između drugoga i trećega folija osnovnoga dijela rukopisa potječe iz kasnijega vremena, veličine je 18,8 + 11,8 cm. Veličina spoljneg dijela poveza je 25 + 18,3 cm.

Sam sastav rukopisa nije tako jednostavan, kao što bi to možda nekome izgledalo prema opisu Franje Račkoga. On naime kaže: »Stariji rukopis pisan je na koži i sastoji se iz tri sveske ujedno sašivene: prva, glavna, iz 21 lista; druga u maloj osmini iz 6 listova, ušivena između 2. i 3. lista one prve; treća iz 9 listova, nešto manja od prve.«[1] Ali, kada se pažljivije čitav rukopis u sadašnjem sastavu rastavi na svoje osnovne sastavne dijelove, onda to nisu tri, kako Rački kaže, nego sedam sveščica sašivenih zajedno, i to nejednakog broja folija. To je nastalo, nesumnjivo s jedne strane zato, što su pojedini foliji dodavani glavnom, najstarijem osnovu rukopisa, a s druge, što je rukopis oštećen iskidanjem jednoga broja folija, iz razloga, koje ni najučenija analiza ne može da utvrdi. A nestali su upravo takvi foliji, za kojima će se vječito žaliti, jer nema nikakvih nada, da bi se ikada mogli još pronaći.

Detaljniji opis rukopisa ovih njegovih sastavnih dijelova pokazuje, koliko je Rački samo dodirnuo ovaj za paleografa vrlo složen problem, kojega razrešavanje nešto više osvjetljuje i starost tih pojedinih dijelova, koji se nisu našli sinhronistički zajedno. Rukopis Sv. Marije u današnjem sastavu je ustvari postepeno nastajao. Njih ima svega sedam, a sastavljeni su u većim i manjim folijskim skupinama, u kvaternionima, ternionima i sveščicama od po dva folija. Već ovo pokazuje. da ovakav sastav nije

[1] Fr. Rački, *Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih*, 166.

bio moguć u vrijeme, kada je bilo odlučeno, da se izradi manastirski kartular, i onda kada je bio dovršen. Štaviše, može se sa sigurnošću tvrditi, da ni najstariji njegov dio, t. j. sve do fol. 24vo, ne računajući tu kasniji umetak od šest folija, od kojih su tek tri ispisana, nije iskonski tako izgledao. Jer, već druga sveščica tog najstarijeg dijela trebalo je da bude kvaternion, a stvarno je ternion. Zato ima jasnih znakova, koji potvrđuju ovo mišljenje. Folij 12ro, računajući redom folije, zajedno sa umetnutima iz godine 1236., počinje sa fundacionom poveljom opatice Čike (1066). Prvo slovo *A* je izostalo, jer je ostavljeno za njega mjesto, da bi se kasnije izradio pojačan inicijal, kako je to zamislio njegov sastavljač ili kaligraf – prepisivač. U intitulaciji je sam kaligraf izradio inicijal, na tom istom foliju 12ro, *E*, dok je ono prvo slovo *A* zacijelo po njegovoj kaligrafskoj zamisli imalo da bude veće i ljepše, pa ga je htio ostaviti, da ga izradi iluminator, kakvih je onda u svetokrševanskom skriptoriju još uvijek bilo. Takva je, zacijelo mirno možemo to i pretpostaviti, bila namjera skriptora, koji je preuzeo zadatak, da spremljeni tekst kaligrafski prenese u kartular. Ovo isto pokazuje i dobar dio drugih takvih slučajeva. Naime na fol. 13ro ostavio je skriptor prazan prostor za inicijal *E*, a na fol. 13vo za inicijal *P*, koji je netko dodao humanističkim oblikom negdje u XV. ili XVI. stoljeću. Isto tako izostavljen je inicijal *P* na fol. 14ro. Na fol. 17vo također je prazan prostor za inicijal *A*, na fol 18ro za *E*, koji je prostor netko kasnije ispunio vrlo blijedim *E*. Isto tako se nalaze prazni prostori za inicijale na fol. 18vo za *A*, na fol. 19vo za *I*, na fol. 20vo za *E*, na fol. 21vo za *A*, na fol. 23vo za Q, i na kraju još jednom na fol. 25ro za *A*. Dakle, dovoljno potvrda za iskazanu misao o nepotpunom svršavanju najstarijega dijela S. M. K.-a.

A upravo ovo je ujedno i središnji dio čitavog kodeksa, koji iskonski, najvjerojatnije je, nije bio ni povezan; štaviše, ni pojedine sveščice nisu bile prešivene, ni svaka zasebno, ni onda sve zajedno. Sadašnji prvi dio došao je na ovo mjesto daleko kasnije, nego što je nastao središnji dio rukopisa. I to onda, kada je uopće netko došao u manastiru na misao, da bi dobro bilo ove dijelove sve do fol. 25vo zajedno sastaviti, kako bi se spasile od rasturanja, a onda i propadanja tih pojedinih dijelova. Tako je taj kasniji sastavljač, ne baš dovoljno vješt ovome diplomatičkome poslu, stavio ovaj sadašnji prvi dio na današnje mjesto, mjesto da je to bilo Čikina fundaciona povelja, koja se danas snalazi tek na fol. 12ro do fol. 14ro, t. j. u drugom sastavnom dijelu i na početku trećeg dijela rukopisa. Kada je to tako postupljeno, teško je na prvi mah odgovoriti. Bit će to jasnije, kada se prikažu svi ostali dijelovi, njih redom sedam, kako jedan za drugim danas dolaze. Tada će se uostalom moći valjano sagledati i prava struktura S. M. K.-a, cjelokupni njegov sastav kao i mjesta onih dijelova, koji su nestali. Sastav nije udešen ni prema kronološkom principu, kao ni po teritorijalnim skupinama stečenih posjeda, kao što je to inače zapaženo u Supetarskom kartularu. Nije sastavljen ni prema sudskim procesima, vođenima zbog pojedinih posjeda, bilo na zahtjev opatica ili lica, koja su smatrala, da su bila od strane manastira oštećena u svojim pravima. U svemu se ogleda nepo-

znavanje zadatka, i dobija se utisak naprosto mehaničkog skupljanja rasutih folija, koji su se nalazili u manastirskom arkivu.

Prvi sastavni dio rukopisa, dakako ovakav, kakav se danas nalazi pred nama, iskonski nije tako izgledao. U svom prvom izgledu imao je da bude ternio, t. j. sveščica od svega šest folija. Jer, jasno se vidi, da je treći folij ovog terniona izrezan. To pokazuje jasno vidljivo ostavljena uzana pergamentna traka, koja je bila dio tog terniona, pa je prešivena, da bi se održao u sklopu četvrti folij. Naime, iza sadašnjega drugog folija dolazi ne treći nego četvrti. Treći je izrezan, što pokazuje njegov ostatak pri dnu. Kasnije je poslije drugog folija umetnuta i sašivena između drugoga folija, a poslije izrezanoga trećega, dakle ispred četvrtoga folija sveščica od šest folija, iz 1236. godine. Dakako, može da se postavi pitanje, a odakle se može sa sigurnošću tvrditi, da je taj prvi dio bio iskonski ternio, a ne quaternio, pošto je netko mogao sasvim mirno da izreže ne samo treći folij, nego i eventualni iskonski četvrti i peti, ostavivši šesti, sedmi i osmi folij? Posve je ispravno postavljati takvo pitanje, jer nije isključena mogućnost, da se to i moglo dogoditi, jer nema mogućnosti, da se pomoću očuvanih tekstova nešto sigurnije zaključi. Prije svega treći list je iskinut, a sadašnji iskonski četvrti na vrhu počinje sa Većeneginom poveljom iz 1105. godine. Izrezak trećega folija uočava se na faksimilu, na njegovoj lijevoj strani. Zatim, nemoguće je svako zaključivanje na osnovu očuvanih tekstova, budući da među njima ne postoji nikakva veza. Naime, današnji drugi folij verso čitav je, poslije dva čitljiva reda, premazan taninom, ali se iz čitljivih redaka vidi, da je to bila ista ona ruka, koja je ispisala povelju na fol. 28ro–29vo. A to je bio notar Blaž, godine 1199., te tako nema baš nikakve sadržajne veze sa tadašnjim fol. 3ro, napisanim daleko prije, nego što je umetnuta sveščica od 6 folija (1236.).

Između drugoga i sadašnjega trećeg folija netko je, svakako dosta daleko poslije 1236. godine, kada su nastale isprave, koje je napisao notar i đakon Sv. Stošije, Petar, ušio jedan ovaj mali ternion, koji je bio ispisan na prvih pet strana, (dva i po folija), sa tri notarska instrumenta. Ostali foliji ostali su neispisani. Svega sedam stranica. Prva i posljedna stranica toga terniona đakona Petra, jer njegovom je rukom ovaj ternion ispisan, znatno su potamnjele, više nego one unutrašnje strane. Štaviše, one su ustvari uprljane. Svakako to znači, da je ovaj ternion bio vrlo dugo vremena izvan sastava S. M. K.-a. Nema sumnje, da je taj mali ternion bio u izvjesnoj upotrebi duže vremena, koje je na spoljnim stranicama ostavilo svoje tragove, jer nisu bile zaštićene nikakvim omotom, a još manje koricama. Folijiranje toga terniona pokazuje, da je on vrlo kasno ušao u S. M. K. Tako je netko sasvim pravilno (XV.–XVI. st.) folijirao prva tri folija, od 1 do 3. Kada je pak ušao ovaj ternion u sastav kartulara, onda se netko drugi našao da prefolijira čitav rukopis, pa je prvi folij ovog terniona dobio novi broj, 2, drugi 3, i t. d. do 7. To se moglo desiti samo tako, što je prvi folij nekadašnjeg prvog terniona bio palimpsest i k tome premazan taninom, pa za dotičnoga nije uopće bio vrijedan brojanja. Sa drugim folijem se tek mogao da prati tekst,

pa je to za njega bio prvi folij, a ternion đakona Petra za njega je onda počinjao sa brojem 2. Ovo drugo folijiranje produžuje se do kraja do fol. 35., ma da je to ustvari taj posljednji folij 36.-ti. Jer, najzad, ne bi se smjelo tako vršiti folijiranje, zbog nečitkosti prvog lista, te na taj način dotični folij ne uzimati u obzir. Prema tome potrebno je bilo dati čitavom zbiru folija novu folijaciju, koja dolazi sve od reda folije, uračunavši tu i umetnuti ternion iz 1236. godine, zajedno s njegovim neispisanim listovima.

Dakle, prema svemu ovome ovaj Petrov ternion nije nikako ušao u sastav ovog S. M. K.-a prije XV./XVI. stoljeća. Tada je mogao da bude oštećen i prvi dio sastava iskidanjem trećega folija, ali možda i daleko ranije.

Tako, đakle, *prvi* sastavni dio sadržava danas svega 11 folija, uključujući tu i šest folija umetnutoga terniona. Ili, drugim riječima, taj prvi dio sastoji se od dva terniona, većega i manjega, a iz većega je iskinut sigurno i najmanje jedan folij.

Drugi sastavni dio S. M. K-a mogao je u svom originalnom obliku da bude i kvaternion, ali on je ternion, kao i ostali dijelovi najstarijega dijela S. M. K.-a. Ne može se odrediti, koliko je iz te sveščice, koja se sastoji danas od dva lista, ili 4 stranice, iskinuto listova. Taj drugi dio, naime, danas sačinjavaju fol. 12ro—vo i fol. 13ro—vo. Po svemu to je spoljašni arak (tabak) sa dva folija ove druge sveščice. Znači, ako je bio ternion, onda su iskinuta dva arka, ili četiri folija, a da je bio kvaternion, onda bi bila iskinuta tri arka ili svega šest folija. Po svemu, ipak, čini se, da je i drugi dio bio ternion, i stoga nedostaju iz njega svega četiri folija. Naime, u tekstu Čikine fundacione povelje postoji očigledan prekid, odmah poslije prvog folija ove druge sveščice, što su uostalom zapazili Kukuljević i Rački.[2] Veoma je teško stvarati pretpostavke, zašto se to desilo i kome je trebalo da skloni tako znameniti dio ove najznačajnije povelje u čitavom S. M. K.-u, kao prvom i osnovnom njegovu dijelu. Jer nema sumnje, prvi sastavljač kartulara, koji je preuzeo od manastirske opatice zadatak, da učini kartular, dao je u prijepisu čitavu tu povelju,

[2] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 125, prekida ovu povelju kod riječi monaste(rium), pri dnu fol. 12vo, označivši sa nekoliko crtica prekidanje teksta, dodavši tome još: »dalje manjka cieli list.« Tekst, koji se nalazi na sadašnjem fol. 13ro—vo, dakle, koji nastavlja sadržinu, koja se nalazila na iskinutim folijima, najmanje dva, a po svoj prilici tri, datira sa »oko 1072«, kao na fol. 14ro, kao da je sve to nezavisan dio povelje, izdvojen od fundacione, što je u osnovi pogrešno. Jer, vidjet će se u diplomatičkoj analizi fundacione povelje, da je sve to sastavni dio one povelje, koju je morala Čika da pokaže zadarskom biskupu i krševanskom opatu, prije davanja dozvole za osnivanje i izgradnju manastira. A u nju su ušle sve tekovine i sve Čikino imanje, kao i sve ranije kupovine, nezavisno od namjere za osnivanje manastira, kao i one, koje su bile s time u vezi. Sve je to moralo prethoditi datoj dozvoli, u godini 1066. Kukuljevićevim tragom pošao je i Rački, u *Documenta*, 65–66. I on prekida tekst na fol 12vo, isto tako ne smatrajući fol. 13ro—vo–14ro sastavnim dijelom fundacione povelje. Rački, za razliku od Kukuljevića, ovaj dio sa fol. 13ro—vo—14ro datira sa »c. a. 1076–1080.« (O. c. 124–125.) A i to je, iz gore rečenoga razloga, također netačno i ne može se nikako prihvatiti.

a ne u nekom skraćenom obliku, kako se to moglo raditi, ali ne i sa fundacionim ispravama. Tko je bio taj dakle, kome je smetao taj unutrašnji dio dispozicije fundacione Čikine povelje, ne može se nikako naslutiti, ali niti opravdati, zašto je nekome trebalo pergamenta, za neku drugu recimo svrhu, pa da je iskinuo upravo na tako važnom mjestu iz već učinjenoga kartulara. Zna se, da je Čika morala, prije nego što je dobila odobrenje da obnovi i izgradi manastir sv. Marije, pred svojim biskupom i opatom Sv. Krševana dokazati, da će biti u mogućnosti, da manastir ne samo stupi u život, nego da će se i dalje razvijati na sigurnim materijalnim osnovima. Sve je to moralo biti pokazano i dokazano u fundacionoj povelji ktitora, u ovom slučaju Čike, sestre kralja Kresimira IV. Odakle, dakle, toliko nepoštovanje u samome manastiru prema ovako važnom dokumentu, prema samome S. M. K.-u i kakvo je to lice moglo da bude, da učini ovakav napad na tu manastirsku svetinju, koja je jednovremeno mogla koliko toliko da bude i pravno svjedočanstvo tokom čitavoga Srednjega vijeka? Upoređujući ovu fundacionu povelju Čike, s onom Petra Crnoga u Supetru iz 1080. godine, onda se dobija puna potvrda i za sve ostale dijelove, koji se vezuju uz fol. 12$^{ro—vo}$, a nalaze se dalje i na fol. 13$^{ro—vo}$ i 14ro, dakako sa svim onim, što se nalazilo i na iskinutim folijima, najmanje na četiri folija, ako je sveščica bila ternion. Ovo oštećenje je i najteže, kojemu je tokom vremena podlegao S. M. K., jer se u nestalom tekstu nalazilo odgovora na čitav niz pitanja, koja iskrsavaju upravo s osnivanjem ili obnavljanjem manastira sv. Marije. Naime, da li je opatica Čika bila obnoviteljica ili pak, kako se to općenito smatra, osnovateljica manastira sv. Marije.

Treći sastavni dio kartulara je nesumnjivi ternion, što se može sigurno utvrditi pomoću kontinuiranog teksta. Ali ni on nije potpun. Njegov šesti folij je isječen. Po svemu izgledu, da je takav bio od samoga početka, budući da se on tekstovno vezuje sa četvrtim dijelom rukopisa. Tako je to bilo od samoga početka, i izgleda, da je tako postupio sam skriptor osnovnoga dijela kartulara. Treći dio, prema tome, sačinjavaju fol. 14ro do fol. 18vo. Na idućem foliju, koji je sačuvan, dakle poslije izrezanoga posljednjega folija ovog trećeg terniona, dalje se produža tekst sa fol. 18vo i u vezi je sa tekstom na prethodnom foliju 18vo.

Četvrti dio kartulara opet je ternion. On je u potpunosti očuvan. Njega sačinjavaju fol. 19ro do fol. 24vo.

Peti sastavni dio bio je po svemu također ternion, ali od njega su se očuvala samo tri folija. Između sadašnjega prvog i drugog folija ovog petog dijela opaža se jasno ostatak jednog odsječenog folija, koji je tu proširen, da bi se mogao držati zajedno s ostalima. T. j. između 25. i 26. današnjega folija nalazi se taj dio, koji je nekada pripadao drugome foliju ovog petoga dijela. Kako je nesumnjivo to bio ternion, to je iz njega iskinut i unutrašnji arak, t. j. još dva folija.

Prema tome peti dio danas predstavljaju fol. 25ro do 27vo.

Šesti sastavni dio sadržava samo dva folija, koji su danas sasvim odvojeni jedan od drugoga, i tek su sa strane odsječeni od svojih drugih dijelova, t. j. drugih folija svojih araka. Oba ova dva lista tako su prišivena, pomoću tih ostavljenih dijelova sa strane, sa posljednjom sveščicom, t. j. ustvari sa sedmim posljednim dijelom rukopisa. Prema tome ova dva folija, ovako prišivena uz posljednji kvaternion, sačinjavali bi s njime jedan kvinternion. Međutim, to ipak nije, jer je to učinjeno tek naknadno, kada su se svi ti nejednako komponirani dijelovi našli zajedno, bez ikakvoga naročito smišljenog principa, kako je to već rečeno naprijed. Da su, pak, ostali i njihovi odsječeni dijelovi, t. j. još dva folija, koji bi bili posljednji, onda bi sve zajedno, t. j. taj danas označeni *šesti* dio sa posljednim *sedmim* sačinjavali jedan seksternion.

Sedmi i posljednji sastavni dio je kvaternion. Ali, unutrašnji arak je i opet atakiran, jer mu je desni folij odsječen, pa onda ovaj kvaterniom ima sačuvanih samo sedam folija. Dakle, tom kvaternionu je odsječen njegov peti folij, koji u njemu po redu dolazi. Sedmi dio rukopisa dakle čine foliji 30ro do 37vo.

Ovako, prema tome, stoji stvarno ovih sedam sastavnih dijelova S. M. K.-a prema tri, kako ih je vidio Fr. Rački.

Ovakva struktura S. M. K.-a, sastavljena od ovih sedam dijelova, kao i prema paleografskim oznakama može se kronološki grupirati prema svome nastajanju. Naime, središnji dio kartulara obuhvataju drugi do zaključno petog dijela, te je taj cjelokupni sastav najstariji. Prvi i posljednji dio dodati su ovome rukopisu znatno kasnije. U prvi dio, kako je već spomenuto, naknadno je umetnut mali ternion đakona Petra iz 1236. godine, ali su ispisana samo prva dva folija i treći recto.

Već i ovo kaže, da je na spoljnjem izgledu S. M. K.-a, spoljašnjoj i unutrašnjoj strukturi rukopisa njegovih pojedinih sveščica, učestvovalo nekoliko lica paleografski i diplomatički.

Svakako, kada se ovako izbliza analizira sastav rukopisa, onda taj sastav ostavlja utisak jednog konglomerata, poteklog i od raznih lica i u raznim kronološkim etapama. Središnji dio manje, ali zato oba spoljna dijela ostavljaju utisak, kao da su oni bili prethodni koncepti za jedan valjano zamišljeni kartular. Ali, i u centralnom dijelu kartulara ima dosta toga, što bi dozvolilo takvo zaključivanja, napose onda, ako se uspoređuje sa kartularima, kao što su Supetarski ili manastira sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (bivši Sv. Ivan Evanđelista u Belgradu ili Rogovski).[3] Dakako, da s time onda odmah iskrsava i pitanje, ako su to koncepti, da li je postojao i definitivno izrađen kartular? Ako to nije središnji dio, t. j. ako nije koncept, već spremljen materijal za konačni sastav kartulara, on svakako ne predstavlja cjelokupni kartular, jer u vrijeme, kada je taj središnji đio nastajao, još je bilo i te koliko materijala, koji su morali da budu uneseni u kartular. Jer, da li se može dozvoliti, da

[3] Š. Ljubić, *Libellus Policorion qui Topicus vocatur*. Starine JAZiU, XXIV, 1890.; V. Novak, *Supetarski kartular*, 117–141.

je manastir sa tako visokom tradicijom, sa toliko dobrih veza u XI. i XII. stoljeću sa matičnim krševanskim manastirom, dosljedno i sa njegovim skriptorijem, u kome je bilo upravo tada učenih ljudi i spremnih kaligrafa, dao izraditi ovakav kartular? Manastir, koji je uživao najveće povjerenje kod zadarskih građana, koji su u njegovu arkivu čuvali svoje dokumentarne materijale, zar je mogao da ima u XII. stoljeću tako malo poštovanja prema svojoj najznačajnijoj ekonomsko-pravnoj knjizi, od tolike potrebe u mnogim i mnogim slučajevima. Ovakav, dakle, sastav, kakav se održava u sadašnjem obliku, pokazuje ne samo na nestručnost njegova sastavljača, punu nebrižnost i površnost, što se ne bi smjelo očekivati da se dogodi u samome manastiru ovako velikoga ugleda. Zato se nikako ne oslobađam od misli, da se pred nama ne nalazi definitivno završen kartular, koji je nesumnjivo morao da postoji, ali je nažalost ili zauvijek propao ili se nalazi u nekoj stranoj biblioteci ili arkivu, pa će se možda kad tad i naći. i potvrditi možda ovu pretpostavku. Kada je rukopis nestao, netko se u manastiru našao, koji je dijelove iz prethodnih koncepata skupio i na ovaj ih način povezao zajedno, ne pazeći na njegovo pravno značenje, budući da tada, kada je to i učinjeno, kartulari nisu više bili na snazi kao dokazno sredstvo.

Svakako, ova pretpostavka zaslužuje još dalja ispitivanja, koja će možda više svijetla unijeti u ovo zamršeno i vrlo tamno pitanje. Pa opet, srećni smo, da su nam se materijali, koje sadržava i ovako sastavljen kartular, sačuvali u njemu, jer da ni toga nema, mnogo toga ostalo bi u tami pokopano zauvijek. Isto tako, paleografski, i ovo, što je sačuvano, predstavlja svakako jedno svjedočanstvo više o grafičkoj raznovrsnosti, koja je tokom vjekova vladala u Zadru.

Morfološka analiza rukopisa S. M. K.-a u svim njegovim sastavnim dijelovima pokazuje priličnu raznovrsnost morfoloških specifičnosti. U tome je S. M. K. jedno svjedočanstvo više odraza dalmatinske poligrafičnosti, kojom se ova (t. j. dalm.) kulturna oblast odlikuje ne samo latinskom pismenošću nego i slovenskom. Kao i Supetarski kartular, tako je i Svetomarijski mali enhiridion raznih vrsta pisma, koje su u Dalmaciji bile u upotrebi za nekoliko stoljeća. Odatle i S. M. K. paleografski predstavlja lijep historijski materijal i na području pismenosti. Dok je u Supetarskom kartularu preovladavala karolina, ovdje u S. M. K.-u preovlađavat će beneventana, a jednim dijelom i gotica raznih morfoloških oblika.

U S. M. K.-u zastupljene su tri glavne i odjelite grupe. Beneventanska, karolino-gotička, i izrazito gotička.

A. *Beneventana*

Na fol. 1ro, koji je najvećim dijelom palimpsest i još taninom premazan, vidi se ipak u nekoliko manje zamračenih dijelova, da je ta stranica bila ispisana beneventanom oblog tipa. Ona je istoga karaktera kao i beneventana središnjega dijela rukopisa, od fol 12ro dalje. U

sredini ove prve stranice naziru se opet tri reda uglaste beneventane, od koje se još nalaze primjeri na fol. 2^{ro-vo} i na fol. 26^{ro-vo}.

U prvom dijelu kartulara nalaze se prema tome dvije vrste beneventane, morfološki jasno odvojene. One su morfološki različite, sa svojim posebnim karakteristikama, a opet su zajedničke po upotrebi u dalmatinskim skriptorijima. Prvi tip, obli, jest uobičajeniji i prošireniji, za pisanje knjiga kao i povelja, dok je drugi rjeđi, ma da su njime i u Dalmaciji pisani kodeksi, ali i povelje. Danas je već mnogo sigurnije, nego je to bilo, kada sam pisao moju *Scriptura Beneventana* (1920), da se u Dalmaciji njegovala pored oble i uglasta beneventana, svuda po Dalmaciji, osobito u Trogiru, ali i u Zadru.[4]

Ove dvije vrste pisma pripadaju dvojici skriptora, možda i notara, ali i ovdje anonimnih. Isto to vrijedi i za sve ostale beneventanske dijelove S. M. K.-a. Niti jednome ne zna se njegovo ime.

Da bi se koliko toliko obilježila imena tih nama nepoznatih skriptora, obilježit ćemo ih majuskulnim slovima, kako bi se najneposrednije vidjelo, koliko je skriptora učestvovalo na kartularskom sastavu.

Prvoga ćemo označiti sa *A*, a drugoga sa *B*.

Skriptor *A*. u prvom dijelu S. M. K.-a, na prvoj stranici je predstavljen sa nekih osam redova, u gornjem i donjem dijelu stranice. Ma da je čitava stranica palimpsest, ipak se na fotografskom snimku, kao i prostim očima na samome rukopisu, može utvrditi, da ti gornji i donji redovi sa te prve stranice pripadaju istoj ruci. O ovome skriptoru i njegovu tipu reći će se još nešto, kada se upozori na fol 10vo i na dotični tip oble beneventane i njena skriptora.

Skriptor *B*. je ispisao na fol. 2ro čitavu stranicu, i na fol. 2vo dva prva reda, ili dva posljedna svoga teksta, koji na začelju nosi naslov ispisan humanističkim kurzivom *Descriptio possessionis in Peterzani*. Ovaj isti skriptor ove uglastije beneventane ispisao je i čitavu stranu na fol. 26ro i na idućoj strani fol. 26vo četiri reda. Nije bez značenja, da tekst na fol. 26^{ro-vo} stoji u vezi sa tekstom na fol. 2^{ro-vo}. Oni stoje u potpunoj sadržajnoj povezanosti, te su jednovremeno i pisani, što će reći, da su oni i jednovremeno uneseni u prvi dio kartulara, kao i peti. Ovo bi moglo unekoliko da usmjeri i istraživanje o sastavu kartulara prema ranije iznijetim pretpostavkama o konceptima za kartular, koji je imao da bude izrađen u obliku jedinstvenijeg kodeksa, a možda i bolje raspoređenoga po svojoj materiji.

[4] V. Novak, *Latinska paleografija*, Beograd 1952, 151. Vidi faksimile sl. 38, 39 i 40. Još više to potvrđuje najnoviji moj nalaz, i to upravo u Zadru, jednoga dosad nepoznatog velikog rukopisa, *Dialoghi Sancti Gregorii papae*, iz XIII. stoljeća, a nalazi se u biblioteci manastira sv. Marije. Dakako, još se ne može sa najvećom sigurnošću tvrditi, da je domaće provenijencije. Za to treba još detaljnije analizirati čitav rukopis. Dr. M. Abramić je prošle godine našao u Veneciji jedan brevijar, koji je sigurno splitskoga porijekla, a taj također obogaćuje dosada poznatu proizvodnju beneventanskih rukopisa dalmatinske provenijencije.

Ove dvije stranice kaligrafije skriptora *B.* kao i onih nekoliko redova sa prve stranice, dovoljne su, da nam pokažu jedan vrlo skladan oblik sasvim fine kaligrafski formirane beneventane, dakako posve knjižnog karaktera. Ductus i conspectus generalis pokazuju sasvim drugi način pisanja, nego što je to na onim stranicama uočljivo, koje je ispisao skriptor *A.* Rečeno je, da se oba ova teksta, koja je ispisao skriptor *B.*, tiču jednoga i istoga problema, t. j. presude zadarskog nadbiskupa Lampredija i zadarskoga kneza Dominika Maurocena, a u vezi sa sporom, koji je imao manastir sv. Marije za zemlje u Petrčanima, još nekada darovane manastiru od župana Petra, sina Semivitova, u XI. stoljeću. Spor je presuđen godine 1167. Dakle, jedno veoma važno uporište za nastajanje samoga kartulara, koji je ispisan u svom središnjem dijelu oblom beneventanom. Paleografski kriteriji sasvim se podudaraju s tom kronologijom, i oni se posve sinkronistički podudaraju sa drugom polovinom XII. stoljeća. Dakako, fol 26^{ro-vo} je prijepis povelje-darovnice, koju Kukuljević datira sa oko 1068. godinom, a Rački između 1070.–1072.[5]

Slova su dosta izrazito i oštro formirana, sa već naglašenim lomljenjem svojih sastavnih dijelova. Slova sa lukovima su prema vrhu, s desne strane, kao i prema dnu, s lijeve strane, jače sjenčena. Nasuprot ovim sjenčenjima tanki suprotni potezi na vrhu s lijeve strane kao i pri dnu s desne strane, ostavljaju utisak oštrina i šiljatosti, naročito kod slova *d, o, p, q.*

Nema sumnje, da je tome pomoglo i samo pero, koje je *B*-skriptor upotrebljavao, bilo više koso rezano, nego ono *A*-skriptora, kao i onih ostalih skriptora, koji su voljeli obli tip beneventane. Ona slova sa takozvanim *i*-crticama, t. j. *i, u, m, n,* na vrhu i pri dnu su pojačana istaknutijom, gotovo četvrtastom točkicom, koja je u sredini spojena vlaknastom crticom, dakako jedva primjetne dužine. Ponekad se te dvije četvrtaste točkice gotovo dodiruju, kao što će to biti gotovo redovno u trinaestom stoljeću u dalmatinskoj beneventani ove vrste. Osim toga, gornji dio takve *i*-crtice jače je nalijevo istaknut, a donji nadesno. Naročito dobro može se sve to zapaziti na fol. 26^{ro-vo}. Ovako su formirana na vrhu i slova sa dugom osi. Podebljanje je gotovo romboidnog oblika kod *b, d, h, l*-longa, *l.* Takozvano razbiveno *c* upotrebljava se samo pri kraju riječi (*hoc*) ili na početku (*conuicimus*). Ovo *c* je u svom gornjem dijelu formirano s oštro lomljenim lukom. Slovo *d* je redovno uncijalnog oblika, osim u skraćenicama, kao secdm = secundum. Ono je, tako na prvi mah izgleda, formirano gotovo redovno sa četiri poteza, dva paralelna deblja, i dva sa finim, vlaknastim potezićima. Na vrhu se katkada oštro prekida nalijevo, sa malim kosim potezićem. Ali ne i redovno, kako će to biti stalno u kasnijoj knjižnoj gotici. A upravo ovom osobitošću se beneventana, kao i gustim dodirivanjem slova, u XII. i XIII. stoljeću, morfološki može da poredi sa goticom, pa je odatle mogla lako da nastane hipoteza o utjecaju beneventane na formiranje knjižne go-

[5] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 130; Fr. Rački, *Documenta*, 94.

tice.[6] Ovo isto vrijedi i za oba oka slova *e*, koja također odražavaju ovo prelamanje. I-longa, koja se nalazi u ligaturama *li* i *ti*, spušta se pravo i to dosta ispod osnovne linije. Ono redovno svršava s finim, vlaknastim stanjenjem, tako značajnim za ovoga *B*-skriptora. Ovo se zapaža u oba tipa ligature *ti*, sa asibiliranim i neasibiliranim zvukom, kao što je to na primjer u riječi *satisfatiat*. Ponekad se samo krajnji dio spuštenoga *i* savija vlaknasto prema unutrašnjoj strani. U ligaturi *ri* slovo *i* se od prve gornje linije *koso* spušta dosta duboko ispod osnovne linije, pa se pri kraju završava sitno izraženom točkicom, pomalo i vlaknasto usitnjenom, sa zavijutkom nadesno. Treba reći, da slovo *r* stoji uvijek u ligaturi na osnovnoj liniji, dok se inače proteže uspravno dosta duboko ispod osnovne linije. Završno *s* u nekoj riječi formirano je majuskulno, i to na način, kako će ga kasnije i gotica praktikovati. Slovo *z* pokazuje jasno, da je kurzivnoga porijekla, s oštro formiranom vijugastom linijom, od prve gornje do duboko ispod osnovne linije, ili ravno ili koso, prema unutrašnjoj strani.

Što se tiče skraćenica, one ne pokazuju nikakve naročite osobine, jer sve je odreda pravilno, kako se to činilo u dobrim beneventanskim skriptorijima. *M*-crtica povrh zaključnog vokala je oštro formirana, dosta sitno, u pravom kurzivnom zamahu. Ali, dok *-tur*, skraćuje sa slovom *t*, povrh koga se nalazi znak, sličan brojci 2, što je već znak, da rukopis pripada posljednjem periodu razvitka beneventane od XII. stoljeća i dalje, dotle isti taj skriptor-*B* još uvijek omnes skraćuje sa om̄s, što je već u XII. stoljeću napušteno inače, ali ne i u dalmatinskoj beneventani. Svakako i time pokazuje skriptor *B*, da i on sa svoje strane doprinosi konzervativnosti, koja tako odlikuje dalmatinske skriptore svih vrsta minuskula, koje su u Dalmaciji bile u upotrebi. To pokazuje i starija skraćenica *am̄abus* za animabus.[7] Nigdje se ne zapaža, da skriptor na kraju reda dijeli pojedine riječi nekim znakom, kao što će to biti pojava, čime se i opet odražava čuvanje stare školske tradicije iz vremena, kada se taj znak, dijelnica, nije još upotrebljavao.[8]

Na fol. 9ro do 10ro nalazi se jedna vrsta lijepe oble beneventane, koja pripada trećoj ruci. Toga skriptora označit ćemo sa *C*. Tako *C*-skriptor stoji nekako između spomenutoga *A*-skriptora i onoga, koga ćemo označiti sa *D*, kojemu pripada čitav središnji dio kartulara.

Conspectus generalis rukopisa *C*-skriptora pokazuje čvrsta i dosta teška slova, inače dobro formirana obla slova beneventane. Nema sumnje da je pero bilo pri vrhu dosta zatubasto, i odatle pod težom rukom slova su dobila ovakve oblike, bez nekih sjenčenja. Ona, dakle, nisu lako i nježnije formirana, kao što će biti slova *D*-skriptora. Ova slova su teža i nešto grublja od onih *A*-skriptora, čiji je duktus daleko lakši. Inače, osim sasvim posebnog duktusa, ruka skriptora-*C* ne pokazuje

[6] V. Novak, *Latinska paleografija*, 164, 243.
[7] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, Oxford 1914, 175, 195, 210–211.
[8] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 277–278.

ništa, što bi se izdvajalo iz pravila beneventanskih skriptorija. Ipak su izvjesni detalji karakteristični za njegov duktus. *C*-skriptor upotrebljava karakteristično beneventansko *a*, sastavljeno od dva uzastopna i spojena *c*. Ponekad na kraju reda upotrebljava uncijalno *a*, (fol. 9ro. 10ro). Majuskulno *A* ima poseban oblik. Ono je formirano sa četiri poteza (fol. 9ro—vo i 10vo). Naime, inače u kapitali dva kosa poteza, koja se na vrhu sastaju u oštrom uglu, ovdje su rastavljeni i povrh njih je stavljena horizontalna crtica. Slovo *d* je uncijalno, ali ga ima i karolinškog, naročito u skraćenicama, kojih uspravnu os siječe mala crtica, kao znak za skraćivanje, (tako na primjer q̄d̄ za quod, archi̇d̄iac. za archidiaconus, und̄ = unde, i t. d.), ali ponekada, kada to i nije slučaj, na primjer fol. 10ro u riječi *d*onationem. Razlika između *I* + longa i *i*-parva se strogo sprovodi. U ligaturama *li* i *ti* ovo *i* se dosta izrazito spušta ispod osnovne linije i savija se nalijevo bilo jače izraženom točkicom, ili horizontalno povučenom crticom. U ligaturi *fi*, slovo *i* se savija već na osnovnoj liniji prema unutrašnjoj strani. Slovo *k* formirano je kao slovo *b*, uz koje se na desnoj strani uz luk slova *b* utisnulo malo *c*. *M*-crticu rijetko upotrebljava skriptor-*C*, svega dva puta na tri stranice. Mjesto nje iskorišćuje crticu povrh vokala. Ta crtica je ponekad i valovita. Ova se crtica upotrebljava ne samo na kraju riječi, nego i unutar, kao na primjer triūphaliter i t. d. Svakako, omjer ove *m*-crtice, prema znaku za skraćivanje, horizontalnoj ili talasastoj liniji je na svega tri strane ogroman, 2 prema 36, što već govori o naročitoj osobitosti *C*-skriptora. Lowe smatra, da se *m*-crtica zamjenjuje samo slučajno, dok je ovdje obratno slučaj.[9] Quā Lowe uopće ne pozna.[10]

C-skriptor redovno uz završno *-r* stavlja povrh ramena sitni apostrof, ali on nikako ne stoji mjesto *-us*, kao skraćenički znak. To bi možda tako i izgledalo, kada ovaj apostrof dolazi uz završno *-r* u imenima kao što su Cresimir', Suinimir', čime bi se dobio latinizirani oblik Cresimirus, Suinimirus, kako se ta dva imena pojavljuju inače u drugim dokumentarnim spomenicima. Ali to nije ovdje slučaj, jer on to isto praktičira i u riječima, kao što su antecessor', dicitur', i to u skraćenoj formi dr', noster', prior', risar' i t. d. Ova se osobitost ne može naći ni u jednom dosada meni poznatom drugom dalmatinskom beneventanskom rukopisu, a izgleda, ona nije poznata niti italijanskim rukopisima beneventanskih skriptorija. U skraćenim slogovima za *-unt* upotrebljava *C*-skriptor vrlo valovitu crticu, dok se inače upotrebljava horizontalna, nevalovita crtica.[11] Sanctus skraćuje sa siglom S.[12] Svakako je tipična dalmatinska skraćenica tēpoe za tempore.[13]

[9] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 172.
[10] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 190.
[11] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 167.
[12] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 192.
[13] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 194–195. V. Novak, *Scriptura Beneventana*, 40.

Nije bez značenja da se upozori, da je *C*-skriptor izvršio izvjesne korekture svojih lapsus calami, ali ponekad dobro ispisanu riječ pogrešno koriguje, ustvari tek sada čini griješku. On to čini naprosto tako, da preko nepravilno ispisanoga slova ispisuje pravilno, ili povrh nepravilnoga natpisuje pravilno slovo. Suvišno, pak, slovo naprosto prectra. A opet, pravilno ispisano millesimo mijenja u mill*i*simo.

Fol. 10vo mogao bi da pripada i skriptoru-*A*, ali i *C*. Svakako su ova slova na fol. 10vo lakša, i nježnija, kao što su ona na fol. 1ro, ali tu se pojavljuje isto majuskulno *A*, kao što ga formira skriptor-*C*. Ovaj skriptor svakako ima ponešto još sličnosti sa skriptorom-*C* u primjeni apostrofa uz završno *-r*, ali i unutar riječi na pr. touor'nik, mar'gastront. Isto tako ovaj skriptor fol. 10vo nijednom ne upotrebljava *m*-crticu, čime se sasvim poduđara sa *C*-skriptorom. Svakako, na fol. 1ro ima odviše malo elemenata za uspoređivanje, da bismo dovoljno sigurno mogli da izvedemo konačan zaključak. Moguće je jedno i drugo, ali po svemu sudeći, mogao je da bude prije *C*-skriptor, samo mu je toga dana ruka bila nešto lakša, nego na prethodnim stranicama. Opet se razlikuje ovaj način pisanja od prethodnih stranica, jer dok *C*-skriptor ne stavlja akcenat niti nad slovo *i*, dotle ovaj sa fol. 10vo stavlja te akcente i nad hís i dét. Opet slovo *k* je sasvim jednako onome skriptora-*C*. U skraćenici *tempore* se također razlikuje od *C*-skriptora, jer je skraćuje sa tr̄e. I ova vrsta skraćenica nije poznata bila Loewu (Lowu).[14] Zanimljivo je, da je ovaj skriptor sa fol. 10vo shvatio skraćivanje imena opatice Čike sa čistom kontrakcijom: CA. = (Cicca). Inače monasterii skraćuje suspenzivno, monast̄., povukavši znak za skraćivanje preko ligature *st*. Tako i diāc. za diaconus, sol̄. za solidos, t̄ za testis.

Sa drugim ternionom počinje središnji dio rukopisa, koji se proteže i kroz treći i četvrti ternion. Dakle, od fol. 12ro do 25vo. Sav taj ispisani tekst pripada jednome licu, koje je naučilo svoj umjetnički zanat u vrlo dobrom beneventanskom skriptoriju, nesumnjivo u manastiru sv. Krševana. Čitav ovaj dio pisan je kaligrafskom, oblom beneventanom, tipičnom za dobre dalmatinske skriptorije i izvan Zadra. Ovaj skriptor, po svojoj vrijednosti ne ustupa mjesto onima najboljima iz XI. stoljeća, koji su predstavljeni i u Čikinim *Horae monasticae* i Većeneginom *Evandjelistaru*.[15] Oba ova rukopisa ponos su rukopisnog fonda oxfordske Bodleiane.

Ovog skriptora označit ćemo slovom *D*, te je to četvrti skriptor, koji je u S. M. K.-u učestvovao pri njegovu nastajanju.

Već conspectus generalis kao i njegov duktus jasno pokazuju vrlo solidnu školu, kakvu je mogao da dade samo skriptorij tako duge i strogo održavane tradicije. Ustvari, skriptor-*D* u formiranju slova se više približava skriptoru-A ili onome sa fol. 10vo, bez obzira da li je ovaj identičan sa skriptorom-*A* ili skriptorom-*C*. U skraćenicama, akcentuaciji i

[14] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 194–195.
[15] E. A. Loew (Lowe), *Scriptura Beneventana, Facsimiles*, tab. LXXIV, LXXV.

korekturama pokazuje iste osobine, kao i ranija dva skriptora oble beneventane, dakako sa izvjesnim vlastitostima, koje je svaki posebice mogao da ima, ma da su svi zajedno mogli da poteknu iz jedne i iste skriptorske škole. Ima dakako i kod ovoga D-skriptora izvjesnih kolebljivosti, pa i nedosljednosti, čemu također i oni najbolji ne mogu da uteknu.

Sva odreda slova jesu skladnija i ljepša nego kod ijednog prethodno spomenutoga skriptora.

D-skriptor morfološki uglavnom ne odstupa od već utvrđenih pravila dobrog skriptorija dalmatinske oble beneventane. I to jednako u pojedinostima svakog slova, kao i u cjelokupnom izvođenju jednog rukopisa. A po svemu se može mirno zaključiti za čitav ovaj središnji dio S. M. K.-a, da je njegov skriptor postupao tako, kao da se spremio da prepiše jedan veći kodeks. Već prvi folij, zapravo njegova prva stranica to dovoljno rječito kazuje. Naime, na fol. 12ro, na kome je danas ustvari početak pravoga kartulara, gdje počinje da se prepisuje Čikina fundaciona povelja, pisar je započeo da piše četiri reda niže, nego što inače na svakoj stranici počinje sa pisanjem teksta. T. j. on je ostavio taj prostor prazan namjerno, da kasnije jedan od iluminatora ili on sam, majuskulnim slovima označi naslov djela. Ovi neispisani redovi nisu bili bez razloga tako ostavljeni prazni. Jer, kao što je, kako je već bilo rečeno, skriptor-*D* ostavio neizrađen jedan niz inicijala, tako je i ovaj prostor trebalo da bude naknadno ispunjen tekstom i slovima, svakako naslovnoga karaktera. Na ostalim stranicama ima najviše 19 redova, ali ima ih po 18 i 20 redova. Naime, svi su tekstovi, u svim dijelovima pisani na neobojenim, ali dosta oštro izvučenim linijama. Tekst teče neprekidno. Ali svaka nova povelja ili njen izvod počinje novim redom. Zatim postoje izvjesni prazni prostori od dva ili i tri reda između povelja, što se jasno opaža na fol. 15vo, 17vo, 18ro, 18vo, 19vo, 20vo, 21vo, i 23vo. Treba zatim upozoriti, da na fol. 14ro svršava fundaciona povelja, i to šest redova prije kraja stranice. Tih šest redova, iskonski praznih, kasnije je netko iskoristio i unio na tu stranu kratki zapis o kupovini opatice Stane. Strana fol. 14vo danas je palimpsest, i jedva se naziru poneka slova, te se ne može reći, da je i tu stranicu ispisao *D*-skriptor ili netko drugi.

Sve u svemu viđi se, da je *D*-skriptor prišao prepisivanju već spremljenoga materijala za poručenu knjigu, da je učinio raspored, koliko će redova biti na svakoj pojedinoj stranici, što svjedoče unaprijed izvučene slijepe linije, ali rukopis nije dovršio iz nepoznatih razloga. To pokazuju nedovršeni inicijali, kao i izostavljen tekst, koji je trebalo da dođe na čelu fundacione Čikine povelje, kao naslov, na fol. 12ro.

Analizirajući morfološki sastav pojedinih slova, potvrđuje se samo naprijed rečeno o karakteru kaligrafije *D*-skriptora.

Pored redovnog oblika karakterističnoga slova *a*, javlja se i karolinško *a*. Ono se javlja pri kraju reda, ali i onda, kada koriguje neko slovo, a ustreba mu baš slovo *a*. Ponekada se karolinško, ustvari uncijalno *a*

javlja i unutar teksta, ali tada se može uzeti, da je ono ustvari majuskulno, uncijalno, jer bi se moglo uzeti, da njime počinje nova rečenica. Dakako na kraju reda dolazi i tipično beneventansko *a*. Ali također u sredini reda, a na početku riječi *a* je ponekad karolinško, kada ne izgleda, da je ono na početku rečenice, na pr. fol. 20vo. Slovo *c* redovno je obično, no dolazi i razbiveno, na kraju reda i riječi, kao i unutar riječi, ili prvo, kada dolaze dva uzastopna *cc*, na primjer: occidentalem partem (fol. 23vo). Ponekada je i prvo, kada nema iza njega drugo *c*. Dakle, jedna nedosljednost, ili bolje sloboda u biranju forama. Slovo *d* je redovno uncijalnog karaktera, ali se javlja vrlo često i karolinško, ne samo onda, kada se preko njega precrtava znak za skraćivanja, nego i samostalno, bez skraćivanja. Sva slova sa produženom osi na vrhu su nešto podebljana, kao *b*, *d*, (kada je karolinško), *h*, *I*-longa, *l*. To je ustvari trouglasto osjenčeni vrh, nešto malo nakoso odsječen. Nedosljedan je D-skriptor i u označavanju izostavljenoga, skraćenoga, slova *m*. Jednako upotrebljava *m*-crticu, kao i horizontalnu crticu povrh vokala, uz koji je imalo da dođe slovo *m*. I ovaj skriptor uz završno i nezavršno *r'* stavlja apostrof, štaviše na jednom mjestu stavlja apostrof, kada i nema ispisanoga *r*, nego je ono skraćeno znakom za skraćivanje, crticom nad t' za *-ter*, te onda stavlja apostrof uz tu crticu, kao da je bilo napisano r! Svakako jedna sasvim osobita svojstvenost dalmatinske oble beneventane, ili u najmanjem značenju, krševanskoga skriptorija. Ima toga i u drugom takvom slučaju, kao što je lib̄' tatem = libertatem (fol. 18vo). Akcentuacija je dosta obilna. Ne samo nad vokalima u jednosložnim riječima, (sé, té, dó), nego i u višesložnim (ceterísque, duásque, ibidémque, íllía, multísque, utrísque i t. d.). Ali, kao što je stavio nad I-longa, kada je ono precrtano, i označava *-jus*, tako *D*-skriptor stavlja i nad znak za *-us*, t. j. nad semikolon ; akcent, da bi time akcentuirao slog *-us*, quib;́dam, (fol. 13vo). Sve su ovo svojstvenosti D-skriptora, ali i dalmatinskog skriptorija, koji se u izvjesnim svojim osobitostima razlikuju u koječemu od italskih skriptorija, u kojima se njegovala slična obla beneventana.

U načinu skraćivanja pojedinih riječi, već uobičajenim beneventanskim sistemom, ne pokazuje ovaj skriptor, osim u jednom slučaju, neke naročite vlastitosti. Naime, to je skraćivanje sloga *prae*, i to tako, kao što se to i inače radi u minuskuli uopće, t. j. da se nad slovo p̄ stavi horizontalna crtica, ali tome dodaje još i sedil ispod p̄. Dakle p̧̄ (fol. 23ro). Ni ovu vrstu nije zapazio Lowe u italijanskim beneventanskim kodeksima.[16] Isto tako je zanimljiva skraćenica mos̄terio, sa horizontalnom crticom preko ligature s̄t. Na istoj stranici monasterio je skraćeno sa monsterio, izostavljajući samo *a* (fol. 19ro). Tempore sa te'p̄oe i tem p̄oe (fol. 15vo). Za tempus ima skraćenicu tēp;, što također nije

[16] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 188.

poznato Loweu.[17] Testis skraćuje ili sa minuskulnom siglom t̄ (a povrh nje stavlja znak za skraćivanje), ili sa suspenzijom tēs i tēst, za testes ili testibus.

Vršeći korekture svojih lapsus calami, stavlja ispravno slovo nad netačno napisanim unutar riječi. Ponekad nešto i malo pogriješi. Tako nad *redio*, stavlja slog *me*, za *remedio*, ali nad *di* mjesto nad *me*, (fol. 19ro). Suvišno slovo je precrtao, tako hac za ac, (fol. 13ro).

Kao što je već rečeno, najveći broj inicijala ostavio je D-skriptor neizrađene. Sam je izradio na fol. 12ro lijepo početno majuskulno *E*, u intitulaciji povelje, *Ego* Cicca, a prvo *A* u Anno incarnationis, sa kojom formulom datuma je skriptor počeo da prepisuje kartular, ostavio je za kasnije, ili da to on učini, ili od njega bolji iluminator. Ostali inicijali, ukoliko ih skriptor izvodi, samo su pojačana majuskulna, kapitalna slova. Jedno *A* je izvedeno posve na način skriptora-*C* ili onoga sa fol. 10vo. Inicijal na fol. 15ro *I* mala je skica sa dvije paralelne crtice, koje su pri vrhu i dnu zatvorene; gore savinutom crticom, a dolje samo malo koso postavljenom. Desna uspravna crtica ima u sredini malo ispupčenje. koje je zacijelo tu, da ne bude odviše monoton utisak.

Sve ovo dovoljno kazuje, da ni ovaj dio rukopisa, koji je bio spreman za kartularsku knjigu, nije bio konačno dovršen. Svakako nema sumnje, kartular je u svojoj koncepciji imao da bude i lijepo opremljena knjiga, kakvu je nesumnjivo zamišljao i skriptor krševanskog skriptorija.

Sve ove karakteristike, koje su vezane sa trojicom pisara oble beneventane, kao i onoga uglaste beneventane, ne premašaju kronološki drugu polovinu XII. stoljeća, što će se uostalom potvrditi i drugim kronološkim kriterijima, kao što je onaj iz 1167., kada je subđakon Sv. Stošije i notar prenio u kartular, zapravo, odmah poslije darovnice Petra Semivitovoga, koja je ispisana uglastom beneventanom B-skriptora. Ta isprava svršava na fol. 26vo sa prva četiri reda. Iza toga dolazi odmah notarski instrumenat spomenutoga notara Ivana, koji je izdat 1167. godine, što je sasvim sigurno, da je to rukopisni original samoga dotičnoga notara. Prema tome ono, što se nalazi povrh ove isprave na vrhu stranice, t. j. beneventanski dio, jest starije. Time se dobija jedan od veoma pouzdanih kriterija, koji ostale beneventanske opisane dijelove središnjega dijela, kao i prvoga, antidatiraju godini 1167. Tako se dobija siguran oslonac za terminus post quem non za glavni dio S. M. K.-a.

Na fol. 14ro nailazi se na sasvim novi tip dalmatinske beneventane, s kakvim se inače nigdje u kartularu ne susrećemo, ali se on poznaje u Zadru u tipu, kakav predstavlja beneventana đakona Blaža.[18] Na toj stranici je skriptor-*D* završio fundacionu povelju Čike i ostavio pri dnu stranice pet neispisanih redova. Očigledno je skriptor smatrao, da treba

[17] E. A. Loew (Lowe), *The Beneventan Script*, 194.

[18] V. Novak, *Scriptura Beneventana*, 18–19, b. 6, tabla XIV.; V. Novak, *Latinska paleografija*, 159, 247.

tek na drugoj strani, ili drugom foliju, početi sa ispravama drugih autora. Ovih pet redova, dakako posve praznih, koji nisu bili ispisani, niti je bilo potrebno da budu palimpsest, iskoristio je netko, koji je unio na taj prazni prostor zapis o kupovini opatice Stane. Kako je već rečeno, velika sličnost sa morfologijom i duktusom rukopisa notara Blaža, svakako pripada ovaj zapis nekome, tko je učio u istom skriptoriju, u kome se spremao i notar Blaž.

Prema ovome redoslijedu, ovome skriptoru pripada slovo *E*. Nema sumnje, da je ova vrsta beneventane uvelike pod utjecajem onovremene gotice, ne samo knjižne, nego i kurzivne, koja je tokom XII. stoljeća već počela da ovladava kancelarijama notarskim, kao i dalmatinskih komuna u svim ostalim njihovim potrebama. Dakle, ne samo za povelje nego i za ostala akta. Nema sumnje, sva su slova morfološki beneventanska, pa opet se gotički utisak sam od sebe nameće. Sva su slova karakteristično beneventanska, a to su *a*, *e*, *r*, *t*, *z*, zatim tu su i tipična *m*-crtica, kao i ligature *fi*, *li*, *ri* i *ti*. Slovo *d* je uncijalno, ali se glavna os, koja se savija nalijevo, pri svome kraju uspravlja i malo naginje nadesno, kao što je to česta pojava u karolini-gotici. Svakako, značajna morfološka slika jedne beneventane, koje upotreba i bez obzira na Svetokrševanski kartular, koji je imao da napiše notar Blaž, potvrđena je time u Zadru. Jer duktus ovih samo pet redova jasno ukazuje na jednu vrlo vještu ruku, kao i sklonost kurzivnom, brzom pisanju, koje je više odgovaralo notarijatskom poslu.

Iduća stranica je palimpsest, pa se nikako ne može ništa reći, što je bilo na toj stranici ispisano i kojom vrstom pisma. Da li je to možda bilo produženje ruke, koja je napisala prethodnu stranicu, t. j. ruka *E*-skriptora, ili netko drugi, teško je reći ma šta, budući da je čitava stranica nemilosrdno istrugana, te se ne može nazreti niti jedno slovo. Svakako tip, kakav nam je u kartularu sačuvao *E*-skriptor, nije bio u općoj upotrebi u Zadru, barem nam to ne potvrđuju sačuvani primjeri beneventane sa sigurnom dalmatinskom, odnosno zadarskom provenijencijom. Možda će se među notarskim instrumentima, koji se nalaze u zadarskom državnom arkivu, naći potvrde za analogije ovoj vrsti jedne, da je nazovemo, polukurzivne dalmatinske beneventane, koja i po duktusu i po općem izgledu, kao sa svojim detaljnim morfološkim sastavnim karakteristikama, tako i izgleda. Po svemu, dakle, ovih šest redova na fol. 14ro pripadaju dobrom XIII. stoljeću.

Sasvim jednu drugu vrstu potpuno nekaligrafske, a nikako ne kurzivne beneventane, predstavljaju fol. 30ro do fol. 34ro, dakle na devet punih stranica, koje mogu da dadu priličan uvid u cjelokupni morfološki izgled ove nesumnjivo degenerirane beneventane. Što je vrlo važno, sve ove stranice donose gotovo iste tekstove isprava, koje su već ranije bile u kartularu ispisane. Ovi foliji sačinjavaju posljednji, sedmi dio kartulara.

Skriptora ove dekadentne beneventane označit ćemo sa šestim slovom *F*.

Conspectus generalis ovog tipa uistinu pokazuje ne samo nekaligrafsku, nego i dekadentnu beneventanu, i na prvi bih mah upozorio, da nikako ne pripada XII. stoljeću, ako se imaju na umu još uvijek sjajni primjeri beneventane, koja se može naći u znatnom broju dalmatinskih skriptorija i u tome, kao i u XIII. stoljeću. Međutim, ovaj na prvi pogled donesen sud sukobljava se sa činjenicom, da je na istome foliju verso, t. j. 34vo, ispred koga na fol. 34ro svršava *F*-skriptor svoje pisanje, napisao subdjakon i notar Ivan ispravu opatice Rožane, koja pripada 1170. godini, pa se onda mora izvesti nesumnjivi zaključak, da je rukopis na fol. 34ro stariji od rukopisa sa fol. 34vo, ili drugim riječima, Rožanina isprava je kasnije napisama, nego što *F*-skriptor svršava svoje pisanje. Dakle, jasan i odlučan zaključak mora da bude, da je *F*-skriptor radio svoj posao svakako ranije od 1170. godine. Unatoč tome, što je conspectus generalis u suprotnosti sa tom nesumnjivom kronološkom stvarnošću. Jer također je sigurno, da je Rožanina isprava savremeno unesena u kartular, odnosno na tu stranicu, koja je bila neispisana. Vjerojatno je, da je ova Rožanina isprava imala i jedan primjerak, originalni, izvan kartulara. Ova isprava notara Ivana morfološki se sasvim podudara sa njegovim prijepisom Većenegine isprave iz 1107. godine fol. 24vo, kao i sa njegovim instrumentom, iz godine 1167., o sporu između manastira sv. Platona i sv. Marije o zemljama u Obrovcu, fol. 26vo–27vo. A i ovaj notarski instrumenat je jednovremeno važan kronološki kriterij za cjelokupni središnji dio kartulara, t. j. on je morao da bude već gotov prije 1167. godine, jer se početak ovog instrumenta nalazi na stranici, na kojoj se svršava povelja-darovnica Petra Semivitova, a uglastom beneventanom ispisanoj, i u ternionu, u kome se svršava središnji dio kartulara, koji je pisao *C*-skriptor.

Upravo ovaj primjer ove nekaligrafski, stvarno dekadentne beneventane, nikako se ne može podrediti, zbog svoga vlastitoga razvoja, općim pravilima zakonitosti, koja je utvrđena od Lowea za italijansku beneventanu oba tipa, uglastoga i obloga. Kao što se po svome conspectus generalis-u mogao trogirski *Evanđelistar* na prvi mah datirati sa XI. stoljećem, kako je to učinio E. A. Lowe, a ja sam ga nešto opreznije datirao na osnovu samo nekoliko faksimila, sa XII. stoljećem, dotle se iz detaljne analize moglo izvesti sasvim drugo mišljenje o njegovoj starosti, t. j. da je daleko mlađi, i da potječe iz prve polovine XIII. stoljeća, budući da se u njemu spominje već Franjo iz Assisija kao svetitelj.[19] Dakle, umjetnička tradicija u Dalmaciji je daleko dulje zadržala kriterije morfološke iz deziderijanske epohe, nego što je to bilo u Italiji. Međutim, u slučaju morfoloških osobina ove dekadentne beneventane, koje se i u conspectus generalis-u kao i u detaljnom pregledu zapažaju, imamo sasvim obrnuti slučaj. Sve govori, da bi pismo moralo da bude najmanje iz dubokog trinaestoga stoljeća, a kad tamo, rukopis je u ovom sedmom sastavnom diplu svakako nešto stariji, nego što je 1170. godina. A kada bi se uspoređivala ova beneventana iz posljednjega

[19] V. Novak, *Latinska paleografija*, 161, faksimil, i 150.

dijela S. M. K.-a sa onom izvanredno lijepom i strogo izvedenim slovima iz najboljega skriptorija, onda se ne bi nitko od paleografa, ne znajući za dotične, spomenute kronološke kriterije, usudio tvrditi, da je trogirski *Evandelistar* stariji, a da je ova kartularska beneventana, sa fol. 30ro do fol. 34ro, mlada od trogirske beneventane. Ovome ipak može da se nađe izvjesno objašnjenje. Nekaligrafski izgled ove beneventane dolazi otuda, jer njen skriptor nije bio skriptor od poziva za izrađivanje kodeksa u nekome skriptoriju, koji je bio za kaligrafske poslove određen. *F*-skriptor bio je pismen čovjek, možda svećenik, koji je naučio pisati u nekom beneventanskom skriptoriju, ili u nekom trivijumu ili kvadrivijumu zadarskom. Kasnije se posvetio svome zvanju, u kome mu je bilo potrebno znanje pisanja, ali ne radi prepisivanja knjiga na način, kako su to činili vješti benediktinci ili za to naročito spremani skriptori. On je, dakle, pisao beneventanom za svoje vlastite potrebe i odatle nekaligrafski conspectus njegova rukopisa i onda, kada je učinio iduće prijepise povelja, koje su već bile prepisane u središnjem dijelu S. M. K.-a. Odakle u jednom i istom kartularu iste povelje u duplikatu prepisane? Kakva im je bila svrha, vidjet će se iz diplomatičke analize.[20] Svakako, i ovaj tip te nekaligrafse beneventane kazuje, koliko je beneventana bila u upotrebi među dalmatinskim pismenim ljudima za svakodnevne potrebe, kao što će u vrijeme gotice biti njen kurziv.

Svih devet stranica napisao je *F*-skriptor, ma da izgleda na prvi pogled bez dubljega zagledanja, kao da fol. 33vo i 34ro pripadaju nekoj drugoj ruci, a ne *F*-skriptoru.

F-skriptor upotrebljava uncijalno *a* ne samo ponekada na kraju riječi i reda, nego i unutar riječi, pa i kao natpisano slovo u korekturi, koju je i on izveo u svome tekstu. Karolinško *d* upotrebljava, kada je u skraćenici i os mu je precrtana. Isto tako uncijalno *s* upotrebljava ne samo na kraju riječi nego i unutar nje. Iz nekih znakova viđi se, da nije bio valjano naučio pravila za pisanje beneventane. Tako, iako dosta dobro sprovodi razlikovanje u upotrebi *I-longa* i *i-brevis*, ipak mu se potkradaju griješke, upotrebljavajući *i-brevis*, gdje je trebalo da bude *I-longa*. *M*-crticu upotrebljava stalno i ne griješi u njenoj primjeni. Ne upotrebljava dijelnicu pri kraju redova, što pokazuje, da za taj pojav on još nije znao, jer se dijelnica javlja tek u XIII. stoljeću.

Najinteresantniji je *F*-skriptor u nekim skraćenicama, koje inače nisu poznate uopće u beneventani. Izgleda, nema sumnje, da one nisu osobitost dalmatinskog nekog skriptorija, već individualna svojina samoga prepisivača. Tako on skraćuje ante sa $\overline{\text{ant}}$, presbiter sa $\overline{\text{pbt}}$, testis sa $\overline{\text{ts}}$. Svakako je najoriginalniji u riječi Petrus, koju je skratio $\text{Pe}\overset{2}{\text{ts}}$, dodavši nad slovo t brojku 2. Jezički griješi, kao i mnogi drugi dalmatinski skriptori, kad izostavlja ispred vokala *h* ili ga dodaje, gdje mu nije mjesto. Tako is testibus, mjesto *his* testibus, ili *h*actam mjesto actam.

[20] Vidi *Notae diplomaticae*, passim.

Ovoj grupi beneventanskih skriptora može da se na kraju doda još i sedmi *G*-član, kome pripada tekst ispisan ispod muzičkih nota u tropiranom *Sanctusu*, koji se kao zapis nalazi na posljednjoj stranici S. M. K.-a. Ova stranica pokazuje jednu vrstu beneventane, svakako iz posljednje faze njena razvitka, jer se na njoj zapažaju tragovi utjecaja gotičkog kurziva, i tek se malo pažljivijim zagledanjem otkriva, da je to pismo ipak doista beneventansko. Tako slovo *a* je uvijek uncijalno-karolinško, i tek se jednom samo javlja beneventansko *a*, sastavljeno iz dva uzastopna *cc*. Slova *e*, *d*, *r*, zatim ligature *fi*, *li*, *ri*, *ti* jesu tipično beneventanski. Dakako, što je rečeno za morfološki izgled *F*-skriptora, to u još većoj mjeri vrijedi za ovog *G*-skriptora, t. j. u ovom malom, ali interesantnom fragmentu također individualnog pisanja beneventanom. Zacijelo je tom vrstom pisao sam muzičar, koji je ispisao note melodije ovoga tropiranog *Sanctusa*.

Ma da i ovaj nekaligrafski fragmenat pripada anonimnom skriptoru, ipak nam i ma da toliko kratak kazuje, kako je u Zadru negdje potkraj XIII. stoljeća bila s jedne strane još uvijek živa tradicija beneventane, koja se učila u školama, ali i nove vrste pisma, karoline-gotice i gotičkoga kurziva, koji je zacijelo već tada osvojio znatan broj pismenih ljudi. Tako nam upravo ova stranica S. M. K.-a govori o jednoj vanredno interesantnoj činjenici, koja je na toliko mnogo sektora zapažana u toku vjekova, a ta je u simbiozi staroga sa novim doduše u još neodređeno izrazitim formama, ali kao znak, koji je predskazivao polako umiranje staroga i nastajanja novih morfoloških kvaliteta. Ove promjene najviše se mogu uočiti na području pismenosti u takvim individualnim rukopisima, gdje utjecaj strogih školskih pravila ne ometa prodiranje novoga u već dotrajalo staro.

Prema svemu ovome izloženome vidi se, da su u grupi beneventanskih skriptora u S. M. K.-u učestvovala sedmorica više ili manje spremnih za posao, koji su preuzeli kao pisari. Pored dva svakako izvanredno lijepa tipa oble i uglaste beneventane ima i takvih tipova, koji samo potvrđuju koliko je beneventana imala jak život u dalmatinskoj pismenosti i izvan školskih skriptorija. To pokazuje i S. M. K., jer to su samo živi odrazi primjene tih vrsta beneventane, koja se manifestira i u takozvanoj domaćoj upotrebi ove, toliko voljene vrste pisma u Dalmaciji. Skriptori *A*, *B*, *C* i *D* pripadali bi u grupu boljih skriptora, naročito *B* i *C*, dok oni *E*, *F*, *G* u drugu kategoriju, ali ma da nekaligrafsku, ipak vrlo značajnu iz gore označenih činjenica u vezi s upotrebom beneventane u privatnoj, svakidašnjoj upotrebi, čime se upoznaje daleko širi i bujniji život beneventane.

Ne smije se ipak zaboraviti, da je upravo notarska beneventana, u najvećoj svojoj primjeni bila isto tako kaligrafska, kao što je to i ona knjižna beneventana najboljih skriptorija. Treba samo zagledati u ne-

koliko faksimila, pa će se steći pravilan utisak o kaligrafskoj primjeni beneventane i u kancelariji, javnoj kao i notarskoj.[21]

B. *Karolina-gotica.*

Drugu grupu predstavljaju redom notari, koji su u svome zvanju pisali kancelarijskom minuskulom, koje se elementi nalaze u takozvanoj karolino-gotičkoj minuskuli, kao prelaznoj u fazi promjena, koje su se postepeno vršile u karolini i spremala faza gotičke dominacije, u skriptorijima, kao i u kancelarijama, pa dosljedno i u cjelokupnom javnom i privatnom životu. Napose u vrijeme nastajanja univerziteta i širega interesovanja za književnost i nauke uopće, pa tako uopće za veću aktivnost na području pismenosti, koju su mnogi dalmatinski svećenici na studijama na talijanskim pravnim školama zavoljeli i onda je prenosili u zavičaj.

Na fol. 2vo nalazi se poslije dva reda uglaste beneventane, kojom je ispisana *Descriptio possessionis in Petrizano* rukom B.-skriptora, čitava stranica izradirana. Bio je to jedan notarski instrument, po svoj prilici notara i đakona Blaža, o čemu je već nešto i rečeno. Ma da je pored toga još i čitav taj dio fol. 2vo premazan taninom, jer je netko u XVIII. stoljeću mislio, vjerojatno I. Bersić, da će lakše pročitati i odgonetnuti, što je bilo istrugano, ipak se može nazrijeti nekoliko redova, štaviše i pročitati nekoliko riječi, kao i zapaziti duktus dotičnoga skriptora. I opći pogled na ovo, što je sigurno uočljivo, kazuje s jedne strane, da čitav taj dio pripada jednoj ruci, a s druge još i to, da se tu manifestuje ista ona ruka, koja je ispisala još i fol. 28$^{ro—vo}$–29$^{ro—vo}$. A te je stranice ispisao notar i đakon Blaž.

Na tom dakle foliju (2vo) može se sa izvjesnim naporom i sa fotografskoga snimka, kao i sa originala, kada se on naročito dobro osvijetli, pročitati godina, kada je instrumenat izdan. To je: Millesimo centesimo ... indictione *octava.* Kada znamo, da je indictio VIII pripadala godini 1190., onda je sigurno, da je i ovaj instrumenat bio napisan te godine. Jer jasno stoji *millesimo*, a ne ducentesimo, kada je 1205. opet ista indikcija, dakako do prvoga septembra. Notar Blaž se inače javlja u dokumentima između 1187. godine i 1201., kada ga je naslijedio notar

[21] V. Novak, *Scriptura Beneventana*, tab. XV.–XVII; J. Nagy, *Monumenta diplomatica*, Zagreb 1925, tab. I, III, IV, IX, IXa, X, XI, XII, XIII, XIV, XV. Ovo se ne bi moglo reći i za povelju iz godine 1044. (tabla VII.), koja odaje jedan izrazito kurzivni duktus, ma da su slova dosta čitljivo i odvojeno jedno od drugoga formirana. Svakako, to je bila vrsta beneventane, koja je bila u upotrebi u kancelarijama, kao i u privatnom životu. Ona bi se mogla da pribroji grupi pisara u kartularu *E, F i G*, kao primjerak iz XI. stoljeća, kada je vladala u beneventanskim skriptorijima, bez obzira da li su to italijanski ili dalmatinski, najveća strogost. Pa, opet, dnevni život tražio je brže i praktičnije pisanje, napuštanje kaligrafskog pisanja u svakodnevnom životu, koji je naprosto kaligrafiranje napuštao na račun bržeg savladavanja preduzetoga posla. Takav je bio i diaconus Crisana, Križana hrvatski, koji je tu povelju iz 1044. godine napisao i tako ostavio jedan važan primjerak ovog tipa beneventane.

Camasio (1201.–1224.).[22] A morfološki izgled fol. 2vo, koji daje dosta uvida, potpuno je identičan sa pismom na fol. 28ro–29vo.

I. Kukuljević je ovaj dokumenat, koji se nalazi pod taninom, sasvim pravilno datirao sa 1190. godinom,[23] a za njime se poveo i T. Smičiklas.[24] Nema sumnje, da je Kukuljević donio ovaj dio teksta prema čitanju I. Bersića u XVIII. stoljeću, kome izgleda i pripada premazivanje taninom kartularskih palimpsesta. Kukuljević i Smičiklas čak znaju i za mjesec i dan, kada je povelja napisana, t. j. 5. aprila, što se danas nikako više ne može nazreti. U tome se instrumentu nalazi opis međa manastirskih vinograda u Brdima, koje je dala izraditi opatica Tolja, kćerka Lampredijeva, o kojoj je već ranije bilo riječi u historijskom dijelu ove knjige.

Instrumenat na fol. 28ro–29vo napisao je đakon Blaž 23. maja (po bolonjskom načinu 10. maja, die decima astante). Paleografski ovaj vrlo lijep primjer karoline-gotice, dakako notarske, nastao je u centru, u kome su se još uvijek ukrštala dva utjecaja, dviju minuskula, beneventane i karoline, te vječne pratilice beneventane od njena samog početka, od njena nastajanja u Dalmaciji. Povrh toga je obje vrste minuskula već dodirnuo i novi utjecaj, sve vidnije formiranje gotice, koja je bila već na svome pobjedonosnome hodu, u skriptorijima, kao i u kancelarijama sa svojim najprije dosta čitljivim, a onda sve nečitljivijim kurzivom. I upravo u ovoj dalmatinskoj zoni, ali ne i u italijanskoj, ova vrsta nove prelazne minuskule, karoline-gotice, ma da je ona prije svega karolinškoga porijekla, održavaju se beneventanski utjecaji. Dakle samo tamo, gdje je postojala u određenim kulturnim središtima simbioza obiju minuskula, karoline i beneventane. Zapaža se to i u penetriranju pojedinih slova jedne vrste minuskule u drugu, kao i beneventanskih ligatura, koje inače karolina nije poznavala nigdje, ni u skriptorijama ni u kancelarijama.

Još 1920. godine to sam pokazao i utvrdio, da se u rukopisu notara Blaža, u cjelokupnoj morfologiji njegovih slova zapaža beneventanski utjecaj. A taj se može posvjedočiti sa nekoliko karakterističnih činjenica. Jer on sam, pišući kodeks Sv. Krševana, *Chartulare Sancti Chrisogoni*, ostavlja dosta toga u tom beneventanskom rukopisu, što opet nije tipično beneventansko. A u poveljama, koje je pisao karolino-goticom, odražava se, da je znao i pisao i beneventanu.[25] Tako u spomenu-

[22] V. Brunelli, *Storia di Zara*,. Archivio storico per la Dalmazia, 1934, vol. XVIII, fasc. 104, 380. Camasio bio je subđakon Sv. Petra Novog i župnik Sv. Petra Starog, dakako i notar.

[23] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 155.

[24] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 242–243.

[25] V. Novak, *Scriptura Beneventana*, 18–19. Mogućnost vladanja dviju različitih minuskula u Srednjem vijeku, dakle ne na nekoj modernoj Umjetničkoj akademiji, na kojoj se sa umjetničke strane izučavaju i srednjovjekovne vrste pisma, sa potpunom vještinom kopiranja i imitiranja, (Olga Höcker, *Ukrasno pismo*, Zagreb 1951.), priznaje D. M. Inguanez, *La scriptura Beneventana in codici e documenti dei secoli XIV e XV*, u *Scritti di paleografia e diplomatica in onore Vincenzo Federici*, Fi-

tom instrumentu, koji je ispisao đakon Blaž u S. M. K.-u, uočljive su beneventanske ligature *fi*, *li*, *ri*, *sti*, i karakteristično beneventansko *t*, i *z*. Povrh svega rado upotrebljava beneventansku *m*-crticu, što sve kazuje rječito, kakvi su se vidljivi utjecaji ukrštavali u Zadru na području pismenosti. To pripada Zadru više nego ma kome drugome dalmatinskome kulturnome središtu tokom čitavoga Srednjeg vijeka.

Notar Blaž je dakle *osmi* učesnik pri nastajanju S. M. K.-a. Budući da se njegov rukopis u kartularu može uporediti sa njegovim drugim sačuvanim notarskim instrumentima, to je izvan svake sumnje, da je notar Blaž sam svojom rukom unio u S. M. K. spomenuti instrumenat.[26]

Na fo. 11ro nalazi se notarski instrumenat, koji je napisao subđakon Sv. Stošije i notar Matej, prema naređenju suda u Zadru, »iussu curie«. Sam je svojim notarskim znakom i ovdje u kartularu signirao, to će reći utvrdio autentičnost svoga posla. Notar Matej radi u Zadru prema sačuvanim dokumentima od 1174. do 1198. godine. Ovim se instrumentom sudske prirode dosuđuju izvjesne zemlje manastiru sv. Marije u Petrčanima. Matejeva notarska minuskula je također dosta pod utjecajem gotičkog pisma ustvari karoline- gotice, koja je već čvrsto uhvatila korijena u notarskoj službi. Međutim, kaligrafija notara Mateja razlikuje se od njegova savremenika notara Blaža. Ma da su obojica Zadrani, ipak se ove dvije minuskule prilično razlikuju, i upućuju na razne škole, u kojima su oni naučili svoju kaligrafiju. Kod notara Mateja nema gotovo nikakvih beneventanskih elemenata, ma da se nalazio u gradu, u kome je

renze 1945, 307–314. Ovu vrstu vrlo kasne beneventane, pod utjecajem gotice u XIV. XV. stoljeću Inguanez naziva *beneventano-gotica*. Po Inguanezu je znao da piše goticu i beneventanu frater Johannes *Ungarus!* Da li je taj Hungarus ili Ungarus identičan s onim Ivanom Ungarusom, koga spominje E. A. Loew (Lowe) u *The Beneventan Script*, 329, koji je krajem XIII. stoljeća prepisao *Passio* sv. Tome Canterburyjskoga (Becketa), ne može se sigurno reći. Nastaje pitanje, da li je ovaj *Ungarus* doista nacionalni Mađar, ili podanik ugarske države, kako su se nerijetko obilježavali u inostranstvu i poneki Hrvati, kada su dulje vremena izbivali i radili na stranim univerzitetima. Dosta je napomenuti one brojne Hrvate, koji su studirali u bolonjskom Collegium Hungarico-Illyricum, od kojih je nemali broj zaveden u knjige univerziteta kao *Hungarus*. Takav je bio i rimski Collegium *Germanicum-Hungaricum*, na kome su pored Nijemaca i Mađara studirali i mnogi Hrvati. (Vj. Klaić, *Preteče sveučilišta*. Zbornik *Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874–1924*, Zagreb 1925, 1–2.) Prema mome i Inguanezovu materijalu suprotno je mišljenje G. Prage, *Lo »Scriptorium« dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara*. U Archivio storico per la Dalmazia, 1930. vol VIII, fasc. 43, 422, neodrživo je. U Dalmaciji je bilo i takvih majstora, koji još više potvrđuju moje i Inguanezovo mišljenje o mogućnostima, da su postojali skriptori, koji su umjeli da potpuno umjetnički svladaju dvije minuskule, koji su znali latinsku, kurzivnu goticu i vrlo lijep ćirilički kurziv. Za to su nenatkriljivo svjedočanstvo dokumenti, latinski i ćirilički, koje je pisao dubrovački notar i kancelar Rusko Hristiforović. Vidi St. Stanojević, *Studije o srpskoj diplomatici*, Glas Srpske Kr. Akademije, 106, 1923, 59. Vidi faksimil i objašnjenje i u V. Novak, *Slovensko-latinska simbioza i paleografija*, Istoriski časopis Instituta SAN, 1957, V.

[26] Ima jedna povelja notara Blaža od 26. juna 1190., koju je Smičiklas dobio na upotrebu od popa Ivana Gurata. Ta je kasnije izmijenila vlasnika, jer je tu istu ispravu dobio G. Praga od gđe. De Dominis (T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 247; G. Praga, *Lo »Scriptorium«*, 322, b. 1.

beneventana za cijelo vrijeme svoga postojanja imala jako uporište i brojne učene i umjetničke zaštitnike u ne samo jednom skriptoriju, kakav je bio onaj Sv. Krševana. Nju su, nema sumnje, učili i u tadašnjim višim školama svi oni, koji su posjećivali i stjecali znanja u svome kvadrivijumu. Samo jedan jedini put upotrebljava ligaturu *li*, dok sve ostale *-li* piše nebeneventanski. Svakako je ovaj Matejev instrument jedno svjedočanstvo za već inače ranije epohe utvrđenu činjenicu, da je i karolina u Zadru imala također svojih zagovaratelja, jednako u knjigama, kao i u kancelariji.[27] Kao što je rečeno, karolina nije mimoišla ni notara Blaža, koji je bio vješt i beneventani i karolini-gotici. I notarska karolina subđakona Mateja pokazuje nesumnjive elemente utjecaja gotičke minuskule. Prije svega u produženju slova sa dugim osima, i to račvanjima tih osi na vrhu, kao što su *b*, *d*, *l*. U upotrebi slova *d* je kolebljiv, te se izmjenjuju oblici karolinški i uncijalni. Zavoj uncijalnog *d* se savija nalijevo pokatkad sasvim uz prvu gornju liniju, a inače redovno lijepo se izvija u talasastom izduženju do druge gornje linije, savijajući se vlaknastim stanjenjem nadesno. Jednako karolinško kao i uncijalno upotrebljava jedno pored drugoga, u istom redu. Kada se u riječi nalaze dva uzastopna slova *ii*, onda nad svako stavlja akcente. Pored toga, drugo *i* tada je *I-longa*, koja se spušta dublje ispod osnovne linije, kao Vigili*j*, ali*j*s, fili*j*s, i t. d. Isprava, koju je Matej napisao, jest iz 1174. godine, te ju je sam unio u kartular. Sačuvan je i original, ali ne među arhivalijama manastira sv. Marije, nego u bivšoj biblioteci Paravia zvanoj danas Naučna knjižnica, pa ju je G. Praga objavio u faksimilu.[28] Poređenje oba ova faksimila jasno pokazuje istoga skriptora, na prvi pogled. Zanimljivo je, da duktus ove Matejeve minuskule vrlo naliči na rukopis pisara jednoga rimskog rukopisa, koji je nastao na prijelazu XI. i XII. stoljeća. To je knjižna, još uvijek karolina, ali koja nagovještava naginjanje kurzivnom duktusu i kasnijoj notarskoj karolini-gotici, koja kao da je iz ovakvih ili sličnih pisarskih škola potekla.[29]

Notar Matej tako je *deveti* saradnik pri nastajanju S. M. K.-a. Paleografski ova stranica fol. 11ro dragocjen je prilog bogatstvu i raznovrsnosti zadarske kaligrafije u XII. stoljeću.

[27] Najstarija zadarska isprava pisana karolinom je ona Agape, kćeri tribuna Dabra, iz 999. godine, nalazi se u Zagrebu, u Državnom arhivu. Vidi Fr. Rački, *Dokumenta*, 26–27; Faksimil donosi J. Nagy, *Monumenta diplomatica*, tabla II. Nije bez značenja, da se upozori, da pisac ove povelje stalno upotrebljava ligaturu *li*, čime, ma i u malom obujmu, pokazuje na beneventano-karolinsku simbiozu. Upotrebljava i *I-longa* ne samo u početku riječi, nego i unutar nje: Ma-Ioni.

[28] G. Praga, *Lo »Scriptorium«*, tab. VIII, 320. Danas se ne nalazi ova povelja u Naučnoj knjižnici Zadra, jer je još uvijek među onim dokumentima i rukopisima, koje Jugoslavija potražuje od Italije, da se vrate svojim matičnim arhivima i bibliotekama, budući da im je provenijencija potpuno dokazana, da je zadarska, a ne italijanska. Dokumenti su odneseni u Italiju, poslije sloma fašizma i bijega službenika nekadašnje Paravije.

[29] To je *Collectio canonica cardinalis Deusdedit* (nastala između 1099. i 1118. godine). Vidi faksimil Fr. Ehrle – P. Liebaert, *Specimina codicum Latinorum Vaticanorum*, Bonnae 1912, tab. 35.

Međutim, na fol. 35ro do 36ro nalazi se jedna povelja, iz godine 1183., koju je u originalu napisao isti ovaj notar, ali u kartularu, na fol. 35ro napisano je Matejevom rukom samo prvih šest redova, kao i posljednja 4 reda, a sav ostali tekst, do pred kraj povelje, napisao je netko drugi, jednom izvanredno lijepom minuskulom, koja je posve književnog karaktera. Ovaj *deseti* saradnik opet je anoniman. Ali, ovakav način sastavljanja i prepisivanja isprave je svakako jedinstven. Prvih šest redova, dakle, pripada Mateju, a tako isto posljednja četiri, a ostali najveći dio povelje nekom drugom anonimnom zadarskom kaligrafu. Znači, okvir povelje bio je Matejev, a ostali dio teksta desetog, anonimnog, uistinu sjajnog kaligrafa. Samo poređenje ovih deset redova Matejevih sa njegovim rukopisom na fol. 11ro odmah na prvi pogled pokazuje istu ruku. Jedino su ovđje na fol. 35ro i na fol. 36ro slova nešto veća nego na fol. 11ro. Matej je svojom rukom dakle napisao invokaciju, datum i početak intitulacije, a onda i koroboraciju, sa svojim potpisom i notarskim znakom, utvrđujući ovdje autentičnost sadržine Prodanova testamenta. Kada smo mogli da utvrdimo, da je za povelju, koja je data u kartularskom prijepisu na fol. 11-ro, postojao i original, a ne samo ova kopija u kartularu, ma da je i ona signirana Matejevim notarskim znakom, onda je time data jedna potvrda više, da je sam notar sa svojim pomagačem unio povelju u S. M. K. Ovaj anonim, koga označavamo slovom *H*, bio je nesumnjivo prvoklasan kaligraf, čije umjetničke vrijednosti premašaju obične skriptore u skriptorijima, bez obzira, da li su oni karolinški ili beneventanski. Anonim-*H* ne pokazuje baš nikakve utjecaje, ma u čemu, nekih beneventanskih elemenata. Ove tri stranice, koje je uglavnom ispisao skriptor-*H*, također su jedno svjedočanstvo više o mnogovrsnosti zadarskih kaligrafa XII. stoljeća. Dolazak gotičkoga sistema u skriptorijima tek se vrlo slabo nagovještava kod duktusa ovog anonima-*H*. Cjelokupni duktus kao i morfologija ove sasvim izuzetne kaligrafije pokazuju, da je skriptor-*H* bio umjetnik i majstor svoga poziva. Slova su formirana bez ikakvih kurzivnih elemenata, svako napose, uspravno i tačno između dviju imaginarnih linija. Slova s osima, koje se protežu povrh prve gornje linije do druge gornje kao i ispod donje linije, precizno se i skladno izvode. Sva su od reda proporcionalne veličine, te se samo poneka izvode u dva oblika, kao što je na primjer karolinško i uncijalno *d*, ali uvijek svako dosljedno ranijem istom obliku. Sasvim mu je osobito slovo *g*, kojega se rep povlači sasvim paralelno i horizontalno ispod osnovne linije, fino savijenim lukom. Fioriturnost se odražava napose kod majuskulnih slova na način, koji pokazuje vanrednog crtača i suptilnih ljepota u oblikovanju svakog posebnog slova. Treba spomenuti, anonim-*H* ostaje dosljedan u pravilnosti pisanja slova kao i skraćenica. Ipak u skraćenicama javlja se sasvim neobična spitualia, sa crticom ispod slova p, za spiritualia. Inače anonim stalno upotrebljava dijelnicu, što je za karolino-goticu vrlo rano. Nad dva ne samo uzastopna *íí*, nego i dva *éé*, stavlja akcente. U upotrebi *I-longa* u drugome *i* u sklopu dva uzastopna *ii*, nije dosljedan, jer recimo u fil*ii* oba slova *i* jesu *i-brevis*.

Anonimni kaligraf u zadarskoj produkciji knjiga i isprava svakako predstavlja visoki umjetnički domet, koji ne ustupa ni onima najvišima u Italiji. Knjižna kaligrafska karolina, koja je tek stala pod utjecaj novijih umjetničkih nastojanja gotice, u anonimu-*H* ima jednoga zastupnika, koji je produžavao najljepšu tradiciju karoline, koju je ona imala i u beneventanski pretežnom Zadru.

Poslije ovoga anonimnoga skriptora-*H* ne samo njegove vrste minuskule nema više u S. M. K.-u, nego nam ona nije poznata niti iz ostalih sačuvanih diplomatičkih materijala, niti iz rukopisa dalmatinskih, dakako ukoliko se zna za njih, da potječu iz Dalmacije.

Na fol. 11ro nalazi se spisak manastirskih dragocjenosti. Pismo je karolinška minuskula, koja se već dobro srela sa tendencijama gotičke minuskule. Conspectus generalis stavio bi pismo u XII. ili XIII. stoljeće, u njegovu prvu polovinu. Morfologija ove minuskule ne ukazuje na neku kaligrafiju, ali opet sve je čitko i slova su dosta jasno formirana. Naročito majuskulna slova pokazuju gotički utjecaj, koji je već tada znatno djelovao u raznim oblicima na karolinšku minuskulu. Napose je tipičan lijevi potez majuskulnog *V*. Na kraju slova sa produženim osima zapaža se sitno račvanje, ali u oštro odsječenim vrhovima, kako je to redovno u izrađenoj karolina-gotici, već potkraj XII. stoljeća. Slovo *z* u kurzivnom duktusu slično je beneventanskom *z*. Nad slovom *i* u dva slučaja stavlja akcenat, što također govori, da rukopis može najranije pripadati kraju XII. stoljeća, a vjerojatnije je, da je sa početka XIII. stoljeća. Tako se ovom stranicom pred nama pojavljuje *jedanaesti* skriptor, dakako anoniman, kome pripada slovo *I*.

I. Kukuljević je datira ovaj kartularski zapis sa »oko 1090«.[30] Međutim, prema gore navedenim kronološko-paleografskim kriterijima, bilo bi nemoguće da rukopis pripada kraju XI. stoljeća. Drugo je, dakako, pitanje, da li su te dragocjenosti bile već vlasništvo manastira krajem XI. stoljeća. Fr. Rački se nije poveo za Kukuljevićevim mišljenjem naprosto stoga, što nije paleografski mogao da taj zapis stavi u XI. stoljeće, te ga zbog toga i ne donosi u svojim *Documenta*, što bi sigurno uradio, da je bio istoga mišljenja sa Kukuljevićem.

Na fol. 24vo ispisana je kopija isprave opatice Većenege iz godine 1107. Ovu je ispravu u originalu napisao zadarski biskup Grgur, veoma naklonjen manastiru sv. Marije. Prijepis, pak, učinio je zadarski notar Ivan, kako to sam kaže: »Et ego Johannes Jadertinus notarius et in quadam cartula pene consumta uidi, neque addidi neque minui, scripsi. hec.« Prema tome, ovaj notar Ivan bio bi *dvanaesti* saradnik pri nastajanju S. M. K.-a. Djelatnost ovoga notara u Zadru potvrđena je lijepim brojem njegovih dokumenata između 1164. i 1174. godine. Pored ove svoje službe bio je notar Ivan i subđakon Sv. Stošije. Ali, od njega potječe i instrumenat iz 1167. godine, koji je on napisao, ili bolje prepisao u S. M. K. na fol. 26vo–27vo. I conspectus generalis, kao i detaljnije

[30] I. Kukuljević, *Codex diplomativus*, I, 184.

zagledanje u oba ova instrumenta, pokazuju, da oba potječu od iste ruke, od notara Ivana. Ove četiri stranice notareva rukopisa pokazuju na tip kancelarijske minuskule, koju je nesumnjivo po čitavoj Evropi pomogla da se proširi papska kancelarija, u kojoj su u to vrijeme notara Ivana na sličan način pisali povelje. To je već sasvim određen tip jedne dosta skladne minuskule, koja je osvojila znatan broj kancelarija, i zacijelo se specijalno njegovala u za nju određenim skriptorijima. Da li je subđakon Ivan naučio ovu minuskulu u Zadru, ili ju je učio na školovanju možda u Italiji, naročito u Bolonji, gdje su se mnogi svećenici iz Dalmacije obrazovali i u pravnim naukama. Treba zagledati u neke povelje onovremene papske kancelarije, pa da se uoči, što je moglo da odluči u pogledu formiranja ove kancelarijske minuskule, koju inače ne nalazimo u knjigama, nego samo u poveljama, bez obzira da li su javnopravne ili privatnopravne, dakle notarske.[31] Nije isključen ni utjecaj ugarske dvorske kancelarije, u koju ulazi također gotovo isti tip, i u isto vrijeme kao i kasnije.[32] Jer, iz jedne i druge kancelarije primale su se najraznovrsnije isprave, kojih čitaoci mogli su da se oduševe zanimljivošću morfološkog karaktera dotične kancelarijske minuskule, pa su je rado možda prihvaćali, imitirajući je, ako nisu to posebno učili u nekom određenom skriptoriju. A nije isključeno, što je dosada još neutvrđeno, da su mladi pravnici, koji su se spremali za notarski poziv, odmah učili u XII. stoljeću i minuskulu, koja je bila u upotrebi u najistaknutijim kancelarijama, papskim, kraljevskim i knežev-skim, pa i istaknutih notara-nastavnika na prvim univerzitetima u Italiji i u Francuskoj.

Naročita vlastitost ove minuskule jesu slova sa produženim dugim osima, iznad druge gornje linije, a tako isto i ispod donje linije. Slova ispod osnovne linije, *f*, *p*, *q*, *s* pri dnu svršavaju oštrim potezićem nalijevo. Ponekad i talasasto, ali uvijek sa dosta izraženim produženjem. Sve ovo čini sasvim osobit conspectus generalis. Slovo *d* je uncijalno sa izduženom, nalijevo povučenom dugom osi, koja se na vrhu u finom vlaknastom potezići svršava, jače ili manje nadesno izraženom. Pored kurzivnog minuskulnoga slova *s* upotrebljava se i majuskulno kao littera suprascripta, katkada i na kraju riječi, pa i unutar riječi. Slovo *h* ima jako podvučen ispod osnovne linije kraj svoga luka. Nad dva uzastopna *ii* stavio je notar Ivan dva akcenta. Sa beneventanom imaju dodira ligatura *li* (redovno) i slovo *z*, što je također jasan znak utjecaja sredine, u kojoj je beneventana imala svoje snažno uporište. Majuskulna slova obiluju fioriturama, koje također karakterišu ovu vrstu minuskule. Ovo je daleko jače izraženo na fol. 24vo nego na fol. 26vo–27ro. Nema sumnje, da oba ova prijepisa nisu učinjena u isto vrijeme, t. j. razmak je morao biti dosta znatan, možda i koja godina.

[31] H. Foerster, *Urkundenlehre in Abbildungen mit Erläuterungen und Transkriptionen*, Bern 1951, tab. XX, XXII.

[32] V. Novak, *Latinska paleografija*, sl. 82.

Na fol. 25vo napisao je *trinaesti* skriptor jedanaest redova, dakako i on je anoniman. To je jedna kopija Većenegine kupoprodajnice. Minuskula je knjižno-notarska karolino-gotica. Slova su vrlo lijepo i plastično izvedena, ali se na postojećim oblinama zapažaju oštrine, koje je donosila nastupajuća gotica. Jednako majuskulna kao i minuskulna slova to pokazuju. Majuskulno M i V odražavaju također duktus, kakvim će biti ona izvođena u gotici. Napose *M*, kojega se posljednji uspravni potez spušta ispod osnovne linije, dok se lijevi, prvi potez, sasvim priljubljuje u savijutku pri dnu sa središnjim potezom, upravo tako, kako će se to javljati tek u gotici. Slova s uspravnom osi na vrhu se račvaju, napose *b*, *h*, *l*, ali ih ima i sa koso odsječenim vrhovima. Slovo *d* redovno je uncijalno, sa malo nalijevo povijenom osi, a pri kraju sitnim, vlaknastim potezićem nadesno okrenutim. Slovo *o*, kao i ona sa zatvorenim lukovima, kao što su *b*, *d*, *g* i *p*, imaju već dosta jasno izražen oštar duktus. Pri vrhu i dnu se luk sužava, ponekad sasvim oštro. Minuskulno *m* spušta svoju treću *i*-crticu, kada je pri kraju riječi, u finom potezu ispod osnovne linije. Slovo *g* također ima tri puta u donjem dijelu ispod osnovne linije tipičnu poprečnu crticu, kakva će se nalaziti kod *g* u knjižnoj gotici. Anonim stalno upotrebljava pri kraju reda kod dijeljenja riječi dijelnicu, a nad slovo *i* stavlja ponekad akcenat. Označavamo ga sa slovom *K*. Po svom morfološkom izgledu ovih 11 redova ima dosta sličnosti sa pismom notara Bele II.[33]

Dakako, ovaj instrumenat nije unesen u kartular jednovremeno sa nastankom ovih Većeneginih kupoprodaja, i to 1107. godine, kako ga datiraju oba izdavača, I. Kukuljević[34] i T. Smičiklas.[35] Po svome morfološkom izgledu, a i izvjesnim drugim kriterijima, naročito po upotrebi dijelnice, ovaj anonim-*K* napisao je ovih 11 redova tek potkraj XII. stoljeća. Dakako oba historičara nikako ne griješe, kada sadržinu ovih izvoda Većeneginih kupoprodajnica stavljaju u Većenegino vrijeme, što je moguće sve do 1110. godine. Među skraćenicama vrijedno je upozoriti, da se za *testis* upotrebljava skraćenica $\overline{tt}$, što se najranije javlja krajem XII. stoljeća.

C) *Gotička grupa.*

Kao *četrnaesti* saradnik u S. M. K.-u pojavljuje se neanonimni notar zadarski Petar, đakon i kanonik Sv. Stošije. Njemu pripada već toliko puta spominjani ternion, u opisu strukture samoga kartulara. Ovaj ternion je izradio notar Petar 1236. godine, ali je ispisao svega dva i po folija, t. j. sadašnje folijacije, koju smo predložili, fol. 3ro–5ro. Zadarskoga notara Petra, sastavljača i pisara toga terniona, koji, po svemu izgleda, bio je možda određen kao prvi, početni dio jednog novog kar-

[33] V. Novak, *Latinska paleografija*, sl. 82, 234.

[34] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13–14.

[35] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18–19.

tulara, kao drugi, recimo volumen S. M. K.-a, nalazimo u notarskim zadarskim instrumentima na poslu od 1234. do 1236. godine.[36]

Ne može biti nikakve sumnje, da su sva tri instrumenta, koji se nalaze u tom malom ternionu, ispisani doista rukom notara Petra. Pored ovih njegovih instrumenata, ima još u arkivu Sv. Marije njegovom rukom ispisanih dokumenata, kojih poređenje jasno pokazuje, da je notar Petar pisar i ovih kartularskih kopija, kao i onih instrumenata, koji su očuvani samo u originalu, a nisu uneseni u kartular, niti u njegov započeti ternion. Isti signum notarii potpuno je jednako izveden i u kartularu, kao i u samostalnim instrumentima. Povrh svega, toliko identičan conspectus generalis je na objema stranama, da se ne treba vršiti nikakva specijalna morfološka analiza.

Conspectus generalis ovih pet stranica, ispisanih rukom notara Petra, a još više nešto detaljnija analiza čitavog njegova alfabeta, ligatura i skraćenica jasno pokazuju, koliko je pored knjižnih vrsta pisma, koje su tada u Zadru preovladavale, još uvijek beneventana i karolina-gotica, u kancelariji notarijata, izvršen znatan preobražaj, koji se toliko dugo i polako spremao tokom prve polovine XIII. stoljeća. Jednako u Dalmaciji, kao i na drugim stranama Evrope. Već početkom XIII. stoljeća to je posvuda u Dalmaciji zapaženo, kao što je to bilo isto tako i u gornjoj Hrvatskoj, a dakako i u Ugarskoj, s kojom je Hrvatska, ne samo politički nego i kulturno, napose kroz utjecaje crkve, bila u živome dodiru. Gotica je, naročito knjižna, imala svoj odličan skriptorij u Zadru, u franjevačkom manastiru, gdje su se umožavali naročito dobro i bogato iluminatorno izrađeni kantuali, ali i veći tekstovi raznih crkvenih knjiga.[37] Ili drugim riječima, Zadar je stalno kretao naprijed sa svim novinama, ali je jednovremeno čuvao i tradiciju, što naročito pokazuje veoma duga upotreba beneventane.

Cjelokupni izgled ove gotičke minuskule, koja još nema kurzivnih osobina, jeste pored oštro izvedenih svih slova s lukovima, što se sva slova, kojih se osi spuštaju ispod osnovne linije, svršavaju talasatim svršetkom. Ali ne samo takvih slova, nego i recimo slova *h*, kojega se zavoj produžava ispod osnovne linije, nalijevo i koso, da se pri kraju sasvim oštro savija nadesno. Tako to čini Petar i sa drugom ili trećom *i*-crticom u slovima *n* i *m*, koja se duboko spušta ispod osnovne linije,

[36] Ove kartularske instrumente objavio je T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 5–7, 18–19. Godine 1234. javlja se kao notar u Zadru, Ego Petrus Gaidragus, »presbiter et notarius ac domini Johannis dei gratia Jadertini archiepiscopi capellanus his omnibus interfui, ut audiui scripsi, compleui et roboraui.« Smičiklas kaže, da se original ovog instrumenta nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku. (T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 412.) Ako je rukopis identičan sa ovim u kartularu, i ostalim instrumentima, sačuvanim u svetomarijskom arhivu, onda bismo imali i patronimik notara Petra. V. Brunelli, *Storia di Zara*, Archivio storico per la Dalmazia, XVIII, 380, spominje jednovremeno dva Petra. Jedan bi bio nadbiskupov kapelan, a drugi đakon i kanonik sv. Stošije.

[73] H. Folnesics, *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien*, Leipzig 1917, 3–60; V. Novak, *Latinska paleografija*, sl. 92, 248; A. Matijević, *Zadarsko porijeklo korala osorske katedrale*. Radovi Instituta JAZiU u Zadru, I, 1954, 277–303.

koso nalijevo, a onda odjednom zaokreće oštro nadesno. Znaci za skraćivanje, naročito u prvom redu instrumenta, slični su fino izvedenim petljama, koje izgledaju kao brojka 8, koja je pri dnu otvorena. Ove fioriture, kao da su se tu namjestile iz dekorativnih potreba, koje je notar osjećao i želio dati svome instrumentu, pa i u kopijalnoj formi, neki naročiti izgleđ. Svakako notar Petar pokazuje strogu dosljednost u svome pisanju, te conspectus ostavlja skladan izraz čitave stranice. I on nad dva uzastopna *íí* stavlja akcente. Ako je notara Petra patronimik Gaidrago, onda je nesumnjivo on Zadranin, jer se ime Drago često javlja u zadarskim spomenicima kroz nekoliko stoljeća.

D) *Manji zapisi raznih ruku i vremena.*

Kao *petnaestog* učesnika pri formiranju današnjega stanja S. M. K.-a treba spomenuti lice, koje je nad popisom zemalja u Petrčanima ispisalo humanističkim kurzivom XV./XVI. stoljeća naslov *Descriptio possessionis* ..., na fol. 2-ro. Ovoga anonima označujemo sa *L.*

Na fol. 27vo, ispod instrumenta notara Ivana, učinjen je palimpsest. Nekoliko redova izradiranoga teksta premazano je još povrh toga i taninom, tako da se na taninom premazanom prostoru ne može ništa nazreti. Svakako su četiri reda bila ispisana ponovno, ili su to bili ostaci prvobitnoga teksta. To lice bilo bi *šesnaesto*, koje je ostavilo traga svoje pismenosti u S. M. K.-u. Označujemo ga sa *M*, jer i ono je anonimno.

Na toj istoj stranici, na dijelu, koji nije taninom premazan, netko se vježbao da izrađi nekoliko gotičkih monograma, kao neka signa notarii. U prvome se mogu uočiti slova *A*, *K* (ili *R*), u drugome, pored prvoga *E* i *M*, u trećemu *A*, *E*, *M* i *S*, a u četvrtom, znatno manjem na dnu stranice *M* i *C*. Kod trećeg monograma, uostalom kao i kod prva dva, na vrhu slova *M* ima valovita crta, koja se možda vezuje sa glavnim, središnjim uspravnim potezom, pa bi to onda zajedno sačinjavalo majuskulno *T*. Prema tome ovi crteži monograma pripadaju *sedamnaestom* učesniku, koga označavamo sa *N*.

Na fol. 36ro, na stranici, gdje je završen instrumenat notara Mateja, nalaze se dva zapisa. Prvi od tri reda, a drugi od dva. Nisu od iste ruke. Oba su nekaligrafski minuskuli s kraja XII. ili početka XIII. stoljeća. Prema tome, to bi bili *osamnaesti* skriptor, nazovimo ga *O*, i *devetnaesti*, *P*-skriptor. Na fol. 35vo pak nalaze se uz visinu stranice dvije rečenice, kao i pri dnu treća, izgleda po svemu rukom *P*-skriptora sa fol. 36ro.

Iz izloženih analiza morfoloških osobina pojedinih dijelova S. M. K.-a kao i utvrđivanja njihovih kronoloških elemenata, vidi se, da je kartular bio u dugome nastajanju. Od polovine XII. stoljeća, kada nastaje njegov glavni, središnji dio, pa sve do zapisa negdje iz početka XVI. stoljeća, misleći ovdje na naslov nad popisom zemalja u Petrčanima. I S. M. K. kao i Supetarski također je u paleografskom sastavu jedno sugestivno svjedočanstvo za razvitak latinske pismenosti u Zadru, pravi mali enchiridion medievalne minuskule.

IV.

NOTAE DIPLOMATICAE ET CHRONOLOGICAE

Paleografska analiza je pokazala, da S. M. K. nije odjednom nastao. Njegov sastav od sedam dijelova stvarao se tokom vremena. Sve, što je u njemu napisano, nastajalo je od polovine XII. stoljeća, a kasnija su stoljeća također svoje dodavala, sve do početka XVI. Da bi se čitalac lakše snalazio u diplomatičkoj analizi, ustvari sa samim sadržajem svih odreda sastavnih dijelova, potrebno je da se prije svega učini spisak svih tih isprava, prema pojedinim sastavnim dijelovima rukopisa, i to kako je on u paleografskoj analizi podijeljen u sedam svojih dijelova. Taj spisak dat će se, dakle po redu, kako se oni danas nalaze u rukopisu, a ne po kronološkom svom redu. Tek poslije učinjenoga spiska cjelokupnoga sadržaja izvršit će se diplomatička analiza, upozorujući uvijek, kojemu sastavnom dijelu rukopisa pripada pojedina isprava. Dakle, spisak će se dati prema redu terniona, odnosno kvaterniona, kako su oni jedan s drugim u rukopisu povezani.

Prvi dio sačinjava svega 11 folija, zajedno sa šest folija umetnutog terniona notara Petra, o čemu je bilo riječi u prethodnoj glavi. Dakle, fol. 1ro do fol. 11vo.

Fol. 1ro. Na prvoj stranici prvoga folija, ma da je ona palimpsest, mogu se ipak nazreti dva veća izvoda, i treći samo od tri reda. Ovo pripada dvjema rukama.

a) Ego Stana ... (c. 1190).[1]

b) Hii sunt termini ... in Petrizani (svega tri reda, istom rukom, kao i tekst sa treće strane, fol 2ro).

c) Ego Stana abbatissa ... Ista ruka, kao pod a). (Mogu se nazreti riječi ... ut faciat seruitium. I tu se nalazi spomenuti isti svjedok Sergius, kao i pod a).

Fol. 1vo. Na toj stranici, koja je ustvari ostala neispisana, ima samo nekoliko ispisanih riječi, posve nečitkih, a djelimice i izbrisanih.

[1] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 249.

Fol. 2ro. Na ovoj se stranici nalazi *Descriptio possessionis in Petrizano.*[2]

Fol. 2vo. Poslije dva reda beneventanskog teksta, sa prethodne strane ostali dio stranice je palimpsest, a onda ga je netko premazao taninom, i tako potpuno sakrio njegovu sadržinu. Ipak, mogu da se nazru izvjesni dijelovi teksta, iz kojih se vidi, da se tu nalazila jednim dijelom isprava opatice Tolje, iz godine 1190, koju je istu napisao đakon Blaž i na fol. 28ro–29vo. Zacijelo je sam učinio dotični palimpsest, jer se uvjerio, da ima odviše malo prostora za čitavu povelju, koju nije ďonio u izvodu, nego cijelu. Objavili su ga jednako Kukuljević, kao i Smičiklas.[3]

Fol. 3ro do fol. 5ro. Na ovih pet stranica umetnutoga terniona nalaze se notarski instrumenti notara Petra iz godine 1236.

a) Instrument od 25. maja 1236.[4]
b) Instrument od 11. maja 1236.[5]
c) Instrument od 12. novembra 1236.[6]

Fol. 9ro–9vo. Instrumenat Većenege o zemljama u Kopralju.[7] Pripada godini 1105.

Fol. 9vo–10ro. Darovnica kralja Petra Kresimira IV. zemlje u Točinji.[8] *Na fol. 10ro* nalazi se i potvrda kralja Zvonimira ranije Kresimirove darovnice o Točinji. Pripada godini 1078.[9]

Fol. 10vo. Opatica Čika kupuje zemlje u Petrčanima.[10]

Fol. 11ro. Instrumenat notara Mateja, iz godine 1174. Kukuljević datira sa 1175.,[11] a Smičiklas sasvim opravdano sa 1174. godinom.[12]

[2] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95. Isti ovaj zapis datirao je Kukuljević u *Codex diplomaticus*, I, 166, sa 1078. godinom. Tada je to označio »iz zapisnika kaluđericah sv. Marije u Zadru,« misleći svakako na kartular. U II. tomu svoga *Codex-a*, 96, datira razvod zemlje u Petrčanima, sa »oko god. 1175.« Do toga je zacijelo Kukuljević došao poslije razgovora, koje je imao sa I. Tkalčićem, koji je 1873. godine radio u Zadru, kolacionirajući stare i tražeći nove dokumente, ili originale ranije poznatih kopija. (V. Novak, *Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru*, Zadar 1875. Separat iz »Zadarske revije«, 1954.–1955.) T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138. Ma da je Smičiklas imao u ruci S. M. K., on je ipak prenio tekst iz Kukuljevića, dodavši još i ovo: »Nečitljivo sada, jer je netko taninom uništio cijelu listinu. Slijedimo tekst Kukuljevićev.« Međutim, kako se vidi iz faksimila sa fol. 2ro, čitav je tekst vrlo jasan, da taninom nije ni dodirnut. Tanin se nalazi na prvoj stranici, i tamo je premazano nekoliko redova teksta, koji je, po svemu izgleda, u svome početku identičan sa tekstom na fol 2ro. Dok sam Smičiklas, na str. XVII. do XIX. svoga Predgovora, govori o »staroj kopijalnoj knjizi sv. Marije«, pa i o spomenutom taninu, na 249. istog toma *Codex*-a kazuje, da nije naišao na original ovog razvoda, kao i drugih isprava, koje se nalaze upravo u tome kartularu, koji je on imao u svojoj ruci.

[3] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II. 155; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 242–243.

[4] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 7–8.

[5] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 6–7.

[6] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 18–19.

[7] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 15.

[8] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 125; Fr.. Rački, *Documenta*, 67–68.

[9] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 165; Fr. Rački, *Documenta*, 96.

[10] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 125; Fr. Rački, *Documenta*, 65.

[11] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, 94–95.

[12] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 136.

Fol. 11vo. Popis manastirskih dragocjenosti. Kukuljević datira sa oko 1090. godinom,[13] dok Rački uopće ne donosi, jer je sasvim pravilno ocijenio, da je rukopis znatno mlađi od 1090., kako je to paleografski naprijed i izloženo.

Drugi dio, sačinjavaju fol. 12ro do 13vo.

Čitav ovaj drugi dio, dva folija, ili očuvane četiri strane, budući da su najmanje dva folija iskinuta, sadržava fundacionu povelju opatice Čike. Ujedno ovo predstavlja središnji dio kartulara, njegov osnovni dio. Nažalost pri dnu fol. 12vo tekst se prekida, jer su iskinuta najmanje dva folija, i nema tekstualno veze sa današnjim fol. 13ro. Dalje se nižu sastavni dijelovi ove fundacione povelje, kao izvodi ranije postojećih karata.[14]

Treći dio sačinjavaju fol. 14ro–18vo. Ova sveščica je ternion, kome je prvi sastavljač otkinuo posljednji folij. Treći dio se vezuje sa četvrtim, koji se tekstovno vezuje sa četvrtim ternionom, t. j. tekst iza dna folija 18vo nastavlja se pravilno na fol. 19ro, kao što se kraj drugoga terniona sa fol. 13vo produžava na početku trećega terniona, na fol. 14ro.

Fol. 14ro. Poslije svršetka Čikine fundacione povelje, na donjem dijelu stranice, nalazi se zapis o prodaji opatice Stane. Kukuljević ga datira sa 1190.[15]

Fol. 14vo. Čitava stranica je palimpsest premazan taninom. Netko (I. Bersić?) je izbrisao raniji tekst, i spremio stranicu za pisanje novoga teksta, ali to nije učinio. Onaj, tko je premazao taninom, želio je nesumnjivo da sazna, što se nalazilo ispod palimpsesta od početka napisano.

Fol. 15ro. Zadarski biskup Andrija i zadarski prior Drago podjeljuju manastiru sv. Marije punu slobodu. Kukuljević datira ovu povelju sa 1072. godinom,[16] a Rački, sasvim ispravno sa 1091. godinom.[17]

Fol. 15vo. Zadarski prior Drago zajedno s plemstvom i ostalim narodom kao svjetovna vlast darivaju manastiru sv. Marije punu slobodu i oproštanje od svih financijskih podavanja. I ovaj dokumenat razno datiraju. Kukuljević sa 1072. godinom,[18] a Rački sa c. 1091. godinom.[19]

Fol. 15vo do fol. 17ro. Pri dnu fol. 15vo počinje potvrda crkvenoga sabora u Zadru, odluka zadarskoga biskupa i priora podijeljenih sloboda manastiru sv. Marije. Svršava na fol. 17vo. Dok Kukuljević datira dokumenat sa 1072. godinom,[20] Rački sasvim pravilno sa 1095. godinom.[21]

[13] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184.

[14] U analizi ove Čikine fundacione povelje vidjet će se, kako su Kukuljević i Rački shvatili njenu kompoziciju, kao i datiranje tih pojedinih njenih dijelova. (I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 145; Fr. Rački, *Documenta*, 124–125.)

[15] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161–162.; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 250, primajući Kukuljevićevo datiranje.

[16] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144–145.

[17] Fr. Rački, *Documenta*, 157.

[18] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 145.

[19] Fr. Rački, *Documenta*, 157.

[20] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143.

[21] Fr. Rački, *Documenta*, 159.

Fol. 17vo do fol. 18ro. Darivanje kralja Kresimira manastiru sv. Marije »regiae libertatis.« Oba izdavača povelje slažu se u datiranju.[22]

Fol. 18ro do fol. 18vo. Pri dnu fol. 18ro nalazi se prva rečenica potvrdnice kralja Zvonimira, kojom se saglašava sa Kresimirovom odlukom o »kraljevskoj slobodi«, podarenoj manastiru sv. Marije. U pogledu datiranja saglasna su oba izdavača.[23]

Fol. 18vo. Pri dnu počinje potvrdnica kralja Kolomana, data manastiru sv. Marije, u vezi sa podarenom joj »kraljevskom slobodom.« Izdavači jednako datiraju i ovaj dokumenat.[24]

Četvrti dio. Njega sačinjavaju fol. 19ro do 24vo. Jedini ternion, koji nije oštećen, te u potpunosti teče tekst pojedinih povelja. Na fol. 19ro produžava se sa fol. 18vo Kolomanova potvrdnica od 1102. godine.

Fol. 19ro do fol. 19vo. Nastavak i svršetak Kolomanove potvrdnice od 1102. godine.[25]

Fol. 19vo–20vo. Darovnica plemića Većenega manastiru sv. Marije, iz 1073, godine.[26]

Fol. 20vo – fol. 21ro. Presuda splitskoga nadbiskupa Lovre u sporu između rođakinja opatice Čike i Neže, kćeri Mađijeve. Kukuljević datira sa 1088.,[27] a Rački sa 1088/9.[28]

Fol. 21vo do fol. 23vo. Presuda zadarskoga priora Draga u korist Većenege. Oba izdavača se slažu u datiranju dokumenta, sa 1091. godinom.[29]

Fol. 23vo do fol. 24vo. Presudu priora Draga potvrđuje splitski nadbiskup Lovro.[30]

Fol. 24vo. Prijepis notara Ivana Većenegine kupovine zemalja u Obrovcu, iz 1107. godine.[31]

Peti dio. To je opet ternion, koji sačinjavaju fol. 25ro do fol. 27vo. Veoma je oštećen sa sigurno tri folija.

Fol. 25ro do fol. 25vo. Darovnica kralja Petra Kresimira sa posjedom u Brdima, dana manastiru sv. Marije. Oba izdavača jednako datiraju dokumenat, koji je inače Račkome sumnjive prirode.[32]

Fol. 25vo. Većenegina kupovina zemalja u Obrovcu. Oba izdavača se slažu u datiranju, t. j. sa 1107. godinom.[33] Time se završava središnji, osnovni dio S. M. K.-a, koji je ispisan oblom beneventanom.

[22] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 126; Fr. Rački, *Documenta*, 66.
[23] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 180; Fr. Rački, *Documenta*, 145.
[24] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 5; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 9–10.
[25] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 5; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 9–10.
[26] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146.; Fr. Rački, *Documenta*, 95.
[27] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181.
[28] Fr. Rački, *Documenta*, 147.
[29] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184–185; Fr. Rački, *Documenta*, 154.
[30] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185–186; Fr. Rački, *Documenta*, 156.
[31] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13–14; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 81.
[32] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144; Fr. Rački, *Documenta*, 98.
[33] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13–14; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18–19.

Fol. 26ro do fol. 26vo. Darovnica Petra sina Semivitova. Kukuljević datira sa 1068.,[34] dok Rački sa »circa a. 1070–2.«[35]

Fol. 26vo do fol. 27vo. Presuda zadarskoga nadbiskupa Lampredija iz godine 1167. u vezi sa osporavanjem darovnice Petra Semivitova. Izdavači se slažu sa datiranjem dokumenta, koji je napisao notar Ivan.[36]

Šesti dio. Sastoji se samo od dva folija, fol. 28ro do fol. 29vo. Ova dva folija prišivena su uz posljednji kvaternion, te zajedno s njime sačinjavaju danas seksternion.

Fol. 28-ro do fol. 29-vo. Zadarski sud dosuđuje manastiru sv. Marije zakonski stečene posjede u Brdima, 22. V. 1199. godine. Presudu je napisao notar Blaž. Kukuljević i Smičiklas su pogrešno odredili dan u mjesecu. Budući da je Blaž datirao po consuetudo Bononiensis, to je die decima astante mensis Maji, 22. maj, a ne 10. maj, kako su to obojica previdjeli.[37]

Sedmi i konačni dio. Ovaj dio sačinjavaju fol. 30ro do fol. 36vo. U ovom posljednjem dijelu nalaze se ponovljene neke povelje, koje su već ranije u istom S. M. K.-u napisane. Koji je razlog tim kopijama, govori se u analizi svih odnosnih dokumenata iz ranijega, središnjega dijela S. M. K.-a.

Fol. 30ro do fol. 30vo. Na te dvije stranice ponavlja se već napisana ista povelja na fol. 25ro. To je ona ista povelja kralja Kresimira, kojom je podario manastiru sv. Marije posjede u Brdima. U analizi dodiruje se i pitanje datuma, koji je ovdje različit. Također se govori i o stavu izdavača, Kukuljevića i Račkoga prema ovoj kopiji.

Fol. 30vo do fol. 31ro. Kopija Kresimirove darovnice o Točinji, iz prethodnog dijela kartulara, na fol. 9vo do 10ro. O poremećenju zaključnog dijela isprave, u vezi sa svjedocima, daje objašnjenja detaljnija analiza.

Fol. 31ro do fol. 33ro. Kopija potvrde crkvenoga sabora u Zadru sa već napisane isprave na fol. 15vo do 17vo. I opet pri kraju ove kopije konfuzija u prenosu imena svjedoka, koja ne pripadaju ovoj povelji. Upravo s ovim neslaganjem kopiste u vezi sa imenima svjedoka, u prethodnoj Kresimirovoj povelji i ovoj zadarskoga sabora, pokazuje se nevještina prepisivačeve rabote.

Fol. 33vo. Ovdje se daje kopija već objavljene darovnice biskupa Andrije i priora Draga, na fol. 15ro. Upravo ovaj dokumenat pokazuje u ovoj kopiji prepisivačevu namjeru, da prikrije falsifikat, koji je sam uradio na fol. 15ro, kada je izradio nekoliko riječi, da bi umetnuo netačan podatak, kao da je biskup Andrija darovao manastiru otok Salbu. O tome u kasnijoj diplomatičkoj analizi detaljno.

Fol. 34ro. Najprije se nalazi na toj stranici u početku datum, koji pripada povelji izdatoj na zadarskom sinodu, a onda dolazi potvrdnica

[34] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, 130.

[35] Fr. Rački, *Documenta*, 94.

[36] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 73–74; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 114–115.

[37] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318.

kralja Zvonimira Kresimirova darivanja zemlje u Točinji. A to se već nalazi u prvoj redakciji na fol. 10ro.

Fol. 34vo. Povelja opatice Rožane o preuzimanju maloga Prvoša na odgoj u manastiru za svećenički poziv.[38]

Fol. 35ro do fol. 36ro. Darovnica plemića zadarskoga Prodana i žene Slave, godine 1183.[39]

Fol. 36ro. Pri dnu folija dva zapisa nepoznate opatice Sv. Marije, s kraja XII. ili početka XIII. stoljeća.

Fol. 36vo. Muzički, dvoglasni tropirani *Sanctus*. Muzički zapis, o kome će se nešto više reći u *Nota musica*.

Ovo je, prema folijaciji rukopisa sadržaj svega, što se nalazi u kartularu. Analiza, koja će se dati za svaki dokumenat napose, ne će ići redom folijacije, već će se vršiti kronološkim redom.

* * *

Sastavni dijelovi S. M. K.-a, bez obzira da li su to čitave notarske karte ili instrumenti, ili njihovi veći ili manji izvodi, da li su to samo više manje zapisi ekonomske prirode o nekoj kupoprodaji ili utvrđivanju nekoga zavještanja manastiru, ili unošenja potvrde o koludričkom mirazu, koji su roditelji ili rođaci zamonašene vlasteoske kćeri doprinijeli kao svoj udio za izdržavanje njihove rodice u vlasteoskom manastiru, kakav je bila Sv. Marija, pokazuju, da svi ti njegovi dijelovi nisu u nj unošeni nekim redom i po nekom utvrđenom sistemu. Nije tu bilo ni pri samome sastavu, u njegovu početku nekog naročitog inače potrebnog kartularskog sistema. Niti s obzirom na materiju, a niti na kronologiju stvari. Tek tu i tamo niže redom potvrdnice vladarskih privilegija. Tako je kartular nastajao od samoga početka, kada su u manastiru već postojale brojne povelje, i kada je došla do izraza bojazan, da bi se te sve od reda isprave mogle postepeno i da gube, ako se ne skupe u jednu knjigu, u kartular, kakvi su tada već u Dalmaciji na raznim stranama postojali, dobijajući u izvjesnim uslovima i važnost pravnoga svjedočanstva.

Zbog takvog svoga sastava ne može se stvarno S. M. K. uspoređivati sa nesumnjivo starijim kartularom, sa poznatim Supetarskim kartularom, kao ni znatno mlađim *Polikorionom* Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu. Kako je već rečeno, u S. M. K.-u ne može se uistinu zapaziti neki trag kronološkom ili pravom materijalnom sistemu sređivanja skupljene i prepisivane materije. Tek ponegdje se može nazreti, da je neke darovnice, koje su dobile kasnije potvrde, dao jednu iza druge. Pored toga, svi ovi dijelovi ni po svom formalno-prostornom opsegu, svaki napose, a tako ni u svom diplomatičkom izgledu, kao čitave kopije ili samo manji ili veći izvodi, ne pokazuju nikakvu srazmjernost. Ovo svakako

[38] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 87; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 126.

[39] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 127–128; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 187–188.

još više naglašava činjenicu, koja se sastoji u neujednačenosti i nesistematičnosti prvoga sastavljača, a i onih kasnijih, koji su na kartularu učestvovali. Svi ovi dijelovi se, osim cjelovitih instrumenata, međusobno razlikuju. Ove razlike već su uočene pri paleografskoj analizi. To će još više pokazati njihova diplomatička analiza. Međutim, ne treba podcjenjivati ni one najmanje zapise ekonomskoga karaktera. Iako nemaju neku naročitu pravno-diplomatičku vrijednost, njihovu privlačnost čine onomastički i toponomastički elementi, sa određenom historijskom važnošću, jer se u onovremenim spomenicima i ovakve vrste dosta oskudijeva. Iz njih, naime, ponekada saznajemo neku stvar, o kojoj nigdje drugdje ne ćemo ništa čuti niti ma šta saznati.

Ostavljamo po strani analizu ovih sitnijih ekonomskih zapisa, koji su, dok su se izvršile ove ne baš velike kupoprodaje, morali imati i svoje originalne karte. Ali nijedna od njih nije sačuvana, kao što to nije slučaj niti s onim većim poveljama, vladarskim kao i privatnim zavještanjima. Samo u jednom jedinom slučaju sačuvao se instrumenat notara Mateja iz 1174. godine, na fol. 11ro u S. M. K.-u i u biblioteci Paravia, ali se nažalost ne nalazi u Zadru, jer su ga bježeći fašisti ponijeli sa sobom, kao i mnoge druge dragocjene rukopise. Iako se mora reći, da je svetomarijski arkiv jedan od najbogatijih, pored krševanskoga u Zadru, pa opet za ovaj najstariji period izvan kartulara ne postoje gotovo nikakvi arkivski materijali. A nije bez značenja, da notar Ivan, koji djeluje u Zadru, prepisujući jednu Većeneginu ispravu iz 1107. godine, dakle kad je bila stara samo nešto preko 60 godina, za nju kaže, da je bila »pene consumta.«[40] To očigledno kazuje, da se ipak samome čuvanju povelje tada još nije poklanjala dovoljna pažnja. A to su bila za manastir ipak veoma važna pravna svjedočanstva, koja su pored svjedoka gotovo uvijek imala određen pravni efekat pri nastalim sporovima. A tih je prvih pedeset godina manastirskoga života bilo i bilo je dosta neprijatnih situacija, u kojima je manastir bio primoran da brani svoja stečena prava.

Odatle je i sasvim neosporna važnost sačuvanih isprava u cijelosti ili u izvodima u kartularskim kopijama, kada originali ne postoje. Ali zato je i diplomatička analiza znatno otežana, jer nam za te vrste povelja nedostaju spoljni znaci, koji i te kako mnogo mogu da pomognu pri određivanju autentičnosti ili neautentičnosti pojedinih dokumenata. Jer, kartular sadržava, kako će se vidjeti, pored autentičnih i takve dokumente, koji su bilo u cijelosti, bilo djelimično falsifikati. Ipak, i ovako sačuvani materijali pružaju, iako ne baš uvijek u dovoljnoj mjeri, mogućnosti, da se zagleda u formulare, koji su bili mjerodavni za sastavljače i pisare povelja, notare kao i nenotare. Analiza će zato obratiti pažnju na formularski sastav pojedinih dokumenata, na njihovu kronološku vrijednost i na autentičnost samoga dokumenta.

Toliki broj sačuvanih dokumenta u S. M. K.-u, iz nekoliko stoljeća, od 1066. godine do najmlađih iz 1236. godine, kroz dvije stotine godina, može da unekoliko pokaže sliku razvitka notarijatskoga zvanja i njegove

[40] S. M. K. fol. 24vo.

uloge u Zadru. Jer, Zadar kao baštinik vrlo složenih tekovina rimsko-bizantskih na pravnome području, kao i u svemu ostalom kulturnom procesu razvitka, nije bio oslobođen ni od utjecaja franačko-lombardijskih, a onda izrazito italskih, napose ovih posljednjih, jer su i najstarije pravne škole Italije nadaleko na sve strane zračile tokom čitavoga Srednjega vijeka.[41]

Ovdje se ne mislimo zadržati na definiciji diplomatičkoga naziva za rukopis, koji se analizira i sa diplomatičke točke posmatranja, i koji označavamo kao kartular. I za S. M. K. na snazi su razlozi i objašnjenja, koja su data u *Notae diplomaticae* Supetarskog kartulara, u svoj opširnosti.[42]

Nema sumnje, da u prvo vrijeme postojanja Sv. Marije nije nikako postojala potreba za kartularom. Čuvanje onih desetak, a možda i nešto više kupoprodajnih ugovora opatice Čike, kao i one sve kupovine za njegova starješinstva, nije zadavalo tolike brige za njihovo sigurno čuvanje. Ali, već u vrijeme opatice Većenege ti su se materijali umnožavali, a nastajala su sve nesigurnija vremena, kada su se koludrice i sklanjale izvan Zadra, pa je to uslovljavalo potrebu veće pažnje i brige za očuvanje svih tih pravnih dokazala u situacijama, koje su uvijek iznenađa mogle da pozovu opaticu ili njene zamjenike, advokate ili prokuratore, pred sud, na kome je trebalo dokazivati pravo, koje je bilo od neke protivne strane osporavano. Tada su još svu pravnu funkciju, potrebnu za dokazivanje eventualno osporavanih posjedovanja, vršile noticije i karte, a onda kasnije i posve razvijeni notarski instrumenti. Jer proces razvitka stare karte u noticiju, a iz nje u notarski instrumenat bio je postepen. Pod čijim je sve to utjecajem bilo, da li samo pod lombardijskim ili i drugima, teško je to utvrditi, jer nam za to naprosto nedostaju formularijski materijali, a prema samom dokumentarnom materijalu teško je izvoditi kategoričke zaključke.[43] Najstariji manastirski

[41] M. Šufflay, *Die dalmatinische Privaturkunde*, 54.

[42] V. Novak, *Supetarski kartular*, 145–147.

[43] I. Beuc, *Statut zadarske komune iz 1305. godine.* U Vjesniku Državnog arhiva u Rijeci, II, 1954, 543–545. I. Beuc daje ovdje liniju razvitka notarske isprave, od karte do instrumenta u dosta sažetom i vjernom obliku. Beuc smatra, da se u aktivnosti zadarskih notara mogu naći potvrđeni tragovi učenja glosatora u zadarskom pravnom životu, što je i sasvim prirodno, da su i zadarski svećenici, dok su oni bili najmnogobrojniji notari, mogli studirati u Bolonji. Nažalost ni za koga od Zadrana to nije moguće reći, kao što se zna za Tomu, arhiđakona splitskoga, da je studirao u prvoj polovini XIII. stoljeća u Bolonji. Ne bi se smjelo sa sigurnošću tvrditi, da su carski notari, kao i necarski, t. j. oni raniji bili isključivo stranci. Ima i domaćih sinova, koji nisu lako napuštali iz ruku posao, koji su vjekovima vršili. Prvi notar, koji se tako zove, jest Ivan, 1164. godine, koga srećemo i u S. M. K.-u, dakle za dvije godine ranije, nego što to Beuc misli. Treba dobro imati pred očima, da su u Zadru postojale i više teološke škole, pored trivijuma i kvadrivijuma, koje su posjećivali svakako najviše klerici, spremajući se za svećenički poziv. Godine 1222. papa Honorije III. traži od zadarskog kaptola, da posveti veću pažnju osnivanju teoloških škola, »... ut scholas sacrae theologiae instituendas et clericis aperiendas curent ...« (T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 222). Odatle u tim teološkim školama, u kojima je crkveno pravo bilo toliko povezano s ostalim svjetovnim zakonodavstvom rimsko-bizantskim, sigurno su poneki od domaćih studenata ove

spor, koji je vodila Čika sa rođakom Nežom, bio je uvelike od strane Čike dokazan svjedocima, a ne spominje se nikakav dokumenat. »Et hoc abbatissa confirmabat testibus ... a quibus in medium deductis dicta abbatisse sunt confirmata.«[44] Dakako, autoritet, kakav je mogla da uživa opatica, koja je bila u srodstvu sa kraljevskom, ma i izumrlom kućom, njoj je svakako pred sudom olakšavao dokazivanje, pa dosljedno i sudsku presudu. Slično je bilo i sa Većenegom u njenim sporovima. Svakako se ubrzo, poslije smrti Većenege, kao i njena velikog zaštitinika kralja Kolomana, moralo pomišljati na skupljanje svih postojećih karata i noticija, koje su se nalazile u manastiru, u njegovu arkivu, koji je sigurno već od same izgradnje velebnog zvonika, u podzemnom prostoru našao svoje najsigurnije mjesto. Ali, vlažna prostorija, bez svijetla i zraka, nije nikako prijala dokumentima, pa nije onda čudo, da je Većenegina povelja poslije šezdesetak godina bila »pene consumta.« Zbog toga se osjetila potreba, da se najvažniji dokumenti, karte i noticije, kao i stariji javnopravni kraljevski dokumenti skupe i prepišu u jednu knjigu, u kartular. Sasvim je odvojeno pitanje, ukoliko je u početku S. M. K. zamišljan kao jednostavna popisna knjiga posjedovanja, kao neke vrste inventar svega posjedovanja sa odgovarajućim potvrdama. Da li je S. M. K. ma kada poslužio kao dokazno sredstvo u ma kome sudskom postupku, ne može se ništa saznati iz sačuvanih dokumenata. Ovakav,

škole mnogo polagali na učenje pravnih znanja. Vjerujemo, da je podsticanje i za formiranje pojedinih notara-svećenika dolazilo i od takvih škola. Ovi svećenici-notari izvršili su jednu vrlo važnu ulogu u pravnom životu Zadra, u uslovima, koji su jedini bili tada mogući. U Zadru, kao i u ostalim dalmatinskim komunama. Svakako, ne isključuju se obrazovanja i u Italiji, i to upravo u Bolonji, pa dosljedno i prenošenja stečenih znanja u Zadar, ali od domaćih ljudi, koji su pored stranaca, koji dolaze u sve komune, ne toliko kao vještiji i učeniji u svome poslu, nego što se smatralo, da će stranac biti manje naklonjen pojedinim licima u gradu, kao i čitavim strankama, po čemu bi tako bio manje izložen zloupotrebi svoga zvanja, koje je i inače u ostaloj Evropi imalo i takvih članova, koji su ga kompromitovali. Odatle i stroge kazne naših dalmatinskih statuta za sve one, koji bi se drznuli da falsifikatima pozlijede prava pojedinaca ili čitave zajednice, komune. Beuc, dakle, smatra, da se prvi utjecaj glosatora, t. j. onih lica, koja su učestvovala u glosiranju pravnih djela, odrazio i kod naših notara. Sam osnivalac bolonjske škole, Irnerius, bio je sastavljač udžbenika, toliko potrebnoga notarima, a to je »Formularium tabellionum«. Ako je to tačno, onda bi nas I. Beuc znatno približio korijenima zadarskih formulara, kojima su se tamošnji notari koristili. »Međutim, nastavlja Beuc, ako promatramo razvoj listine sa njezine formalne strane, vidimo da je tu utjecaj glosatora po zadarskim notarima bio još jači i djelotvorniji. Ako se u XII. stoljeću listine u Zadru obično nazivaju memoriale, carta, cartula recordationis, onda to znači, da je stara carta pod utjecajem lombardske karte u Zadru u XII. stoljeću zamijenjena noticijom. U toj zamjeni se odrazuje utjecaj starog običajnog prava, po kojem je sva važnost na pr. kod kupoprodaje zemljišta ne toliko u sklopljenom pravnom poslu, nego u uvođenju u posjed po pristavu. Sa investiturom se svršava pravni posao. Prema tome, u tom slučaju dolazi u obzir samo notitia, koja iznosi događaje nezavisno od notitiae dovršenom pravnom poslu. Iz toga slijedi, da noticija po sebi nije bila dokaz, nego je težište na svjedocima, koji se u noticiji spominju ... Prelaz noticije u instrumenat nije bio nagao ... U novom zadarskom statutu (od 1305.) postoje već detaljne odredbe o instrumentu kao samostalnom dokaznom sredstvu, pače tu je određeno, da se sadržaj instrumenta ne može pobijati svjedocima.«

[44] Fr. Rački, *Documenta*, 147.

kakav je danas pred nama, jedva bi ma pred kojim sudom ulio povjerenje i izazvao vjeru u tačnost onoga, što se u njemu nalazi. Nije bez značenja upozoriti, da postoji znatan broj isprava iz XIII. stoljeća, koje se nalaze u manastirskom arkivu, a nisu nikada unesene niti u ovaj i ovako sastavljan kartular, niti u neki drugi. Barem za to nema nikakvih oslonaca u sačuvanim materijalima. Vjerojatno je, da nije uopće postojala takva jedna knjiga, jer je i onako kartularima kao dokaznim sredstvima opala važnost pred sudom. Sigurno je, da je kartular već od kraja XIII. stoljeća ostao bez svoje pravne funkcije. Kartular, koji nije imao neku potvrdu notara ili ustanove javne vjere, nije priznavan već 1286. godine u Splitu.[45] A to je zacijelo svuda u Dalmaciji bilo na snazi i sudovi su se teško odlučivali, da im u protivnom slučaju poklone ma kakvu pažnju, ako se tužena strana ili ona, koja je optuživala, pozivala na kartular. Po svoj prilici, S. M. K. služio je za takozvanu unutrašnju potrebu, kada su dolazile u pitanje pojedine zemlje, daleko kasnije od vremena, kad ih je manastir stekao. I ovom prilikom, kao da se baš time pojačava misao, već u prethodnom poglavlju naglašena, da je možda postojao u manastiru posve i daleko spretnije izrađen kartular, nego što je ovaj, koji se do danas sačuvao. A ovaj, sačuvani, bio bi tek materijal konceptualnog karaktera, iz kojeg materijala je tek trebalo prenijeti u onaj potpuno dobro zamišljeni pravni spomenik, sa svim svojim spoljno -formalnim oznakama, koje su mogle i s te strane da izazovu veće povjerenje. Nije lahko, bez ikakva bitnijeg i potvrdnog uporišta krenuti u razrađivanja ove hipoteze, koja se od sebe nameće. Zato je i ostavljamo *zasada* po strani.

Pri analizi svih pojedinih dijelova kartulara držat ćemo se kronološkog nastajanja svakoga dokumenta, čime će se olakšati jasniji uvid u cjelokupan razmatrani materijal. Pored svakog analiziranoga dokumenta istaknut će se, na kome se mjestu nalazi u kartularu, što će jednovremeno biti i upozorenje, gdje se on može naći među faksimilima, koji se daju pri kraju ovih rasprava i teksta čitavog kartulara.

Prema ovome principu na čelu rukopisa treba da bude osnovni dokumenat, iz koga se vidi osnivanje ili obnavljanje manastira, ako je nekada prije opatice Čike, još u desetom stoljeću postojao, a onda je ugasnuo, kao što je bio slučaj i sa obnovom manastira sv. Krševana.

1. *1066. Čikina fundaciona listina.* Fol. 12ro do fol. 14ro.[46]

Čikina fundaciona povelja, kako je već naglašeno u paleografskoj analizi, nije sačuvana u cijelosti. Znatan dio sadržaja u dispoziciji nedostaje zbog iskinutih folija. Razlozi tome postupku nisu poznati. Formularnu strukturu sačinjavaju:

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.

[45] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, VI, 563: »Contra que dictus Peruoslauus allegando dicit: *dictum montanum nullius esse ualoris neque fore montanum, quoniam manu publica notarii non factum est, nec eciam secundum modum montanorum de aliis monasteriis ...*«

[46] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 125; Fr. Rački, *Documenta*, 66.

Ad 1. Isprava je datirana samo sa godinom, sa 1066. Ne kazuje se ni mjesec ni dan, kada je isprava izdana. Ali vidi se, da je stilus incarnationis, s kojim se tada računalo u Zadru, t. j. počinjanje godine sa 25. martom. Dakako, tu dolazi u pitanje, da li je to bio stilus firentinus ili pisanus? Prema općem mišljenju to je bio firentinski način počimanja godine, a ne pizanski. Utjecaj Venecije, politički prvenstveno, bio je na snazi već nekoliko decenija, ali nije još osvojio kancelarije u Dalmaciji. Svakako, ova fundaciona povelja, sa svim svojim sastavnim, očuvanim dijelovima dispozicije, morala je da nastane prije dobijanja dozvole za podizanje zadužbine i za njeno ostvarenje. Ako bi ona nastala između prvoga januara te godine i 24. marta, t. j. označene godine 1066., onda bi to prema našemu računu morala da bude 1067. godina. Ali, prema svemu ostalome izgleda, da povelja nije izdana u to godišnje doba, nego u drugoj polovini godine. Prema tome ostala bi na snazi brojka, koju daje fundaciona povelja za godinu njena nastajanja. Budući da se ne spominje indikacija, to nismo u mogućnosti da imamo neku jaču potvrdu, osim uvjerenja, da je u Dalmaciji tada bio u upotrebi firentinski način počinjanja nove godine.

Godinu izdanja pisac fundacione isprave dopunio je po tadašnjem običaju i sa savremenom konstatacijom svjetovne i crkvene vlasti, Tako se kaže, da je to bilo za vladanja kralja Hrvatske Kresimira, zadarskoga biskupa Stjepana i priora Draga. Sva ta lica se i u drugim dokumentima nalaze na vlasti 1066. godine, pa prema tome s te strane nema nikakvog prigovora za tu istu godinu, te ona ostaje na snazi.

Ad 2. Intitulacija je puna genealoških elemenata, koji se nižu, kao da je anonimni sastavljač isprave započeo da piše kroniku o porodici ktitora, koji osniva ili obnavlja manastir usred Zadra. »Ego Cicca, filia Doimi et Vekenege, neptis Madii prioris, uxor Andreę, filii Papę« – u svoj svojoj svečanosti kao da ponosno ističe znamenito porijeklo obnoviteljice manastira, kada se nižu njeni pređi u tako široko postavljenoj intitulaciji. Svakako, sasvim izuzetna intitulacija, kakva se inače rijetko sreće u ispravama. Ne samo u dalmatinskoj ispravi, nego i u onima italskoga porijekla.

Ad 3. U naraciji kazuje Čika, što ju je navelo, da se odluči da bude ktitorka benediktinskoga manastira. S jedne strane, da ne izgubi svoje baštinstvo, a s druge, zasluge za bolji život u zagrobnom svijetu, kako to ona u svom misticizmu vjeruje i nada se. To ju je ponukalo, da poslije ubistva svoga muža, ostavši udovica sa dvije kćeri, Domnanom i Većenegom, pođe u manastir, za izgradnju kojega i uređenje, da bi u njoj normalno započeo monaški život, imala je dovoljno sredstava, kako bi mogao od nadležnih crkvenih i svjetovnih vlasti dobiti neophodno odobrenje. Tu se kaže kako se posavjetovala o svemu tome najprije sa svojim rođenim bratom, t. j. kraljem Kresimirom, kao i ostalim rođacima, zatim biskupom Stjepanom i priorom Dragom, i zacijelo znamenitijim zadarskim plemićem, Črnim. Tek poslije sve te saglasnosti ona je onda odlučno pristupila izvođenju svoje odluke. Da je i krševanski opat imao pri svemu znatan udio, ne može se sumnjati.

Ad 4. U dispozitivnom dijelu nalazi se najprije osnovni dio sadržine osnivačke isprave, a onda i svi oni dijelovi raznovrsnih kupovina, koji su nabavljeni ranije, bilo radi vlastitih porodičnih interesa, bilo onda, kada je ktitorka definitivno odlučila da izgradi manastirska zdanja i preuredi crkvu, koju joj je prije toga, ali u tu svrhu, poklonio »Petrus sanctissimus abbas sancti Chrisogoni.« Prema tome, svi ti dijelovi, koji govore o svima njenim nabavkama, kronološki prethode dozvoli, koja je po crkvenim propisima bila neophodna i koja je jedina uslovljavala takvu zadužbinu. Jer, crkvene su vlasti bile odgovorne, da će i podignuta zadužbina odgovarati svim crkvenim potrebama, u kojih se namjenu i podizala.

Kao da ni sam Rački, koji je i te kako dobro poznavao sve te propise, nije to zapazio niti je to uzeo u obzir, nego se poveo za Kukuljevićem, koji je sve te sastavne dijelove fundacione povelje i njene dispozicije rastavio i zasebno ih datirao. I to pogrešno, kao da su njihove karte ili noticije nastale poslije podizanja manastirskih zgrada i svega ostaloga, o čemu djelimice govore ti sastavni dijelovi.[47] Sve što je Čika manastiru, koji je namjeravala osnovati, odlučila pokloniti, pripadalo je ili dijelovima njenoga očinstva, ili onome, što je ona stekla u braku i što je ona baštinila, budući da se odlučila zamonašiti, a ne poći u brak s nekim drugim, kada bi izgubila pravo na muževljevu ostavštinu. Dakle, sve je to moralo da prethodi 1066. godini, a možda je ponešto nabavljeno i te iste godine, ali sve, što je bilo spomenuto u dispozitivnom dijelu, kao i ono što je nažalost propalo u iskinutim folijima, svakako je anticipacija 1066. godini, odnosno davanju dozvole te iste godine. O tome ne bi smjelo da bude sumnje. Sve kupovine i nabavke, koje su u izvodu spomenute u ovom dispozitivnom dijelu Čikine povelje, imale su svakako svoje karte ili noticije, koje kao i sve drugo, mnogo toga, što se spominje uopće u kartularu, nema više svojih originala. Tako ne postoje ni sve te karte, koje su morale da budu sačinjene pri određenim kupoprodajama. Kukuljevićevo rastavljanje tih sastavnih dijelova samo potvrđuje ranije postojanje takvih originalnih karata, kojih su osnovni dijelovi njihovih sadržaja ušli u ove kartularske izvode, transumptskog karaktera. I sve ono, što je Čika nabavila za potrebe manastira, što nije mogla da ima u svojoj baštini, kao što su sva utensilija za crkveno bogoslužje i za ukras manastirske crkve, svakako je prethodilo neposredno posvećivanju crkve, pa i manastira, dakle, neposredno u samoj 1066. godini. Sve ličnosti, koje se spominju u ovim dispozitivnim izvodima, mogle su da budu u toku ovog zbivanja na sceni u Zadru i 1066. godine, kao što su mogle da dođu u odnose sa Čikom i ranijih godina. Time se ne može nikako komplikovati prisustvovanje tih ličnosti bilo kao darodavalaca, bilo kao prodavalaca izvjesnih objekata, koji se spominju u rečenim izvodima.

Ako možda drugi izvodi mogu da izazovu sumnju, kada su njihovi originali bili izdati, ali izvod neke karte o kupovini crkvenih utensilija, koje je Čika položila u manastirsku riznicu, koja je od samoga početka

[47] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 145–146; Fr. Rački, *Documenta*, 124–125.

manastira, tako sjajno opremljenoga, morala postojati, morale su i te stvari da budu nabavljene prije nego što se u manastirskoj crkvi počelo vršiti bogosluženje. To je izvan svake sumnje moralo prethoditi fundacionoj povelji, jer je to bio uslov za samo osnivanje, i to uslov prvoga reda. U ostalim, pak, izvodima govori se također samo o takvim stvarima, koje su također mogle da budu prethodne otvaranju manastira, njegovoj potpunoj spremi da primi svoje koludrice. Svakako, to vrijedi za onaj dio, koji govori o kupovini od Sergija, koju je trebalo adaptirati i u osnovama opraviti, a bila je ta kuća sastavni dio manastira, koji se izgrađivao. Zatim, još preď samo otvaranje manastira, znalo se sigurno za Čikinu odluku i za sve pripreme, koje su učinjene bile za njegovo otvaranje. Zadarske vlasteoske porodice zainteresovale su se odmah, htjele su, da im se odmah poneka kćerka udomi-zakaluđeri u manastiru, koji je osnivala tako ugledna plemkinja. Sasvim je onda moguće, da su pri svemu tome, još prije nego što su se Čika i njena kćerka Domnana uselile u novi manastir, i druge vlasteoske porodice uznastojale da povjere Čiki svoje kćeri, koje su se onda, odmah u početku našle zajedno s njima kao prve koluďrice. Takva je mogla da bude, kao što je doista i bila »domna Dabra cum sua nepote D.«, najvjerojatnije također Dabra, jer su se rado davala imena unuka po imenu ďjeda ili majke. Ili, »uir nobilis Untio«, koji je osjetio, da mu se približava čas smrti, bio je također jedan od onih, koji je vrlo naklono gledao na podizanje novog manastira i vjerovao u njegovu budućnost, i darovao manastiru, koji se tek osnivao, za spas svoje duše svoj alodij, dodavši tome daru još 12 soliďa, što je bio lijepi prilog manastiru u nastajanju, pred njegovo otvaranje. Isto tako darivanje gospođe Bone, »domna Bona«, kćerke sudije Madija Sege. Ona je dala manastiru izvjesne dijelove svojih zgrada, radi svoje kćerke Marine, koja je ušla u manastir među prvima.

Sve ovo, kako se nalazi u ovim izvodima u dispozitivnom dijelu Čikine fundacione povelje, treba da se datira sa vremenom, koje je prethodilo otvaranju samoga manastira. Prema tome, ne mogu se prihvatiti datiranja ni Račkoga, kao ni Kukuljevića. Dok Kukuljević ove dijelove ďatira sa »oko g. 1072«,[48] Rački sa »c. a. 1076–1080«.[49]

Već je rečeno, da se fundaciona povelja u svom dispozitivnom dijelu prekida na vrlo značajnom mjestu. Prije svega, ovi iskinuti foliji dali bi nesumnjivi odgovor, da li je Čika obnoviteljica jednoga davno ranije postojećega manastira, kako to hoće legenda i jedan natpis, ili je ona prva osnovateljica prvog ženskog benediktinskog manastira. Zatim, tu je bilo i spomena, u izvodima, zacijelo i o drugim prilozima, koje je Čika učinila sa svojim imanjem manastiru, o čemu govore kasniji neki sporovi o posjedima, kojih nema spomenutih u dokumentima iz Čikina vremena, u onima izvan kartulara, pa su oni onda dosljedno morali da budu spomenuti u dispozicijskim izvodima. Tu bi se naročito saznalo,

[48] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 145.

[49] Fr. Rački, *Documenta*, 124–125. F. Šišić, *Priručnik*, 242, b. 1, također je mislio da ovdje na fol. 12vo prestaje fundaciona Čikina povelja i da su ostali dijelovi nezavisni od fundacione povelje.

što je sve Čika posjedovala izvan zadarskog distrikta, jer je posve prirodno, da je ona kao sestra kralja Petra Kresimira IV. imala posjeda i izvan zadarskog distrikta ili konfina. Po svemu izgleda, da su na određenom mjestu iskinuta najmanje dva folija, a možda i četiri. Koliko je dakle toga moralo da bude spomenuto, što je, po svemu izgledu, zauvijek i propalo, nikada se više ne će moći rekonstruirati cjelokupno stanje.

Sačuvanih izvoda u dispozitivnom dijelu ima svega pet. Posljednji od tih pet izvoda karti ujedno je i kraj fundacione Čikine povelje. Jer, iza toga ona, ili bolje sastavljač ovoga znamenitoga dokumenta, kaže u njeno ime: »Hęc in domibus et curia, ut pręscripsi, adinuenta sunt monasterio sanctę Marię.« Upravo ovo govori, da je to bio zaključni dio fundacione povelje.

Nažalost, ovdje je sastavljač kartulara sasvim sigurno izostavio čitav koroborativni dio, koji je u originalu morao da postoji. Tu je zacijelo izostala i formula Subscriptiones. ali i Testes, a možda je bila povelja učvršćena i pečatom, koji je tada već postojao kao potvrdni elemenat autentičnosti jednoga dokumenta, ovako važnoga za ktitora, kao i njegovu zadužbinu.

Svakako, i ovako prenesena fundaciona povelja u kartular, može ipak lijepo pružiti poglede u privatno-pravne odnose i poslove, koji govore, da je postojao jedan strog pravni red u Zadru, kao i u ostalim gradovima Dalmacije toga vremena. Svakako, Zadar je kao najstariji grad Dalmacije, koji po svemu ipak nije stradao pri rušenju rimske imperije i osnivanju novih država na njenim teritorijama, očuvao iz tradicije mnogo toga, što je održavano kao običajno pravo, doduše modificirano raznim ekonomskim preobražajima, ali ipak čvrsto i trajno, kroz vjekove, sve do pisanih kodifikatorskih spomenika, do statuta, već 1205. godine, kada se uzimaju u obzir ne samo leges nego i consuetudines.[49a] Tu Zadar odskače daleko ispred Splita i Dubrovnika, čiji počeci datiraju ustvari tek poslije ustaljenja Slovena na Jadranu.

Dosljedno analizi sastavnih dijelova ove fundacione povelje, kao i njenoj unutrašnjoj sadržajnoj vrijednosti, ona po svemu ostavlja potpuno pouzdan utisak, da u sastavu nije ništa mijenjano, što je bilo u originalu. Ona je dakle autentična, iako treba požaliti što je sastavljač kartulara odviše stegnuo izvode karata svega onoga, što je moralo da uđe u povelju, s kojom se Čika imala da predstavi pred crkvenim i svjetovnim vlastima Zadra.

2. *25. XII. 1066. godine. Kresimirova darovnica »kraljevske slobode.«* Fol. 17vo do 18ro.[50] Donatio regalis izđana je u korist manastira sv. Marije u Šibeniku, na božićni praznik, pred velikim brojem crkvenih i svjetovnih velikodostojnika. I ova povelja, koju je nesumnjivo sastavljač kartulara imao pred sobom u originalu, data je u kartularu, kao i prethodna fundaciona Čikina povelja, u dosta skraćenom obliku. Sigurno

[49a] Upravo kronike Sv. Marije sačuvale su sigurne podatke, da se prva redakcija Zadarskog statuta nastala već 1205. O tome u zasebnom prilogu.

[50] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 126; Fr. Rački, *Documenta*, 66.

je, da je formular originalne kraljevske donacije morao drukčije izgledati, nego što se to vidi iz kartularskoga izvoda. To, kao i ostali izvodi, kazuje, da je sastavljaču bio pred očima više inventarski dio posla, nego stvarno jedne pravne knjige, koja će imati u potrebi i funkciju javnoga svjedočanstva.

Formular ove Kresimirove darovnice znatno se razlikuje od one, koju je kralj podijelio belgradskom manastiru sv. Ivana.[51] Dok je prvi veći i svečaniji, drugi je po svome kartularskom sastavu daleko skromniji. Dakako da je to zasluga mnogo spremnijega sastavljača *Polikoriona* manastira sv. Ivana, odnosno sv. Kuzme i Damjana, koji kao pravi pravnički kodeks daleko nadmašuje S. M. K.

Formular ove kraljevske darovnice pokazuje ove formule:

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Sanctio.
6. Corroboratio et collaudatio (– Testes).
7. Dopuna datuma sa Actum.

Jedva bi se moglo pretpostaviti, da original darovnice nije počeo s invokacijom verbalnom ili simboličnom, što je izostavljeno ne samo u ovoj Kresimirovoj povelji, nego također izostavljeno i u prethodnoj Čikinoj fundacionoj povelji.

Ad 1. Prema tome povelja odmah počinje sa datumom. Ova formula izaziva posebnu pažnju. Ona se, naime, nalazi na dva mjesta u darovnici. Ovdje na početku i na kraju uz Actum, kojim se dopunjuje ovaj početni dio datuma. Na početku se nalazi godina, kada je izdata povelja, a pri kraju mjesec i dan, t. j. veliki praznik, kada je taj znameniti privilegij izdat i predat lično prisutnoj opatici Čiki. Dakako, postavlja se pitanje, da li je tako bilo i u originalnom primjerku darovnice, ili je to tako ovdje za kartular udesio njegov sastavljač? Ili drugim riječima, da li je kartularijska kopija prerada ili je ona vjerna kopija originala? U ovo drugo nikako ne mogu da vjerujem, budući da je i kod ove povelje, sastavljač pošao svojim putem skraćivanja svega prikupljenoga materijala, kako će se to vidjeti iz daljih izvoda, koji se nalaze u središnjem dijelu kartulara. Od toga su odstupili jedino kasniji notari, Matej, Ivan i Blaž, koji su svoje noticije, odnosno instrumente čitave prenijeli u kartular. Kada je sastavljač, skrativši znatan dio povelje, došao do kraja, gdje se govorilo o mjestu izdavanja dotične darovnice, nekako mu je, kao crkvenom licu, bilo nezgodno a da ne spomene, da se sve to desilo na najveći kršćanski blagdan, na sam Božić, pa je onda to dodao tu. Ostale sačuvane povelje, koje su izašle iz kraljevske kancelarije u vrijeme Kresimirovo, ne poznaju sličnog primjera.[52] Na prvi pogled mogla bi da čini izuzetak jedna tobožna Kresimirova isprava. Ali taj izu-

[51] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 118–120; Fr. Rački, *Documenta*, 51–56.
[52] Fr. Rački, *Documenta*, 51, 62, 67, 72, 74, 80 (od 1059. do 1070. godine).

zetak je ustvari falsifikat, učinjen za rapsku crkvu. Stoga i ne može da ďođe u obzir.[53]

Budući da smatramo, da je ovaj annus incarnationis počinjao sa 25. marta, onda nema nikakve smetnje, da se taj termin od 1066. poklapa potpuno sa našim brojanjem. Da je naime u Šibeniku tada računano sa početkom godine od 25. decembra, jer annus incarnationis je mogao da i taj dan obilježava za početak godine,[54] onda bi u tome slučaju, ovaj annus incarnationis bio po našemu računu 1065., budući da je ona prema sadašnjem računanju počela za osam ďanije ranije, t. j. osam dana ranije prije prvoga januara 1066. godine.

U dopunu datiranja pisar povelje spominje još prije kralja Kresimira kao kralja Dalmacije, i vrhovnoga suverena bizantskoga temata Dalmacije, cara Konstantina X. Dukasa, koji inače vlada od 1039. do 1067. godine: »Dukyzi Constantinopoleos imperante.« Ovo spominjanje bizantskoga vladaoca upozorava na vlast bizantskoga cara, koji je u toj situaciji svoja prava prenio na hrvatskoga kralja, da on u njegovo ime tom temom upravlja.[55] Svtakako spominjanje bizantskoga vladara u formuli datuma, a ispred intitulacije, u kojoj se spominje kralj Hrvatske i Dalmacije, samo potvrđuje taj odnos hrvatskoga kralja prema vrhovnom gospodaru ďotične bizantske teme.[56]

Ad 2. Intitulacija je bez devocije, ali su označene zemlje, kojima je Kresimir kao kralj vladao. Intitulacija ima još jedan genealoški podatak, iz koga se vidi, da je Kresimir bio sin kralja Stjepana. Pored toga je ovdje značajno, da se navodi samo njegovo narodno ime, a ne i kršteno (Petrus), a to je također vrijedno upozorenja, da je ono dato posve u naroďnom obliku, a ne u latiniziranom, kao Cresimirus.

Ad 3. U naraciji se kazuje, kako je kraljevoj odluci, da izda upravo ovu vrstu darovnice, prethodila saglasnost skupljenih crkvenih velikodostojnika, među njima i dalmatinskog metropolita, splitskoga nadbiskupa Lovre, drugih crkvenih prvosvećenika, zatim kneza Stjepana, kraljevoga sinovca i ostalih svjetovnih velikaša. Naime, ovaj kraljevski

[53] F. Šišić, *Priručnik*, 634–640.

[54] H. Grotefend, *Taschenbusch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover-Leipzig 1910[3], 66: »Incarnatio domini, dominica ist in älterer Zeit sowohl März 25 wie Dez. 25. Daher nahmen die beiden Jahresanfänge für ihre anni den Namen ab inc. dom. in Anspruch.« Isto tako i Fr. Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin 1897, 29.

[55] Formom *Dukyzi* služe se i italijanski *Annales Barenses* (Muratori SS., V, 152). F. Šišić, s obzirom na Kresimirovu ispravu smatra, da je to tako »bez sumnje s obzirom na biskupe iz carskih dalmatinskih gradova, ali župe njihove nalazile su se poglavito na hrvatskoj državnoj teritoriji, dakle oni su bili podjednako i hrvatski državni velikaši.« *(Povijest Hrvata*, I, 519, b. 42.)

[56] Fr. Rački, *Documenta*, 51, kada se godine 1059. spominje Izak Komnen. Ali, tako se više ne govori 1069. godine, u znamenitoj darovnici manastiru sv. Krševana, u kojoj se kaže, da je Bog proširio kralju njegovu državu »na moru i zemlji«, dok to more zove »naše dalmatinsko more«, »nostrum Dalmaticum mare.« (Fr. Rački, *Documenta* 71–73.) Neke druge povelje 1070. spominju uz kralja Kresimira i bizantskoga cara, Romana Diogenesa. (Fr. Rački, *Documenta*, 80, 81, 84, 85.) Godine 1072. u tobožnjoj Kresimirovoj povelji ne spominje se više bizantski car, ali ta je isprava s pravom označena kao charta suspecta. (Fr. Rački, *Documenta*, 90.)

privilegij, da bi imao punovažnu primjenu kod svih vlasti, morao je da dobije takvu saglasnost, a to su imale da potvrde i crkvene vlasti. Crkveni velikodostojnici Kresimirove države, »nostri regni episcopi«, bili su i oni dalmatinskih gradova, iz bizantske teme, Splita, Zadra, Trogira, Raba i Osora, pored belgradskoga i biskupa Hrvatske Rajnerija. Od hrvatskih svjetovnih velikaša ističe se samo knez Stjepan, kao i »ceteri Chroatie comites.«

Ad 4. Spomenuta naracija se odmah vezuje sa dispozicijom, koja je vrlo kratka, svega u jednoj jedinoj rečenici, »do regiam libertatem monasterio sanctę Marię Jaderensis quod soror mea Cicca fabricauit.« Iz veoma zbitoga dispozitivnog dijela ove darovnice vidi se još i to, da je opatica Čika bila sestra darodavca ove regiae libertatis, kao i to, da je Čika, pored obnovljenih zgrada izgradila i novi manastir, »quod ... fabricauit.«[57]

Ad 5. Sankcija je u cijelosti prenesena iz originala. Njena stilizacija to i u potpunosti opravdava. Jer, takav prestupnik imao bi manastiru nadoknaditi svaku pričinjenu štetu četverostruko, a sve njegovo imanje došlo bi pod pitanje pred kraljevskim sudom. Regia libertas nesumnjivo sastojala se u oslobađanju od svih fiskalnih obaveza prema državi za sva imanja, koja je manastir imao na teritoriji hrvatske države, budući da je manastir bio na teritoriji doduše pod upravom kraljevom, ali bizantske teme, čiji su građani imali svojih obaveza prema vrhovnom suverenu, caru, ali i svojoj autonomnoj komuni. Od tih posljednjih podavanja komuni, dakako, regia libertas kralja Kresimira nije mogla da oslobodi manastir. To će tek učiniti zadarski prior sa plemstvom i zadarski biskup, znatno kasnije, tek 1091. godine.[58] U čemu se sve sastojala ova regia libertas, ne bi se mogle pobrojati obaveze, koje su državljani imali prema vladaocu i svjetovnoj vlasti, koja je upravljala u njegovo ime. Sve su to bile fiskalne obaveze, bilo u prirodnom bilo u novčanom podavanju, porezi i svakovrsne druge trošarine, koje su se za kraljevski fisk ubirale. Ma da je manastir bio vlasteoskog, plemićkog karaktera, dakle feudalni je značaj nosio, ipak je inače bio podređen svim mogućim državnim podavanjima. Ne raspolaže se dovoljno određenim podacima za tu vrstu obaveza, pa se odatle ne može jasno sagledati, šta je to sve bilo, što je tištalo tadašnje državne obveznike prema državi i kralju. Godine 1095., kada zadarski sinod potvrđuje veram libertatem, koju su istom manastiru podijelili biskup Andrija, a onda i zadarski prior sa čitavim patricijatom i pučanima, kaže, da je to oslobođenje »ab omni infestatione tributi«, ali, kakve vrste su bili ti porezi, ne kaže se niti ovdje.[59]

[57] O rodbinskom odnosu Čike prema kralju Petru Kresimiru IV. govoreno je dosta opširno u *Notae historicae*, gdje se odlučujemo za sestrinstvo, odnosno bratstvo po jednoj materi, a dva razna oca; dakle Čika je soror uterina kralju Kresimiru po zajedničkoj majci Većenegi.

[58] Fr. Rački, *Documenta*, 157.

[59] Fr. Rački, *Documenta*, 159; Zl. Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik*, II, 342, ne donosi nikakva obavještenja, kako su obaveze bile raspoređene, i koje su to

Ad 6. U koroboraciji učestvuju pored samoga auktora ove regiae libertatis još i svi oni, koji su dali svoju saglasnost sa crkvene, pa i svjetovne strane, budući da je ta regia libertas svakako oštetila poneke predstavnike vlasti, napose one, koji su ubirali ta poďavanja i od toga imali i vlastite koristi. Crkveni su velikodostojnici potvrdili iz kanonskih razloga, a drugi su se svjetovnjaci potpuno saglasili sa svojim kraljem. Sve je to izraženo stilom, koji je vrlo značajan za staru koroboraciju kraljevske kancelarije: »Hocquę ab archiępiscopo et ab omnibus ępiscopis *confirmatum canonice ac ab omni cętu conlaudatum est.*« Dakle, jasno je u ovome izražena neophodna potreba saglasnosti crkvenih vlasti. Sve ovo je poznato također i u ostalim dijelovima Evrope u poveljama svjetovnih velikaša u ovakvim ili sličnim slučajevima.[60] To isto potvrđuje svaki biskup napose, dodajući uz svoje ime još i *laudo*. A *laudatio* i *laudo* dolazi u poveljama u istom smislu kao i *consensus*.[61] Svi su oni zajedno bili i saglasnici i svjedoci, budući da se na kraju kraljevske ďarovnice jasno kaže, da je sve to bilo predato prisutnoj Čiki »coram omnibus.« U ovom pogledu ovaj koroborativni dio Kresimirove darovnice ima izvjesnu tradiciju u vladarskoj kancelariji, kao i drugih viših velikodostojnika hrvatske države. Kada je hrvatski ban Stjepan, godine 1042. darovao manastiru sv. Krševana crkvicu, posvećenu sv. Nikoli, apostolu Petru, papi Stjepanu, blaženom Dimitriju, Krševanu i Bl. Gospi Mariji, dakako sa posjedima, koji su toj crkvici pripadali za njezino izdržavanje, da se u njoj vrši bogosluženje, na kraju ove darovnice, i njegove žene Marije, spominje se i hrvatski biskup Marko, koji se saglasio sa tom darovnicom, pa je i on potvrdio to banovo darivanje, kad kaže: »Et ego Marco, indignus episcopus Chroatensis collaudo, confirmo, corroboro atque *concedo.*«[62] Dakako, samo je po sebi razumljivo, da je o toj odluci bana Stjepana morao da buďe prethodno obaviješten i biskup Marko, pa je to moralo da bude i u slučaju Kresimirova privilegija regiae libertatis, splitski nadbiskup, a svakako zadarski biskup, kao nadležna crkvena vlast. Moglo je to biti više dana pa i duže vremena ranije, ali i istoga toga dana, kada su se u Šibeniku našli na nekom značajnijem poslu toliki hrvatski velikaši, crkveni i svjetovni, pa je tek onda moglo da se pristupi izradi kraljevskoga dokumenta.[63] Prema tome, svi ovi termini, kao što su »collaudo, confirmo, corroboro, concedo« jedno i isto znače u crkvenopravnom smislu. Takav smisao ima i *laudo* u Kresimirovu privilegiju.

Prema tome koroboracija u Kresimirovu privilegiju izražena je ne samo u čvrstoj odluci kraljevoj, koja naročito dolazi do izraza u prethodnoj sankciji, nego i u potpisima spomenutih crkvenih velikodostoj-

bile, kao ni uopće tumačenje šta finansijski znači *regia libertas*, kao i ona *vera libertas*, koju su Zadrani podarili svome voljenome manastiru.

[60] H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, II/1, 1915².

[61] Du Cange, *Glossarium*, s. v. *laudatio*.

[62] Fr. Rački, *Documenta*, 46–47.

[63] H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre*, II/1², 217.

nika, koji su bili jednovremeno collaudantes ili consentientes, pa i testes. Ništa se ne može reći o autografima tih kolaudanata, kao i ostalih svjedoka. Kako nema originala, nemoguće je činiti hipoteze, ali je ipak moguće, da su postojale autografske kolaudacije, jer su na kraju svi od reda bili pismeni, a i njima je bilo stalo, da se nađu njihova imena na jednoj kraljevskoj ispravi, koja je bila namijenjena jednoj crkvenoj ustanovi. Odnos, pak, visokoga klera prema kralju Kresimiru bio je kontroliran od strane Rimske kurije, s kojom će u jednome političkome pitanju nastupiti tek mnogo kasnije pun razlaz.

Isto tako ne može se ništa reći, da li je u originalu bila još jednom izražena kraljeva potvrda darovnice u obliku kraljevskoga pečata, jer smo o tome uopće slabo obaviješteni. Postoji činjenica, da se taj pečat kralja Kresimira nigdje ne spominje, osim u jednom falsifikatu za rapsku crkvu, pa time oduzima podatku potrebnu vrijednost.[64]

Ad 7. Što se tiče dopune datumu, već je rečeno u napomenama ad 1. Sasvim je osobito, da se na ovaj način dijeli datum. Uz ovo se vezuje formula *Actum*, u kojoj je izražena traditio chartae. Povelja se naziva širokim nazivom »hęc scripta,« a izdana je u Šibeniku. Sastavljač kartulara, izgleda, da je izostavio ime kancelara ili njegova zamjenika, koji je napisao »hęc scripta,« i u originalu je bio spomenut. Jer jedva bi se moglo da zamisli, da nije pri ovakvom javnopravnom aktu, uz učešće tolikih velikodostojnika, učestvovao i kraljevski kancelar ili bar njegov skriptor, koji bi morao de mandato regis da sastavi, rekognoscira i potvrdi kraljevski privilegij tako važnog značenja. To je morao da bude po svoj prilici episcopus Chroatiae, Rainerius, jer po svemu izgleda, da je sa njegovom biskupskom čašću bila povezana i služba kancelara kraljevske kancelarije. Naime, nekoliko godina kasnije je kancelar kralja Kresimira »Anastasius, Chroatensis episcopus *et aule regie cancellarius.*«[65] A nekoliko godina ranije, 1062. bio je Adam, »monachus, Chroatię electus episcopus, iussu domini mei regis manu mea scripsi.«[66] Kako je 1066. obavljao biskupsku službu episcopi Chroatiae Rajnerije, onda je svakako on bio taj, koji je nadziravao pisanje kraljeva privilegija, a možda ga je i sam napisao, naročito u tako svečanoj prilici.

Prema svemu Kresimirova darovnica je sačuvana u S. M. K.-u u dosta skraćenom obliku. Jer ovaj privilegij kralja Kresimira nije bio ništa manje svečano objavljen, nego što je darovnica istoga kralja, kada je Kresimir podario manastiru sv. Krševana otok Maun 1069. godine. Tu se vidi u punoj izražajnoj formi uloga pravoga kraljevskog rogatara, kako to spominje sam kancelar, hrvatski biskup Anastazije. »Ego Anastasius, huius cirographi dictator, Chroatensis episcopus et aule regis cancellarius, iussu et uoluntate predicti domini mei regis, scripsi et confirmaui. Feliciter. In ciuitate Nona. Amen.«[67]

[64] F. Šišić, *Priručnik*, 632–638.

[65] Fr. Rački, *Documenta*, 63.

[66] Fr. Rački, *Documenta*, 63; Fr. Rački, *Hrvatska dvorska kancelarija i njezine isprave za vladavine narodne dinastije*, Rad JAZiU, XXXIV, 1876, 4–5.

[67] Fr. Rački, *Documenta*, 74.

Treba još reći, da je u toj istoj kraljevskoj kancelariji, pored spomenutoga kancelara Anastazija, bio skriptor svećenik Teodor, koji je također vršio pisanje kraljevskih darovnica.[68]

Ova poređenja uvjeravaju nas, da je Kresimirova donatio regiae libertatis u S. M. K.-u donesena u skraćenom obliku. I pored svega zamjeranja sastavljaču kartularskih izvoda, što je bio toliko štedljiv sa prostorom, te je nastojao, da u što kraćem izvodu da sadržinu dokumentovanoga fakta, zahvalni smo mu za posljednji pasus darovnice, za *Actum*. Iz njega se ipak vidi, kako je darovnica nastala, kako je i gdje izvedena, i kako je na kraju predana destinatoru. *Traditio cartae* izvršio je sam kralj Kresimir, kao njen auktor.

Ma i ovako tradirana kraljevska isprava, koja je nesumnjivo rađena u kraljevskoj kancelariji, ipak nešto kazuje i o pravnim normama, koje su bile vezane s izdavanjem takve vrste povelja.[69]

Ne bi se smjelo dozvoliti, da su samo sačuvane povelje, bilo u kopijama u cijelosti ili izvodima, jedine proistekle iz kancelarije gotovo šesnaestogodišnjeg vladanja najmoćnijega hrvatskoga kralja. Ne manje to vrijedi i za kancelariju kralja Zvonimira, iz koje nam je sačuvan veoma mali broj isprava.

3. (1066–1067). *Kralj Petar Kresimir IV. daruje manastiru sv. Marije Točinju.* Fol. 9vo–10ro.[70] Izdavači, kako se vidi iz prethodne bilješke, razlikuju se u datiranju ove isprave. Dakle, od Lučića do naših dana znatna razilaženja u pogledu dvostrukoga datiranja jednog i istog dokumenta u istome kartularu. Da bi se uočile varijante isprave date na fol. 9vo–10ro u vezi s istom listinom na fol. 30vo do fol. 31ro, potrebno je

[68] Fr. Rački, *Documenta*, 79.

[69] J. Nagy, *Diplomatičko-paleografske studije* I–II, Vjesnik Kr. državnoga arhiva u Zagrebu, I, 1925, 40. Nagy smatra, da je organizacija kraljevske kancelarije izvedena tek 1069. godine, ili kako kaže doslovno: »organizacija te kancelarije pada oko god. 1069«, pozivajući se pritom na Račkoga. Međutim Rački, *Hrvatska dvorska kancelarija*, 4–5, čini sasvim određeno razliku između kneževskoga i kraljevskog perioda, te se ne bi moglo prihvatiti, da Rački na tome mjestu misli samo na Kresimirovo vrijeme, pa i na kralja samoga. Nagy ponavlja misao o neorganizovanosti Kresimirove kancelarije i kasnije, kada kaže: »... kad ne možemo govoriti o bilo kakvoj čvrstoj kancelarijskoj organizaciji.« (O. c. II, 1926, 149.) Naprotiv, smatram, da je Kresimir od samoga početka svoga vladanja imao već potpuno organizovanu kancelariju. Najstariji primjeri iz te kancelarije, nažalost, nisu nam sačuvani. A dosta mali broj ih je uopće sačuvan i iz kasnijega vremena, bilo u skraćenim kopijama, bilo u cijelosti. Original je samo jedan iz 1060. godine. (Faksimil u J. Nagy, *Monumenta diplomatica*, I, t. VIII.) Godina je po firentinskom načinu, pa je 1059. u povelji, prema našem računu 1060. godina. Jer, ona je izdata mjeseca februara.

[70] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 125–126, 144. J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, II, 1. II, c. 15, p. 98 opredijelio se samo za 1072. godinu, pa je za njime pošao i D. Farlati, *Illyricum sacrum*, V, 49; Fr. Rački, *Documenta*, 67–68, donosi uporedno oba dokumenta, datirajući ih sa 1066. godinom, ali u općoj bilješci ipak spominje ovo neskladno datiranje oba dokumenta. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, I, 519, b. 49, stavlja postanak ove Kresimirove darovnice na početak 1067. godine. J. Nagy, *Diplomatičko-paleografska studija*, II, 152, koleba se između 1066. i 1067. godine. On, naime, kaže: »Može li se ova isprava o posjedu u Točinji metnuti u god. 1066. ili za koju godinu dana kasnije, nije sasvim stalno već po tome, što je između akcije i dokumentacije prošlo nekoliko vremena, iako po svoj prilici malo.«

izvesti analizu u paralelno datim tekstovima. Isprava sa fol. 9vo–10ro bit će A-redakcija, a isprava sa fol. 30vo–31vo bit će B-redakcija.

Formular obje redakcije je ovaj:

A) Fol. 9vo–10ro.

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Testes.
6. Sanctio.
7. Actum (Tochiniae).
8. Firmatum (Jaderae).
9. Testes (firmationis).

Ad 1.

Anno dominicę incarnationis millisimo (!) sexagesimo

B) Fol. 30vo–31ro.

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Testes.
6. Sanctio.
7. Actum (Tochiniae).
8. Firmatum (Jaderae).
9. Testes (firmationis).

Ad 1.

Anno dominice incarnationis millesimo LXXII, indictione VII

Kako se vidi, redakcija-B. znatno se razlikuje od redakcije-A. Dok A. spominje samo godinu, i to 1060., dotle B. donosi godinu 1072. pa i indikaciju. A. ispisuje broj godine slovima, B. ispisuje na rimski način.

Prije svega treba reći, da se nikako ne može prihvatiti godina A. redakcije, jer je nemoguć filius ante patrem, jer 1060. godine Čika još nikako nije obnovila manastir. Zbog toga su i Lučić i Farlati otklonili prvo datiranje, te su se priklonili onome B.-redakcije. Unatoč tome, što i za ovo prihvatanje postoji prilično krupna smetnja. Sastavljač B.-redakcije nije bio nikako upoznat sa činjenicom u pogledu indikcijskoga broja, jer je 1072. padala *deseta* indikcija, a ne *sedma*. Dovoljno, da se kronološko pitanje zamrsi. Ali, i prva, kao i druga redakcija traže detaljnije objašnjenje. Naime, obje redakcije u ostalim dijelovima isprave također pokazuju razlike, koje će ipak pomoći, da se osjeti, koja od njih ulijeva veće povjerenje. Podudarnosti, jednako i varijante, kazuju, da je postojao ili jedan zajednički predložak, od koga se B.-redaktor na pojedinim mjestima iz svojih posebnih razloga odvojio, ili je B.-redaktor prekrajao na svoj način samu A.-redakciju, imajući to kao svoj objekat prepravljanja. Najzanimljivije je pri svemu poslu obojice redaktora, da u najglavnijem, dispozitivnom dijelu isprave, dakle pri samom dokumentovanom faktu, nema nikakvog odstupanja B.-redaktora od A.-redaktora. Upravo stoga ostali nesklad mnogo je teže objasniti, zašto on uopće postoji. Nema sumnje, da je sastavljač prvog, središnjeg kartulara, bilo on sam, ili neki prepisivač bio dosta nepažljiv, te je sigurno dosta griješio, kako se to moglo utvrditi i kod drugih isprava, a ne samo jedne, ove. Odatle svakako poneka varijanta, koja je nastala bez ikakve posebne tendencije. Kod drugoga redaktora ima nesumnjivo tendencije, kako će se to vidjeti napose u jednom njegovu prepravljanju povelje biskupa Andrije, u koju je on svijesno ubacio nešto, čega nije bilo u originalu, odnosno njegovoj kopiji, koja se sada nalazi u sredi-

šnjem dijelu kartulara. U naracijskom dijelu ove isprave ima još jedan detalj kronološke prirode, jer se tamo kaže, da je kralj Kresimir učinio zavještanje manastiru na dan posvećenja njegove crkve – in dedicatione basilice –, koja se odvajkada slavila na 28. oktobra. O tome više u trećoj formuli, B.-redakcije.

Ad 2.

A.	B.
Ego Cressimir rex Chroatię et Dalmatię	Ego Cressimir rex Chroatie et Dalmatie (Redaktor B) ovdje, kao i u čitavom svom sastavu u 7. posljednjem dijelu ne piše niti diftong *ae* niti ę, kao što to čini A.-redaktor.
A.	B.
... ob remedium animę meę et precessorum meorum monasterio sanctę Marię monalium *rogatus* ferens meę, *quod nouiter factum est Jadere, Cicchę*	... ob remedium anime mee et predecessorum meorum monasterio sancte Marie monialium *in dedicatione basilice*

U naracijskom dijelu svaka od redakcija ima po jedan podatak, koji nema druga redakcija. Tako A.-redakcija ima jasan trag peticije, dok B.-redakcija ima kronološki podatak, da je to urađeno na dan posvećenja bazilike, što nema A.-redakcija.

Stilizacija naracijskog dijela u A.-redakciji pokazuje, da je ona poremećena u redu riječi. Može se ipak nazrijeti smisao, t. j. darovnica je urađena u samoj Točinji, (danas Bibinje), gdje se i nalazila ova kraljevska zemlja, koju je nekada, mnogo ranije darovao Kresimirov djed Madiju, jednome od članova Čikinih predaka. Opatica Čika došla je u Točinju, gdje se tada nalazio kralj sa svojom pratnjom, na jednome od svojih mnogobrojnih dobara, i umolila ga (rogatus), da joj daruje Točinju, koja je, zacijelo po izumrću tih ranijih vlasnika, prešla ponovo u kraljevo vlasništvo. Na ovu rđavu transkripciju iz originalnoga teksta upozorio je već Rački i predložio čitanje *rogatu sororis meę*, umjesto *rogatus ferens meę*. Pored toga on je sasvim opravdano smatrao, da poremećaj reda riječi treba izmijeniti. Rački je, osjećajući smisao same darovnice, predložio lekciju: »monasterio sanctę Marię monialium quod nouiter factum est Jaderę, rogatu sororis meę Cicchę.«[71] Rački je time sasvim točno upozorio na pravi smisao, koji je inače zamagljen u ispreturanom redu riječi. Samo ovako je to moralo da bude izraženo i u originalu kraljeve darovnice, iz koje je nespretni redaktor sastavljao svoj izvod za kartular. Ako je prepisivač bilo drugo lice, koje je pisalo kartular, a ne i njegov sastavljač, onda je možda koncept sastavljača mogao da bude nejasan i njegov prepisivač je mogao da ima dosta muke

[71] Fr. Rački, *Documenta*, 67–68, b. 2.

sa čitanjem, odakle su mogle da nastanu takve očigledne griješke. Dakle, nikakva namjera u cilju mijenjanja teksta, nego naprosto nedovoljna vještina pri samome poslu prepisivanja. Sa malo više pažnje ove nejasnoće sigurno su se mogle izbjeći.

Svakako je zanimljivo, da se ovaj podatak o Čikinoj peticiji nalazi samo u A.-redakciji, i nema ga nikako u B.-redakciji. Ali, zato u B.-redakciji ima jedan kronološki podatak više, koji nam kazuje stvarno mjesec i dan, kada je to tobože kralj Kresimir u Točinji izdao svoju darovnicu. To je *dedicatio basilicae.* Kako je već rečeno, dedicatio basilicae sanctae Mariae proslavljao se tokom čitavog Srednjega vijeka do naših dana, uvijek i samo na 28. oktobra, pa zbog toga ne može biti sumnje, da je tradicija od samoga dana prve svečanosti valjano pamtila njezin dan, koja se slavila kao najveći manastirski praznik. Riječ *dedicatio* može da predstavlja ili prvu svečanost posvećenja crkve, ili godišnjicu toga posvećenja, dakle kao praznik u spomen toga prvoga posvećenja. U manastirskom kalendaru svih praznika za čitavu godinu, kojima je manastir i njegova crkva posvećivala posebnu pažnju, uvijek je među najvažnije pripadao dan posvećenja crkve. Svakako festum primae classis cum octava za manastir i njegovu crkvu, to je morala da bude ova svečanost uspomene na dan posvećenja crkve. Taj se datum znao i pamtio ne samo u manastiru, nego i u ostalom Zadru.

Prema tome, odmah se postavlja pitanje, što je B.-redaktor pod *in die dedicationis basilice* razumijevao? Da li prvo posvećenje, ili *Anniversarium Dedicationis basilicae?* Može da se pretpostavi i jedno i drugo, i prva svečanost posvećenja, kao i njegova godišnjica. Kada se ima pred, očima, da je bilo neophodno nešto više vremena za prvu adaptaciju crkvice, koju je poklonio Čiki krševanski opat, onda je takva preuređivana crkvica mogla da bude već tada, kada je bila završena i opravka i potrebne dogradnje, posvećena. Ako je crkvica sv. Marije bila još 1066. spremljena za sve potrebe, onda je 1066. bila 28. oktobra ova svečanost, i onda bi, u slučaju da je godina data u B.-redakciji odgovarala doista vremenu, kada je Kresimir darovao Točinju Sv. Mariji. Kada je, pak, nastala potreba, da se crkvica proširi, također je otvoreno pitanje, koje je nesumnjivo vezano s jedne strane sa povećanjem broja koludrica, kao i sa sve većim ugledom, koji je rastao u vrijeme opatice Čike, koja je najzad odlučila da crkvicu proširi i da joj pribavi pravo nazivanja bazilike. Najpozitivnija osvjetljenja mogu se samo očekivati od stručnjaka, historičara-arhitekata, koji bi na osnovu tlocrta, ranije, stare crkvice i dogradnje mogli da izvedu ma kakve zaključke, koji bi nas približili nekom sigurnijem zaključivanju.

Vraćajući se ponovo na prvi dio datuma, sada se ipak mora reći, koje je godine izdata darovnica o Točinji, 1060. ili 1072.? Prva redakcija griješi, jer 1060. nije još postojao manastir, te nije mogao niti da stječe neka posjedovanja od strane zavještača. Druga, pak, griješi sigurno, kada daje uz 1072. godinu desetu indikciju, umjesto sedmu. Prema tome, B.-redaktor može biti pouzdan samo u datiranju mjeseca i dana, ali njegova godina 1072. dolazi u sumnju, jer je osporava dodata indikcija.

Osim toga, kada vidimo, da je B.-redaktor nepouzdan u navođenju godine i indikcije, sam od sebe stavlja i ovaj, naoko pouzdan podatak o 28. oktobru, u sumnju.

Prema svemu izgleda, da je prepisivač prve redakcije naprosto nepažnjom izostavio broj *sexto*, te je godina izdanja bila 1066. godine. Kronološki podaci redaktora varijante darovnice sa fol. 30vo–31ro jesu u cijelosti nepouzdani, pa tako otpadaju i sve moguće kombinacije sa dedicatio basilicae, o čemu će se također nešto još reći u falsifikatu Andrijine darovnice iz 1091., gdje taj isti redaktor govori opet o *consecratio basilicae*, kao u Kresimirovoj ispravi o *dedicatio basilicae*.

Međutim, u naraciji A.-redakcije ima još jedan podatak neodređene kronološke prirode, koga nema u B.-redakciji. Ovaj podatak, naoko ne baš mnogo važan za izdanje same povelje, ipak objašnjava i tu činjenicu donekle, ali još više unosi svijetla u pitanje, da li je manastir izgrađen kao novoosnovan, ili je 1066. bila samo obnova jednog manastira benediktinaca, koji je već ranije postojao, pa se zbog izvjesnih težih prilika, u kojima se u X. stoljeću našao, gasio i na kraju ugasio. Naime, A.-redaktor ima ovaj podatak: »quod nouiter factum est Jadere.« Prema tome, *noviter* u A.-redakciji može da znači ili *nedavno* ili *ponovno*. Iz čitavog niza razloga, ovo *noviter* može samo da znači *ponovo*, iako je dosadašnje tumačenje hrvatskih historičara, napose Šišića, bilo u značenju *nedavno*.[72] Sa istim terminom susrest ćemo se još jednom u dokumentu iz 1095. godine, u analizi u istom ovom poglavlju, pod br. 15.[73] Prema tome, ako bi na prvi mah ovaj termin u 1066. godini i mogao da bude u značenju *nedavno*, poslije *trideset* godina ni u Srednjem vijeku nije moglo da bude protumačeno kao *nedavno*, t. j. prije kratkoga vremena.

Ad 4.
... dono terram in Tochenia quę regalis esse dinoscitur, uel regalium seruorum, uergentem per conuallem ab oriente in occidentem quę mari determinatur; in aquilonem uero usque ad supereminen-

Ad 4.
... dono terram in Tochenia que regalis esse dinoscitur uel regali(!) seruorum, uergentem per conuallem, ab oriente in occidendentem que mari determinatur, in aquilonem uero usque ad supereminen-

[72] Medievalni adverb *noviter* u Du Cangeovu *Glossarium*-u označava se istim značenjem kao i klasični termin. On se pobliže određuje sa *nuper*, *nuperrime*, a onda i *rursus*, *iterum*, *denuo*. Sam Du Cange daje za *noviter* tekstovnu upotrebu u značenju ponovo, među ostalim i sa ovim: »basilice noviter reparate«, dakle za *rursus*, *iterum*, *denuo*. (O. c. V, 616.) *Latinsko-hrvatski rječnik* (M. Divkovića) Zagreb 1900^2, za *nuper* ima dva značenja: 1. onomadne, skorih dana i 2. *nekoć*, prije duže vremena; *denuo* pak obilježava 1. nešto *porušeno* pograditi, 2. o stvari ponovljenoj *još jedanput*, *opet*; *iterum* pak njemu znači 1. *po drugi put*; *opet*; *još jednom*; *rursus* ima također dva značenja: 1. nazad, natrag i 2. *opet*, *iznova*. A. Sleumer, *Kirchenlateinisches Wörterbuch*, Limburg a. d. Lahn, 1926 *noviter* prevodi sa: »*von neuem, neulich, kürzlich*.« Dakle, prije svega, *ponovo* i *opet*, što je u spomenutom slučaju, kada se isti termin ponavlja i 1095. godine, dakle tridesetak godina poslije 1066., kada je manastir zidan i obnavljan, ne može da znači *nedavno*, nego *ponovno*. (Fr. Rački, *Documenta*, 159.)

[73] Fr. Rački, *Documenta*, 159–160.

tem montem ad re[74] meridianam[75] autem plagam trahentem quam auis(!) meus C.(ressimir) dedit cognato suo Madio et filio ejus Dabronę

tem montem, ad meridianam usque plagam traentem quam auus meus C.(ressimir) dedit cognato suo Madio et filio ejus Dabrone ...

Svakako je pažnje vrijedna činjenica, da se obje redakcije, osim u neznatnim transkripcijskim varijantama, nipošto ne razlikuju i one se suštinski posve podudaraju. A.-redaktor je učinio dva dosta vidljiva prepisavačka lapsusa. Kada se ovo doda njegovim griješkama u naraciji, onda se može mirno reći, da je A.- skriptor bio prilično nepažljiv i nesnalažljiv. Odatle je jasno, da se ova njegova površnost mogla da odrazi i u formuli datuma, kada je izostavio *sexto*, koje je trebalo da stoji iza *millesimo sexagesimo*.

Ad 5.

... Coram his testibus: Dabro priore, filio Bolize, Niciforo et fratre ejus Madio, Madio filio Zelle, Dobrodrugu scitinosa, Desciniza risar, Budizo capellanus, Desa Jaderenses (!), clericus ...

Ad 5.

... Coram is testibus: Dabro priore, filio Bolitie, Nikiforo et fratre ejus Madio, Madio filio Zelle, Dobrodrugu scitonosa, Desciniza risar,

Obje redakcije razlikuju se prije svega u pojedinim ortografskim osobinama; tako A.-redaktor piše Bol*i*ze, B.-redaktor Bol*itie;* A.-redaktor N*i*ciforo, B.-redaktor N*ik*iforo; A.-redaktor Dobrodrug*u* scitonos*a*, B.-redaktor Dobrodrugo scitonaso; A.-redaktor Desciniza, B.-redaktor Desi*nn*iza.

U kraljevoj pratnji su se nalazili prior Dabro, prior, sin Boličin, štitonoša Dobrodrug, Dešinica rizar, kapelan Budec i klerik zadarski Deša, kao i Nicifor, sin Madijev i Madije sin Zelin, dakle viši službenici na kraljevskom dvoru. Ovdje se javlja i »*risar*« (rizar!), za kojega smatramo da je bio poreski funkcioner, koji je imao znatnu funkciju u kraljevskom fisku. Nikako se ne može da održi mišljenje P. Skoka, da je taj *risar* »čovjek koji dvobojem odlučuje parnicu.«[76]

Međutim redaktor B. iza imena svjedoka Desinice rizara, na tome mjestu ne navodi niti kapelana Budeca, niti Dešu, zadarskoga klerika, već prelazi na fol. 31ro, na kojemu produžava sa serijom imena svjedoka, koji ne pripadaju ovoj Kresimirovoj povelji, nego sasvim drugoj iz 1091. godine, čija imena svjedoka A.-redaktor središnjega dijela donosi na fol. 23vo. Naprotiv B.-redaktor donosi kraj ove Kresimirove povelje na fol. 33ro, spomenuvši valjano preostala dva svjedoka: Buditio capellanus, Desa Jaderensis clericus; a tako isto dalje, Sanctio, Actum et Firmatum.

[74] Slog *re* kasnije je korigirao precrtavši ga.

[75] Najprije je bilo merideanam, pa je onda kasnije nad pogrešno stavljenim *e* natpisao slovo *i*, i tako korigirao u meridianam.

[76] V. Novak, *Supetarski kartular*, 41, b. 27/a.

Ad 6.	Ad 6. Fol. 33ro
... Si quis contumat nostre donationi in posterum contraire uoluerit, bannum persoluat regalem. Nostra donatio semper firma permaneat ...	... Buditio capellanus, Desa Jaderensis clericus./ Si quis contumax nostre donationi in posterum contraire uoluerit, bannum persoluat regalem, et nostra donatio semper firma maneat ...

Niti u ovom dijelu isprave nema naročitih varijanata, koje bi ma u čemu mijenjale smisao datoga teksta. Bannum regale bila je novčana kazna, koja je imala da teško pogodi prestupnika. Kolika je bila to suma novca ne kazuje se.[77] Inače se u kraljevskim sankcijama toga vremena ne spominje ova vrsta kazne. Ona je dakle poena temporalis, i nema ni riječi o crkvenom prokletstvu ili prijetnji sa kaznama na »drugome svijetu.«

Ad 7.	Ad 7.
... Hoc actum est in Tochinia.	... Hoc actum est in Tochinia

Ovim je obilježen prvi dio pravne radnje, kraljevske donacije, čime se jasno kaže, da je to bilo upravo u Točinji, i da je tu morao kraljevski kancelar ili pisar da sastavi kraljevski akt. Ali, kako se među svjedocima spominju jedan kapelan (Budec) i jedan klerik (Deša), mogao je jedan od te dvojice da bude i pisar donacije. Da bi ovo darivanje, pa ma bilo i od samoga kralja, imalo vrijednosti i pred crkvenim vlastima, bilo je potrebno da to i crkvena vlast i odobri. Kako nije bilo tih predstavnika u Točinji, to je trebalo kasnije uraditi u Zadru, kako je uostalom i postupljeno. Svakako je zato moralo da protekne izvjesno vrijeme. Moglo je to biti i samo nekoliko dana poslije darivanja u Točinji, gdje se sigurno našla i opatica Čika, kako se to sasvim sigurno izvodi iz narativnog dijela A.-redakcije. Tu se naime jasno vidi, da je vladalac bio umoljen, da učini ovaj poklon manastiru. Kada je sve to bilo svršeno u Točinji, i kada je od strane kralja opatici uručena donatio, kako je to bilo i sa poveljom regiae libertatis, bilo je potrebno, da se dobije za taj veliki dar i saglasnost crkvene vlasti u Zadru. Dakako, to nikako nije bilo u pitanju, jer bilo bi posve bezrazložno odbijati takav kraljevski poklon, kojega investitura nije ničim obavezivala destinatora ove kraljevske donacije. Zato je poslije kraćeg ili dužeg vremena, prije kraćega nego dužega, opatica donijela donaciju u Zadar, gdje je ona ponovo potvrđena, pred novim svjedocima, koji su s jedne strane predstavljali tu vlast. Budući da je manastir imao svoje sjedište u Zadru, to je među svjedocima učestvovao kao najodličniji predstavnik svjetovne vlasti i zadarski prior.

[77] Vidi A. Bartal, *Glossarium*, 67; Zl. Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik*, I. 93–94.

Ad 8. ... et firmatum est Jaderę	Ad 8. fol. 33ro. ... et firmatum est Jadere ...
Ad 9. ... coram *Stephano* ejusdem ciuitatis ępiscopo, et Drago priore, Sega judice, Zella, et Doda, et aliis quampluribus.	Ad 9. ... coram *Andrea* ejusdem ciuitatis episcopo, et Drago priore, Sega judice, Zella, et Doda et aliis quampluribus.

I u ovom zaključnom dijelu kraljevske ďonacije B.-redaktor dovodi u zabunu čitača i kritičara. Naime, dok A.-redaktor kazuje, da je tada bio biskupom u Zadru *Stjepan*, dotle B.-redaktor smatra da je to bio *Andrija*. Potvrdu je svakako zadarski biskup objavio jednim svojim dokumentom, jer je to bio sasvim novi pravni čin, neophodan, da kraljevska donacija bude poštovana oď svakoga u Zadru. Zato je morao biskup da izda cartam confirmationis, jer jedva bi se smjelo pretpostaviti, da je ta potvrda dodata kraljevskom dokumentu, kao pripis, recimo na poleďini dokumenta. Dakle, pitanje, koji je od ove dvojice biskupa taj, što je izdao potvrdu i saglasnost sa Kresimirovim zavještajem zemlje u Točinji, Stjepan ili Andrija, prema tome, tko je od ove ďvojice redaktora u pravu, predstavlja dosta zamršen posao.

Da bi se ovo vrlo složeno pitanje razmrsilo, potrebno je nešto detaljnije zagledati u ne baš najpouzdanije historijske podatke o zadarskim biskupima, sa imenima Andrije i Stjepana u XI. stoljeću. Prvi biskup Andrija u XI. stoljeću javlja se 1029., 1034. i 1036. godine.[78] D. Farlati označava ovog Andriju kao Andriju II., pošto se sačuvao spomen na prvoga Andriju još iz VI. stoljeća.[79] Poslije Andrije II. nalazi se na biskupskoj stolici u Zadru Petar, koji je ďokumentarno prvi put utvrđen 1044. godine.[80] Međutim Rački sumnja u ispravnost ovog dokumenta, i označava ga kao charta suspecta. Naprotiv Farlati smatra, da je taj Petar mogao da upravlja zadarskom biskupijom sve do 1055. godine.[81] Petrov nasljednik imao je da bude prema Farlatiju Andrija III. Njegovo biskupovanje Farlati dopušta do 1059/1060. godine.[82] Iza Andrije III., izgleďa, bio bi Prestancije II., za koga Farlati navodi samo nekoliko vrlo skeptičkih riječi, te dosljedno ne brani baš mnogo njegovo postojanje.[83] Kukuljević Prestancija i njegova brata Maja stavlja u 986. godinu.[84] Međutim, po svemu izgleda, da ovaj Prestancije uopće nije nikada ni bio zadarski biskup već belgradski, a njegov spomen iz 1059.

[78] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 106, 107, 110; Fr. Rački, *Documenta*, 38, 41, 42, 43.

[79] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 25 (Andrija I.), 42–43 (Andrija II.)

[80] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 114; Fr. Rački, *Documenta*, 47.

[81] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 44.

[82] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 44–45.

[83] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 45. On otklanja mišljenje Valeri-Ponte, da je Prestancije doista postojao, kad u margini kaže: »Praestantius II quem Valerius a Ponte Andreae III subjecit, rejiciendus.« (O. c. 44.)

[84] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 187.

godine vezan je sa belgradskim manastirom sv. Ivana.[85] A kao sigurni belgradski biskup Prestancije se javlja i godine 1076.[86] Time se svakako objašnjava i Farlatijeva prilično jasna izražena rezerva, jer po svemu izgleda, Prestancija uopće nije bilo između 1060. i 1066. godine. Za to vrijeme, doduše, ne govori se ništa o Andriji III., što nikako ne znači, da on nije i nešto duže poslije 1060. bio na čelu zadarske dijeceze, ma da je Farlati u tome vrlo odlučan.[87] Poslije Andrije III. pojavljuje se novi biskup Stjepan, 1066. godine. Ali, dakako, to ne isključuje mogućnost, da je Stjepan mogao i nešto ranije zasjesti na biskupski prijesto. Time bi se smanjila praznina između posljednjeg očuvanoga datuma, kada se spominje biskup Andrija III. i biskup Stjepan. Ovaj biskup se javlja kao prvi visoki crkveni velikodostojnik u najstarijim dokumentima manastira sv. Marije. On je ujedno i bliski rođak opatice Čike. Farlati također smatra, da se početak Stjepanova biskupovanja može pomaći prema kraju biskupovanja Andrije III., t. j. sve do 1060.[88]

Sa godinom 1072. Farlati napušta prikazivanje biskupa Stjepana, misleći, da je najjednostavnije s njime se tiho i brzo oprostiti, pa reći, iako za to nema nikakvih kronoloških uporišta, da je te iste godine i umro.[89] Prema tome, ove iste godine imao ga je prema Farlatiju naslijediti Andrija IV., koji bi bio biskup svega jednu godinu.[90] Ili 1072.–1073: Stephanus I., Andreas IV., Stephanus II. Biskupovanje, pak, Stjepana II., sada traje sve do 1091. godine, kada ga opet zamijeni novi Andrija V. Prema tome ovaj Stjepan II., bio bi biskup od 1073. godine oko 16 godina,[91] a Andrija V. do 1094.,[92] dakako prema dokumentima, kome se tek 1101. godine javlja nasljednik, biskup Grgur.[93] Nema sumnje, da ovoliki broj biskupa s Andrijinim imenom u jednom stoljeću izaziva iznenađujuću pažnju. Postojanje Andrije IV. osniva Farlati na dokumentu, koji je povezan sa manastirom sv. Marije u Zadru. Ali, to je slučaj isključivo sa spomenutom B.-redakcijom Kresimirove donacije Točinje manastiru sv. Marije, koja je u mnogome ne samo nepouzdana, nego pravo sumnjiva. Naprotiv, A.-redakcija ima sasvim drugi datum, sa šezdesetim godinama, u čijem datumu se nikako ne spominje dedicatio basilicae. Među svjedocima u A.-redakciji ne nalazi se Andrija biskup, nego biskup Stjepan. Zbog svega toga može se uočiti da se sve te varijante, koje pokazuje B.-redakcija, a odstupaju sasvim jasnim različnostima suštinskoga karaktera, moraju odbaciti kao nepouzdane i stvarno izmišljene. Dosljedno tome, mora se odbaciti i postojanje Andrije IV. u godinama 1072. i 1073. Zbog toga, ako se to prihvati, nema prekida u biskupovanju Stjepanovu, te on od 1066. godine, ili i ranije, pa sve do

[85] Fr. Rački, *Documenta*, 54.
[86] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 154–155; Fr. Rački, Documenta, 107–109.
[87] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 45.
[88] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 45.
[89] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 48.
[90] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 50.
[91] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 50.
[92] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 52.
[93] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 52.

1090. upravlja zadarskom dijecezom. Drugim riječima, Stjepan I. i Stjepan II. u Farlatijevoj koncepciji nisu dvije ličnosti, već jedna i ista ličnost, ili samo jedan biskup Stjepan. Ako je to tako, onda i otpadaju sva postavljena kronološka pitanja i nejasnoće u vezi sa datiranjem Kresimirove listine sa 1072. godinom, koja su potekla iz rabote B.-redaktora, daleko poslije nastanka ove povelje.

Redakcija-B. ovog vrlo važnog manastirskog dokumenta vrlo je rđava. Njeno osvjetljenje primoralo je, da se izvedu korekture u zadarskoj series episcoporum. Već je Rački za redaktora-B. naglasio, da je »krivotvorac (koji) ne imaše kakove sebične namjere, jer nije promijenio izpravi sadržine; pače nije nevjerojatno, da je primjerak b) postao samo krivnjom prepisivača listine a); ali ništa manje ne može se smatrati pravom listinom izdanom po kralju Petru Kriesimiru.«[94]

Iz analize B.-redakcije, njenih oštrih varijanata, ne bi se ipak moglo posve mirno usvojiti mišljenje Račkoga, da je ta redakcija bila samo plod rđavoga prepisivača, a ne i stvarnog prepravljača povelje. To je sada očigledno. Rački nije zapazio, da je pisar B.-redakcije iza fol. 30vo nastavio kraj Kresimirove darovnice tek na fol. 33ro, a da je red svjedoka i njihovih imena sa 31ro ustvari dio povelje iz godine 1091., koja se nalazi u A.-redakciji na fol. 23vo. Odatle redigovanje Račkoga ovih dviju redakcija ne odgovara ni mogućnosti ni stvarnosti u njegovim *Documenta.*[95] Jednako ne stoji tvrđnja Račkoga, da ima samo A.-redakcija potvrdnu formulu. Nju ima, kako je pokazano, i B.-redakcija, ali daleko prebačenu, na fol. 33ro, gdje se nalazi i preostali dio svjedoka, zajedno s *Actum* i *Firmatum*, tako i sa svima svjedocima, koji su prisustvovali zadarskoj potvrdi, kao neophodno potrebnoj pravnoj radnji, koju je zahtijevalo crkveno pravo, a državno mu se nije moglo da protivi.[96] Račkome je Kresimirova darovnica u A.-redakciji charta suspecta, a u B.-redakciji charta interpolata. Ustvari, Rački je ipak dosljedan mišljenju, iznesenom u raspravi *Podmetnute, sumnjive i prerađene listine*, kada smatra, da vjerodostojnost jedne redakcije listine zavisi o drugoj, ili, u suprotnom, one obje nisu pouzdane. On, naime, kaže, »ništa manje ne može se smatrati pravom listinom po kralju Petru Kriesimiru«.[97] Na prvi pogled, tako bi možda i bilo logično, kada bi se pošlo tragom prerađivanja ove povelje iz centralnoga dijela kartulara (t. j. A.-redakcije), kojega je prerađivanje ostvareno u B.-redakciji, a da nije ničim izmijenjena suština dispozicije, dakle glavnoga dijela pravne radnje.

Po mome uvjerenju A.-redakcija predstavlja prijepis ili bolje izvod jedne autentične Kresimirove povelje. Ovaj prijepis nije učinjen dovoljno savjesno i pažljivo, i skriptor je dopustio, da su se u njegov prijepis uvukle griješke kronološkog i tekstovnog karaktera. Sam predložak, sa koga je prepisivač prenosio u kartular, možda je bio nečitak,

[94] Fr. Rački, *Podmetnute, sumnjive i prerađene listine*, 133–134.
[95] Fr. Rački, *Documenta*, 67–68.
[96] Fr. Rački, *Podmetnute, sumnjive i prerađene listine*, 134.
[97] Fr. Rački, *Podmetnute, sumnjive i prerađene listine*, 134.

te je tako bilo prepisivaču moguće da učini toliko griješaka. Prema tome ne smije se pretpostaviti neka posebna namjera, koju bi tobože imao A.-redaktor sa počinjenim griješkama. Međutim, prepravke B.-redakcije toliko odudaraju od A.-redakcije, da se one nikako ne mogu prihvatiti. Napose ne datiranje B.-redaktora.

U A.-redakciji je, kako je već jednom naglašeno, broj godine ispisan nepotpuno, i to slovima: »Anno dominicę incarnationis millesimo sexagesimo«. Kukuljević je bio prvi, a za njime se poveo Rački, koji je upotpunio godinu A.-redakcije sa *sexto*. U bilješci, Kukuljević ovo komentariše ovako: »U jednom prijepisu, (tu misli Kukuljević na B.-redakciju), stoji millesimo septuagesimo secundo, u druga dva (?) kasnija prijepisa imadu g. millesimo sexagesimo sexto, što je i vjerojatnije, jer kako prvašnja listina svjedoči, postade i Čika iste godine kaluđericom.«[98] Zacijelo tu Kukuljević misli na Bersićev rad, što pokazuje, da je Bersić razmišljajući o tom kronološkom podatku, učinio svoju ispravku. Pa, opet, Kukuljević B.-redakciju sa godinom 1072. donosi na drugom mjestu, ma da se radi o jednoj stvari.[99]

Kukuljevićevo datiranje A.-redakcije sa godinom 1066. osnovano je s jedne strane na kasnijim prijepisima (bit će Dominika Bersića iz 1755. godine), a s druge strane na njegovoj vrlo pouzdanoj intuiciji, koja ga često pravilno upućuje na tačne zaključke. Za njime su pošli Rački, Šišić, a donekle i Nagy. Kada se uoči, da je Točinja, koju je darovao Kresimir manastiru sv. Marije, bila kraljevska zemlja, »dono terram in Tochenia, quę regalis esse dinoscitur, uel regalium seruorum«, onda se nameće od sebe misao, da ovo izdavanje darovnice ove vrste stoji u prisnom odnosu prema onoj prvoj darovnici »regiae libertatis«. Naime, to bi bio ujedno i prvi kronološki podatak o posjedovanju neke manastirske zemlje na hrvatskoj teritoriji, na kojoj je vrijedila »regia libertas«. A da bi Točinju, čitavi zaselak sa zemljama i zacijelo zgradama, koje su obrađivali kraljevski robovi, »serui regales«, mogao manastir nesmetano uživati ni od koga smetan, potrebna je bila prava »regia libertas.« Zato, ova darovnica svakako stoji u bliskoj kronološkoj vezi sa prvom darovnicom »regiae libertatis«, koja je izdana u Šibeniku, na Božić. Čini se da je ova povelja, koja je izdana u Točinji, pri sastavljanju i predaji koje ne učestvuju visoki crkveni velikodostojnici, mogla da nastane vrlo brzo poslije šibeničke, krajem 1066. ili najdalje u početku 1067. godine. Da je bila i ispisana sa millesimo sexagesimo sexto, bila bi to do 24. marta već 1067. godina, jer se u datumu kaže, da je godina annus dominicę incarnationis, dakle martovsko računanje, očigledno, prema firentinskom načinu počinjanja nove godine.

[98] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 125, b. 5.

[99] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, sa istom griješkom kao i Rački, *Documenta*, 67–68 i odgovarajući dio teksta. Samo što Kukuljević sasvim pravilno prenosi sa fol. 31ro još i: »Et ego Madius archidiaconus interfui, scripsi et confirmaui«, dok Rački to izostavlja. Kukuljević je stoga bio uvjerenja, da ta potvrda pripada B.-redakciji, i da je njen skriptor bio arhiđakon Madije, koji se u poveljama javlja mnogo kasnije, tek godine 1090. do 1096. (Fr. Rački, *Documenta*, 147, 155–156, 157.)

Ne bi ništa bilo nemoguće, da je Točinja, kasnije zvano Bibinje, ili još kasnijih izvora Opatičje selo, bila darovana i nešto prije Božića 1066. godine, pa bi onda donatio »regiae libertatis« bila neposredno vezana sa već postojećim posjedima manastira na hrvatskoj državnoj teritoriji. A.-redaktor je dakle u svome datiranju, t. j. pri prepisivanju izvoda kraljevske donacije, pogriješio tek utoliko, što je poreď sexageximo izostavio *sexto*. Zbog toga, ako se prihvati iz spomenutih već razloga ovakva ispravka, potrebna reďakciji A. Kresimirove donacije, onda eo ipso otpada datiranje B.-redakcije, jer je posve iskrivljeno, dosljedno niti njegov podatak o dedicatio basilicae, a dakako niti pogrešna indictio VII, budući da je 1072. bila indictio X. Koliki je razmak bio između *Actum* u Točinji i *Firmatum* u Zadru, ne može se pretpostaviti, jer smo bez ikakva uporišta, budući da nije moguće primiti verziju B.-redakcije o dedicatio ecclesiae, koji bi se datum, t. j. 28. oktobar mogao odnositi samo na akt u Točinji, a ne i na zadarsku potvrdu. A upravo u tome ima opet jedna sumnja, koja se diže protiv sastavljača B.-redakcije, buďući da je teško pretpostaviti, da je Čika na tako veliki manastirski praznik napustila manastir i pošla u Točinju.

Nostra *donatio*, kako Kresimir naziva svoju povelju, u kartular je ušla bez invokacije, arenge, a i u samome tekstu, izgleda, bilo je skraćivanja. Jedva bi se smjelo dozvoliti, da je kraljevska donacija bila bez invokacije i arenge. Redaktor druge verzije iste ove povelje, kao prepravljač datuma, pojavit će se u analognom slučaju povelje biskupa Andrije, koju je prepravio, opet, u 1072. godinu, a stvarno je pripadala 1091. godini. O tome će se detaljno govoriti u ovom istom poglavlju pod br. 11.

4. (1072.). *Darovnica sidraškog župana Petra, sina Semivitova, kojom poklanja Sv. Mariji crkvu sv. Petra i Pavla u Obrovcu sa okolnim zemljama.* Fol. 26ro do fol. 26vo.

Formular ove darovnice je ovakav:

1. Intitulatio.
2. Narratio.
3. Dispositio.
4. Sanctio.
5. Actum, et testes.
6. Subscriptio.

Kao što nema invokacije, u kartularskom izvodu Petrova dokumenta niti arenge, nema ni formule ďatuma, pa se već po tome vidi, da je darovnica unesena u kartular u znatno skraćenom obliku. Zbog toga je nemoguće odgovoriti na pitanje, kada je taj zadužbinski poklon učinjen. On se sastojao od crkve, ali i okolnih zemalja, koje su crkvi pripadale, stoga da bi se u crkvi mogla održavati bogosluženje, pa je trebalo sredstava za izdržavanje stalnog svećenika. U dispoziciji dao se dosta jasan razvod zemalja i njihovo razgraničenje prema susjednim posjedima vlasnika Sv. Krševana i crkve sv. Nikole, dakako u Obrovcu.[100] Datiranje,

[100] Vidi *Notae topographicae*.

dakle, može se izvesti samo posrednim putem, na osnovu ličnosti, koje su svjedočile pri toj pravnoj radnji.

Kukuljević i Rački su tako i postupili i izveli su godinu izdanja Petrove darovnice jedino iz formule svjedoka. Kukuljević se odlučio za godinu 1068.,[101] naprotiv Rački je nešto pomaknuo dalje svoje datiranje, stavivši mogućnost izdavanja darovnice između 1070. i 1072. godine.[102] Rački se poziva naročito na sudiju Madija i priora Draga, kao i na vrijeme njihove djelatnosti, koja se odražava iz drugih dokumenata.[103] I doista, iudex Madius spominje se u datiranim dokumentima 1070.[104] i 1072. godine,[105] a zadarski prior Drago između 1070. i 1095. godine.[106]

Međutim, u samoj dispoziciji darovnice postoji jedno sigurnije i određenije uporište, koje olašava pouzdanije datiranje. Naime, prije svega treba reći, da u darovnici, koju je Petar namijenio Sv. Mariji, nije rečena državna funkcija, koju je Petar imao. Ali, u razvodu dispozitivnoga dijela vidi se, da ta nova darovana zemlja graniči sa svetokrševanskim posjedom u Obrovcu. A tu krševansku zemlju u Obrovcu darovao je isti ovaj Petar, koji se u krševanskoj povelji naziva još i iupanus de Sidraga, a spominje i svoga brata Slavca, s kojim je zajedno za spas svoje duše i svojih pokojnih roditelja učinio taj poklon, tačno 1072. godine.[107] Kada se uporede dispozicije ovih dviju darovnica, krševanske sa svetomarijskom, onda se vidi, da je ona, koja je podijeljena Sv. Mariji mlađa, jer se ustvari u njoj navode posjedi, koje je već Sv. Krševan dobio od župana Petra.

Darovnica Petrova Sv. Krševanu.
(1072. godina)

»... trado in cenobium sancti Chrisogoni *omne teritorium*, quod pater meus Semiuit, possediti in loco, quod appelletur Brauizo ...«

Darovnica Petrova Sv. Mariji.
(S. a.)

»... donamus ... cenobio sanctę Marie ecclesiam, que est in Brauizo dedicata in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli, *et cum omni territorio nostro, incipiente a territorium (!) sancti Crisogoni ... exscepto quasdam terrulas que est (!) in medio sancti Crisogoni ...*

Ovo očigledno pokazuje, da je najprije bio darivan Sv. Krševan, a tek onda Sv. Marija. Oba manastira imali su u Obrovcu istoga darodavca u županu Petru, sinu Semivitovu i njegovim rodacima. To se kazuje u obje darovnice.

Dok se u izvodu svetomarijske povelje u intitulaciji ne kazuje, tko je bio taj Petar, u krševanskoj darovnici jasno se kaže, da je Petar bio

[101] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 130.
[102] Fr. Rački, *Documenta*, 94.
[103] Fr. Rački, *Documenta*, 94, b.
[104] Fr. Rački, *Documenta*, 86.
[105] Fr. Rački, *Documenta*, 93.
[106] Fr. Rački, *Documenta*, 85, 93, 126, 154–157, 159.
[107] Fr. Rački, *Documenta*, 91.

župan sidraški; iz svetomarijske saznajemo, da je i njegov brat bio iupanus Slauizus.

Povelja Sv. Krševanu izdata je u Zadru, a za svetomarijsku se ne kaže, gdje je to bilo. Nije teško pretpostaviti da je to bio također Zadar, pošto se kao svjedoci spominju zadarski velikodostojnici. Kako se spominju u isto vrijeme i zadarski biskup, kao i zadarski prior, onda izgleda, jednovremeno je za taj veliki dar data i crkvena saglasnost.

Među svjedocima, na prvom mjestu spominje se zadarski biskup sa imenom *Dabrana*. Međutim, ni u jednom drugom dokumentu ne nailazimo na ime biskupa Dabrane u čitavom XI. stoljeću. O tome ne znaju ništa ni Farlatijevi saradnici, koji su ga pri njegovu poslu pomagali. Rački smatra, da je to naprosto griješka prepisivača, te da je na tome mjestu trebalo da stoji mjesto *Dabr-ane Steph-ani*.[108] Treba reći, da pisar ovoga izvoda nije isto lice s onim prepisivačem središnjega dijela kartulara, već onaj, koji je na fol. 2ro do fol. 2vo ispisao *Descriptio possessionis in Petrizano*, dakle onaj kaligraf, koji je pisao uglastom beneventanom. Ovaj dokumenat, kao i popis zemalja u Petrčanima, unesen je u kartular poslije 1167. ili baš te godine, kada je manastir sv. Marije imao spor sa manastirom sv. Platona. Odatle se još lakše potkrala prepisivaču griješka, budući da nije bio ni izdaleka tako upoznat sa prilikama u Zadru, kao što je to mogao da bude prepisivač središnjega dijela kartulara. Jer, ako je i on pored toga imao teško čitljiv predložak, iz koga je izradio ovaj izvod, bile bi mogućnosti za griješenje još veće. Međutim, kaligraf, kakav je bio ovaj prepisivač, zacijelo je bio i jednako vješt čitalac, kao što je bio majstor u lijepom pisanju. Račkoga domišljanje Dabr-ane i zamjena sa Steph-ani pretpostavljalo bi ipak vrlo veliku nepažnju prepisivača.

Među svjedocima spominju se i dva župana, Slavac i Židimir. Rečeno je, da je ovaj Slavac identičan sa Petrovim bratom Slavcem iz kršćevanske darovnice.[109]

Prepisivač izvoda ove Petrove darovnice, u formuli Subscriptiones ostavio je ime pisara originala Petrove darovnice, koji je bio i svjedok. Taj svećenik i kapelan župana Petra zvao se Martin. Nije isključeno, da se ovaj »presbiter Martinus, capelanus« nalazio na dvoru župana Petra, gdje je možda vršio kancelarijske dužnosti. Jer izgleda, da u ovom slučaju riječ capelanus uz presbiter za isto lice, ne označava toliko njegovu svećeničku funkciju koliko pisarsku ili kancelarsku kod državnog velikodostojnika, koji je nesumnjivo imao potrebe da vodi svoje administrativne dužnosti. Mogao je da bude ovaj Martin i kapelan crkve sv. Petra i Pavla, koju je župan Petar poklonio Sv. Mariji. Da je pisao svećenik ovu darovnicu, pokazuje i sankcija, koja je sadržavala u sebi i poenam spiritualem i poenam materialem, koja se označava kao mos terrae.

[108] Fr. Rački, *Documenta*, 95, b. 5.

[109] Transkripcija Slaviti sa asibilovanim *ti*, t. j. sa fonemskim *ci* ukazuje, da je prepisivač znao, da ovo ime u hrvatskom glasi Slavec.

Nostrum *factum*, kako Petar naziva svoju darovnicu, ipak je poslije 100 godina pozlijedio netko iz kruga manastira sv. Platona. Tada je nastala i potreba, da se darovnica župana Petra unese i u kartular. Presuda o sporu u godini 1167. donosi se u kartularu odmah poslije Petrove darovnice, na fol. 26vo–27vo.[110]

5. (1072?). *Tobožnja darovnica kralja Petra Kresimira IV., kojom manastir stječe zemlje u Brdima.* Nalazi se u dvije varijante u kartularu. A.-redakcija fol. 25ro–25vo, a B.-redakcija fol. 30ro–30vo.

Formular ove darovnice, u dvije redakcije, gotovo je isti, osim što B.-redakcija spominje ime pisara darovnice. Obje se suštinski podudaraju, osim u formuli datuma.

A.-redakcija (fol. 25ro–25vo)
1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Sanctio.
6. Testes.

Ad 1.
A/nno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi millesimo LXXII, indictione VIIma.

B.-redakcija (fol. 30ro–30vo).
1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Sanctio.
6. Testes.
7. Corroboratio.

Ad 1.
Anno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi millesimo LII.

Dakle, u A.-redakciji povelja je izdata 1072. godine, a u B.-redakciji 1052. godine. U A. je označena indikcija, ma da pogrešna, u B.-redakciji ne spominje se indikcija. Prema tome, ova godina 1072. već je dosada spomenuta kao sumnjiva u ranijem dokumentu o Točinji, pa se i sada ponavlja s istom pogrešnom indikcijom, sa sedmom, umjesto desetom. Kukuljević i Rački odlučuju se, što je sasvim logično, za 1072. godinu, a ne za 1052., kada manastir i nije postojao.[111]

Dok Kukuljević ne daje nikakvo tumačenje, zašto se odlučio za 1072. godinu, dotle Rački smatra čitav dokumenat kao charta spuria. Rački uzima u obzir i B.-redakciju, za koje datum kaže, da je »male adpositum«, uzimajući pred oči osnivanje manastira sa 1066. godinom. U daljem izlaganju Rački daje razloge, zbog kojih je ovaj dokumenat »vel vitiosum vel plane interpolatum«. To je prije svega ime opatice Agape, kojoj se ime ne nalazi inače nigdje među onovremenim spomenicima, budući da je uostalom Čika bila na čelu manastira od osnivanja pa sve do svoje smrti o. 1096. godine. Godine 1072. opatica Čika je u punoj aktivnosti, pa je gotovo nemoguće dopustiti, da je ona za izvjesno vrijeme napustila svoje starješinsko mjesto. Rački isto tako upozorava na

[110] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 20.
[111] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144; Fr. Rački, *Documenta*, OO.

zvanje *causidicus-a*, kako se spominje Johannes causidicus, među svjedocima, ali se ne može nijednim onovremenim dokumentom potvrditi.[112] Ostala imena svjedoka ostavljaju utisak, kao da su pokupljena iz drugih dokumenata i tako od njih sačinjena formula testes. Zbog toga Rački zaključuje »totusque litterarum tenor authentiam in dubium vocat«. Već ovdje Rački smatra, da je ovoj isfabriciranoj darovnici kralja Petra Kresimira dala povod parnica, koju je manastir imao baš za taj posjed u Brdima godine 1199., kada je opatica Tolja branila prava manastira sv. Marije, donijevši pred sudije »priuilegium Cresimiri regis, bone memorie, quod habebat ac testes ostendit.«, a onda i »sicut in priuilegio regio habebatur«.[113]

U raspravi *Podmetnute, sumnjive i preradene listine*, Rački ponavlja uglavnom sve već rečene prigovore, koji se mogu iznijeti protiv autentičnosti dokumenta, u kome se spominje kao opatica Sv. Marije, Agape, za koju sada zna, da se ona javlja i kao svjedok 1103. godine.[114] Međutim, u toj povelji kardinala Augustina i poslanika pape Paskala II., kojom on presuđuje vraćanje crkve sv. Kuzme i Damjana belgradskom manastiru sv. Ivana, spominje se doista Agape kao opatica, ali se ne kaže, kojega to manastira. Godine 1103., prije svega i opet ne može da bude u Sv. Mariji Agape opatica, jer je Čiku doživotno naslijedila kćerka Većenega. Opatica Agape mogla je da bude u Belgradu na moru, na čelu benediktinskoga manastira sv. Tome. Svakako u povelji, u kojoj se radi o belgradskom manastiru, mogla je svakako doći u obzir kao svjedokinja opatica iz tamošnjega manastira, kojoj je starješinski manastir bio Sv. Ivan, kao što je Sv. Mariji u Zadru bio Sv. Krševan. Uz ovu Agape, opaticu, spominju se kao svjedokinje i tri koludrice Dominicija, Marija i Domnana, što po sebi predstavlja izuzetnu pojavu, da se koludrice pojavljuju kao svjedokinje.[115] Prema tome ova Agape iz 1103. godine u Belgradu na moru ne može da bude identična sa onom, koja se spominje u tobožnjoj Kresimirovoj darovnici iz 1072. godine. Rački je svojim razlozima potpuno uzdrmao autentičnost ovog dokumenta, pa on i kaže, dosljedan svojim argumentima: »Stoga ili je predstojničtvo Čikino u samostanu prekinuto bilo, ili je priepisač izprave od 1072 s pometnjom u nju metnuo ime potonje abatise, ili je listina sastavljena bila u ono vrieme one razmirice. U ovom drugom slučaju izprava ta bila bi podmetnuta; a istinitost njezina nikako neprieporna.«[116]

Ovim razlozima Račkoga, koji su uzdrmali autentičnost tobožnje darovnice kralja Kresimira, može se dodati još ponešto. Prije svega ja

[112] Sa tim mišljenjem Račkoga slaže se i VI. Mažuranić, *Prinosi*, 117, sub v. *causidicus*. Causidicus, pored ostaloga, odvjetnik, »može da znači i onoga, koji se pred sudom pre, parbenu stranku, parca. U tom značenju jamačno 1353. Knin. K. Jur. II, 7.« Zatim *Prinosi*, 38, sub v. *banov stol* javlja se u tom posljednjem značenju tek 1435. godine. I opet pred Kninskim kapitulom.

[113] S. M. K. fol. 28ro–29ro. I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205–206; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II. 318–319.

[114] Fr. Rački, *Podmetnute, sumnjive i preradene listine*, 143.

[115] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 12.

[116] Fr. Rački, *Podmetnute, sumnjive i preradene listine*, 143.

smatram, da je ovaj falsifikat nastao daleko ranije, nego što je bio spor između manastira sv. Marije i čitave grupe zadarskih plemića (1199.). Prvi argumenat bio bi taj, što se ovaj dokumenat nalazi u A.-redakciji, u onom dijelu kartulara, koji je nastao svakako u prvoj polovini XII. stoljeća. Dakle, paleograski ide daleko naprijed, prije 1199. godine. Zatim u dispoziciji ove tobožnje Kresimirove povelje kaže se, da je taj posjed u Brdima bio nekoć vlasništvo dvojice *kolona* Benaka i Benede. Institucija kolonata, međutim, ne postoji u dalmatinskoj Hrvatskoj u XI. stoljeću. Ona se tek tokom XII. stoljeća razvija, i to postepeno.[117]

Odatle, nikako nije moglo da bude 1072. na kraljevskim dobrima kolona, kakvi će se pojaviti daleko poslije izumrća narodne dinastije u dalmatinskoj Hrvatskoj. Falsifikatoru XII. stoljeća nije bio jasan historijat institucije kolonata, historijat toga procesa u raslojavanju poluslobodnih obveznika prema svojim feudalnim gospodarima, kao i kasnije više ili manje slobodnih, ali stegnutih znatnim, pa i vrlo teškim obavezama, koji se razlikuju od institucije emfiteuze.

U ostalim formulama nema ničega naročitoga, što već nije ranije zapaženo u formularu kraljevske kancelarije. U intitulaciji naziva se Kresimir kao kralj Hrvata i Dalmatinaca, sa formulom devocije, »dei prouidentia.« U naraciji, pak, ističe se »remedium animę« kao osnovni motiv za darivanje manastira sv. Marije, za koji se u dispoziciji kaže, da je »situm Jadere.« Sankcija je sasvim crkvenoga karaktera, poena spiritualis, bez ikakvih prijetnji državnim kaznama, kako je to jasno izraženo u predašnjoj povelji-darovnici sidraškoga župana Petra. Zanimljivo je, da se Kresimir ne grozi državljanima, nego svojim nasljednicima, vladarima: »Si quis autem meorum decessorum id irritare temptauerit, pauendi incurrat supremi iudicis iram, dampneturque cum his, qui leuam tenuerint partem.« Pa i ovo, neobično, dovodi u sumnju autentičnost dokumenta.

Međutim, u formuli Testes ima izvjesnih varijanata između dviju redakcija, koje je vrijedno uočiti.

Ad 6.

... Johannes causidicus regis, testis; Draugana scutarius regis; Adam iupanus nonensis, testis; Desinna iuppanus testis; Prodano iuppano testis; Zouinna setinico, testis; Uekenego *setinico*, testis; Michatio presbiter, testis.

Ad 6.

Johannes causidicus regis, testis; Dragana scutarius, testis; Adam iupanus nonensis, testis; Desinna iupanus, testis; Prodano iupano, testis; Zouinna setinico testis; Uękęnego testis; *Et ego presbiter Michatio, capelanus regis, scripsi et corroboraui.*«[118]

Iz B.-redakcije, dakle, saznaje se za ime skriptora ove tobožnje kraljevske darovnice. To je bio ujedno i posljednji svjedok, koji je dokumenat tobože napisao i koroborirao. Toga nema u A.-redakciji.

[117] V. Novak, *Supetarski kartular*, 81, 82, 84, 98.

[118] Kurzivni dijelovi pokazuju varijante.

I. Kukuljević je ovu završnu formulu dao prema A.-redakciji,[119] dok je Rački pošao za B.-redakcijom. [120] Dok je u A.-redakciji Mihacije samo *presbiter*, u B.-redakciji je on već *capelanus regis*. Po svemu ostaje utisak, da je i ovo lice, kao tobožnji kraljev kancelarijski službenik, proizvod fantazije nepoznatog falsifikatora o Kresimirovu daru manastiru sv. Marije. Pita se, dakle, kada i zašto je počinjen ovaj falsifikat? Nije isključeno, da su koludrice Sv. Marije imale u Brdima sasvim zakonito stečen posjed, možda i darovan od samoga kralja Kresimira. Tokom vremena izgubio se original darovnice, i poslije više od stotinu godina je zbog prelaženja posjeda sa jednih na druge obrađivače, dakako sa određenim uslovima, nastupilo preotimanje od strane nesavjesnih građana iz Zadra na položajima, gdje je i Sv. Krševan imao također svoje zemlje. Tada se našao netko, kome je bila povjerena dužnost, da sastavi novu »kopiju« nekadašnje kraljevske povelje. Sastavljač takvog dokumenta nije bio dovoljno vješt, ustvari nije bio dorastao za takav ne baš mnogo pohvalan posao. Dosljedno, njegov se posao, pa i onda, ako je nekada i postojala neka povelja, koja je dokazivala pravo manastira na taj posjed, mora da označi kao falsifikatorski. Spor oko toga posjeda je dosta dugo trajao, jer je okončan tek 1199. godine.[121] Obje ove verzije, koje su unesene u kartular, da li svijesno ili nesvijesno s obzirom na njihovo porijeklo, pripadaju u grupu falsifikata, te nemaju nikakve veze sa kraljevskom kancelarijom. Prva redakcija pripada u središnji dio kartulara, pa je onda i taj izvod, koji je došao u kartular, učinjen negdje polovinom XII. stoljeća, svakako daleko prije 1167. godine, kako je to već ranije utvrđeno u paleografskoj analizi toga dijela kartulara.

6. 1073. *Darovnica satnika Većenega. Njome ugledni velikaš daruje manastiru čitavo svoje imanje.* Fol. 19vo do fol. 20vo.

Formular izvoda ove darovnice je ovakav:

1. Invocatio verbalis.
2. Datum.
3. Intitulatio.
4. Narratio.
5. Dispositio.
6. Sanctio.
7. Testes.

Ad 2.

Godina je ispisana slovima i potpuno jasno, kao 1073. Stil računanja je annus incarnationis. Prema tome, kada bi bio ovaj dokumenat izdan u vrijeme prva tri mjeseca, do 24. marta, onda bi po našem računu ovo trebalo promijeniti u 1074. godinu. Prirodno je, da je Većeneg mogao da izda dokumenat i u drugom dijelu godine, od 25. marta do 31. decembra. Kukuljević i Rački prihvataju godinu, kako je označena u do-

[119] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 44.
[120] Fr. Rački, *Documenta*, 90.
[121] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 29.

kumentu.[122] Međutim, nema nikakva uporišta, da se pretpostavi jedna od te dvije mogućnosti. Dopunu datuma čine ličnosti, koje su tada bile na vlasti, kralj Kresimir, ban Zvonimir i biskup Stjepan.

Invocatio, intitulacija i naracija ne pokazuju ništa posebno.

Ad 5.

Dispositio je trebalo da kaže, gdje su te zemlje, koje daruje satnik Većeneg. One su svakako bile podalje, izvan zadarskoga distrikta. Bilo je to nesumnjivo u okolini Nina, jer se među svjedocima spominje i ninski župan Adamec. Dakle, morala je to da bude ninska župa, koja je graničila sa zadarskim pojasom izvan gradskih zidina. U dispoziciji se spominju vinogradi, obradiva i neobradiva zemlja, sva stoka, sitna (pecora) i tegleća marva (jumenta), dakle baš sve, »omnia et in omnibus.« Međutim, sastavljač nigdje niti jednom riječi, barem nekim razvodom ili sličnim pograničnim obavještenjima, ništa ne kaže, gdje su se nalazile te zemlje. U originalu je to bilo svakako spomenuto, barem u glavnim linijama. Upravo ovakva neodređenost razgraničenja kasnije je mogla da bude izvor za razne sporove. Savremenici su 1073. godine zacijelo dobro znali, gdje su se nalazile njive i vinogradi satnika Većenega, no kasnije su obrađivači tih posjeda mogli da te granice i pomjere, pa je tako moglo doći do sporova.

Ad 6.

U sankciji satnik Većeneg prijeti svojim podložnicima (parentes ne u značenju »roditelji«), kada se njima obraća sa prijetnjama teških duhovnih kazni, ako bi pokušali da ma šta izmijene u njegovoj odluci. Svakako, ne bi imalo smisla parentes prevoditi sa roditelji, jer kakvog bi imalo smisla, da se Većeneg grozi vlastitim roditeljima, pošto je već on bio ne samo punoljetan za takvu odluku, nego i na visokom državnom položaju, kao i vlasnik svojih imanja.[123] Tako onda ovaj tekst biva posve jasan. Većenegovi podložnici postali su poslije darivanja podložnici Sv. Marije, zacijelo u istom obaveznom odnosu, kao što su bili ranije prema satniku Većenegu.

Ad 7.

Među svjedocima, poređ župana Adamca, još su i župani Prodan i Desina,[124] psar Tolimir,[125] kapetan Grubina i još nekoliko svećenika, kao Dedonja, Barba, Miloteč, satnik Zovina, i Petar de Bonemute, ali i

[122] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146; Fr. Rački, *Documenta*, 95.

[123] Parens znači pokoran, podložan, a u pluralu ima supstantivno značenje, parentes, podložnici. (M. Divković, *Latinsko-hrvatski* rječnik, 752.) Dakle, ne samo roditelja ili starije srodstvenike.

[124] Prodan i Desina poznati su iz drugih dokumenata kao župani. (Fr. Rački, *Documenta*, 93).

[125] Ovaj Tolimir je nesumnjivo identičan sa Tolimirom, psarom, dvorjaninom, koji se u isto vrijeme nalazi u dokumentu velikaša Radovana, i to u Ninu, 1070. godine. Fr. Rački, *Documenta*, 82.

mnogi drugi. Nema sumnje, iznenađuje toliki broj svjedoka, sa četiri svećenika, među kojima i jedan kapelan, što će reći, jedan od funkcionera, koji je mogao da i napiše dokumenat.

Da je Većeneg bio ugledan hrvatski velikaš, i vrlo imućan, kazuje i njegova darovnica.

Po svemu se čini, da je povelja Većenega bila izdana u Ninu, ali nije isključena mogućnost, da je to bilo i u Zadru, kuda je Većeneg mogao da dođje, da učini svoje zavještanje. Nema u ostalim dokumentima potvrde, kada je i tko učinio od strane crkve punu saglasnost za primanje toga zavještanja.

Nema razloga, da bi se stavila u sumnju autentičnost Većenegova darivanja. Dokumenat je ušao u kartular u dosta skraćenom obliku, ma da je formular dosta široko zastupljen. Nema očigledno završnoga dijela potvrde kao i rogatara, koji je napisao velikašu Većenegu dokumenat na njegovu molbu ili zapovijest.

7. (1070.–1073.) *Kupoprodaje opatice Čike u Petrčanima.* Fol. 10vo.

U ovom diplomatičkom zapisu zabilježeno je nekoliko kupovina, za koje su odreda sigurno postojale karte, budući da još ne postoji institucija notarskog imbreviranja. Ovdje su one donesene sve odreda kumulativno, a svima zajedno kao da je svjedočila ista grupa svjedoka.

Zbog toga naziru se ovi dijelovi nekadašnjih karata:

1. Intitulatio.
2. Datum.
3. Dispositio.
4. Testes.

Ad 1.

Neobično je, da se u intitulaciji javlja ne samo opatica Čika, nego i čitav manastirski kolegijum koludrica. Dakle, »abbatissa Cicca monasterii Sanctae Mariae, *cum suis sororibus.*« To ujedno pokazuje i na demokratsko uređenje manastirskog života, jer o svemu iole važnijemu sve koludrice zajedno sa svojom opaticom odlučuju. Stilizacija same intitulacije pokazuje neku vrstu kronikalnoga zapisa, jer se nastavlja, »comparauit terras in Petrizani«. Dakle, nikako ne neki izvoď iz povelje, jer je nemoguće, da je sastavljač ili skriptor dotične ili dotičnih karata to spomenuo već u intitulaciji. Sastavljač izvoda, pak, mogao je i da tako kronikalno postupi, jer je, po svemu izgleda, spojio *pet* karata u jedan zapis, kako se to može zaključiti iz dispozicije.

Ad 2.

Godina se uopće ne spominje nikakvim brojčanim podatkom, već se samo može zaključiti, kada je to bilo, iz uobičajene dopune samome datumu, t. j. po ličnostima, koje su u to doba bile na vlasti u hrvatskoj državi. Jer, u ovome se dokumentu radi o kupovinama na hrvatskoj državnoj teritoriji. Dakle, to su hrvatski kralj Petar Kresimir i njegov ban Zvonimir. Ovaj posredni put sklonio je Kukuljevića, da sve ovo

datira 1072.–1073. godinom,[126] dok je Rački nešto proširio vremenski razmak, t. j. 1070.–1073.[127] To ustalom i Rački kaže u komentaru, »tempus huius notae eruitur e banatu Svinimiri sub rege Cresimiro«.

Smatram, da je Rački ovdje postupio vrlo oprezno i stavio početak Zvonimirova banovanja u 1070. godinu, stavivši tako ove Čikine kupovine u spomenuti vremenski raspon. Međutim, da je i za godinu, dvije proširio, ne bi se ogriješio o mogućnost, koja je dozvoljavala takvo datiranje, jer su obojica još 1074. i 1075. mogli da postoje zajedno na vlasti u Hrvatskoj.

Ad 3.

Dispozicija navodi pet Čikinih kupovina u Petrčanima, spomenuvši lica, od kojih su posjedi nabavljeni.

Ako se uzme u obzir kronikalni elemenat iz intitulacije, onda je sigurno sastavljač ovoga zapisa napustio diplomatičku formu, i sve dispozicije postojećih *pet* karata povezao ujedno, i stavio ih u jednu zajedničku dispoziciju, kao da je sve bilo jednog određenog dana i iste godine nabavljeno. Ovo nije isključeno, ali po svemu izgleda, da je to bilo ipak u raznom vremenu, a da su svjedoci pokupljeni iz raznih spomenutih karata, kojima su oni svjedočili. Kukuljević i Rački, stoga, nazivaju ovaj diplomatički zapis, ovakve stilizacije kao »bilježka«, prvi, a Rački kao »nota«. Ne može se dakle ništa određenije reći, kada je sve to bilo, jednog dana, ili više njih uzastopnih, a možda niti iste godine. Ako se tome pristupilo sa određenim planom, da se u Petrčanima zaokruže manastirski posjedi, moglo je onda da to i bude iste godine, ali jedva bi se moglo dozvoliti, da je istoga dana svršena pravna radnja pet raznih kupovina, koje su sve od reda zahtijevale ipak više vremena posla. Iako ovaj kartularski zapis samo djelomično pokazuje forme jedne povelje, odnosno izvod iz jedne povelje, pa su ga zato označili Kukuljević i Rački samo kao bilješku, ipak smatram, da je to samo izvod iz pet raznih karata, koje je sastavljač na ovaj način prenio u kartular.

Ad 4.

Formula svjedoka zaslužuje posebnu pažnju. I tu je prepisivač ovoga izvoda, vrlo bliz onome iz središnjega dijela kartulara, pokazao također svoju oprobanu površnost u prepisivanju, ili u slabom znanju čitanja nekog možda manje čitljivoga predloška. U samome početku kaže se: »His t. ęps. Dabrala«, što bi pravilno trebalo da bude pročitano kao »His testibus ępiscopus Dabrala«. Kukuljević je pročitao: »His testibus: Episcopus Dabra «.,[128] dok Rački koriguje u samome tekstu, kao, »His testibus *presentibus:* Dabrala.«[129] Mi smo se sreli u dokumentu, u darovnici Petra, sina Semivitova, sa svjedokom »Dabrane iadertini episcopi« (1072. godine).[130] Pitanje toga zadarskog biskupa raspravili smo ranije, i utvrđeno

[126] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, 146.
[127] Fr. Rački, *Documenta*, 96.
[128] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, 146.
[129] Fr. Rački, *Documenta*, 96.
[130] Vidi naprijed br. 4, inače fol. 26ro do fol. 26vo.

je, da takav biskup zadarski s tim imenom ne postoji. Sada je mjesto, da se kaže, da je ovaj ovdje *Dabrala*, dakako isto tako rđavo zabilježen, prenesen u izvod i kartularsku kopiju darovnice Petra Semivitova. Ili drugim riječima, fol. 10vo dao je sastavljaču izvoda na fol. 26ro inspiraciju za svjedoka biskupa, koji nikada nije postojao. Griješka, koju je iz nesumnjive nepažnje počinio prepisivač, i to na način, kako predlaže Rački, prešla je onda i u kopiju Petrove darovnice, na fol. 28ro. Rački naime nije niti kod naprijed spomenutoga dokumenta, kao niti kod ovih Čikinih karata, zapazio vezu između biskupa Dabrane i biskupa Dabrala, kako se to ime pojavljuje u oba ova dokumenta, prešavši iz ovoga posljednjega u onaj sidraškoga župana Petra. Rački, opet, dobro upozoruje na omašku prepisivača, a možda i sastavljača izvoda, koji je bio pred očima prepisivaču na fol. 10vo. Naime, Rački u bilješci ispod teksta objašnjava, zašto je donio »His testibus presentibus«. On objašnjava na ovaj način: »His t. eps.« puto legendum esse »his te(stibus) p(re)s (entibus)« non autem: »testibus: ep(iscopu)s.«[131] Prijedlog Račkoga je sasvim prihvatljiv i on objašnjava jednu griješku, koja je izazvala i onu drugu, u Petrovoj darovnici, odnosno njenoj kopiji. Prisustvo biskupa zadarskoga pri toj kupoprodaji nije bilo potrebno.

Ostala imena svjedoka čekaju još lingvistu, koji će objasniti njihovo zagonetno porijeklo. Takva su imena: Margastront, Santase i Zarondriskeuik.

8. 1078. Knin. *Kralj Zvonimir potvrđuje darovnicu kralja Kresimira, kojom je podario manastiru Točinju* (1066.–1067.) Fol. 10ro.

Ova Zvonimirova potvrdnica je data u vrlo kratkom izvodu. Nema sumnje, original je morao da bude sastavljen u mnogo svečanijem obliku, nego što to pokazuje deset redova kartularskoga izvoda.

Pa opet, formular ove tako kratko date potvrdnice pokazuje ovaj red, koji je sasvim neobičan i nemoguć u jednoj valjano organizovanoj kancelariji.

1. Intitulatio.
2. Corroboratio.
3. Testes.
4. Dispositio.
5. Actum.
6. Datum.

I ovakav formular potvrđuje još jednom, koliko sastavljač kartulara nije bio naročito vješt preuzetom poslu. Sve ove formule, koje sačinjavaju ovaj izvod, vrlo su kratke, i jedva može da bude sumnje, da tako nije mogao da izgleda original.

Kralj Zvonimir je bio zamoljen od same Čike, da mu potvrdi zemlje, koje je manastiru podario kralj Kresimir. Kako nema nigdje spomena, da Zvonimir ma gdje potvrđuje i posjed u Brdima, to je jedan dokaz više protiv autentičnosti ranije analizirane povelje.[132]

[131] Fr. Rački, *Documenta*, 97, b. 6.
[132] Vidi naprijed analizu pod br. 5.

Ad 1.

Intitulacija je jednostavna, bez devocije, sa oznakom, da je kralj Hrvatske i Dalmacije.

Ad 2.

Sa jednostavnom formulom, »concedo, firmo et corroboro« iskazuje već ovdje svoju odluku o potvrdi, koju će označiti tek u kasnije navedenoj dispoziciji.

Ad 3.

Tome svečanom činu prisustvovali su nadbiskup splitski Lovro, Ivan, opat manastira sv. Bartolomeja, Andrija, kraljevski kapelan, Dominik, tepči i Crnja župan.[133] Šišić smatra, da je ovo ime Crnje ili Črnje prepisivačevom griješkom iskvareno od Jurine, kninskoga župana. Svakako, ovi svjedoci iz najvišega dvorskoga i crkvenoga kruga kazuju, da se tom prilikom našao na kraljevskom dvoru veći broj dostojanstvenika, koji su sigurno sa kraljem rješavali druga važnija pitanja. Zanimljivo je, da Čika nije odmah zatražila od Zvonimira, – čim je stupio na prijesto, – da joj potvrdi ovo dobro Točinju. Možda su tek sada, poslije nekoliko godina, nastupile nekakve pozljede, pa je trebalo apelirati i na zaštitu novoga kralja.

Ad 4.

Tu se kazuje, da Zvonimir potvrđuje »donationem, quam dedit noster antecessor, rex Crescimir, monasterio sanctę Marię sito Jadere de terris in Tochinia, et *de conditione sicut in suprascripta continetur cartula*«.

Ovaj sitni, poďvučeni stavak Zvonimirove dispozicije, očigledno potvrđuje, da je Čika donijela na Zvonimirov dvor Kresimirovu darovnicu, dakako njen original, i ona je ušla kao transumpt u cijelosti u dispoziciju originalne Zvonimirove potvrdnice. Prema tome, izostavljena narratio morala je sadržavati Čikinu peticiju, kao povod za izdavanje njegove, Zvonimirove nove povelje. Ovo sve je izostavio sastavljač ovog izvoda, nastojeći, da sa što manje posla unese u kartular samo najglavnije elemente izvorne potvrdnice.

Ad 5.

Potvrdnica je izdata u Kninu. Po svoj prilici potvrdnicu je napisao Andrija, kraljevski kapelan, ako to nije učinio sam kraljevski kancelar Teodor, koji je tada bio na čelu kraljevske kancelarije. Ali, da je to tako bilo, onda bi on bio i spomenut među svjedocima.

Ad 6.

Oba izdavača primaju datiranje, kako je ono navedeno pri kraju izvoda, t. j. 1078. godinu, ma da je godina stila inkarnacije. Pretpostavljali su, da je Zvonimir izďao dokumenat poslije 25. marta iste godine, kada se firentinski stil inkarnacije podudara sa našim brojanjem.[134]

9. *8. oktobra 1087. Kralj Zvonimir potvrđuje Kresimirovu darovnicu regiae libertatis.* Fol. 18ro–18vo.

[133] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 574, b. 47.

[134] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 165; Fr. Rački, *Documenta*, 145.

Kao što je Zvonimirovu potvrdnicu Kresimirova darivanja Točinje stavio sastavljač kartulara iza same Kresimirove darovnice (fol. 9vo do fol. 10ro), tako je to uradio i sa potvrdnicom Kresimirove darovnice regiae libertatis (fol.17vo–18ro), koju donosi odmah na istom fol. 18ro do fol. 18vo. Jedino ovim vezama pokazao je sastavljač kartulara izvjesni smisao za grupiranje skupljenoga materijala u kartularu.

Sastavljač izvoda ove potvrdnice ostao je dosljedan svome stilu skraćivanja. Iz datoga mogu se, naime, naslutiti daleko širi oblici cjelokupne strukture originala ovog kraljevskog dokumenta, kakav je ustvari i trebalo da bude napisan u kraljevskoj kancelariji.

Iz kartularskog izvoda vide se samo ove formule:

1. Intitulatio.
2. Dispositio.
3. Testes.
4. Traditio confirmationis.
5. Datum.

Ad 1.

Intitulaciji ne prethodi neophodna invokacija, bez koje nije moguće zamisliti originalnu povelju, koja je proizašla iz kancelarije papskoga vazala i branitelja crkve, kako se on zakleo papskom legatu, od koga je primio kraljevsku krunu.[135]

Sama intitulacija ne pokazuje ništa naročito. Pa ipak, *Et*, koji se nalazi ispred *ego*, t. j. Et ego Suynimir rex Croatię Dalmatięque, ukazuje, da sastavljač sa ovom vezom *et* vezuje Zvonimirovu potvrdnicu sa prethodnom Kresimirovom darovnicom regiae libertatis, koja svršava na istoj strani, gdje počinje Zvonimirova potvrdnica. Sastavljač je između obje povelje ostavio prazninu od samog jednog reda, pa tako ovo *Et* samo svojim inicijalom, koji uostalom nije ni izrađen, ima da obilježava početak novoga dokumenta. Ovo *Et* svakako nije postojalo u originalnoj potvrdnici. U intitulaciju još svakako pripada i oznaka destinatora, opatica Čika, jer se dodaje: »tibi abbatissę Cicke,« što je inače dosta rijetko u hrvatskoj dvorskoj kancelariji. Međutim, ovo oslovljavanje, moglo bi se povezati i sa dispozicijom, koja odmah dolazi, nemajući ni arenge, niti notifikacije, a niti naracije.

Ad 2.

U dispoziciji kralj kaže, da *regale ius*, kojim je manastir stekao *regiam libertatem*, t. j. i on svojim kraljevskim pravom potpisuje tu kraljevsku stečenu slobodu čvrstom stalnošću, vječnošću »subscribo libertatem firma perpetuitate«.

Ad 3.

Sa ovime su se saglasili prisutni svjedoci najvišeg crkvenog stepena u Dalmaciji, splitski nadbiskup Lovro, koji je bio prisutan, i onda kada je na Božić 1066. godine kralj Petar Kresimir svojoj sestri, t. j. njenu manastiru, podijelio ovaj znameniti privilegij. Tu, i opet u Kninu, bili su

[135] Fr. Rački, *Documenta*, 103.

uz kralja, zacijelo na nekom zajedničkom zborovanju o raznim državnim i crkvenim pitanjima, još i hrvatski biskup Petar, Ivan, opat Sv. Bartolomeja, ninski biskup Firmin kao i drugi biskupi i knezovi, »et alii episcopi et comites laudantes confirmauerunt«. Ova *laudatio* i pojedinaca navedenih, kao i zbirno označenih, bila je ne samo saglasnost, nego i još jača potvrda crkvenih i svjetovnih velikaša.[136]

Ad 4.

Ovdje se jasno kaže, da je svemu prisustvovala i opatica Čika i da se to desilo u Kninu. Kada je povelja napisana, ona je i svečano uručena Čiki, čime je u potpunosti i sa formalne strane izvršena pravna radnja svršavanja kraljevske potvrde, koja se naziva diplomatičkim terminom *confirmatio*, a do te je došlo na molbu opatice Čike. O tome se sigurno u originalu govorilo u naraciji, koju je sastavljač izostavio, isto kao i arengu i notifikaciju.

Ad 5.

Što se tiče datuma, on je jasno iskazan, godina, mjesec i dan. Bila je to godina 1087., na dan sv. Dimitrija, koji se slavi 8. oktobra. Izgleda, da je imendan kralja Zvonimira s jedne strane privukao toliki broj gostiju na kraljevski dvor u Knin.

Međutim, iznenađuje, da godina nije u stilu inkarnacije, stilus incarnationis, nego annus domini, ili drugim riječima *annus* a nativitate *domini*, dok su sve dosadašnje isprave kralja Zvonimira datirane inkarnacijskim stilom. Nije poznat rogatarius, niti pisar ove potvrdnice, pa se može da pretpostavlja, da je to bio Teodor, kancelar ili možda i netko, tko nije bio navikao na stil inkarnacije. Stil *a nativitate domini* je rimski, pa nije isključeno, da je Zvonimirovoj kancelariji potkraj njegova života preovladao *rimski stil*, kako se on još običava nazivati rimskim običajem, *mos Romanae curiae*.[137] A ova Zvonimirova potvrdnica je ujedno i posljednji dokumenat, koji je u ovakvom izvodu sačuvan, a proizašao je iz njegove kancelarije. Ovaj način počinjanja godine ne može da izazove neku sumnju u antentičnost nekadašnjega originala.

Oba izdavača ovog izvoda preuzimaju datum, kako je naveden u kartularu i ne sumnjaju u ispravnost dokumenta.[138]

Jedino je posumnjao u ispravnost ove Zvonimirove povelje mađarski historičar J. Pauler, ali je njegove argumente potpuno otklonio F. Šišić.[139]

[136] Du Cange, *Glossarium*, sub v. *Laudatio*.

[137] C. Paoli – K. Lohmeyer, *Grundriss der lateinischen Paläographie und Urkundenlehre*. III. *Urkundenlehre*. *Innsbruck* 1900, 234.

[138] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 180; Fr. Rački, *Documenta*, 145.

[139] F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 584, b. 75. Šišić tu kaže: »Sastavljač registra samostana Sv. Marije u XII. vijeku prepisujući u nj isprave često je znatno skraćivao tekst originala, koje je imao u rukama. Inače je isprava autentična, ma da ju je Pauler proglasio falsifikatom.« Na ovaj negativni sud Paulera o ovoj Zvonimirovoj darovnici osvrnuo se opširnije Šišić u svome *Priručniku*, gdje je odlučno otklonio sva Paulerova negativna mišljenja. (O. c. 537–540.) Ovdje se govori o Kolomanovoj potvrdi Kresimirove i Zvonimirove potvrdnice »regiae libertatis,« o čemu će biti također još govora, jer se ta Kolomanova isprava nalazi u S. M. K.-u, fol. 18vo–19vo, dakle odmah poslije Zvonimirove potvrdnice.

Kao što je nesumnjivo autentična Kresimirova darovnica *regiae libertatis*, i nema nikakva razloga staviti u sumnju potvrdu njenu od strane kralja Zvonimira.

10. (1089.–1090.) *Split. Sinod u Splitu, održan pod predsjedanjem nadbiskupa Lovre, presuđuje spor između Neže, kćeri priora Madija i Čike, opatice.* Fol. 20vo–21ro.

Formular ove sudske presude crkvenoga, najvišega foruma u Dalmaciji, jest svoje vrste. Kao da je sav sastavljen od dispozicijskoga dijela. Sud se održao pred novim kraljem Stjepanom II. Prisustvovao je i primorski župan Jakob. Sinod je održavan u katedrali, pa je ovdje donesena i presuda. Po svemu izgleda, da se pred nama ipak ne nalazi doslovan tekst presude, već je i taj dokumenat ušao u kartular dosta skraćen. Odatle su nastale nejasnoće u kontekstu presude i uzrocima spora u tako uglednoj porodici, kao što je ona, kojoj su pripadale opatica Čika i rođaka Neža. Dakako, i ovdje za to snosi svoju odgovornost sastavljač kartulara, ili njegov prepisivač.

Formular, prema kartularskom izvodu, pokazuje tri osnovne formule.

1. Intitulatio.
2. Narratio.
3. Dispositio.

Ad 1.

Tu se odmah ulazi in medias res, utvrđujući činjenicu, da je nadbiskup Lovro odredio, da se napiše *iudicium*, koji je donijet *sinodaliter*.[140] Sve je to doneseno i odlučeno od nadbiskupa kao i potpisanih koepiskopa, »et a subscriptis coepiscopis«. U izvodu nema formule Testes, te nema ni njihovih imena, (ona se samo sa siglama označavaju u početku dokumenta) što je nesumnjivo u originalu postojalo, kao i formula datuma, koje također nema u kartularskom izvodu, bez obzira da li se nalazila na početku ili na kraju izdate presude. Zbog toga, što je u sporu učestvovao i zadarski biskup Stjepan II., kao i opatica ženskoga manastira, sve je moralo da izađe pred najviši crkveni sudski forum, ma da će se u kartularskom izvodu jednovremeno označiti kao zadarski biskup A(ndrija?).

Ad 2.

Nije data naracija, iz koje bi se mogla nazreti ne samo peticija, nego i suština spora, o nekom pologu od 40 solida, koji su imali da pripadnu Čiki, dok je to osporavala suprotna strana. I baš na tome mjestu, gdje bi se i u dispoziciji moglo nešto jasnije zagledati u korijene ove familijarne svađe, koja je konačno dovela i do takvog suđenja sa tolikim publicitetom, postoji zbrka, koju je učinio ili sastavljač ili prepisivač već pripravljenoga izvoda. Rački je to konstatirao u dva maha, u *Documenta*, kao i u poznatoj raspravi o sumnjivim poveljama. Rački kaže: »Charta valde vitiosa; verborum ordo, praecipue inde a „quibus e contra – solidos" adeo confusus, ut sensus difficulter eruatur. Plura adsunt,

[140] Ovaj *iudicium* jednovremeno obilježava i diplomatički termin za ispravu, u kojoj je bila izrečena presuda. Isto tako, kad se u nekoj javnopravnoj listini iznosi *decretum* vladaoca, naziva se i takav dokumenat kao *decretum*.

quae hanc cartam redďunt suspectam: si Stephanus episcopus eiusdem nominis praesul Jaderae subintelligendus est, quum in capite membranae Andreas eiusdem sedis episcopus adducatur, prior potuit tantum, si dignitati resignaverat, coram iudicio actor comparere; genealogica praeterea series ab altera in charta a. 1066 et 1091 (nr. 50, 128) exposita discrepare videtur; prioratus tandem Formini hoc tempore vix demonstrari posset, cum hisce annis Duimus prior Spalati esset.«[141] U spomenutoj diplomatičkoj raspravi, Rački opširnije iznosi argumente, koji poďižu sumnju protiv ovog sinodalnog suďenja. Tu on kaže: »U trećoj listini tičućoj se samostana sv. Marije, ili bolje njezine predstojnice Čike, imade još više znakova, koji ju sumnjivom čine. Ova listina, koja se u rečenom samostanskom registru sačuvala, izdana bi god. 1088/9 po crkvenom saboru u Spljetu, pred kojim se parnica vodila među Čikom i Većom, (to je pogrešno, treba da je Nežom, V. N.), kćerju priora Madia. Kano što je slog izprave taman, red rieči izpremiešan i prema tome smisao nejasan, tako se navode u njoj osobe, koje se s vremenom događaja, kako se tuj pripovieda, težko dadu u sklad dovesti. Među biskupi, koji su bili u saboru, navodi se Andrija zadarski, koj se sbilja napominje u drugih listinah god 1091., 1095. i 1096.; a opet dolazi i Stjepan biskup, koj mu bijaše predšastnikom, kano stranka pred sborom. Kano takov navodi se također „Gregorius predicti (prioris) Madij filius", koj nas sjeća na Madia II, sina Grgura, priora 1033–36 god. Navodi se Firmin prior; ali tada bijaše priorom u Zadru, Drago, u Spljetu Dujam i Stjepan Valica (1080, 1086), za tim Petar i Dujam mlađi (1097), dočim Firminovu načelničtvu ne ima traga.«[142]

Sve ovo stvarno izaziva veliku sumnju u autentičnost iznesenih činjenica, prema ovakvom kartularskom izvodu, i Račkovim se zapažanjima ne bi mogle učiniti nikakve napomene. Međutim, pitanje se sada postavlja, da li se u ovakvom kartularskom izvodu radi ma o kakvom svijesno učinjenom falsifikatu, koji je trebalo da posluži nekome cilju, ili se naprosto i opet radi o površnosti i nevještini sastavljača izvoda, iz jednog originala, koji je mogao da obuhvata daleko više prostora, nego što to ina prvi mah izgleda. Ali kada se upozori, da je to bila parnica širokih razmjera, da su bila u pitanju lica višeg društvenog reda, pa čak i biskup Stjepan, onda je jasno, da je u naraciji dosta širokoj moralo biti daleko više govora, što je in concreto dovelo do suđenja na samom jednom sinodu. Isto tako moralo je biti daleko više detalja i u dispoziciji, nego što ih ima u izvodu. Zatim, treba reći, da sastavljač kartulara, unosi u kartular stvari, koje više nemaju nikakvog pravnog učinka, pošto je sve to bilo presuđeno, a s time i definitivno okončano još u XI. stoljeću. I opet je sastavljač ponovio svoju nevještinu, kada se dao na posao, da unese u kartular stvar, koja nije više mogla da ima interesa ni za koga u polovini XII. stoljeća, misli se, dakako na pravni interes. Jer, pita se, cui prodest izmišljanje jednog neprijatnog familijarnog slučaja,

[141] Fr. Rački, *Documenta*, 147–148.
[142] Fr. Rački, *Podmetnute, sumnjive i prerađene listine*, 143.

koji je dobio tako širok publicitet, daleko izvan Zadra, u Splitu, i onda, dosljedno njegovo fiksiranje u S. M. K.-u? Nema sumnje, da bi se Čika svega odrekla, što se nje same tiče, da nije u ovom slučaju ona branila interese svoga manastira, na čijem je čelu, i kao obnoviteljica, i kao starješinka toliko dugo radila. Kada se sve to uzme na um, jedva se može posumnjati, da suština ove splitske presude ne bi bila tačna. Nevješti sastavljač mogao je pogriješiti i u imenima prisutnih lica, – ta svi prisutni biskupi u početku su označeni samo siglama, pa tako i zadarski A., koju su i Kukuljević i Rački razriješili sa *Andrea*,[143] a mogao je isto tako da eventualno nečitljivo ispisano *S* iz predloška prepisivač pročita kao *A*. Ali, i mimo toga, Račkoga razlozi su teški i ozbiljno ugrožavaju izgled autentičnosti toga dokumenta. Presuđeno je, da se vrati dug od 40 solida opatici Čiki, koja je to s očiglednim pravom potraživala, i dokazivala, pa i dokazala pomoću dva svjedoka, Madija, zadarskoga arhiđakona i Dominika Ticine.[144]

Rečeno je već, da sastavljač, pored ostaloga, nije prenio u kartular niti datum, kada je presuda donesena, niti kada je, koje godine i koga mjeseca održavan sâm sinod, iz čega bi se moglo ipak lakše približiti tačnijemu datiranju, nego što je bez toga moguće. Kukuljević datira održavanja sinoda sa 1088. godinom,[145] dok Rački daje dvije godine 1088. i 1089.[146] Dakako, obojici je presudna činjenica u smrti kralja Zvonimira, i vladanju Stjepana II., koje je bilo kratkotrajno, jedva dvije godine. Rački i kaže, »tempus, quo charta edita esset, deducitur e regimine Stephani II, successoris regis Svinimiri.«[147] Šišić određuje nešto bliže mjesec i godinu smrti Zvonimirove, sa aprilom 1089. godine.[148] Vladanje pak Stjepana II. stavlja u 1089. i 1090.[149]

Šišić se također još jednom osvrće na stepen pouzdanosti presude splitskoga sinoda, u korist opatice Čike, prihvatajući gledište Račkoga o konfuznosti čitave dispozicije, njena nejasnog stila, ustvari rđavoga prijepisa, ali ipak ne sumnja u autentičnost suštine same presude. Jer, »isprava je unesena u registar Sv. Marije, (fol. 14b–15a) i u nj prepisana iz originala još u XII. vijeku. Autentičnosti njenoj nema prigovora, no prepisivač je tekst, kraćenjem originala, toliko pobrkao i iznakazio, da je smisao razumljiv tek poslije dužega razmišljanja i poznavanja genealogije Madijevaca.«[150]

Uzevši u obzir vlastitu analizu, kao i sva mišljenja Račkoga i Šišića, a imajući stalno pred očima činjenicu, da prepisivač nije mogao da ima

[143] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181; Fr. Rački, *Documenata*, 147.
[144] Fr. Rački, *Documenta*, 147, 148, b. 6.
[145] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181.
[146] Fr. Rački, *Documenta*, 147.
[147] Fr. Rački, *Documenta*, 147.
[148] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 586.
[149] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 592–593.
[150] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 594, b. 17. Naprotiv D. Gruber smatra, da »ova i ovakva isprava ne može poslužiti za ispitivanje i određenje rodoslovlja Madijevaca.« (*Nekoja pitanja iz starije hrvatske povijesti.* Vjesnik Kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arkiva, XX, 1918, sv. 4, 208–209.)

ma kakvu rđavu namjeru s ovako pogrešno skraćenom presudom, koja u polovini XII. stoljeća nije mogla da ima još ma kakvu pravnu vrijednost, onda se i ja priklanjam mišljenju, da ovaj dio kartulara nije falsifikat.

Što se tiče iskvarenih imena pojedinih učesnika na tome suđenju, gotovo je nemoguće raščvoriti zamršenost i složenost postavljenoga pitanja, jer je preď nama samo izvod u rđavom prijepisu.

11. (O. 1091). *Zadarski biskup Andrija sa zadarskim priorom, klerom i građanstvom daju manastiru sv. Marije privilegij slobode, t. j. oprаštanje od svih mogućih podavanja gradu i crkvi.* Izvod ovog privilegija nalazi se u kartularu u dvije redakcije. A.-redakcija na fol. 15ro, a B.-redakcija na fol. 33vo.

Formulari obadviju redakcije pokazuju izvjesna razmimoilaženja, a prva reďakcija još i prepravku, koju je na falsifikatorski način uradio B.-redaktor, da i tu redakciju prilagodi i uskladi sa tekstom svoje redakcije. Zbog toga oba formulara u uporeďenju to će najočiglednije prikazati.

A.-redakcija (fol. 15ro).
1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Dispositio.
4. Sanctio.

B.-redakcija (fol. 33vo)
1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Dispositio.
4. Sanctio.
5. Testes.

Ad 1.
Anno dominice incarnationis, millesimo LXXII, indictione VII.

Ad 1.
Anno dominice incarnationis, millesimo LXXII, indictione VII.

Prije svega treba upozoriti, da prva dva reda A.-redakcije nisu ispisana istom rukom, kojom je ispisana čitava ostala stranica, t. j. rukom skriptora središnjega dijela kartulara. Nije bilo teško utvrditi, da je ova dva reda napisala ona ista ruka, kojoj pripada fol. 33vo, dakle ruka drugoga, B.-redaktora. Oba ova prva reda jesu posve vidljivi palimpsest. Tekst datuma, ili možda verbalne invokacije, koji je stavio A.-redaktor ispred intitulacije na mjestu izradirana dva reda, najvjerojatnije iz falsifikatorskih namjera izmijenio je B.-redaktor u ďatum, kakav je on dao svojoj redakciji Andrijine povelje, t. j. njenoj kopiji u njegovu prijepisu na fol. 33vo.[151]

[151] Da bi potvrdio, da i drugima ovaj palimpsest izgleda tako očigledno kao i meni, imao sam prilike da se u to uvjerim, kada sam pokušao jedan eksperimenat. 2. XI. 1954., kada sam ponovo pregledavao S. M. K., bile su prisutne č. s. opatica Benedikta Braun i njena pomoćnica, arkivistkinja. sestra Skolastika. Upozorivši ih na ovaj palimpsest, zamolio sam ih da preďu prstom najprije iznad ova dva prva reda na fol. 15ro, a onda nad ostalim nepalimpsestičkim dijelovima dotične stranice. One su to učinile i izjavile, da pod prstima u prva dva reda osjećaju vrlo hrapavu površinu pergamenta, a nad ostalima sasvim glatku. One su odmah same istakle, da je rukopis na dotičnom mjestu izradiran oštrim predmetom, nožem, dok se to nikako nigdje drugdje ne pri-

Nema sumnje, i najvjerojatnije je, da je izradirani tekst predstavljao datum, jer ga prepisivač inače ne donosi, pa ni pri kraju dokumenta. Ovaj izradirani datum nije odgovarao falsifikatoru, pa ga je on i izmijenio, u 1072. godinu, dakako i sa pogrešnom indikcijom, sedmom, mjesto desetom, koja je vrijedila za 1072. godinu sve do 1. septembra.

Dakako, nije isključeno, kako je već spomenuto, da je u prva dva reda A.-redakcije mogla stajati široka verbalna invokacija, koja ih je mogla da ispuni, ali mi se ipak čini, da je sastavljaču bila daleko važnija godina, nego invokacija, i to verbalna, jer je on samo izuzetno donosi. Samo u dva slučaja, fol. 15vo i fol. 19vo.

Jasno je bilo, da je B.-redaktor htio da sasvim prilagodi A.-redakciju svojoj, koja je i ovdje kao i na svim ostalim mjestima, gdje postoje dvije verzije jedne i iste povelje, mlađa. B.-redaktor je stoga odmah počeo sa datumom, njegovom prepravkom i navođenjem godine, koja je mogla da se više prilagodi onome faktu, koji će on u dispoziciji izmijeniti. A to je *dies consecrationis basilicae*, što je po njegovu računu i usklađivanju sa njegovim falsifikatorskim postupkom, moralo da bude daleko ranije, nego što su biskup Andrija i prior Drago podarili manastiru slobodu od svih fiskalnih obaveza prema gradu i crkvi. B.-redaktoru trebao je takav datum, koji će odgovarati mogućnosti usklađivanja konsekracije crkve sa jednim tobožnjim darivanjem otoka Silbe, kao da već nije bio sasvim izuzetan privilegij dobijanje oproštanja od svih fiskalnih tereta i unutar grada. A dedicatio ecclesiae može da obilježava uistinu dan posvećenja crkve, ali i uspomenu na taj dan, jer su i dedicatio i consecratio gotovo dva sinonima.

Prvi izdavači ovog Andrijina privilegija, da ga tako nazovemo, bili su zavedeni identičnošću teksta obadvije redakcije, te su preuzeli za ovaj dokumenat ovaj prepravljeni datum. Tako Lucius,[152] Farlati,[153] i Kukuljević.[154] Međutim, Rački je bio ne samo rezerviraniji prema svojim prethodnicima, nego je poslije jedne valjane analize svih mogućih podataka datirao Andrijinu, kao i kasnije Dragovu povelju sa godinom

mjećuje osim pri kraju trećeg i početku četvrtog reda unutar teksta pisma A.-redaktora, t. j. da je i tu deset slova ispisano istom rukom, kao u prva dva reda, i da je i ispod njih bio drugi tekst, koji je također izradiran. A baš na tome mjestu ubacio je B.-redaktor: īsulā Silue, t. j. *insulam Silue*, što nije nikada postojalo u originalu, pa to i nije mogao ni A.-redaktor da unese u svoj izvod. Pored toga, obje č. sestre su se lako mogle uvjeriti, da je ruka, koja je ispisala prva dva reda nad izbrisanim tekstom, na fol. 15ro nesumnjivo identična sa rukom, koja je ispisala na fol. 33vo B.-redakciju iste ove povelje biskupa Andrije, ali ovdje sa čisto kontinuirano ispisanim tekstom o darivanju otoka Silbe. Obje su primijetile, da je i ostale strane u sedmom dijelu kartulara ista ruka pisala, kao što je to već i paleografski utvrđeno u *Notae palaeographicae*.

[152] J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, l. II., c. 16, p. 102.

[153] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 49.

[154] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*. 144. Kukuljević je također i povelju priora Draga datirao dosljedno istom godinom. (O. c. 145.) U jednu cjelinu su povezali ova dva dokumenta Lucius i Farlati, dok ih je Kukuljević sasvim opravdano odvojio, u dva zasebna dokumenta, što su oni i doista bili, jer su i u kartularu posve odvojeni. To ne znači, da ta dva dokumenta nisu istovremena, iste godine, šta više i istoga dana, dakako ne 1072. godine.

1091. Dakle oba dokumenta, biskupa i priora, sa 1091., uopšte se ne osvrćući na redaktora B., jer lica, o kojima je riječ u oba dokumenta, ne mogu da se usklade sa 1072. godinom.[155] Dosljedno, ne primajući prepravku datuma u A.-redakciji, koju je učinio B.-redaktor.

Rački je obadva dokumenta datirao sa »c. 1091«, t. j. oko te godine. Rački, pored toga u svojim *Documenta* objavljuje oba dokumenta kao paralelne tekstove, dakako datirajući ih jednako »c. 1091.« Privilegij biskupa Andrije stavio je pod a., a priora Draga pod b. Ali, ovdje je pod b. dodao, da je dokumenat b. iskvaren, da je *charta interpolata.* Dakle, Rački dokumenat biskupa Andrije smatra da je ispravan, a priora Draga iskvaren. Međutim je sasvim obratno tačno, iako oba ova dokumenta jednu te istu stvar utvrđuju, i vrijednost jednoga ovisi od vrijednosti drugoga, ali ne i u formi, kako je A. dat, u prepravljenom obliku B.-redaktora. O toj pak verziji Rački ništa ne govori, ma da je on imao pri ruci kartular, dok Kukuljević nije, jer je za njega tekstove kolacionirao I. Tkalčić, koji se nije upuštao u kritičku obradu pojedinih dokumenata. A ovdje, više nego što drugo, otkrila je falsifikatora na poslu upravo paleografska analiza, pa je tek onda dopunjava diplomatička. Nije bez značenja reći, da Rački, uvjerivši se, da je datum u redakciji A. neispravan, uopće ga ne prenosi ispred intitulacije, a nad dokumentom daje svoje datiranje: »c. 1091. Jaderae.« U komentaru on i kaže, zašto to čini, t. j. zašto se odlučuje za 1091. godinu, a zašto ustvari zabacuje onu, koja se nalazi na čelu dokumenta. Kukuljević, naprotiv, kako je već rečeno, pošao je za Luciusom i Farlatijem, ostajući pri datumu, kako ga je našao u kartularu.[156]

Komentar Račkoga zaslužuje punu pažnju. Rački kaže: »Utrumque exemplar diplomatis in re convenit; sed alterum (sub b. – t. j. priora Draga, V. N.) vitiatum esse vel ipsa collatio edocet. Nota chronologica, quae initio exemplaris a. adducitur, non concordat cum tempore, quo personae documenti rem publicam curarunt. Hoc quippe exemplar in registro ita incipit: »Anno dnice incarnacionis mill. LXXII, indic. VII.« Nec indictio convenit cum anno, nec diploma, si authenticum est, anno 1072 edi potuit vel ideo, quia hoc tempore non Andreas sed Stephanus, qui in aliis actis inde ab a. 1066 usque ad a. 1078 commemoratur, episcopus erat Jaderae. Andreas primum a. 1088/9, 1091, 1096 (v. nr. 123, 128, 134) adducitur episcopus. Cum hoc tempore conveniunt etiam testes, Joannes et Candidus, qui aeque in actis a. 1091. et 1096. commemorantur. Quodsi igitur hoc diploma authenticum est, nota illa chronologica aliunde tantum errore librarii inferri pouit.«[157]

[155] Fr. Rački, *Documenta*, 157.

[156] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144–145. Kukuljević nije imao u ruci S. M. K. uopće, kako je to konstatirano, već je za njega iz kartulara njegove ranije prijepise kolacionirao I. Tkalčić, kada je za njega radio u Zadru, pa je tom prilikom on i prvi pronašao kartular, dakako od historičara XIX. stoljeća, jer su ga i raniji istraživači imali u rukama, ili su za njih radili zadarski historičari, kao što su bili V. Ponte i Š. Ljubavac. (Vidi V. Novak, Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru, 19–27.

[157] Fr. Rački, *Documenta*, 157–158.

Iz dalje analize oba dokumenta, prvoga u dvije redakcije, a drugoga samo u jednoj redakciji, vidjet će se, da je Rački tačno zaključivao u pogledu kronologije, ali ne i s obzirom na autentičnost oba ova značajna dokumenta. Oba su autentična, samo je prvi prepravljen od strane falsifikatora B.-redakcije istoga Andrijina privilegija.

Iz ovih razloga odlučujemo se, da je dokumenat izdan najvjerojatnije godine 1091.

Ad 2.

... Ego Andreas, presul Jadere urbis, una cum Drago priore, et clero et populo eiusdem ciuitatis.

Ad 2.

Ego Andres presul Iadere urbis, una cum Drago priore et clęro et populo eiusdem ciuitatis.

U obje redakcije intitulacija je posve identična. U njoj su zastupljene crkvena i svjetovna vlast, i prema komunalnoj demokraciji, i narod, građani-vlastela i puk.

Ni u jednoj od dvije redakcije nema naracije, iz koje bi se eventualno moglo saznati, zašto je tako dugo poslije 1066. godine, kada je Sv. Marija stekla Kresimirov privilegij regiae libertatis, tek sada stekla veram libertatem i na teritoriju grada Zadra i njegova distrikta. Nije isključeno, da se i u tome odražavaju unutrašnje-političke kao i spoljno-političke prilike, koje su imale odjeka poslije smrti kralja Zvonimira, a još više poslije smrti kralja Stjepana II., i u dalmatinskim gradovima, napose u Zadru. To je moglo da bude naglašeno u naraciji Andrijine i Dragove povelje, koje rade o istom problemu, ali ono je isto tako vjerojatno iz oportunih političkih razloga i mimoiđeno. Nije bez značenja, dakle, da nema uopće naracije niti u privilegiju zadarskog biskupa, kao ni u istom dokumentu priora Draga.

Ad 3.

... placuit nobis dare *insulam Silų*, ueramque ingenuitatem monasterio sanctę Marię, situm in eadem urbem (!) in die consecrationis eius basilice iure perpetuo tenenda (!) ob salute (!) omnium nostrum uiuorum et defunctorum ...

Ad 3.

... placuit nobis dare insulam Silue *et ueram libertate* (!) ueramque ingenuitatem monasterio sancte Marię situm in eadem urbem (!) in die consecrationis eius basilice iure perpetuo tenenda (!) ob salute (!) omnium nostrorum uiuorum et defunctorum ...

Na prvi pogled, ne gledajući paleografski, čini se, da obje varijante istoga teksta ne pokazuju neka naročita odstupanja. Ali, ipak, ima jedno krupno razmimoilaženje B.-redakcije od A.-redakcije. Prije svega se kaže u B. redakciji, da je donatorima drago, da mogu darovati manastiru otok Silbu, a onda« istinsku slobodu i istinsku plemenštinu«, »ueram libertate(!) ueramque ingenuitatem«, t. j. da će biti oslobođen od svih fiskalnih podavanja i da će se samo u manastiru primati plemkinje, udovice i kćeri vlastele, sa kakvim je naime i ciljem osnovan manastir. Izgleda, da je i u tome bilo drugih shvatanja već tada, pa je feudalističko dru-

ništvo i tu htjelo zaustaviti eventualna traženja pučana, koji su imali mogućnosti da opreme svoje kćeri sa manastirskim »mirazom«, za njihovo trajno izdržavanje. Naprotiv u A.-redakciji, poslije *placuit nobis dare* nema *ueram libertate(m)* nego stoji *insulam Silue*. Ali ovo *insulam Silue* je ispisano nad palimpsestom, i to rukom B.-redaktora, koji je također sam učinio palimpsest, izradiravši riječi *ueram libertatem*, da bi mjesto toga na isto mjesto stavio *insulam Siluę* čega ranije nije bilo u originalnoj povelji, niti u kartularskoj kopiji. Dakako, ovaj prepravljač, B.-redaktor u svome tekstu nije trebalo da se posluži palimpsestom, jer je već unaprijed spremio svoju verziju za taj tobožnji poklon biskupa Andrije, koji poklon nije uostalom nikada ni dat. On je naprosto u A.-redakciji izbrisao »ueram libertatem« i dobivši potreban prostor umetnuo je »insulam Silue.« Jer, tada nikome nije u Zadru moglo da padne na pamet, da crkvena i svjetovna vlast darivaju manastiru nešto, što, izgleda, nije ni Zadru, kao gradu, kao komuni pripadalo. jer se to nigdje ne može baš ničim ni izdaleka potvrditi.

Ova vrlo krupna i posve falsifikatorska prepravka pripada piscu posljednjeg kvaterniona u sedmom dijelu kartulara. Ona možda uopće predstavlja potrebu nastajanja svih kopija u tom sedmom dijelu kartulara, da bi se i s ostalim dijelovima zamaglio glavni cilj njegovu postanku, t. j. ovom krupnom falsifikatu. Nije dakle iznenađujuća 1072. godina i sedma indikcija, koje sve potječu upravo iz ovog njegova dijela kartulara, ispunjenoga kopijama dokumenata iz prvoga dijela. Kako je, naime, zapaženo, svuda, gdje se susrećemo sa sumnjivim stvarima, nailazimo na tu 1072. godinu i sedmu indikciju. Dakle, kada se iz povelje biskupa Andrije, ovaj umetak B-redaktora pravo sagleda, i dosljedno izostavi iz teksta, jer u njemu i nije iskonski ni postojao, onda će i taj Andrijin, kao što će se vidjeti i priora Draga dokumenat, biti posve autentičan i nimalo sumnjiv, kako je to smatrao Rački, naročito posve neopravdano s obzirom na priorov dokumenat, kako će se to opet vidjeti iz iduće analize dokumenta pod br. 12.

Kukuljević i Rački pri svojim izdavačkim poslovima nisu zapazili ovaj falsifikatorski potez.

Kako je citirano u obje redakcije, vidi se, da se u dispoziciji ipak nalazi jedan refleks kronološkog podatka, koji nas upozorava, da su biskup Andrija i prior Drago izdali svoje dokumente na dan consecrationis basilicae. Ovome ne može da bude prigovora već stoga, što ga oba dokumenta spominju. Consecratio basilicae ustvari ovdje predstavlja isti veliki praznik kao i dedicatio basilicae, o čemu je bilo govora opširnije u analizi Kresimirove darovnice posjeda Točinje 1066/1067. godine.[158] Takav praznik, kojega se godišnjica svake godine proslavljala na isti dan, na 28. oktobra, kao da je bio najprivlačniji, da se manastiru učini kakva pažnja, veća ili manja. Zavještanje manjeg ili većega obujma i

[158] Vidi naprijed analizu pod br. 3.

značenja, kakvo je na primjer bilo i ovo sa oslobađanjem manastira od svake vrste fiskalnih obaveza. Sve je to bilo ogromno mnogo i veliko, i bez otoka Silbe, koji nije bio darovan ni tada ni kasnije manastiru sv. Marije, koja je možda i na tom otoku imala kakve zemlje, ali ne i čitav otok, koji je falsifikator XII. stoljeća htio da uključi među ostala imanja manastira. Koje vrste osnova su postojale za njegovu rabotu teško je reći, niti se mogu praviti ma kakve hipoteze. Zadrani su tek sada, 1091. godine obdarili manastir sv. Marije samo onim, čime ga je kralj Kresimir na svojoj teritoriji obdario već 1066. godine.

Ad 4.

Obje redakcije imaju identičnu sankciju, koja se u B.-redakciji razlikuje samo izostavljanjem prepozicije *per uim*, pa u B.-redakciji dolazi riječ uim bez *per*. Prijeti se jednom oštrom crkvenom, ali i materijalnom kaznom, da će onoga, tko bi ma u čemu učinio štetu manastiru, stići prokletstvo božje i njegovih svetitelja, ali i njihovo, t. j. crkve i grada, te će dotični imati da plati štetu polovinom svoje kuće u korist komune. Ali, ima jedna fraza, koja se u tim prijetnjama rijetko inače nalazi. Tu se naime kaže, da se ne smije niti najmanja šteta da uradi manastiru, »usque ad formellam casei«, niti u vrijednosti kriške sira. Ova se formula ponavlja samo u idućoj priorovoj povelji, analiziranoj pod br. 12., kao i u povelji zadarskoga sinoda iz 1095. godine, koji je potvrdio ove privilegije biskupa Andrije i priora Draga.[159]

Sve ovo govori o jednom stilu vrlo bliskog vremenu sve tri povelje, koje o istoj stvari govore, t. j. biskupa Andrije, priora Draga i na kraju zadarskoga sinoda iz 1095. godine, o čemu će se dati kasnije puna analiza.

Ad 5.	Ad 5.
(Nema ništa.)	... Ego Iohannes iudicatur (!) s. (scripsi), laudo et confirmo, Candidus, laudo et confirmo.

Kako se vidi, dok A.-redakcija nema spomenutog niti jednog svjedoka, dotle B-redakcija poznaje dvojicu svjedoka, koji su tobože bili prisutni izdavanju povelje biskupa Andrije. Sastavljač A.-redakcije ne dodaje zvanje Kandida. Uz ime svjedoka Ivana spominje, da je bio sudac »iudicator« u formi iudicatur, a onda stavlja uz to zvanje i siglu *s.*, što bi možda odgovaralo *scripsi*.[160] Obojica izdavača, Kukuljević i Rački, donoseći imena ove dvojice svjedoka, preuzimaju ih iz B.-redakcije. Candidus se javlja još jednom među zadarskim svjedocima godine 1096. u jednoj povelji priora Draga, izdatoj u korist manastira sv. Krševana.[161] Johannes iudicator javlja se još 1092. godine u dokumentu iz iste go-

[159] Vidi *Notae diplomaticae*, br. 13.
[160] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144–145; Fr. Rački, *Documenta*, 157.
[161] Fr. Rački, *Documenta*, 175.

dine, koji je također izdat za manastir sv. Marije, i nalazi se u kartularu fol. 21vo–24vo, kojim se presuđuje spominjani Većenegin spor.[162]

Prema tome, ova dva imena svjedoka ne bi nikako mogla da osporavaju autentičnost redakcije, koju je sačinio opći redaktor posljednjega kvaterniona, da nije prepravke u dispoziciji o toku Silbi.

Rečeno je već, da Rački smatra, da je Andrijina povelja autentična, dakako zajedno i sa darivanjem otoka Silbe, a da je druga, priora Draga, iskrivljena, dakle neautentična. Neodrživost ovoga mišljenja Račkoga još će se više vidjeti u idućoj analizi povelje priora Draga.

12. (28. X. c. 1091.) *Zadarski prior Drago, zajedno sa plemstvom i zadarskim pučanima podjeljuje manastiru sv. Marije »pravu slobodu.«* Fol. 15vo.

Ovaj dokumenat se nalazi samo u središnjem dijelu kartulara. Njega nije sastavljač B.-redakcije uzeo za predmet svojih svijesno odabranih kopija iz središnjega dijela kartulara.

Lučić i Farlati, kako je već naprijed rečeno, u analizi povelje biskupa Andrije, donose ovu priorovu povelju zajedno s Andrijinom, smatrajući ih posve pravilno kao jedinstvenu pravnu cjelinu. Jer jedna i druga obrađuju isti, identičan pravni čin dviju ustanova, crkvene i svjetovne, u korist manastira. Dok je u intitulaciji spomenut u Andrijinoj povelji prior i narod zadarski sa klerom, ovdje u povelji priora Draga učestvovat će također i biskup Drago, ali kao svjedok, s ostalim crkvenim predstavnicima u Zadru.

Da su za stvarno isti predmet izdana i dva dokumenta, dvije darovnice, sasvim je shvatljivo, jer se radilo o dvije vlasti u Zadru, koje su destinatora obdarile privilegijem, opraštanjem svih podavanja, na koje je manastir inače kao crkvena, ali jednovremeno građska ustanova, bio obavezan prema njima, kao i svi ostali građani, kao sve ostale svjetovne i crkvene ustanove, koje nisu bile izuzete od takvih obaveza. Povrh toga, ako bi to učinila sama svjetovna vlast, opet je bila potrebna suglasnost

[162] Prije svega treba vidjeti kartular, faksimil fol. 16ro–16vo, a onda to uporediti sa I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, sa pogrešnom godinom »oko g. 1072.«, a Fr. Rački, *Documenta*, 159–160. Obojica donose, kao da su Zadrani uistinu darivali manastir sa otokom Silbom, »deuote et allacriter concesserunt insulam Silue.« Međutim, u sinodskoj potvrdnici, fol. 16ro–16vo A.-redakcije, gdje se ovo mjesto nalazi, nema ni riječi o otoku Silbi. I ovdje je Rački pošao za Kukuljevićem, ne provjeravajući sa svoje strane ovo mjesto u kartularu. Jer, on je imao u ruci kartular, a Kukuljević nije, koji se opet poveo za Farlatijem, *Illyricum Sacrum*, V, 49–50, a ovaj opet za Lučićem, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, lib. II, cap. XVI, koji je dakle prvi bio, te je i na tome mjestu spomenuo otok Silbu, ma da ga nije bilo u toj rečenici, niti igdje drugdje u povelji zadarskog sinoda, osim u kopiji B.-redakcije S. M. K.-a, fol. 32ro. Lučić je pošao tragom falsifikatora, koji ga je zaveo u dokumentu biskupa Andrije, a taj Lučić donosi, kako je on redigovan od strane B.-redaktora. Pošto je Lučić sva tri dokumenta, Andrijin, Dragov i zadarskoga sinoda smatrao kao jednu cjelinu, jer se radi o istome poslu, to je smatrao, da treba ovo o otoku Silbi da prenese i u povelju zadarskoga sinoda, misleći možda, da je sastavljač kartulara pogriješio i izostavio ovako važno mjesto u A.-redakciji, dok to nije učinio u B.-redakciji. Međutim, ovdje, kao ni u Andrijinoj i Dragovoj povelji, nigdje nije bio spomenut otok Silba, nego je to ušlo u dokumenat Andrije, u A.-redakciju svijetsnom prepravkom, koju je učinio falsifikator, B.-redaktor.

crkvene, kako je to bivalo u slučajevima kraljevskih privilegija. Tada bi Dragova povelja antipicirala onu biskupa Andrije. Odatle o istome predmetu dvije povelje, koje je sasvim pravilno unio sastavljač kartulara, njegova središnjeg dijela.

Formular povelje priora Draga, ma da je i ona u izvodu, bolje je sačuvan nego onaj biskupa Andrije.

Ovaj formular sastavljaju ove formule:

1. Invocatio divina, verbalis.
2. Intitulatio cum f. devotionis.
3. Dispositio.
4. Sanctio.
5. Actum et datum.
6. Testes.

Ad 1.

Invokacija je verbalna, koja je inače u S. M. K.-u dosta rijetka, kako je to već naprijed rečeno.

Ad 2.

U intitulaciji, nalazi se i formula devocije, »gratia eius«, misleći na invokaciju, gdje se spominje Kristovo ime. Prior Drago, zajedno sa plemstvom i pučanima, obraća se gospođi Čiki, »tibi domna Cicca abbatissa«, ali ne samo njoj nego i svima njenim koludricama, sadašnjim i budućim, »tuisque sororibus, presentibus et futuris«. I ovdje se spominju auctor i destinator, oba u kolektivnom obliku. S jedne strane, Drago sa plemstvom i pukom, a s druge Čika i sve njene manastirske sestre, tadašnje i buduće. I u ovome se poduđara Dragov dokumenat s onim biskupa Andrije. Jer, kao što je biskup Andrija izdao povelju ne samo u svoje ime, nego i u ime zadarskog priora, plemstva i puka, tako to čini i prior Drago. Podudarnost ovih dviju povelja, možda je bila također i u prvoj formuli, gdje se sada u biskupovoj na prvome mjestu nalazi formula datuma, koju je unio B.-redaktor.

Ad 3.

Dispozicija ima nekih detalja, koji tek unekoliko odstupanja od biskupove povelje, ili je dopunjavaju. Naime, u nju je utkan motiv, radi koga se dariva manastiru »vera libertas«, a to je »propter deum et sancta (!) dei genetrice (!) et pro salute animarum et corporum nostrorum.« Ovaj uklopljen narativni dio rastavio je tako dispoziciju, koja stvarno glasi: »placuit nobis concedere monasterio sanctę Marię ... ueram libertatem, *quam nullus ex nostris monasteriis habet*, ut non cauallus non famulus usque ad formellam casei per uim eis aliquis tollerit ...«

Dakle, prije svega ovdje se jasno daje samo *uera libertas*, što je u povelji biskupa Andrije zamijenjeno sa *insulam Silue*, jer je prethodno B.-redaktor varijante Andrijine povelje ove riječi izradirao.

Zatim, u priorovu dokumentu se kaže samo *uera libertas*, a ne i *uera ingenuitas*, koja se spominje u biskupovoj povelji. Zatim se ističe, čega **nema u biskupovoj povelji**, da se Sv. Mariji daje takva sloboda, kakve

nema nijedan od naših manastira u Zadru, što će reći najprije i najugledniji i najstariji, Sv. Krševan. A onda, tu se odmah dodaje, da manastirske zemlje ne smije ni u čemu oštetiti niti konj, t. j. da ne ude na njegovo zemljište, a niti kakav sluga, da ne učini kakvu štetu u vrijednosti kriške sira. To će reći, da je *uera libertas*, kojom se obdaruje manastir ne samo oslobođala manastir od fiskalnih tereta, nego ga je zaštićivala od svake štete i nasilja, pa i onih najmanje vrste, kao što bi bila da na pasište ili na obrađeno tlo stupi konj, ili neki sluga učini tako malu štetu, koja ne premaša niti vrijednosti jedne kriške sira. Dakle, prema ovom poređenju dispozitivnog dijela priorove povelje sa onim biskupove, izgleda, da biskup daje manastiru Silbu i *ueram ingenuitatem*, dok bi prior dao samo *ueram libertatem*. Međutim, kako je u prethodnoj analizi pokazano, i biskup Andrija također daje *ueram libertatem*, ali ne i otok Silbu. Šta je ustvari predstavljala *uera libertas* u obje zadarske darovnice, kazat će nešto bliže potvrda zadarskog crkvenog sinoda ovih istih sloboda, pozivajući se na oba ova dokumenta, odnosno na onaj prvi, u kojemu su zajedno spomenuti biskup, prior, plemstvo i narod, ali gdje dakako, nema ni riječi o otoku Silbi, ma da su oba izdavača Kukuljević i Rački[162a] to negdje iščitali.

Ma da ove razlike i dopune predstavljaju svakako posebnost ovoga priorova dokumenta, ipak, sve se to zajedno samo popunjava, i nikako nije u suprotnosti sa naprijed, u biskupovoj povelji iznesenome kao sastavnom dijelu dispozicije. Svakako, kada je riječ o oba dokumenta, kada su nastali, dakle o njihovim originalima, onda se oni još više podudaraju u svojoj suštini, jer tada nije bilo ni riječi o otoku Silbi, što se odjednom pojavljuje u B.-redakciji iste Andrijine povelje, a onda iz nje, rukom istoga redaktora uskače u A.-redakciju.

Ad 4.

U sankciji Dragove povelje postoje izvjesne razlike sa Andrijinom poveljom, pa ipak njihovo poređenje pokazuje, da su suštinski srodne.

Dragova povelja.	*Andrijina povelja.*
... et si quis hoc nostrum rumpere uel contraire uoluerit deificam habeat maledictionem et incurrat eis pęnam, medietas domus suę.	... quod si quis proteruus deinceps hoc nostrum *actum* uiolare aut rumpere temptauerit in aliquo et per uim sanctimonialibus, illic habitantibus, uel usque ad formellam casei rapuerit, diuinam et sanctorum eius et nostram percipiat maledictionem, et medietas domus suę careat in publico.

U Dragovoj kraće stiliziranoj sankciji izostalo je iza nostrum, *actum*, što se nalazi u Andrijinoj povelji. Obje sadržavaju poenam spiritualem et poenam materialem. Materijalna je identična, naime pola kuće prestupnika pripalo bi javnosti, t. j. komuni. Spiritualna kazna u biskupo-

[162a] Vidi naprijed bilješku 162.

voj je opširnija i crkvenije iskazana, pa se božjem prokletsktvu i njegovih svetitelja pridružuje i ona biskupova. Ma da su obje sankcije po veličini različne, one su suštinski srodne.

Ad 5.

I ovdje se kaže, da je taj pravni čin urađen na dan posvećenja crkve »in die consecrationis basilicę sanctę Marię«, t. j. na dan 28. oktobra. Niti ovdje sastavljač povelje, a najvjerojatnije prepisivač, koji je i ovu povelju skraćivao, nije obilježio godinu, kada je to učinjeno. Po svemu je sigurno, da i za ovu Dragovu povelju vrijede kronološki razlozi, koji su izneseni u prethodnoj analizi za Andrijinu povelju. To jest, obje su izdane na dan posvećenja crkve, ili same prve slave, ako je tada bila tek proširena bazilika, ili in anniversario consecrationis basilicae, što je vjerojatnije. Svakako to je 28. oktobar, a godina može biti najranije 1091., a može i nešto kasnije da bude sve do 1095., kada zadarski sinod potvrđuje ovu odluku biskupa, priora i građana Zadra, plemića i pučana.[163]

Ad 6.

Ovdje se spominju svjedoci, pa se ističu među njima biskup Andrija i dvojica opata, Madije i Urso. Prvi, po svemu izgleda, jest opat Sv. Krševana, a drugi Sv. Mojsija.[164]

Rački je, kao i Kukuljević stavio potkraj Andrijine povelje spomenute već svjedoke Ivana i Kandida, a kako se u Dragovoj povelji nalaze spomenuti drugi svjedoci, to mu je to bio jedan dokaz više, da je Dragova povelja charta interpolata. Ali, Račkome je ispalo iz očiju, da ta dva svjedoka u Andrijinoj povelji nisu iz A.-redakcije nego iz B.-redakcije, kojoj je falsifikatorska uloga dovoljno osvijetljena, pa mu odatle ne treba gotovo ništa vjerovati i u ovoj njegovoj na oko posve bezazlenoj stvari, jer su svjedoci Ivan i Kandid bili poznati u to vrijeme, i nalazimo ih u dokumentima. Tako zaključivanja Račkoga u vezi sa Dragovom poveljom gube svoju vrijednost.[165] Za nas su obje povelje jednako autentične, i jedna drugu uslovljava svojom dispozicijom, koja je iskrivljena samo u Andrijinoj povelji, a od falsifikatora, koji je u nju unio podatak o darivanju otoka Silbe, a ne od pisara njena originala.

Sasvim posebno pitanje postavlja se, kada je nastala potreba, da se učini ovaj falsifikat o darivanju otoka Silbe od strane zadarskog biskupa Andrije. Svakako, to je bilo učinjeno, kada je nastao i posljednji kvaternion S. M. K.-a, t. j. svakako prije 1170., ma da morfološki izgled pisma B.-redaktora pokazuje daleko mlađe vrijeme, nego što je 1170. godina. Ne vidi se iz dokumenata, da je manastir sv. Marije vodio ma kakav spor za svoj eventualni neki posjed na otoku Silbi. Jer takav neki mogući slučaj podstaknuo bi možda nekoga od manastirskih branitelja, da pribjegne i falsifikovanju dokumenta, povezanog sa daleko autorita-

[163] Za praznik dedicationis ili consecrationis ecclesiae ili basilicae vrijedi sve ono, što je već rečeno ranije u analizi pod br. 3, i pod br. 11.

[164] Fr. Rački, *Documenta*, 158, b. 5. i 6.

[165] Fr. Rački, *Podmetnute, sumnjive i prerađene listine*, 133.

tivnijom ličnosti iz prošlosti Zadra, koja bi mogla da ulije povjerenje sudijama, ako bi se moglo ukazati na takav jedan dokumenat, u kome bi se potvrđivala napadana stvar. Često puta je vlasnik bio zakonitim putem došao do nekoga posjeda, darivanjem ili kupovinom, a kasnije poslije dužega vremena najednom su se pojavili protivnici, koji su osporavali zakonitost dotičnoga posjedovanja. Tada se, na brzu ruku, pribjegavalo i rekostrukcijama dokaznoga svjedočanstva, jer je originalno bilo propalo, a svjedoka nije bilo više među živima, pa je trebalo koliko toliko dati barem prividan izgled nekome svjedočanstvu. Ovo pak pitanje, u očuvanoj dokumentaciji, nema nikakva uporišta za ma kakav čvršći ma i hipotetički odgovor.

13. (1092.) *Drago, prior zadarski, zajedno sa gradskim plemstvom, presuđuje Većenegi, kćeri Čikinoj, sada već koludrici, dio njena baštinstva.* Fol. 21vo–24vo.

Ovaj dokumenat ne donosi B.-redaktor u grupi svojih kopija iz središnjega dijela kartulara. Međutim ipak je imao i taj dokumenat pred očima, jer je od njega donio deset redova imena svjedoka na fol. 31ro, potpuno besmisleno dodatih Kresimirovoj povelji o Točinji.

Od ranih izdavača ove presude donio je Lučić u svome djelu samo početak povelje, t. j. samo njezinu formulu datuma, iz koje se saznaje vrlo važan historijski podatak o akciji ugarskoga kralja Ladislava u Hrvatskoj i postavljanju njegova sinovca Almoša za kralja u osvojenim dijelovima Hrvatske.[166] Farlati, naprotiv, donosi čitavu povelju sa dosta obilnim komentarom, koji može i danas da privuče pažnju.[167] Naprotiv Kukuljević i Rački donose dokumenat bez ikakvog komentara.[168] Nijedan od njih sa pravom ne sumnja u njenu autentičnost.

Formular ove sudske presude je ovakav:

1. Datum.
2. Narratio.
3. Dispositio.
4. Corroboratio.
5. Testes.

Ad 1.

Ova formula datuma veoma je dragocjena, ne samo sa svoje formalno -kronološke uloge, koju ona ima pri datiranju dokumenta, nego i zbog dva dragocjena historijska dodatka, koji su arhiđakonu Maju, koji je pisao ovaj dokumenat i bio svjedok pri presudi, poslužili kao veoma važna datumska dopuna.

Ona u cijelosti glasi:

»A/nno incarnationis Jesu Christi nostri domini, millesimo XCI, Kyri Alexio Constantinopoleos imperante, tempore quo Uladdislau Pannoniorum rex Chroatię inuadens regnum, domnum Almum suum nepotem illo statuit regem, Jaderensi uero cathedrę domno Andrea uenerabiliter

[166] J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, lib. III, c. 1, p. 106.
[167] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 50–52.
[168] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184–185; Fr. Rački, *Documenta*, 154–156.

presulante, meque Drago domni Prestantii ępiscopi ępiscopi nepote, iam tertio priorante.«

Na ovu sasvim osobitu i vrlo značajnu formulu datuma, koju provijava kronikalni ton, osvrnuo se kritički prvi F. Šišić, uporedivši je s ostalim ranijim, kao i kasnijim formulama i načinima datiranja.[169]

Šišić opravdano upozorava, da onda, kada se dobro pregleda tekst ovoga datuma »opazit ćemo lako, da je sastavljač ove isprave, arciđakon zadarske crkve Majo, očito išao za nekim *kićenim i mnogorjekim* slogom, jer inače isprave toga vremena imadu mnogo kraću formulu datiranja ... Ovo ističem samo zato, jer očito samo toj želji za kićenjem arciđakona Maja, imamo da zahvalimo onu dragocjenu i razmjerno dosta opširnu bilješku o kralju Ladislavu i Almošu. Uza sve to ipak držim, da ova bilješka nije slučajna, već i od eminentne političke važnosti. Arciđakon Majo, naime, spominje najprije vrhovnoga gospodara Zadra, onđa *novoga hrvatskoga kralja*, potom gradskoga biskupa, pa konačno gradskoga priora.«[170]

Ovome ne bi se moglo ništa dodati, niti oduzeti, jer su ova zapažanja prvenstveno historijskoga značenja, kao što imaju i svoje kronološke vrijednosti. Tek Majonov »kićeni i mnogorjeki slog«, nije samo težnja za stilističkom izražajnošću, već su ovi historijski podaci refleks onovremenih historijskih zbivanja, o kojima je bilo riječi u poglavlju, u kome se raspravlja, pod kakvim je prilikama živio manastir od osnivanja do Većenegine smrti, dakle u vrijeme hrvatskih vladara Kresimira, Zvonimira, Stjepana II, Petra, Almoša i Kolomana, i kakve je sve nevolje imao da podnese Zadar upravo u vrijeme posljednjih godina života opatice Čike, kao i prvih godina opatice Većenege sve do 1102. godine. Uostalom to i sam Šišić, malo kasnije, priznaje, kad kaže, da je »sasvim prirodno da je Zadar budno pazio na sve promjene, što su se zbivale u Hrvatskoj, s kojom su ga vezivale tijesne političke veze još od vremena kralja Petra Kresimira IV. Držim, da ono uvrštenje Almoša kao *hrvatskoga* kralja znači da su u Zadru za tu promjenu ne samo znali, već da su se s njome i slagali, to jest, da su i *Zadrani priznali Almoša zakonitim kraljem hrvatskim*, ali ipak tako, da su sami sebe smatrali podanicima bizantskoga cara Aleksija, a svoj grad dijelom bizantskoga carstva ili, drugim riječima, stranka kralja Ladislava, kao baštinika Zvonimirova.«[171] Bizant je bio svakako na strani one stranke u Dalmaciji, koja je išla tadašnjom legalnom linijom baštinskog prava, koju je zacrtao upravo kralj Zvonimir. A on je stradao baš zbog bizantskih interesa. Utoliko lakše mogao se car Aleksije saglasiti sa Vladislavljevom akcijom i postavljanjem Almoša za kralja Hrvatske, koja i onako nije bila u neposrednoj političkoj sferi.

Govoreno je već, koliko je moralo da odjekuje teško u dalmatinskim gradovima, napose u Zadru, žestoko obračunavanje sa svim Zvonimi-

[169] F. Šišić, *Priručnik*, 300–301, (u poglavlju: *Vojni pohod kralja Ladislava u Hrvatsku*, 292–313); F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 610, b. 48.

[170] F. Šišić, *Priručnik*, 300.

[171] F. Šišić, *Priručnik*, 301.

rovim pristalicama ne samo u hrvatskom zaleđu Dalmacije, nego i u samim dalmatinskim gradovima, naročito u Zadru. A sigurno je, da su u gradovima i Zvonimirovi protivnici imali svojih pristalica, otvorenih i prikrivenih. Dakle, i sada, 1092. odnos Zadra prema Bizantu i hrvatskim vladaocima je ustvari sličan onome, kakav je postojao u vrijeme kralja Petra Kresimira IV., Zvonimira, pa i Stjepana II., dok će samo poslije tri četiri godine, kada će borba zauzeti sasvim maha, Zadar priznavati isključivo nad sobom Bizant. Politika zadarske komune je gotovo u stalnom balansiranju između vlasti u njenu zaleđu, u Hrvatskoj i one bizantske imperije. Sve je to ustvari odraženo i u formuli datuma ove povelje zadarskoga priora Draga, kojom donosi presudu u spomenutom sporu.

Iz konteksta u dispoziciji vidi se, da se spor vodio već tokom 1090. i tokom 1091., pa je presuda donesena poslije Božića 1091. godine, što je svakako moglo da uđe i u iduću godinu 1092. Budući da je u formuli datuma jasno izražen annus incarnationis, to je 1091. godina po zadarskom računu trajala do 24. marta, kada po našem računu već od prvoga januara teče 1092. godina. Zbog toga smo stavili na čelo povelje 1092., a ne, kako su Kukuljević i Rački smatrali, da je to još uvijek 1091. godina.[172] Šišić je, naprotiv, sasvim pravilno postupio, kada je objavio ovu povelju i na začelje je stavio: »Na početku – prije marta 1092.«[173] Svoje razlaganje Šišić odlučno svršava time, kad kaže, »da se na osnovu same sadržine ove isprave jasno vidi, da je ona bezuvjetno izdana poslije Božića 1091., odnosno prije 25. marta 1092.«[174]

Ad 2.

Opširna naracija tumači, što je sve prethodilo donijetoj presudi, u idućoj dispoziciji. Ovdje se naširoko priča Većenegin spor sa muževljevim rođacima u vezi sa njenim pravom na muževljevu ostavštinu.

Ad 3.

Iz toga dijela se vidi postupak suda, koji je na samom mjestu ispitao položaj kuće, koja je pripadala ostavštini, »quę sita est in quadruuio sancti Petri.« Tu se i donijela odluka, da se zapadni dio kuće dodijeli Većenegi, a ostalo, saglasno sa Većenegom, ma da je i na to imala pravo, ilegitimnom djetetu.[175]

[172] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184; Fr. Rački, *Documenta*, 154–157.

[173] F. Šišić, *Priručnik*, 313. Na začelju je nesumnjiva griješka, kada stoji *1902;* uostalom to je i sam Šišić ispravio u uvodu, XVI. U svojoj *Povijesti*, 610, b. 48, Šišić kaže, da je tu presudu objavio »po samostanskom registru; s nekim *griješkama* ima i Rački, Doc. 154.« Međutim, nažalost, i Šišiću su se promakle dosta brojne griješke pa i krupnije, koje se mogu pratiti poređenjem moje transkripcije.

[174] F. Šišić, *Priručnik*, 292.

[175] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 51, pročitao je pogrešno skraćenicu mīām kao *maritum*, umjesto *misericordiam*. Za Farlatijem se poveo Fr. Rački, *Documenta*, 155, pa i F. Šišić, *Priručnik*, 315. Međutim, I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, valjano je pročitao, kao *misericordiam*, svakako zahvaljujući dobrom čitanju I. Tkalčića, ili D. Bersića.

Ad 4.

U koroborativnoj strani dokumenta ogleda se procedura pri izricanju sudske presude. Arhiđakon Majo, koji je bio prisutan suđenju, imao je da sastavi presudu »fideliter ueraciterque«, prema naređenju priora i biskupa, jer se sporila starješinka crkvene ustanove. Pored svega toga, još je značajan podatak, da se i suđenje, kao i ranije izviđanja, izvede javno, pa da se dosljedno tome presuda i javno pročita, pa tek onda da se pečatom i potpisima svjedoka konačno utvrdi.

Tu se kaže:

»Et post *traditam*, (misli se dakako na *chartam!*), coram his testibus, *lecta* et *sigillo dicti prioris signata* ...«

Ovo je prvi jasni primjer, koji nam kazuje, da je povelja, prije nego što je bila predata zainteresovanome, morala da bude pročitana, a onda koroborirana pečatom, u ovome slučaju priora Draga.

Nažalost, osim ovakve potvrde vrlo pouzdane vijesti, nije nam iz XI. stoljeća sačuvana nijedna originalna povelja ovakve vrste.

Ad 5.

Ova formula obiluje većim brojem svjedoka. Ali, pored poimenično spomenutih, kaže se još: »et alii quam plures collaudantes et confirmantes.«

Uzevši u cijelosti čitav dokumenat sa njegovom pravnom sadržinom i oblicima pravne procedure, vidi se, da je ovo suđenje izazvalo u Zadru ogromno interesovanje.

Treba još istaći, da su se svjedoci sa ovoga suđenja, spomenuti u A.-redakciji na fol. 23vo, u kopiji pojavili na fol. 31ro, ma da B.-redaktor ne donosi ovu povelju. Samo B.-redaktor poslije imena svjedoka kaže: »Et ego Madius, archidiaconus interfui, scripsi et confirmaui.« A to je u A.-redakciji na fol. 23vo spomenuto u malo drukčijoj stilizaciji, prije navođenja imena svjedoka.

14. (Split. 1092.) *Splitski nadbiskup Lovro potvrđuje presudu priora Draga u korist monahinje Većenege.* Fol. 23vo–24vo.

Ova povelja, koja je ustvari sastavni dio, idejni, prethodne povelje priora Draga, u kartularu se daje neposredno iza one priorove.

Farlati je spojio ovaj sasvim odvojeni pravni akt nadbiskupa Lovre u Splitu, jer se desio dosta poslije donošenja odluke u Zadru, a onda, donijet je u drugome mjestu, u Splitu, zajedno sa presudom priora Draga, ostavljajući utisak, kao da je sve to jedna jedinstvena pravna formulacija u jednom pisanom dokumentu.[176] Kukuljević je donio dokumenat posve odvojeno, pod zasebnim brojem, smatrajući ga posebnim diplomatičkim tijelom, kome je osnova bila jedna nova pravna radnja. Dakako, Kukuljević ne daje za ovaj svoj postupak objašnjenje.[177] Rački oba dokumenta rastavlja, prvi stavlja pod br. 1., a drugi pod broj 2., a u

[176] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 51–52.
[177] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185–186.

regestu, ispred dokumenata, u začelju kaže, da je Drago presudio Većenegi dio njena baštinstva, a onda »quod iudicium spalatensis archiepiscopus Laurentius confirmat.«[178] Šišić ide tragom Račkoga.[179]

Formular ove potvrdnice-povelje nadbiskupa Lovra je sasvim osobit. Prema načinu, kako je ova povelja unijeta u kartular, izgledalo bi, da je nadbiskupova potvrdnica bila ispisana na poleđini povelje-presude priora Draga. Ali običaji pravnih procedura zahtijevali su i za takvu vrstu novog pravnog akta i poseban dokumenat. O svakom novom pravnom postupku moralo se i novim pismenim svjedočanstvom njegovo rješenje i potvrditi.

Formular ovog dokumenta je nužno ponikao iz pravne potrebe, koju je diktirala situacija iz dispozicije prethodnog dokumenta, budući da su Većenegini protivnici tražili viši pravorijek. Taj je mogao da bude donesen samo u Splitu, gdje se nalazila vrhovna crkvena vlast dalmatinskih dijeceza.

Između izdavanja priorove presude, s kojom se saglasio i zadarski biskup, i konačne presude splitskoga nadbiskupa, na koga su Većenegini protivnici apelirali, svakako je moralo proteći izvjesno vrijeme. Naime, za Lovrinu presudu i konačnu potvrdu priorova suđenja, kartularski sastavljač nije ostavio datum, koji je u formularu nadbiskupske kancelarije morao da bude spomenut. Ako je Dragova povelja izdata poslije Božića 1091., t. j. negdje početkom 1092. godine, onda je suđenje i zaključivanje procesa u Splitu pred najvišim crkvenim forumom bilo svakako u prvoj polovini 1092. godine.

Nadbiskup Lovro priorovu presudu u napisanoj formi naziva *libellum* = optužnica i presuda, a svoj pak dokumenat, koji je izdat poslije razmatranja gornje presude, *cartula.*

Formular nadbiskupove *cartulae* izgleda ovako:

1. Intitulatio.
2. Arenga.
3. Dispositio.
4. Sanctio.
5. Corroboratio.
6. Testes.

Ad 1.

Odmah, još prije same intitulacije, nalazi se neko narativno opravdanje, koje nadbiskup iznosi, kako bi opravdao svoj postupak: »quoniam quo da minoribus legaliter diffinitum est iudicibus, a maioribus, si oportet, debeat confirmari«, pa tek onda dolazi intitulacija. U prvoj intitulativnoj riječi nadbiskup potvrđuje presudu nižega suda, *corroboro ego Laurencius.*

[178] Fr. Rački, *Documenta*, 154–157.
[179] F. Šišić, *Priručnik*, 315.

Ad 2.

Među rijetkim arengama, koje se uopće tokom XI. stoljeća javljaju u dalmatinskim poveljama, govori se, kako crkvenim i svjetovnim zakonima, koji nešto određuju, ne može biti nikoga, tko bi se u svojoj drskosti usprotivio već izrečenom sudu.

Ad 3.

Dispozitivni dio objašnjava, da je Većenega došla u Split, a s njome su također pošli i biskup Andrija i prior Drago, i donijela sa sobom *libellus*, pisan od arhiđakona Maja. Tu se kaže, da je nadbiskup sve to smatrao da je već i okončano »iuste et canonice.« Nadbiskup ističe Većenegine vrline, kako u braku, tako i u udovištvu, otkada je na sebe stavila koludrički veo i habit. Zbog toga, i on isto tako presuđuje, kao što su to učinili zadarski sudije.

Ad 4.

Nadbiskup u sankciji prijeti prokletstvom Nicejskoga koncila, ako bi se netko usudio ovoj njegovoj odluci oprijeti.

Ad 5.

»Hanc ... cartulam«, kako pisar ovoga dokumenta naziva ovo novo sudsko svjedočanstvo, naredio je nadbiskup, da se signira pečatom splitske nadbiskupije, »iussi signari ... sigillo sancti Domnii«, da bi protivnici znali, da ostaje stalno na snazi.

Ad 6.

Kao svjedoci ove nadbiskupove presuđe spominju se biskup Andrija i prior Drago. Vjerojatno je, da su postojali i drugi svjedoci, iz okoline samoga nadbiskupa, a ne samo oni, koji su tražili pravorijek vrhovnoga suda, ili što bi drugim riječima značilo, da je stranka, koja je tražila pravdu bila i sama sebi svjedok. Svakako ispuštanje imena ostalih svjedoka bila je stvar sastavljača kartulara, koji nije u tome vidio neki naročiti pravni propust.

Većenega, koja se ovdje označuje kao »filia Cicne«, došla je u Split u biskupovoj i priorovoj pratnji, a ne i u majčinoj, vjerojatno stoga, što je ona bila već tada u visokim godinama.

Ovaj nadbiskupov dokumenat dat je S. M. K-u u vrlo skraćenoj formi. Prije svega to pokazuje miješanje narativnog dijela sa intitulacijom, koji može da bude i arenginog tipa, zatim nema invokacije niti datuma, što je moralo postojati u originalu nadbiskupove *cartulae*.

15. 7. marta 1095. Zadar. *Zadarski crkveni sinod potvrđuje privilegij, dat ranije od strane Zadrana manastiru sv. Marije, »ueram libertatem et ingenuitatem«, t. j. oslobađanje od svih fiskalnih tereta prema gradskoj komuni.* Fol. 15vo–17vo. Kopija B. redakcije nalazi se na fol 31vo–32vo.

Analiza ove povelje sa diplomatičke točke posmatranja, upoređujući obje redakcije, još više potvrđuje intencije, koje je imao pred očima sastavljač VII. dijela kartulara.

Sastav formulara obiju redakcija ove povelje pokazuje u pojedinostima one značajne diplomatičko-pravne varijante, koje otkrivaju konačno i potpuno naličje falsifikatora i sastavljača B. redakcije S. M. K.-a.

Ovo poređenje je neophodno kao najsigurniji putokaz, koji nas vodi pravo u radionicu falsifikatora.

Formular obiju redakcija pokazuje ove formule:

A.-redakcija.

1. Invocatio simbolica.
2. Intitulatio.
3. Narratio et petitio.
4. Dispositio.
5. Sanctio.
6. Promulgatio, et collaudatio.
7. Datum.

B.-redakcija.

1. Invocatio simbolica.
2. Intitulatio.
3. Narratio et petitio.
4. Dispositio.
5. Sanctio.
6. Promulgatio et collaudatio.
7. Datum.

Ad 1.

Invokacija je simbolična. Samo u A.-redakciji u sva četiri polja stavio je pisar točkice, dok u B.-redakciji toga nema.

Ad 2.

Intitulacije obiju redakcija ne pokazuju nikakve razlike. Intitulacija je veoma široka. U njoj se spominju stvarno svi učesnici sinoda, kome je predsjedavao splitski nadbiskup Lovro. U obje redakcije neka imena učesnika označena su samo inicijalima (siglama), a neka sa ispisanim imenom. Među biskupima to je pripalo samo rapskom biskupu Petru, dok su opati manastira označeni punim imenima, osim opata Sv. Kršćevana, čije je ime označeno sa siglom G.[180] Ova vrsta intitulacije je veoma svečana, i poznaje je i sinod, održan u Splitu, 1089.–1090., kada je presuđivan spor između opatice Čike i njene rođakinje Neže.[181] Međutim ovo su samo bila imena velikodostojnika i starješina, ali su uz njih sinodu prisustvovali i svi drugi svećenici nižega reda, što se i kaže: »cum omnibus clericis atque laicis, *deum timentibus*, Jadertine scilicet ęcclesię congregatis«. Dakle, sinod je bio concilium mixtum, jer su učestvovali i laici, ali oni označeni kao »deum timentibus«. Prisutan je bio znatan dio visokog klera iz Splita, Zadra, Raba, Krka, Trogira, Belgrada i Nina,

[180] Fr. Rački, *Documenta*, 160, b. 2.

[181] Vidi naprijed isto poglavlje pod br. 10.

kao i brojni opati istaknutijih manastira, mnogi svećenici, pa i laici iz zadarske dijeceze. B.-redaktor u nekim imenima pokazuje samo pravopisne razlike.

Ad 3.

U naraciji se kazuje, da su se svi ti brojni svećenici sa svojim starješinama sastali u Zadru, kako bi raspravili stvari, koje pripadaju na takav sastanak, »ut moris est generalis concilii«, i to »plurima uentilanda et examinanda allata«. Pred ovaj sabor došla je Čika i zatražila je od skupljenih velikodostojnika, da i oni svi od reda potvrde ono, što su manastiru dali i priznali zadarski biskup Andrija, prior Drago, kler, plemstvo i puk, t. j. oslobođenje od svih poreskih tereta i obaveza materijalnih podavanja, kakvima su bili izloženi svi ostali građani zadarske komune. Izričito se kaže, da je koncilu podnesen »illud affuit *muniminis scriptum*«, što su ga izdali biskup i prior, plemići i neplemići zadarske crkve, manastiru sv. Marije. Tu se kaže, da je to bilo »tempore consecrationis ęcclesię«, i to manastiru »*nouiter* in eaďem ciuitate nostris temporibus constructo.«[182]

Dotle se obje redakcije podudaraju. Ali, kada se počinje da izlaže, što je ustvari sadržavao *muniminis scriptum*, onda se te dvije naracije iz osnova razlikuju. U B.-redakciji ponavlja se falsifikatorski podvig B.-redaktora, kako ga je uradio najprije u svojoj verziji povelje biskupa Andrije, a onda ubacio na palimpsestsko mjesto u Andrijinu povelju A.-redakcije. Dakle, upravo na ovome mjestu se ponavlja izvršena rabota falsifikovanja u Andrijinu dokumentu, da bi ovdje dobila svoje konačno redigovanje, i svoju potvrdu, koja je zavela historičare velikih imena, kao što su Lučić, Farlati, Kukuljević i Rački.

Tekst u obje redakcije poredbeno izgleda ovako:

A.-redakcija.

»... tempore consecrationis iam dicte ęcclesię deuote et alacriter concesserunt; hoc denique licet continens, ut qui de solo patrimonio nobilium puellarum illuc ob amorem Christi concurrentium ędificatum fuerat, sic ab omni infestatione tributi quiete uiuerent, ut libere ab omni mancipatione humani seruitii toto mentis affectu seruirent, cui se disponsantes ancillulas tradiderunt ...

B.-redakcija.

»... tempore consecrationis iam dicte ęcclesię ďeuote et alacriter concesserunt *insulam Silue* hoc denique licet continens ut qui de solo patrimonio nobilium puellarum, illuc ob amorem Christi concurrentium edificatum fuerat, sic ab omni infestatione tributi quiete uiuerent, ut libere ab omni mancipatione humani seruitii toto mentis affectu seruirent, cui se disponaantes ancillulas tradiderunt ...

Prema tome, i ovďje se kaže u B.-redakciji da su Zadrani, plemstvo i puk, na čelu sa biskupom i priorom, poklonili manastiru sv. Marije otok Silbu, pa je to sada potvrdio i cjelokupni zadarski sinod.

[182] Vidi naprijed pod br. 3 u istom poglavlju. Isto tako i u *Notae historicae*, gdje se dodiruje isti problem.

Međutim, vidi se, da o tome nema ni riječi u A.-redakciji, kao što to nije bilo niti u Andrijinoj, niti priorovoj povelji A.-redakcije. Dakle, kada se malo pažljivije zagleda u ovaj dio teksta, a pogotovu onaj, koji još dolazi u naraciji, kao i u njenu sastavnom dijelu, peticiji, vidi se, da su Zadrani podarili manastiru *samo opću slobodu* od svih podavanja.

»Hoc solummodo petente abbatissa, ingenuitate precipua, nomine Cicca, cum omnibus sororibus, uolentibus illis amplissima de fisco ciuili dona conferre ...«

»Hoc solummodo petentes abbatissa ingenuitate precipua nomine Cica cum omnibus sororibus uolentibus ilis amplissima de fisco ciuili dona conferre ...«

Dakle, opatica Čika je »samo to molila zajedno sa svima sestrama, da im se podare najpotpunji darovi od civilnog fiska«, t. j. puna sloboda, kakvu im je prvi podijelio kralj Petar Kresimir IV. na svojoj državnoj teritoriji, a to isto potvrdili Zvonimir, i kasnije još Koloman, a za grad Zadar Zadrani na čelu sa svojim crkvenim i svjetovnim predstavnicima dviju vlasti. Sada su to Čika, kao i njene sestre zamolile, da bude potvrđeno i od ovog velikog crkvenog foruma.

Kao što je upravo ovim mjestom objašnjeno u ovoj sinodskoj potvrdnici Andrijine i Dragove povelje, što je to bila njihova »uera libertas«, kakva je uostalom bila i ona hrvatskoga kralja Petra Kresimira IV, tako je to ovdje objašnjeno, što je biskup Andrija u svojoj povelji mislio na onaj drugi dio u svojem dokumentu, što je naime to »vera ingenuitas?« Naime, ovdje upravo, u ovoj povelji zadarskoga sinoda kaže se, da je manastir bio isključivo određen za plemkinje, »de solo patrimonio nobilium puellarum«, dok se za Čiku, kao starješinku manastira kaže, da je od osobito plemenitoga roda, »abbatissa ingenuitate precipua.« Već *muniminis scriptum*, pismo zaštite, *ab omni infestatione tributi, de fisco civili*, oslobađao je Sv. Mariju onda, kada su Čika i njene koludrice, *nobiles puellae*, primile od biskupa Andrije i priora Draga, spomenuti *munimen.*

Dakle jasno je, da u ovom *muniminis scriptum*-u nije bilo ni riječi o Silbi ni u poveljama biskupa i priora, pa niti u povelji zadarskoga sinoda, kako to pokazuje i A.-redakcija istoga dokumenta. Falsifikator se nije usudio da više mijenja u stilizaciji ovoga dokumenta, pa je samo ubacio *insulam Silue*, u gornji dio naracije, ali ne i na mjesto, gdje se nešto šire raščlanjuje, što je to sve Čika, zajedno sa svojim koludricama, zahtijevala na osnovu rečenoga i pred sabor donesenoga muniminis scriptum-a. Izričito se, naime, u tome dijelu naracije kaže, »*hoc solummodo petente* abbatissa ingenuitate precipua, nomine Cicca, cum omnibus sororibus *uolentibus illis amplissima de fisco ciuili dona conferre*«. Dakle, upravo ovdje, gdje se govori, što je bilo razlogom, da su Čika i njene koludrice došle sa molbom pred crkveni sabor, *nema ni riječi o otoku Silbi.* »Insulam Silue« jest umetak falsifikatora i sastavljača B.-redakcije, i na ovome mjestu, u kartularu, fol. 32ro

Ad 4.

U dispoziciji je sve to i odobreno poslije ozbiljnijega pretresanja molbe, i odobreno je, što je već manastiru podario Zadar. Štaviše, gotovo istim riječima, kako je to bilo i u osnovnim darovnicama t. j. »ad formulam[183] usque casei«. To je uostalom doslovno preneseno iz obadvije darovnice, biskupove i priorove, iz njihova muniminis scriptum-a. S jedne strane ipak je sinod donekle ograničio ove sloboštine, koje nije uživao nijedan zadarski manastir, naime, da su i koludrice obavezne da pomognu sa svoje strane, kada se radi o zajedničkim gradskim interesima, t. j. kada je prior ili njegov zamjenik primoran da radi općih, zajedničkih poslova mora da ide u neku daleku misiju. Zato se i kaže, da je manastir, kome se potvrđuju darovane sloboštine, jedino u tome slučaju izuzet. Svakako, to su bili troškovi oko putovanja, a možda i drugi, kada je predstavnik komune trebalo da raspravlja važna pitanja. Takve misije političko-diplomatske prirode, ali i one trgovačkih poslova, zahtijevale su ponekad i veće izdatke, od kojih, kako se vidi, nije se mogao nitko oslòboditi.

Inače u ovome dijelu se izričito kaže, kako nitko ne smije da manastir ma u čemu uznemiri.

Ad 5.

U sankciji, koja je predvidjela duhovnu kaznu, anatemu, jasno se odražava njen auktor, crkveni sinod. Obje redakcije daju identičan tekst. Ipak, dodaje se, da prijestup povlači i trostruku naknadu, »ex triplo ligaretur.«

Ad 6.

Ovaj dio sinodske potvrdnice pokazuje i način, kako je donošena odluka, prije koje je tekla diskusija, a onda se glasalo, i tek onda objavila kao punovažna. Prije samoga objavljivanja odluke upitao je predsjednik, nadbiskup Lovro, da li se prisutni saglašavaju sa podnesenim prijedlogom, »si placeret?« Prisutni, upoznati sa molbom manastira sv. Marije, kao i odlukom, odnosno prijedlogom sinodskog rukovodstva, odgovorili su na pitanje sa »placet.« Ovaj, na sreću sačuvan podatak, koji nije uklonila sastavljačeva želja, da daje svoje izvode povelja u što kraćoj formi, pokazuje zanimljive oblike ovakvih odlučivanja na skupštinama, kakav je bio i ovaj zadarski concilium mixtum.

Ad 7.

Formula datuma A.-redakcije vezuje se odmah sa mamim tekstom povelje, dok B.-redakcija donosi na fol. 33ro, t. j. iza kraja promulgacije 10 redova imena svjedoka, koja pripadaju povelji kralja Petra Kresimira IV., t. j. njegovoj darovnici Točinje, i to sa fol. 30vo, o čemu je bilo već ranije govoreno. Formulu datuma ove zadarske povelje, t. j. zadarskoga sinoda, koji potvrđuje ranije povelje biskupa i priora, daje tek na fol. 34ro, na početku strane, ispred kopije Zvonimirove potvrdnice

[183] Ovdje je prepisivač pogriješio mjesto *formellam*.

o Točinji, izdanoj 1078. godine. O toj konfuznosti, koja se naročito ovdje odražava, kao izraz redaktorove nevještine, kojom je izvodio svoje namjere, bilo je već ranije riječi.

Poređenje obje formule datuma pokazat će najbolje, koliko je B.-redaktor nepouzdan.

A.

»... Anno dominicę incarnationis millesimo XCIIII, *indictione III*, epacta XII, concurrente VII. Regnante Alexio imperatore Constantinopolitano, episcopante Jadere Andrea, tertio existente Drago priore, nonis in martii, quartarum nichilominus feriarum.

B.

»... Anno dominice incarnationis millesimo XCIIII, *indictione II*, epacta XII, concurrente VII. Regnante Alexio imperatore Constantinopolitano, episcopante Jadere Andrea, tertio existente Drago priore, nonis in martii, *quarta* nichilominus feriarum.

Ovo upoređenje kazuje, da B.-redakcija ima II. indikciju, dok A.-redakcija ima III., i to pravilnu. Isto tako *quartarum* u A.-redakciji, a B.-redakcija ima *quarta*.

Budući da je jasno iskazano, da je annus incarnationis, onda none martovske, kao što ih navodi rogatar dokumenta, padaju pravo na *sedmi* marta, čemu ne može biti prigovora. Ali, jednovremeno, calculus firentinus za taj mjesec traži, prema našem računanju, da se godina pomjeri za jedan, pa je onda ta 1094. godina povelje zadarskoga sinoda ustvari 1095.

Osim toga, ovdje se u datumu prvi put poslije tolikog broja datuma u kartularu javlja poreď indikcije još i epakta i konkurens. Već je F. Šišić konstatirao, da se, dakako u A. redakciji, »ne samo indikcija, epakta i konkurens slažu s godinom 1095., već dan, naime srijeda 7. marta, jer 1094. bio je utorak.«[184] Prior Drago bio je tada treći put prior grada Zadra.

Ova značajna formula datuma je vrlo izdašno iskorišćena za političko -historijsku interpretaciju stanja u Dalmaciji i Hrvatskoj 1095. godine. Šišić je sasvim dosljedno izveo zaključak, da je te godine Zadar bio neposredno pod vlašću bizantskoga cara, jer se u kronološkoj dopuni ne spominje više vladanje kralja Almoša, kao ni ugarskoga kralja Ladislava.[185]

Potvrdnica zadarskoga sinoda, koja je izdata u korist manastira sv. Marije, ujedno predstavlja posljednji sačuvani dokumenat u svetomarijskom kartularu iz vremena naroďne dinastije, iz XI. stoljeća.

[184] F. Šišić, *Priručnik*, 292, b. 2; F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 610, b. 48. prior grada Zadra.

[185] F. Šišić, *Priručnik*, 304; F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 614. Ovu nesumnjivu stvarnost tadašnjega historijskoga zbivanja potvrđuje, kako je to već govoreno u *Notae historicae*, *Exsultet* u znamenitom *Evangeliarium Većenegae*, koji zna u vrijeme svoga postanka samo za bizantskoga cara i predstavnike zadarskih vlasti, biskupa i priora. Vidi o tom moju raspravu *Nova kategorija dalmatinskih izvora za vizantijsku i hrvatsku historiju*, 45–55.

Treba na kraju ove analize spomenuti, da su prva tri izdavača ove odluke crkvenoga sinoda u Zadru datirali sa 1072. godinom, ostajući dosljedni datiranju povelja biskupa Andrije i priora Draga, koje su oni datirali sa 1072. godinom.[186] Rački pak, datira sasvim pravilno, samo stavlja datum na početak povelje, ma da je u kartularu na kraju dokumenta.[187] Šišić, naprotiv, prvi je pravilno objavio čitav tekst, kako se nalazi u kartularu, prema A.-redakciji, sa datumom pri kraju povelje.[188]

16. Godina 1102. *Koloman, kralj Ugarske i Hrvatske, dariva manastiru »perpetuam pacem et regiam libertatem«, ponavljajući samo ono, što su ranije manastiru podarili kraljevi Kresimir i Zvonimir.* Fol. 18vo–19vo.

Više nego ma koja druga povelja u S. M. K.-u, privukla je ova Kolomanova darovnica, ustvari potvrdnica ranijih privilegija, pažnju hrvatskih i mađarskih historičara.[189]

Sastav formulara ove povelje, ma da potječe iz ugarske dvorske kancelarije, ne razlikuje se od formulara ranije analiziranih povelja.

[186] J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, lib. II, c. XVI, p. 102; D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 49–50; I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I. 143. Jedino Kukuljević, unekoliko proširuje mogućnost datiranja, kada na začelje dokumenta stavlja »Oko g. 1072.« Dakako nitko od njih nije donio formulu datuma, kako je donosi A.-redaktor, jer su svi odreda pošli za B.-redaktorom, čija se datacija ne nalazi uz dokumenat na fol. 32vo, nego je donosi tek na fol. 34ro, te im nije padalo na pamet, da se njome koriste, kada i onako nisu imali pred očima tekst A.-redakcije.

[187] Fr. Rački, *Documenta*, 159.

[188] F. Šišić, *Priručnik* 317–318.

[189] J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, lib. III, cap. 3, 105–117; D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 53; I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 5; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 9–10. Prvi je objavio faksimil ove Kolomanove darovnice F. Šišić, *Kralj Koloman i Hrvati godine 1102.* Zagreb 1907, zajedno objavivši latinski tekst i u hrvatskom prijevodu (o. c., 63–64). U ovoj raspravi Šišić polemizira sa J. Paulerom, koji je povelju smatrao falsifikatom, (o. c. 99–100 F. Šišić, *Priručnik*, 553–561; I. Kršnjavi, *Prilozi historiji Salonitani Tome Arhiđakona spljetskoga.* Vjesnik Kr. hrv.-slav.-dalm. arkiva, II, 1900; I prevedeno na njemački, *Zur Historia Salonitanu des Thomas Archidiacon von Spalato*, Agram 1900; N. Tomašić, *Temelji državnoga prava kraljevstva hrvatskoga. Najstarije doba: Pacta conventa*, Zagreb 1915; Njemački prijevod I. Bojničića sa dopunama, *Fundamente des Staatsrechts des Königreiches Kroatien. Fundamenta iuris regni Croatiae, Älteste Zeit, Pacta conventa*, Zagreb 1918, 225–231. Najopširniju analizu svih suprotnih pogleda, historijskih i diplomatičkih u vezi s ovom Kolomanovom poveljom, napose s obzirom na J. Paulerove rasprave *Horvát-Dalmátország elfoglásáról*, Századok 1888. J. Pauler, *A Magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt*, Vol,. I, Budapest 1899^2, F. Šišić u svome *Priručniku*, 530–562, sa faksimilima; M. Šufflay, *Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen*, Ungarische Rundschau, 1915, IV, 884–896). Šišićeva nagađanja iz 1907. godine, *(Kralj Koloman i Hrvati, 71)*, da će se original ove povelje možda još naći u manastirskom arkivu, nisu se do danas ispunila, niti će se ikada ispuniti, jer nijedan original neke kraljevske povelje nije niti u svetomarijskom, a niti ma kojem drugom arkivu pronađen, koji bi se ticao samoga manastira. Po mome sudu svi su ti originali, koji su jednom nesumnjivo postojali, zauvijek propali. Najveći dio još je vjerojatno postojao u polovini XII. stoljeća, kada je nastao kartular, a onda su propadali i propali zauvijek. Teško je naslućivati, kakvi su to bili razlozi, da im je tako slaba pažnja poklanjana, a drugim poveljama daleko veća, jer su sačuvane. Svemu ovome pitanju Šišić daje mjesta i u svojoj *Povijesti Hrvata*, 642–646.

Formular je ovakav:
1. Datum.
2. Intitulatio cum formula devotionis.
3. Narratio cum petitione et interventione.
4. Dispositio.
5. Corroboratio.
6. Sanctio.
7. Sigillatio.
8. Collaudantes testes.

Ad 1.

Godina je datirana prema inkarnacijskom stilu. Kako je ovo zbivanje palo u drugu polovinu godine, svakako poslije marta iste godine, onda je sasvim na mjestu, da se ne preračunava sa 1103. godinom, što bi trebalo da bude, da je Koloman došao u Dalmaciju prije 25. marta. Neshvatljiva je kombinacija M. Šufflaya, koji smatra, da je u tekstu godina zapisana pogrešno i da bi mjesto 1102. trebalo da stoji »millesimo centesimo sexto.«[190] Jer svi odreda historijski razlozi, koje sva hrvatska historiografija jednodušno prima, pogotovu poslije tolikih Šišićevih radova o problemu dinastičke promjene u Hrvatskoj, poslije smrti posljednjeg kralja narodne dinastije i hrvatske krvi, Petra (1097.) i dolaska Ladislava, a onda i Kolomana u Hrvatsku i Dalmaciju, govore, da je to ne samo nego i moralo da bude samo 1102. godine. S ovom godinom nisu u sukobu niti ostali historijski, niti diplomatički, pravno-historijski kriteriji, koje pružaju dalji dijelovi listine.

Ad 2.

Pošto se već krunio i za hrvatskoga kralja, Koloman se naziva »milošću božjom kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije.« Dakle, i kraljem Dalmacije, ma da je prije svoga krunjenja u ugovoru sa dužďem Vitalom Michielijem ovome priznao ovu istu titulu kao dux Dalmatiae, koji je umro doduše prije Kolomanova krunjenja, 1101. godine.[191] Izgleda po svemu, da Koloman još nije imao faktičke vlasti i nad ostalim dalmatinskim gradovima iz bizantske teme, pa niti nad Zadrom, ali ova titula, koju je još tako reći do juče nosio mletački dužd, i u Kolomanovoj intitulaciji, sada 1102. godine još je samo pretendentskoga karaktera. Posebno je pitanje, kako je to Bizant primio, i da li je bilo već tada nesuglasica i oštrog reagiranja, nije sasvim jasno.[192]

Ad 3.

Iz naracije se vidi, da je manastir sv. Marije došao posrednim, a možda i neposrednim putem u vezu sa kraljem Kolomanom i njegovim mađarskim velikodostojnicima. Poslije krunjenja u Belgradu na moru održao je Koloman sabor, na kome je potvrdio i pojedincima kao i

[190] M. Šufflay, *Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen*, 889, b. 14.
[191] F. Šišić, *Priručnik*, 407–408; F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 627–630.
[192] Vidi o tome: J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Doktorska disertacija, u štampi.

ustanovama hrvatskim ranije stečene privilegije. Među takvim, koji su došli do kralja Kolomana, i preko njegovih intervenijenata na dvoru, izrazila je želju i molbu i opatica Većenega. Dakle, najprije »rogatu meorum comitum«, a onda »pro caritate dei et remedio anime meę« odlučio se kralj, da udovolji opatičinoj molbi. Prema tome, molba Većenege i zagovor kraljevih velikodostojnika, bili su in concreto razlogom, da je Koloman izdao »perpetuam pacem et regiam libertatem«. Ma da nije izričito rečeno, sigurno je, da je u Belgrad na moru došla i Većenega, koja se našla najprije sa hrvatskim velikodostojnicima, koji su uostalom i Kolomana doveli u kraljevski grad Biograd na moru, a preko njih do mađarskih velikaša.

Perpetua pax et regia libertas, bila su dva pravna dobitka, koje je novi kralj zajamčio zadarskom manastiru, odmah u samome početku nove državnopravne zajednice. O tome govori i iduća dispozicija.

Ad 4.

Obrazlažući podareni privilegij, Koloman kaže, da je to učinio, kako bi se koludrice mogle posve mirno posvetiti molitvama za njega i za njegovu državu, »secure deum interpellare pro me et pro statu mei regni ualeant.« A perpetua pax i regia libertas sastojale su se u oslobađanju svih podavanja i plaćanja poreza državi, dakako na teritoriji hrvatske države.

Ad 5.

Koloman ovdje ističe, da »ovim pismom privilegija ovo davanje kraljevske slobode« tako potvrđuje, da se nitko ne smije usuditi ništa otuđiti ili oteti manastiru.

Ad 6.

Sankcija je vrlo stroga za svakoga. Ako bi se takav i našao i prisvojio štogod od manastirskih dobara, onda je imao da to nadoknadi crkvi četverostruko, sa čitavim svojim imanjem bi potpao pod osudu kraljevskoga suda. Zanimljivo je, da ovdje Koloman u sankciji svoju zapovijest naziva »nostra legalis iussio«. Ma da u pravnom značenju *legalis* ne smeta, ali izgleda pleonastički stilizirano, budući da se pretpostavlja, da su kraljevske zapovijesti sve od reda zakonske, nego smatram, da je tu prepisivač zamijenio *r* sa *l*, pa je trebalo da stoji »si quis uero contumax nostrę *regali* huic iussioni contraire temptauerit.«[193]

Većenega je sa sobom ponijela u Belgad i Kresimirovu povelju, a tako isto i Zvonimirovu potvrdnicu, čime se iskazala pred mađarskim intervenijentima. Nije isključeno, da je zajedno ponijela i one biskupa Andrije, priora Draga i zadarskoga sinoda, koji su manastiru podarili unutar zadarskoga distrikta ono, što su hrvatski kraljevi manastiru podarili na hrvatskoj teritoriji. Poređujući sankcije u Kresimirovoj i Kolomanovoj povelji, sigurno se može zaključiti, da je sastavljač Kolomanova privilegija imao pred očima tekst Kresimorove donacije.

[193] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 9–10, tako je i pročitao ovaj termin, »regali iussione«.

Kresimirova povelja (1066.)

»... sic quidem ut si aliquis proteruus in aliquo prędicto monasterio *contraire* uoluerit, uel si aliquid abstulerit, *ęcclesię quadruplum restituat, et sua omnia regali iudicio subiaceant.*«

Kolomanova povelja (1102.)

»... si quis uero contumax nostrę legali hic iussioni *contraire* temptauerit, et aliquid de bonis monasterii usurpauerit, illi *ęcclesię quadruplum reddat, usurpator uero cum suis omnibus regali sententię subiaceat.*«

Ad 7. i 8.

Učvršćenje ovoga pravnog akta učinjeno je još i kraljevskim pečatanjem, »et hoc confirmamus nostra sigillatione«, kao i saglasnošću crkvenih i svjetovnih velikaša. Možda su i mađarski velikodostojnici također stavili uz svoje potpise i pečate, jer se iza »et hoc confirmamus nostra sigillatione« odmah dodaje »istorumque comitum«. Moglo bi se sasvim primiti, da je i to bila sigillatio comitum. Uz imena tih velikaša, stavljalo se laud ili laū, čime je dotični potpisnik izjavio svoju saglasnost kao i svjedočenje, da je prisustvovao tom pravnom aktu.[194]

Imena ovih velikodostojnika – laudantium – bila su predmet raznih interpretacija i polemika, koje je Šišić u svojim, već spomenutim raspravama sa mađarskim historičarom J. Paulerom, raščistio i okončao.

U čitavoj polemici o autentičnosti ovoga dokumenta nije bilo dodirnuto i pitanje cui prodest falsifikovanje jednog pravnog akta, koji je imao daleke svoje uzročnike, gotovo prije pola vijeka, u kraljevima hrvatskim Kresimiru i Zvonimiru, čiji dokumenti nisu ni od koga stavljeni u sumnju. Čemu sada 1102. godine falsifikovati, što je manastir najzakonskije imao već od 1066. godine, a potvrdio mu je i kralj Zvonimir, (1087.)? Sasvim je bilo prirodno, da se pri ovako krupnom političkom i državnom događaju, kao što je bio novi državnopravni odnos između Hrvatske i Ugarske, poslije – pacta conventa – nove državne zajednice Hrvata sa Mađarima željela dobiti od novog vladaoca potvrda ranijih privilegija. Koloman, koji je poslije sporazuma sa predstavnicima hrvatskoga naroda došao u Belgrad na moru, u kraljevski grad, urbs regia, gdje je poslije krunjenja održao i sabor, imao je kao dalekovidni političar pred očima težnju, da Hrvate, napose ove u Dalmaciji, što više priveže uza se. Takav jedan gest mogao je biti i ovaj privilegij regiae libertatis et perpetuae pacis.

Može se samo postaviti pitanje, da li je ova Kolomanova povelja unesena u kartular u izvodu ili u cijelosti. Od formula nesumnjivo nedostaje prije svega invokacija, zatim arenga, a u potpisima ime rogatariusa ili kraljeva kancelara, jer je ugarksa dvorska kancelarija u to vrijeme već potpuno na visini diplomatičkih zahtjeva, kao i na ostalom evropskom zapadu. Upada u oči, da se među velikašima nalaze samo Mađari, tek jedini bi izuzetak bio zagrebački biskup Sigindun, čije ime također ne kazuje, da je bio Hrvat.

[194] Du Cange, *Glossarium*, sub v. *Laudatio.*

Treba reći, da je sastavljač kartulara pri ovome postupio po materiji, t. j. redajući dokumente, koji rade o *regia libertas* i tako grupirao sva tri dokumenta, koji obrađuju isti problem, od fol. 17vo do fol. 19ro. Jer grad Zadar je dotada bio smatran sjedištem bizantskoga prokonzula ili stratega, pa su hrvatski vladaoci, kada su se nazivali kraljevima Dalmacije, to pravo koristili tek uz saglasnost Bizanta i njegove politike. Uostalom, to već i Šišić priznaje.[195] Tako su i hrvatski kraljevi, a tako isto i kralj Koloman, mogli da Zadru, odnosno njegovu manastiru izdaju privilegije, koji su se odnosili na njihovu zemlju, izvan zadarskoga distrikta, na što je već Lučić vrlo sadržajno upozorio.[196]

Oba izdavača nisu našli nikakvih sumnji, kada objavljuju ovu Kolomanovu povelju, sačuvanu jedino u kartularskom izvodu.[197]

17. Godina 1105. *Opatica Većenega odredila je, da se napiše karta o jednoj kupoprodaji njene matere Čike – u Kopralju, o čemu je postojala njena »uenditionis cartula.«* Fol. 9ro do fol. 9vo.

Izvjesne historijske refleksije, koje su našle odraza u ovome, inače sa pravne strane ne baš naročitom dokumentu, daju mu ipak vrlo veliko značenje. Kao ona ranija povelja kralja Kolomana, koja je izazvala znatno interesiranje jednako hrvatske kao i mađarske historiografije, tako je i ova, još na širem planu podstakla mnoge istraživaoce hrvatsko-ugarskih odnosa, ali i dalmatinsko-bizantskih, odnosno odnosa hrvatsko-ugarskih vladara prema Bizantu, da se njima zabave.

Formular ovog kartularskog prijepisa ima ove sastavne dijelove:

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Testes.

Ad 1.

Formula datuma je bogata historijskim podacima. Oni su povezani kao neka kronikalna dopuna godini izdanja Većenegine karte, koju ona sama naziva »privilegium«, dakako, bez ikakvoga osnova, jer to nije nikakav privilegij, već obična karta, koja je potvrdila, što je njena mati još nabavila u Kopralju, dakle, potvrda jedne obične »cartae venditionis.«

[195] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 645–646.

[196] J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, lib. III, c. III, 114. On kaže: »Colomanus autem imitatione ejus, cum nondum Jadram, Dalmatiamve possideret, monialibus S. Mariae Jadrensis Regiam libertatem tribuendo, Regium jus Croaticum remisisse videtur; quod non de personis, sed de terris in Croatico regali solo a monasterio possessis, intelligendum est, eo magis quod Crescimirus, et Colomanus poenam imponant, non personis inquietantibus, sed bona mobilia, vel immobilia monasterii invadentibus: hinc observandum verbum *Regiam* Dalmaticis exprimi monasteriis, non Croaticis, ex quo Dalmaticas Civitates, proux Imperii Orientalis, Imperiales dictas conjici potest ad differentiam Croaticarum, Regiarum vocatarum, ideo Regiae libertatis datione, intellectum fuisse Monasterii bona in Regali solo posita, personasque monasticas in praediis degentes absoluta Regia libertate uti, fruique debere.«

[197] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 5; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 9–10.

Godina je inkarnacijskog stila, i njoj pripada do 1. septembra 1105. XIII. indikcija, a nikako ne III., kako je to u formuli datuma označeno. Bez ustezanja može se prihvatiti pretpostavka najveće vjerojatnoće, da je prepisivač pogriješio izostavivši X, ispred III. Kukuljević je to odmah ispravio stavivši XIII., ne upozorivši, da je u kartularu izostavljena brojka X.[198] Naprotiv Smičiklas sasvim pravilno stavlja u zagrade (X), dakle kao (X)III, ne dajući u bilješci nikakvo objašnjenje, osim što kaže, da je u rukopisu samo III.[199]

Poslije toga se navodi, da je to godina, kada vlada »najpobožniji Koloman Ugarskom, Hrvatskom i Dalmacijom, i to prve godine, kada je trijumfalno ušao u Zadar, kao i za biskupovanja časnog biskupa Grgura.« Sve ovo, što je tu rečeno, autentično je i posve se podudara sa godinom 1105., a nikako ne sa 1107., kako je to stalno zastupao F. Šišić, od 1907. do 1944.[200]

F. Šišić, želeći da po svaku cijenu utvrdi ovo svoje gledište o ulasku kralja Kolomana u Zadar tek godine 1107., morao je da pobija jodnovremeno autentičnost dva savremena spomenika, koji su saglasno potvrđivali vijest, koja se nalazi u ovoj formuli datuma Većenegine karte. To su ranije prikazani natpis na zvoniku sv. Marije, a tako isto i ova veoma značajna formula datuma.

Šišić, braneći svoj stav, na sasvim neobičan način govori o datumu u ovoj povelji. Sam mora da prizna, da »ne može biti sumnje, da su ova dva svjedočanstva, ako se uzmu kao *suvremena*, veoma jaka, (t. j. Kolomanov natpis i Većenegina povelja), tako da se u prvi čas ne vidi nikakva potreba još se i dalje baviti oko toga pitanja. Pa ipak nije tako. Listina opatice Vekenege nije nam se sačuvala u *originalu*, već u poznatoj zbirci prijepisa isprava istoga samostana, doduše još iz XII. vijeka, ali ipak na koncu u *prijepisu*, što samo po sebi dopušta pisarskih pogrešaka i netočnosti. (Tako se u toj istoj ispravi kaže »et Cesare comite« mjesto Cledino.) I doista, koliko god je ta listina po *sadržini svojoj sasvim vjerodostojna*, ipak ona bezuvjetno nije korektno tradirana baš na onom mjestu, gdje se izriče *datiranje*, dakle u taj mah za nas baš u najbitnijoj svojoj česti. Čitamo naime u kodeksu samostanskom (fol. 3A) ovako: »Anno M. C. V. indictione III.« Ovdje nije ispravna indikcija, ako uzmemo, da je godina valjana, jer 1105. bješe do 31. kolovoza XIII., a od 1. rujna dalje XIV. indikcija, dok indikcija III. bila bi tek 1110. Dakle, pogrešna je ili godina ili indikcija, ali i oboje lako da je krivnjom prepisivačevom izopačeno. Izdavači njezini dosada su se kod te omaške tako pomagali, da su naprosto zaključili, da ono treba da bude XIII. ind., samo što je ono X. prepisivaču ispalo, pa tako pisanjem (X)III. učiniše rđavo datiranje ispravnim. Ali ja mislim, da to baš nije tako laka stvar, kako ćemo iz daljega razlaganja vidjeti.«[201]

[198] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 11.
[199] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 15.
[200] F. Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića*, 5–14.
[201] F. Šišić, *Priručnik*, 572–573.

Indikcija je doista pogrešno unesena u formulu datuma, ali ne i godina, koju danas nesumnjivo najuvjerljivije podupire natpis na zvoniku Sv. Marije i koju su valjano zabilježili Lučić i Ljubavac, kako to danas potvrđuje bombama otkriveni natpis. Prema tome od svega Šišićeva izlaganja stoji jedino njegova konstatacija o indikciji, kao osnovni prigovor, sa čime su se složili i raniji izdavači, kao i ova diplomatička analiza, naprosto stoga, što se poklanjala pažnja nepogrešivosti Kolomanova natpisa, danas svima vidljivoga, onako kako su ga vidjeli i prepisali učeni ljudi XVII. stoljeća, među njima Š. Ljubavac, a nauci ga predao J. Lučić.

Na zvoniku se kaže, među ostalim: *Anno incarnationis nostri Jesu Christi millesimo C. V. post victoriam et pacis praemia Jaderae introitus ...*« U povelji, pak, »regnante piissimo Colomagno ... *primo anno quo triumphaliter Jaderam ingressus est*,« što ustvari samo parafrazira misao sa trijumfalnoga natpisa. Ili, kao da je sastavljač povelje imao pred svojim očima već isklesan natpis, ili kao da je lapicidi predat na klesanje tekst, koji je bio pred očima njegova sastavljača čitajući povelju. A tako to i jeste, jer je Većenega bila i auktor povelje, kao i glavni staratelj o izgradnji zvonika, pa je sa puno prava odrazila na oba ova mjesta istu misao o pobjedonosnom ulasku Kolomana u Zadar. Sam Šišić je ustvrdio, da su ova dva svjedočanstva, ako su doista savremena, »*veoma jaka*, tako da se u prvi čas ne vidi nikakve potrebe još se i dalje baviti oko toga pitanja.« I to je sasvim tako. S ispravkom broja indikcije, III. u XIII., sve je ostalo najautentičnije i u punoj je saglasnosti sa drugim glavnim svjedočanstvom, sa Kolomanovim natpisom.

Ad 2.

Intitulacija je sasvim kratka, pa opet Većenega ističe, da je i opatica manastira sv. Marije i kćerka Čike.

Ad 3.

Naracija je neobično opširna, jer govori, što je sve sklonilo Većenegu da odredi pisanje »privilegija«, kako ona naziva ovaj svoj dokumenat. Naime, Većenega kazuje, da je njena mati Čika, kupila od nekih Zadrana zemlju u Kopralju za jednoga bijeloga konja, procijenjenoga 40 bizantskih zlatnika. Upada u oči ova visoka cijena za jednoga konja, pa ma kako bio punokrvan, ali jednovremeno i za zemlju, koja je bila sigurno veća i po opsegu kao i po svome kvalitetu, jer se u to vrijeme ne susrećemo sa tolikim cijenama za pojedine zemlje. Bilo je to u vrijeme zadarskoga biskupa Stjepana i priora Draga, koje vrijeme Rački označava sa 1078.–1080. godinom.[202] Međutim, u kartularu, među inače zabilježenim Čikinim kupovinama, ne nalazimo spomena o toj kupoprodaji, iako ovdje Većenega u svojoj povelji upozorava, da je bila učinjena kupoprodajna karta, od važnosti za oba kontrahenta, »unde etiam suę uenditionis cartulam testationi sibi fecerunt«. Jasan odraz neophodne pravne radnje, koja je pratila svaki takav zaključen posao. Nije isključeno, da se ona ipak nalazila na onim iskinutim kartularskim folijima

[202] Fr. Rački, *Documenta*, 126.

Čikine fundacione povelje, pa prema tome pripada 1066. godini ili nekoj ranijoj.

Iznenađuje, da se i u ovom narativnom dijelu povelje javlja kronikalni momenat, koji govori o neposrednim utiscima, koji su sve Zadrane još obuzimali poslije svega, što se desilo prije Kolomanova trijumfalnog ulaska u grad, kao i borbi, koje su tome prethodile. Ustvari tu se misli na ono vrijeme, u kome su svi čeznuli, da se zemlji vrati jednom već mir i spokojstvo. A to je prema Većenegi uradio »sanctissimus rex«, kako glorifikuje Većenega zaštitnika njena manastira, za koga još kaže, da je taj mir vratio zemlji i moru, t. j. Hrvatskoj i Dalmaciji u njenu najširem značenju, a ne samo gradovima bizantske teme. To je omogućilo svakome da se vrati na svoje ognjište. Dakle i ovdje se, kao i na natpisu podvlači *pax*, kao i *pacis* praemia na natpisu, u čemu se ogleda još jednom istovetnost srodnih misli u oba svjedočanstva za ovo znamenito historijsko zbivanje.

Ad 4.

Dispozicija započinje tekstom, koji bi više odgovarao nekoj arengi, ili možda i naraciji, budući da se govori o nezasitnosti ljudskoj, jer neki Zadrani, koji su jednom prodali zemlju, jer su to sami željeli, odjednom su sada stali da poriču to stanje i da svojataju te iste zemlje kao svoje. Na sreću je bilo, što je postojao još jedan dio živih svjedoka, koji su sve to znali, pa su pozvani pred sud, gdje su to i potvrdili.

Ad 5.

Presudu su o ovom sporu, koji je došao i pred zadarski sud, donijeli s jedne strane biskup Grgur i župan Kledin, čije je ime u dokumentu pogrešno zapisano, kao »Cęsare comite« – jer je vjerojatno u originalu bila sigla *C.*, koju je prepisivač, odnosno sastavljač u polovini XII. stoljeća, pogrešno razriješio. Nije bez značenja da se upozorava na tome mjestu, da se sve to zbilo, »coram Gregorio ępiscopo et Cęsare comite, *et aliis quam pluribus Ungaris et ciuibus nobilibus et ignobilibus.*« Spominju se poimence kao svjedoci dva priora, Lampredije i Vitača, tri suca Desinja, Trunzan i Vučina, a na kraju arhiđakon Madije.

Ovaj akt Većenege napisao je arhiđakon Madije, i po svemu se čini, da je čitava ova karta bila opširnija, naročito u posljednjem dijelu povelje. Jer, nema invokacije, nema ni sankcije, pa ni formule Subscriptones, ma da se spominju testes. Svakako to pada na teret sastavljača ovog nesumnjivo važnog dokumenta. Arhiđakon Madije bio je sigurno na strani, na kojoj je bila i Većenega, kao i mnogi Zadrani, koji su priželjkivali Kolomanovu pobjedu, da se »vrati mir zemlji i moru«. U Većeniginu dokumentu sačuvana su nam i dva diplomatička termina, »priuilegium de possessione terrę« za Većenegin, a Čikin dokumenat »venditionis cartular«.

18. Godina 1107. *Opatica Većenega kupuje zemlje u Obrovcu.* Fol. 24vo. Ovo je prijepis originalnog dokumenta, koji je načinio zadarski notar Ivan, s kojim se i inače susrećemo šezdesetih godina XII. stoljeća.[203]

[203] T. *Smičiklas*, II, 100.

Nema sumnje, da je notar Ivan vjerno prepisao, što je našao u originalu, za koji kaže, da je već bio skoro uništen, »quadam carta pene consumta«, ali da nije ništa dodao niti je išta smanjio, »neque addidi, neque minui.«

Dokumenat su objavili u cijelosti Kukuljević i Smičiklas.[204]

Formular ove karte je ovakav:

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Dispositio.
4. Testes.
5. Subscriptio notarii.

Ad 1.

U datumu se spominje *dominica* incarnationis, dakle prvi put ovaj stil, koji se inače stalno izražava kao annus incarnationis domini nostri Jesu Christi. Ustvari to je isti način počinjanja nove godine, samo drukčije stiliziran. Ni ovdje, kao niti u mnogim drugim poveljama, ne kaže se niti mjesec, niti dan izdavanja povelje. Teško je reći, da li je to tako bilo u originalu, ili je sastavljač kartularskih izvoda sve to izostavio, smatrajući, da to nije važno, da uđe u kartular. Iz samoga konteksta ne može se ništa zaključiti, da li je taj pravni posao sklopljen prije ili poslije 25. marta dotične godine. Zbog toga ne mijenja se sud prvih izdavača. Kada bi bili sigurni, da je dokumenat izdan u prvoj četvrtini godine, onda bi ga trebalo datirati sa 1108. godinom.

Ad 2.

U ovoj intitulaciji zanimljiva je samo tradicija imena opatice Većenege, kao *Uezenega*, čime se razlikuje od ranijih, gdje je njeno ime ispisano kao Ve*k*enega i Ve*k*a, kao adekvatni znak za slovesko *ć*.

Ad 3.

U dispoziciji se prikazuje kupovina zemlje u Obrovcu i njenu razvodu. Zemlja se nalazila pored imanja manastira sv. Platona, kao i drugih zemljeposjednika, čija se imena daju. Kupljena zemlja bila je Stjepana Draškovca.[205]

Ad 4.

Svjedočio je dosta velik broj raznih ličnosti, crkvenih i svjetovnih. Štaviše, Većenegin dokumenat napisao je sam biskup Grgur. Zacijelo je rijedak slučaj, da jedan privatnopravni dokumenat piše sam biskup.

Ad 5.

Original Većenegine karte bio je vrlo trošan već poslije šezdesetak godina, pa je nastala potreba, da se spase na taj način, što bi se prepisao u postojeći već kartular. To je učinio zadarski notar Ivan.

[204] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18.

[205] U originalu stoji grafija *Driscoviz*, pa je treba hrvatskim fonemom čitati kao Draškovic ili Draškovac. Slovo *i* iza *r* i slova *v* jesu poluglasi, koji su u kasnijoj evolutivnoj transformaciji postali vokali *e* ili *a*. (Vidi o tome moju *Scriptura Beneventana*, 45–48.)

Ivanov dodatak »uidi, neque addidi, neque minui scripsi hec« svakako kazuje, da je notar Ivan prepisao čitavu Većeneginu kartu, ma da nije označio simboličku invokaciju, kojom je sigurno počinjala Većenegina povelja. Paleografski je već pokazano, da je notar Ivan sam lično prepisao original Većenegine karte iz 1107. godine. Notar Ivan je poznat u Zadru već 1164. godine. Utoliko više iznenađuje njegov opis, spoljašni, ove Većenegine karte, kada kaže, da je to »cartula pene consumta.«

19. (1107.) *Većenega kupuje zemlje u Obrovcu, na položaju, koji se zove Lesse (Lešani).* Fol. 25vo.

Ovo je ustvari najkraći mogući zapis o dvije kupovine, koje je Većenega učinila u Obrovcu, te sadržava iz originala samo intitulaciju, dispoziciju i svjedoke. Dakako obje imaju zajedničku intitulaciju. Datuma nema, pa se ta formula može samo da nasluti iz kupoprodaje, koju je Većenega izvršila 1107., o čemu je bilo riječi u prethodnoj analizi, o zemljama, koje su pripadale Stjepanu Draškovcu. Tako su postupili Kukuljević i Smičiklas, i to sasvim pravilno.[206] Prirodno je, da je i ovaj zapis anonimnog pisara, ali kako je u paleografskoj analizi naglašeno, dobrog poznavaoca pisma i kaligrafa knjižne minuskule, koja je osvajala u Dalmaciji i kancelarije, notarske kao i one javnopravnih ustanova, pa i dvora, pored beneventane. Ovaj notarski izvod mogao je da bude unesen u kartular prije ili poslije posla notara Ivana u vezi sa prethodnom Većeneginom kartom.

20. 1167. *Zadarski nadbiskup Lampredije i knez zadarski Dominik Mauroceni kao sudije presuduju spor između dva manastira: sv. Marije i sv. Platona.* Fol. 26vo–27vo.

Nije bez značenja da se upozori, da se ova presuda zadarskog suda nalazi u kartularu odmah iza darovnice Petra župana, sina Semivitova, iz vremena 1068.–1072. godine.[207] Dakle, i tu je sastavljaču bila pred očima materija, koju nekoliko dokumenata dodiruju.

Ovu sudsku presudu, koju je napisao i u kartular svojeručno prepisao notar Ivan, nazvao je njen sastavljač, ustvari sami sudije, *cartula recordationis de placito.*

Formular je izrazito notarski, takav, kao i ostalih Ivanovih karti, koje su se i mimo ove kartularske sačuvale.[208]

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Testes.
6. Corroboratio notarii.

[206] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13–14; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18–19.
[207] Vidi naprijed pod br. 4.
[208] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 100, 128.

Ad 1.

Indikcija XV. podudara se sa 1167. godinom od početka januara do kraja augusta iste godine. Kukuljević je pogrešno pročitao broj indikcije sa XII., očigledno zaveden Farlatijevim čitanjem.[209] Prepisivač toga dokumenta napisao je broj V kao *u*, koje je pri dnu spojeno, ali je Farlatiju izgledalo kao II. Slovo *u* je jasno izraženo poreď brojke *X*, kao dvije i-crtice, ali su na dnu spojene, te nisu II, nego V. Međutim to *u* je stvarno konsonantsko *V* i predstavlja brojku 5. Tako je to uočio i Smičiklas, te je pravilno donio XV.[210] Kukuljević je uočio, da XII. indikcija ne odgovara 1167. godini, pa je u zagradu stavio (XV).

U formuli se spominju još i dužd mletački Vitale Michieli, zadarski nadbiskup Lampredije i knez zadarski Dominik Mauroceni. Zadarski knez bio je sin dužda Maurocena.

Ad 2.

U intitulaciji se spominju zajedno nadbiskup i knez, jer su obojica predstavljali sud, budući da su se parničile crkvene ustanove. Uz njih su bili u sudskom kolegiju »et alii nobiles viri«. Na čelu Sv. Marije bila je tada opatica Šemoza,[211] a Sv. Platona, opatica Vranja.

Ad 3.

U naraciji se kazuje, da je protiv manastira sv. Marije podigla opatica Vranja tužbu za zemlje, gdje se dodiruju posjedi triju manastira, Krševana, Sv. Marije i Sv. Platona. Spor je između pojedinih susjednih posjednika mogao lako da nastane, jer dotične zemlje nisu obrađivali sami vlasnici, nego su ih davali na obrađivanje pod određenim ugovorenim uslovima slobodnim seljacima. A što je najlakše moglo da među takvima izazove moguće, nezlonamjerne sporove, bilo je još i to, što u svim tim ugovorima rijetko kada postoje detaljniji razvodi i razgraničenja između posjednika. U ovoj naraciji se ništa ne govori o zemlji Sv. Platona, ali se 1107. godine spominje u kupoprodajnoj karti Većenege, u razgraničavanju kupljene zemlje, »terra Prisne, *que est nunc sancti Platonis*«.[212] Opatica Vranja je tvrdila, da sporna zemlja pripada njenu manastiru, što tobože dokazuje jedan *testamentum*, koji je bio vezan za tu zemlju, a ona je za njega platila 20 romanata. To je, izgleda, bio neki kupoprodajni ugovor, kojim je onda manastir sv. Platona smatrao, da je on vlasnik zemlje, koja je tim »testamentom« dosljedno imala njemu da pripadne. Nije isključeno, da je opatica Vranja nasjela nekom falsi-

[209] D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, 59–60; I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 73–74.

[210] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 114.

[211] Ime *Scemosa* se dvaput spominje u ovom istom dokumentu, dok se u popisu manastirskih opatica spominje kao *Semosa*. Nigdje se inače ne susrećemo s ovim imenom, te se ne može odrediti, da li je slovenskog ili romanskog porijekla. U istom zadarskom konfinu godine 1183. spominje se neki Murun Scemesceuich, koga T. Smičiklas transkribirano čita *Ščemeščević*. Ako je to pravilno, onda bi i Scemoza bilo slovensko ime, pa bi je trebalo čitati Šemoza (T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 186, 476.)

[212] Vidi naprijed br. 18 i 19.

fikatoru, kada je povjerovala u taj testamenat, kupujući ga »a quodam uiro.« Međutim, opatica Sv. Marije mogla je da se pozove na darovnicu Petra Semivitova, koji je zajedno sa svojim rođacima te zemlje podario Sv. Mariji. Dakle na sudu su se pojavila dva dokumenta, koji su jedan drugome protivrečili. Štaviše, opatica Šemoza je tvrdila, da je manastir obrađivao ovu zemlju bilo sam, bilo drugi, kojima je zemlja bila data na obrađivanje, »et nos semper eam (sc. terram) laborauimus, et per manus nostras aliis ad laborandum tradidimus«. Šemoza je na sud donijela još postojeću Petrovu darovnicu, »et etiam testamentum inde ostendebat«.[213]

Ad 4.

U samom dispozitivnom dijelu ove karte govori se o tome, kako su sudije razmotrili čitavu stvar, jedne i druge strane. Ma da su postojala pred sudom dva suprotna dokazna svjedočanstva, ona nisu uzeta u obzir, nego se odredilo, da opatica Šemoza sa šest svojih koludrica i zakletvom potvrdi, što se nalazi u Petrovu testamentu. Ovo je zahtijevao i naredio sud, očigledno ne priznajući punu pravnu vrijednost ovoj vrsti svjedočanstva. Kako više nije moglo da bude živih svjedoka, poslije stotinu godina, to se tražila zakletva, koja je tada imala još veliku snagu pri sudovanju, »ut curia precepit«.

Ad 5.

Među svjedocima spominju se i dva suca, Josip i Krševan i dva župnika. Svih svjedoka bilo je 16, notar Ivan 17., a predsjedavali su nadbiskup i knez, koji su i naredili, da se napiše ova »cartula recordationis«.

Ad 6.

Notar Ivan, koji je već sada i subđakon Sv. Stošije, napisao je ovu kartu, prisustvujući suđenju i koroborirao je ju, dodavši svoj signum notarii.

Treba reći, da je notar Ivan, kao crkveno lice prvi, koji nosi naslov notara. Prije toga taj posao vrše također svećenička lica, ali nemaju i to zvanje.[214]

Ispod teksta, u novom redu, bio je i Ivanov signum notarii, prvi ove vrste, ali je najveći njegov dio pod taninom, kojim je inače nešto dublje položen palimpsest bio premazan taninom, koji je zahvatio skoro do vrha Ivanov signum notarii (fol. 27vo).

21. 1170. godina. *Rožana, opatica Sv. Marije, izdaje cartulam recordationis o preuzimanju dječaka Prvoša na školovanje, na manastirske troškove.* Fol. 34vo.

Ovo je treći notarski dokumenat, koji je za manastir sv. Marije napisao notar Ivan, subđakon sv. Stošije, i unio ga u kartular svojom rukom. Kao što je svoj posao u prethodnom dokumentu, presudi u sporu Sv. Marije i Sv. Platona, nazvao *cartula recordationis de placito*, tako je i

[213] Fol. 26ro–26vo.

[214] V. Brunelli, *Storia di Zara, Il comune*, Archivio storico per la Dalmazia, vol. XVIII, 379.

ovaj ugovor, koji je učinila opatica Rožana sa umirućom materom dječaka Prvoša, udovica Nedosjeka, nazvao istim terminom, *cartulam recordationis.*

Sastav Ivanova formulara je ovakav:

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Dispositio.
4. Testes.
5. Roboratio notarii.

Ad 1.

Indikcija III. se podudara sa 1170. godinom sve do kraja augusta, prema tome je i ova karta napisana prije septembra 1170. godine. Nije jasno, zašto je Kukuljević posumnjao u ispravnost datiranja, kada u začelje regesta ovog dokumenta stavlja »oko god. 1170.« Tako isto Stanu, mater maloga Prvoša naziva opaticom, iako se kaže da je žena Gaudija Nedosjeka, najvjerojatnije udovica, jer bi taj pravni akt u slučaju živoga oca imao da svrši on sa opaticom Rožanom.[215] Naprotiv Smičiklas pravilno stavlja na začelje regesta 1170. godinu, jer uistinu nema nikakva razloga sumnjati u ispravno datiranje ove karte.[216]

Ad 2.

Rožana se kratko naziva u intitulaciji: »Ego namque Rosana, cenobii sancte Marie abbatissa«.

Ad 3.

Neposredno, poslije intitulacije, prelazi notar u dispoziciju, u kojoj se izražava odredba Rožane o predaji dječaka Prvoša, koga je mati Stana na samrti željela da da manastiru na školovanje. Ali, Rožana je postavila uslov, da se on školuje za svećenika, »ut illum literas discamus«, i ako bude mogao da douči škole, da bude u službi manastirskoj. Ako bi se pak dječak uzoholio i ne bi htio da uči, imat će da ostane u službi čitavog života, i da radi sve što god mu se bude naredivalo.

Ad 4.

Zanimljivo je, da su tome prisustvovale i dvije žene, kao svjedokinje, Stana, Gaudija, sestra muža umiruće Stane i Dobrača, žena Domaldova.

Ad 5.

Iz Ivanove potvrdne formule saznaje se, da on nije bio prisutan samom izricanju volje Stanine u času umiranja, jer kaže, da je sve to čuo od naprijed spomenutih svjedokinja.

22. 15. novembra 1174. Zadar. *Zadarski sud, na čelu sa nadbiskupom Lampredijem i knezom Dominikom Maurocenom, presuduje spor oko zemalja u Petrčanima.* Fol. 11ro.

[215] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 87.
[216] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 128.

Ovu *diiudicationis paginam* napisao je sada drugi notar, Matej, subdakon Sv. Stošije. Formular ovoga notara je nešto opširniji, nego notara Ivana. Njegov je sastav ovakav:

1. Datum.
2. Arenga.
3. Intitulatio.
4. Narratio.
5. Dispositio.
6. Testes.
7. Corroboratio notarii cum signo eius.

Ad 1.

Uz godinu u mjesecu novembru podudara se 1174. osma indikcija. Dokumenat je izdan u Zadru, ma da je čitav proces vođen u Petrčanima. Godinu dopunjaju ličnosti, kao što su mletački dužd, zadarski nadbiskup i gradski knez.[217]

Ad 2.

Položaj arenge iza datuma, a ispred intitulacije je inače neobičan. U njoj se ističe, kako božanskom providnošću postoje na zemlji knezovi i sudije, koji imaju zadatak, da opake stvari zakonski ispravljaju.

Ad 3.

U intitulaciji se spominju zadarski nadbiskup Lampridije, kome notar Matej daje naslov venerabilis, ali sa formulom devocije »dei gracia« i Dominik Mauroceni, također počastvovan kao »comes egregius«. A onda se ističe »dum in nostre ciuitatis platea resideremus«, zajedno sa trojicom sudija i četvoricom konzula i mnogim ostalim plemićima, »multisque aliis nobilibus«, da su raspravljali o pravdi.

Ad 4.

U ekspozitivnom dijelu priča se, da su pred sudije došli brojni tužitelji manastira sv. Marije, koji je na suđenju predstavljala opatica Rožana. Tužitelji su istupili sa dosta preciznim označavanjem granica spornih zemalja. Izgleda, da je čitav spor uznemirio mnogo Zadrana, jer su u Petrčane pošli svi spomenuti, sa nadbiskupom i knezom na čelu. Saznavši sve na licu mjesta, svi su se oni opet vratili u Zadar, gdje su

[217] I. Kukuljević je datirao, *Codex diplomaticus*, II, 94, sa 1175. godinom, napisavši u začelju 1175. 15. studena 1175., pa je i to tako naveo u samome tekstu, »millesimo centesimo septuagesimo *quinto*«, ma da je u kartularu jasno zavedeno »millesimo centesimo septuagesimo *quarto*«. Njega je očigledno zavela indikcija, misleći, da je trebalo da bude *sedma* te godine. I doista sedma je vrijedila sve do kraja augusta te godine, dok od prvog septembra je već počela osma indikcija. Dakle, datum je u kartularu potpuno tačno naveden, godina i indikcija, koja se sa godinom 1174. podudara od 1. septembra do kraja godine, dakle i u mjesecu novembru. Smičiklas je u *Codex diplomaticus*, II, 136, b. 1, vrlo dobro upozorio i datirao sa 1174., kako je to pravilno uradio notar Matej. Smičiklas kaže: »U kopijalnoj knjizi dolazi godina »quarto«, dakle godina 1174., a indikcija »octava«, koja odgovara god. 1175; ali listina je iz mjeseca novembra, pa po papinskoj ili bizantinskoj indikciji odgovara god. 1174.«

»iusto legis iudicio decreuerunt«, da se Rožana sa tri svoje sestre ima zakleti, da je rečena zemlja njihova. Isto to je predloženo i glavnom tužitelju Damanji, sinu Zigaljevu, sa dvanaestoricom njegovih rođaka. Međutim oni su to otklonili, dok je Rožana to uradila, položivši zakletvu na izjavu svoju, da je zemlja njena manastira. Zbog toga sudije su se odlučili i presudili, da zemlja pripada manastiru, naglasivši da ova presuda ima trajnu snagu.

Ad 5.

Svi sudije potpisali su se vlastoručno, uz svako ime dodavši »manu mea scripsi propria«. Tako su svi oni od reda bili auktori toga pravorijeka,

Ad 6.

Na kraju je notar Matej u svojoj koroboraciji istaknuo, da je po naređenju suda, »iussu curie«, napisao ovu povelju, potvrdio i signirao svojim običnim notarskim znakom. Ovo je vrlo značajna notarska fraza, koja održava pravnu snagu njegove notarske funkcije. Ovaj notarski znak, budući da je on sam prenio ovu paginam diiudicationis, tako i u kartularu imao je da vrši istu funkciju, kao i u originalu, koji se sačuvao. O tome je govoreno u paleografskoj analizi Matejevih rukopisa u kartularu, kao i drugđje, gdje su oni sačuvani.[218] Svakako, ovime se nesumnjivo potvrđuje ne samo za notara Ivana, nego i notara Mateja, kao i notara Blaža, o kome će još biti riječi, da su oni lično prenosili tekstove svojih originala u kartular.

23. (1174.) *Descriptio possessionis in Petrizzani.* Fol. 2ro–2vo.

Ovaj razvod je unesen u kartular, odnosno na stranice jednoga terniona, koji nije prvotno bio u sastavu središnjega đijela, vjerojatno o godini procesa u Petrčanima i presude u Zadru, o čemu je govoreno u prethodnoj analizi. Razvod ima gornji humanistički naslov, ali i drugi, koji potječe od sastavljača i prepisivača razvoda. To je: *Hii sunt termini terrarum ecclesie sancte Marie monacharum que permanent in loco qui dicitur Petrizani.*

Dokumenat nema nikakvog đatuma, ali se nesumnjivo vezuje sa slučajem iz 1174., pa je sasvim prirodno, da ga je Smičiklas tako i datirao,[219] dok je Kukuljević dosljedan svojoj dataciji ranijega dokumenta sa 1175. godinom, pa i ovaj datira sa »oko god. 1175.«[220]

[218] Faksimil originala Matejeve *paginae diiudicationis* donio je G. Praga, *Lo »Scriptorium« dell' Abbazia Benedettina di San Grisogono*, Archivio storico per la Dalmazia, vol VII, Tav. VIII., 55 (320). Nažalost, i ovaj se dokumenat još uvijek nalazi u Italiji, među odnesenim rukopisima iz Biblioteca Paravia, danas Naučna knjižnica u Zadru. Kukuljević je također poznavao taj original (ili I. Tkalčić), kada kaže, da tekst preuzima iz »starog zapisnika samostana sv. Marije u Zadru«, pod čime misli Kukuljević na S. M. K., a onda: »Matica pisana na podugačkoj pergameni.« *(Codex diplomaticus*, II, 95.)

[219] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138.

[220] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95.

Da li je taj razvod bio sastavni dio jednog notarskog instrumenta, ili je tako odmah i neposredno unesen u kartular, teško je reći. Ako je bio sastavni dio dokumenta, onda čitav tekst razvoda predstavlja njegovu dispoziciju. Vidi se, da je staranje oko svega toga bilo povjereno manastirskom advokatu Crnome, sinu Kucilinu, koji se označava kao »prudentissimus vir«. Ovaj isti advokat bit će duže vremena u manastirskoj službi, jer će se javiti i 1183. godine.[221]

24. Oktobra 1183. Zadar. *Prodan Gudecov i njegova žena Slava zavještaju testamentarno sva svoja dobra manastiru sv. Marije.* Fol. 35ro–36ro.

Ovaj testamenat je sastavio zadarski notar Matej, koga smo već ranije upoznali u poslovima manastira sv. Marije.

Formular je i ovog notarskog instrumenta jednak onome iz 1174. godine, o kome je bilo govora u pretposljednoj analizi (pod br. 22).

1. Invokacija.
2. Datum.
3. Intitulatio.
4. Arenga.
5. Narratio.
6. Dispositio.
7. Testes.
8. Corroboratio.
9. Apprecatio.

Ad 1.

Invokacija je verbalna, i svršava sa Amen, što je dosta rijetko u dalmatinskom notarijatu.

Ad 2.

Stilizacija inkarnacijske godine je također posve osobita. Ne kaže se »Anno incarnationis«, već »Anno incarnato Jesu Christo nostro«. Uz godinu 1183. dodaje notar Matej i drugu indikciju, koja se slaže sa 1183. od prvoga septembra sve do kraja godine. Kako je ovaj testamenat izdat mjeseca oktobra, onda indikciji nema nikakva prigovora.[222] Godina se dopunjava vladanjem hrvatsko-ugarskoga kralja Bele III. i kneza Damjana Desinje.[223] Tako je dakle notar Matej u svoju notarsku formulu datiranja, mjesto mletačkoga dužda, nadbiskupa zadarskog i Mlečanina kneza, poslije deset godina svoga notarskoga rada, zamijenio

[221] Vidi dalje br. 24.

[222] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 127, i ovdje se nije snašao u vezi sa indikcijom, koju Matej stavlja u datumu. Kukuljević citira Matejev tekst »indictione secunda«, ali u zagradu stavlja (I). T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 187, b. 1. tumači, da je »indictione secunda«, indikcija bizantska.

[223] Zadrani su se 1180. po treći put od 1159. pobunili protiv Venecije, (drugi put je to bilo 1168.–1170.) i priznali su vrhovnu vlast Bele III. Hrvatsko-ugarski kralj vladat će i Zadrom sve do 1202., pa će, dosljedno u njihovo ime upravljati knezovi Hrvati, kao što je 1183. bio Damjan Desinjin. (F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 79, 90, 103 i dalje.)

sa hrvatsko-ugarskim kraljem, koga titulira sa »serenissimus rex«, a uz kojega stoji knez Hrvat, Damjan Desinja.[224]

Ad 3.

Najjednostavnije je izražena intilulacija: Cum ego Prodanus de Gudizo, t. j. Prodan Gudecov.

Ad 4.

Vrlo rječita arenga pokazuje notarskog majstora, koji je poznavao i bibliju i motive, usklađene sa samrtnim časovima.

Ad 5.

Arenga se sliva u naraciju, iz koje saznajemo, da se Prodan posve sporazumio sa svojom ženom Slavom, pa su oboje donijeli istu odluku, da svoja imanja ostave manastiru sv. Marije, predajući svoje tijelo i dušu u ruke »najpobožnije opatice Rožane«.

Zbog toga supružnici su pozvali kod sebe svoga kuma, nadsvećenika Andriju, manastirskog advokata Crnog, sina Kucilina i zadarskog notara Mateja, kao i neke druge plemenite Zadrane, da budu svjedoci te njihove posljednje volje.

Ad 6.

U dispozitivnom dijelu izrazili su pred svima pozvanima svoju odluku, da po njihovoj smrti sve svoje imanje, pokretno i nepokretno ostavljaju manastiru. Oboje supružnika bili su vrlo bogati zadarski odličnici, jer su posjedovali kuće, vinograde i polja na raznim mjestima, u gradu i izvan njega »in quocunque loco sunt«. Nažalost, ovdje nije ni jednom riječi dodirnuto, gdje su se nalazile te zemje i kuće. To bi bilo od većega interesa, dakako za historičara, nego njegova propovijed na samrtnom času, koju je on stavio u Prodanova usta.

Ad 7.

Prisutno je bilo sedam svjedoka. Među njima se nalazio i manastirski kapelan Prvonja, nesumnjivo onaj nekadašnji dječak Prvoš, koga je prije 13 godina predala manastiru njegova umiruća majka Stana, a Rožana ga preuzela, da ga školuje za svećenika. On je to i postigao, pa je i ostao u manastirskoj službi, te se ovdje potpisuje kao »capellanus ipsius monasterii.«[225]

Ad 8.

Notar Matej ovdje kaže, da je bio od Prodana i Slave zamoljen da napiše njihov testamenat, što je on i učinio: »ut audiui scripsi, roboraui et solito signo signaui«. Ovaj njegov koroborativni detalj prenio je notar Matej i u kartular, kao što se on nalazio i na originalu.

Ad 9.

Kratka aprekacija, *feliciter*, iznenađenje je u dosadašnjim notarskim kartama i instrumentima, ali i ona samo dopunjava uistinu literarni i

[224] Vidi naprijed br. 22, zajedno s odgovarujućim faksimilom, fol. 11ro i Smičiklas, *Codex diplomaticus*, 136–137.

[225] Vidi naprijed br. 21.

svečaniji izgled Matejeva formulara, s kojim je on zacijelo vrlo ugađao svojim sigurno dosta brojnim klijentima.

25. 5. aprila 1190. Zadar. *Opatica Tolja čini razvod pojedinih manastirskih vinograda.* Fol. 2v°.

Ovaj notarski instrumenat, koji je napisao notar Blaž zacijelo i u originalu, a ovamo ga vlastoručno prenio, na fol. 2v°, netko je izradirao iz nepoznatih razloga, ali ne i sasvim. Kasniji radoznaliji čitalac, koji je zaželio da sazna u potpunosti, što je bilo pod tim palimpsestom, premazao je čitavu stranu taninom, da bi lakše pročitao. Danas je tekst najvećim dijelom posve nečitljiv, jer je učinak tanina poslije mnogih decenija proizveo svoje potpuno razorno djelovanje. I. Kukuljević je tekst ovog Blaževa instrumenta prvi u cijelosti objavio, kazujući, da je iz kartulara, t. j. kako on naziva kartular, »iz starog zapisnika kaludjericah sv. Marije u Zadru«.[226] Sigurno je, da je to Kukuljević preuzeo iz Bersićeva prijepisa, koji također i ostale dijelove kartulara taninom premazane donosi sasvim pročitane, pa je, po svemu on bio taj, koji je krajem XVIII. stoljeća taj posao sa taninom izveo. T. Smičiklas objavljuje Kukuljevićevo čitanje.[227] Sam Smičiklas kaže »danas taninom uništeno; mi ne mogosmo čitati«.

Preuzimajući ovo čitanje dovoljno pouzdanim, jer se Bersić kao prepisivač pokazao kao dobar čitalac starih pisama, sastav Blaževa dokumenta, da ga tako nazovemo, jer ga je on i sastavio i u kartular s originala prenio, izgledao bi ovako:

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Testes.

Ad 1.

Godina je inkarnacijskog stila, a brojanje dana u mjesecu je prema consuetudo Bononiensis. Uz godinu 1190. daje notar Blaž i indikciju, i to posve pravilnu, *osmu*, koja je vrijedila do prvog septembra, kada je nastupila *deveta*, po bizantskom stilu. Kao dopuna godini daju se imena lica, koja su vladala Zadrom, t. j. *gloriosissimus* rex Bela, Petar, izabrani zadarski nadbiskup, »archielectus« i knez Damjan, »inclitus comes«.

Ad 2.

Opatica Tolja za sebe kaže, da je kćerka Lampridijeva, (zar bivšeg nadbiskupa Lampridija?), i da je »canonice constituta«, što se prvi put javlja u manastirskoj dokumentaciji, da je opatica *canonice constituta*, t. j. u kolegijumu koludrica izabrana i onda od krševanskog opata i potvrđena.

[226] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 155.
[227] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 242–243.

Ad 3.

Zbog nesuglasica, koje su nastajale između susjeda zbog neprecizno obilježenih granica, opatica Tolja se odlučila, da se obiđu sve međe, naročito vinograda, da se izvrši razgraničenje, a to samo stoga, da ne bi manastir protiv nekoga istupio, ili netko protiv manastira.

Ad 4.

U dispozitivnom dijelu daje se opis svih tih posjeda, koje su lično obišle zajedno s opaticom Toljom još i četiri koludrice, u društvu sa još nekolicinom svjedoka.

Ad 5.

Među napomenutim svjedocima, koludricama, i drugima, kao što je bio notar Blaž, bio je prisutan i opet svećenik Prvonja, manastirski kapelan, nekadašnji učenik opatice Rožane.

Rukopis ovog reambulacionog instrumenta pripada notaru zadarskom Blažu, potpuno se morfološki podudara sa njegovim rukopisom istoga kartulara na fol. 28ro–29vo.

Ovaj dokumenat spasen je u Bersićevu prijepisu, koji se nažalost ne može kontrolirati, jer je stradao za Drugog svjetskog rata.

Izgleda, da Blaž nije u cijelosti unio svoj instrumenat u kartular, jer bi se očekivalo, da će poslije formule svjedoka doći koroboracija, koja je ovdje izostala.

26. 22. maja 1199. Zadar. *Zadarski sud dosuđuje manastiru sv. Marije zemlje u Brdima, koje su manastiru oteli neki zadarski plemići.* Fol. 28ro–29vo.

Presudu je napisao notar i đakon Blaž, na zapovijest *sedmoro* zadarskih konzula. Sam dokumenat naziva *memoriale iudicii scriptum.*

Sastav formulara je ovakav:

1. Datum.
2. Intitulatio.
3. Narratio.
4. Dispositio.
5. Actum et testes.
6. Corroboratio notarii et signum eius.

Ad 1.

Godina je inkarnacijskoga stila, dok je računanje dana po bolonjskom načinu. Dakle, tu je notar Blaž dosljedan svome načinu datiranja dana u mjesecu onome, kako je to činio i 1190., u svom prethodnom dokumentu. Ovo nam sugerira misao, da je notar Blaž svoje pravne studije završio u Bolonji, pa je odanle prenio u Zadar način, koji mu se zacijelo svidio, da ga više ne napusti niti kasnije u gradu, gdje dotada nije bio još u upotrebi. Kukuljević i Smičiklas su previdjeli ovu činjenicu bolonjske datacije, pa su dokumenat datirali sa *desetim* majem, umjesto 22. majem, pošto notar Blaž to dosta jasno i kaže: »mense madii, die X. astante«, što dakako nije *deseti* nego *dvadeset drugi maj.*[228]

[228] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205–206; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318–319.

Notar Blaž uz godinu 1199. dodao je i indikciju, i to *drugu*, koja potpuno odgovara toj godini, sve do prvoga septembra.

Kao i u ranijem dokumentu, i ovdje ističe notar Blaž ličnosti, koje su te godine bile na vlasti u odnosu na Zadar. Spominje se »magnificus rex« Mirko, ali i Andrija »inclitus vir et frater regis«, zatim Nikola, izabrani zadarski nadbiskup. Ne spominje se ime kneza, nego se ističu na njegovu mjestu *septem consules*, kao kolegijsko tijelo, koje je umjesto kneza upravljalo gradskim poslovima. Još 1198. godine bio je u Zadru knez Damjan Desinjin, koji je vjerojatno potkraj te godine i umro, ili možda na početku 1199. godine. Iz kojeg razloga nije bio izabran novi knez, ne može se saznati iz sačuvane građe. Očigledno su postojala izvjesna suparništva, koja su za vrijeme otklonjena izborom ovog kolegija sedmorice konzula, od kojih je uvijek većina morala da rješava sva iole važnija pitanja.

Ad 2.

U intitulaciji se spominju imena četvorice konzula, »*Cum nos*, namque ... *consules*, in plateis post tribunam sancti Petri noui ad diuersorum causas discutiendas et difiniendas resideremus ...« Svakako, prva ove vrste intitulacija u čitavom kartularu.

Ad 3.

Naracija kazuje, da je pred sud došla opatica Tolja, sa manastirskim advokatom Kuzmom, sinom Jančijevim. Iz izloženog materijala se vidi, da su Orjen, sin Ciprijanov i mnogi drugi plemići, držali u svojim rukama zauzete manastirske zemlje u Brdima, koje im je tobože darovao kralj Petar Kresimir[229] IV. Orjen i njegovi saučesnici nisu se htjeli povući sa zaposjednutih posjeda, pošto se opatica Tolja nije htjela zakleti, da su te zemlje doista pripadale manastiru i da mu još i sada pripadaju. Sud je onda odredio pristava, da reambulira zemlju od jednog zaseoka do drugoga, »sicut in priuilegio regio habebatur«, s time da se još pored toga neka od koludrica na sve to zakune. To je najzad učinila koludrica Marinja Dragšanova.

Ad 4.

Tada su sudije, t. j. spomenuta četvorica konzula, naredili Orjenu i njegovima, da se sa tih posjeda povuku, naloživši im da više ne uznemiravaju manastir. Sada, pak, daje se detaljan opis granica, vjerojatno onakav, kakav je predložio pristav, Stjepan Josipov.

Ad 5.

Kada je sve bilo svršeno, tada je u punome sudu, »in plenari curia« u Zadru utvrđena i napisana presuda. To je uradio notar Blaž.

Ad 6.

U koroborativnom zaključnom dijelu ove sudske presude, sam dokumenat notar Blaž naziva *memoriale iudicii scriptum*, i to »ut uidi et audiui«, dakle bio je prisutan i reambulaciji i samome suđenje u Zadru, »ita scripsi, roboraui et signo consueto signaui«.

[229] Vidi naprijed br. 5.

Notar Blaž je, vjerojatno, brzo poslije samoga suđenja i napisanoga originala sâm vlastoručno unio čitav *memoriale iudicii scriptum* i u kartular, sa svojim signum notarii.

Kukuljević pri kraju dokumenta kaže, da je »matica u arkivu kaluđericah sv. Marije u Zadru.«[230] Naime, pod »maticom« Kukuljević nesumnjivo misli na originalnu povelju, a ne na kartularsku kopiju, ma da je ona vlastoručna, jer bi on to i rekao, kako to u drugim slučajevima čini »iz starog zapisnika samostana kaluđericah sv. Marije u Zadru.«[231]

Nema sumnje, ovo je suđenje izvršeno najpravilnije i prema cjelokupnom procesualnom redu objektivno. Međutim, u naraciji se kaže, da je pristavu bilo naređeno, da izvrši reambulaciju ovih zaposjednutih posjeda na osnovu razvoda u povelji-darovnici kralja Petra Kresimira IV., »de una villa ad aliam sicut »*in priuilegio regio* habebatur«. A taj privilegij je podnio još za života kneza Damjana, kada je spor i započeo, Lovro, sin Josipov, manastirski advokat. Prema ovome bi bilo sigurno, da se taj original, i pored kopije u kartularu, još devedesetih godina XII. stoljeća sačuvao u manastirskom arkivu, ma da je on bio već davno unesen u kartular, i to u dvije redakcije, fol. 25ro–25vo i na fol. 30ro–30vo.[232] Međutim u kartularskoj kopiji nije bilo i nema nikakvog razvoda, nikakvih detalja, gdje se uopće te zemlje u Brdima nalaze, kojih ubikacija niti danas nije definitivno utvrđena.[233] Nije bez značenja upozoriti, da je u samom manastiru postojalo izvjesno oklijevanje, da se netko iz njega zakune. Dakle, izvod ili kopija kraljeve darovnice, koja je u spomenutom izvodu nesumnjivi falsifikat, pored eventualnog originala, poslužio je pri sudu uz zakletvu jedne monahinje, gotovo 130 godina poslije navodne darovnice, za pravovaljanost dokaza protiv Orjena i njegovih rođaka, koji su te zemlje svojatali. Izgleda, da je zakletva Marinje Drakšanove bila najjače dokazno sredstvo za spomenute sudije-konzule, jer je upravo protivna strana predlagala zakletvu.

27.–31. *Poslije 1210. godine. Opatica Stana vrši razne kupovine za potrebe manastira.* Fol. 1ro, fol. 14ro, fol. 36ro.

To su tri kraća zapisa izvjesnih kupoprodaja, koje je izvršila opatica Stana. One su nesumnjivo imale originalne karte, ma i najjednostavnijeg oblika. Ponegdje se naziru ličnosti, od kojih je Stana kupovala ili prodavala stoku. U svima ovim zapisima razaznaje se samo intitulacija

[230] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 206.

[231] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95. Ovdje je odličan primjer za Kukuljevićev metod citiranja, odakle uzima dokumente. Tako za spomenutu povelju iz 1174. godine, koju je napisao notar Matej, on u bilješci kaže: »Iz starog zapisnika samostana sv. Marije u Zadru. Matica pisana na podugačkoj pergameni.« I to je sasvim tačno, jer nam se sačuvao i original, (nažalost sada je još u Italiji), a tako isto ona se nalazi i u kartularu, u koji ju je unio svojom rukom isti notar Matej. (Vidi naprijed br. 22, a tako isto i faksimil dotičnog originala, koji je objavio G. Praga.)

[232] Vidi naprijed br. 5.

[233] Vidi *Notae topographicae* s. v. *Brda.*

i dispozitivni dio. Tu je najuočljiviji zapis na fol. 14ro, gdje se jasno razabira, što je moralo da postoji u originalnoj karti. Nijedan od tih zapisa nema nikakvo datiranje, pa ni najmanjeg znaka. Kukuljević, a po njemu Smičiklas, datiraju djelovanje opatice Stane sa »oko god. 1190.«[234]

Međutim, u to rijeme nije moguće staviti djelatnost opatice Stane, jer u isto vrijeme nalazimo u dokumentima opaticu Tolju, u čije vrijeme bilo je nekoliko značajnih sporova, koje je ona srećno riješila u korist svoga manastira. Stana se doduše spominje samo jednom za 1190. godinu u popisu opatica, koje daje *Descrizione*, ali taj podatak ne može da ostane na snazi, jer mu protivreče dokumenti. A to nije ni jedini slučaj nepouzdanosti ovog popisa opatica Sv. Marije u *Descrizione*. Stana će se opet javiti tek između 1210. i 1216. godine, kada ona nasljeđuje svoju prethodnicu Tolju.[235]

32. 11. maja 1236. *Jedan niz seljaka kupuju od opatice Bune zemlju u Brestu, da zasade vinograde i da ih obrađuju pod određenim uslovima.* Fol. 3vo–4ro.

Ovaj notarski instrumenat ima redovni formular.

1. Invocatio.
2. Datum.
3. Intitulatio.
4. Dispositio.
5. Actum et testes.
6. Corroboratio et signum notarii.

Ad 1.

Verbalna invokacija jednostavnog oblika: »In Christi nomine«.

Ad 2.

Godina je inkarnacijskoga stila, dok je brojanje dana u mjesecu po consuetudo Bononiensis. Indikcija se, *deveta*, podudara sa 1236. godinom od početka januara do 24. augusta. Citiraju se i vladajuće ličnosti, dužd mletački, zadarski nadbiskup i knez Mlečanin.

Ad 3.

Intitulaciju sačinjavaju sva lica, koja su pod ugovorenim uslovima preuzela na obrađivanje zemlju u Brestu, koja je bila vlasništvo manastira sv. Marije. Njih je bilo svega dvadeset. Po svemu izgleda, da su bili iz jedne ili nekoliko srodstvenih zadruga, dakako svi od reda slobodni ljudi, seljaci.

Ad 4.

Bez ekspozitivnog dijela prelazi se odmah na sadržinu ugovora, kao i uslove, pod kojima daje opatica Buna tu manastirsku zemlju za nasađivanje. To je bila desetina od svih poljoprivrednih prihoda, u vinu, maslinama (ulju) i smokvama. Ako bi pak obrađivači što od plodova prodali, bili su dužni da dadu manastiru deseti dio dobivenog novca. Obra-

[234] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161–162; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 249–250.

[235] Vidi naprijed o tome u *Notae historicae*, a tako isto i *Descrizione* fol. 40ro.

đivači i u vremenu stvarni vlasnici tih vinograda, bili su dužni da desetinu donose poslije berbi u Zadar, i to o svom vlastitom trošku, a vino u određenoj buradi (đe tina), poznatoj još u staro rimsko doba.

Ad 5.

Pri ovom pravnom poslu manastir je zastupao manastirski advokat, Grgur brat Jurislavov, dok je *egzaminator* bio Grgur Stepe, sa zadatkom, da obilježi sve međe kupljenih parcela ove manastirske zemlje, na kojoj su ugovorenici bili obavezni da zasade vinovu lozu i da je obrađuju, kao i masline i smokve.[236] Sve je učinjeno pred dvojicom svjedoka.

Ad 6.

Ovaj kupoprodajni ugovor napisao je notar Petar, koji je jednovremeno bio i kanonik pri crkvi sv. Stošije, u Zadru. On je bio i prisutan tom čitavom ugovaranju i konačnom utvrđivanju preuzetih obaveza. On je i potvrdio dokumenat i signirao ga svojim notarskim znakom.

Notar Petar je ovaj čitav ugovor unio u svoj mali ternion, koji je kasnije i naknadno prišiven uz ostale materijale u kartularu. Notar Petar nije imao više na listovima kartulara praznog mjesta, da bi mogao unijeti na listove kartulara sve ugovore, pa je zato sve to sastavio u jednom malom ternionu.

Postavlja se pitanje, koliko je bilo originala? Jedva se može pretpostaviti, da je originala bilo koliko i auktora ove karte, njih dvadesetorica, označeni u intitulaciji karte. Najvjerojatnije je, da su postojala dva.

[236] Vl. Mažuranić, *Prinosi*, 302, s. v. *examinator*. Mažuranić prikazuje ulogu egzaminatorâ prema splitskom Statutu, koji imaju zadatak da ispituju pravovaljanost notarskih instrumenata. Na Hvaru, pak, oni su imali da paze na međe, te su svjedočili kod svake prodaje ili odsvoja zemljišta. Funkcija egzaminatora je veoma interesirala naše pravne historičare kao i diplomatičare. (Vidi M. Šufflay, *Die dalmatinische Privaturkunde*, 57, 106–110.) M. Kostrenčić je također posvetio egzaminatorima pažnju u svojoj studiji, *Fides publica. (Јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века,* (Посебна издања СКАН, Друштвени и историски списи књ. 31, Београд 1930, 78–80.), čiji se zaključci ogledaju u zavisnosti fidei publicae notarskog instrumenta od gradskog zvaničnog lica, koje se u pojedinim komunama zvalo examinator, a u Budvi i Kotoru auditor. Examinator je bio dužan da pregleda instrumenat i da ga svojim potpisom ovjeri. Najstariji egzaminatori pripadaju Rabu, Trogiru i Zadru, već 1228., odnosno 1229., a onda se javljaju u Šibeniku, Splitu i drugdje. Statuti Splita i Trogira jasno određuju, da egzaminatori kontroliraju notara s obzirom na pravilnost sastavljenog instrumenta.

Iste godine, 1930., o istom je pitanju raspravljao u vezi sa statutom grada Raba U. Inchiostri, *Il comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*. Archivio storico per la Dalmazia, vol. 10, fasc. 56, 78–80, 1930.) M. Barada, u Predgovoru svojih *Trogirskih spomenika, I. Zapisci pisarne općine trogirske, Sv. I.* (MSp. H. Sl. M. vol. 44.) 1948, treća (neobilježena) strana, zastupa tezu o postanku ove institucije radi potrebe hrvatskog tumača strancu notaru, koji nije poznavao jezika sredine, u kojoj je sastavljao latinske dokumente. »Dolaskom notara, kaže Barada, koji nisu razumjeli jezik stranaka, radi samog pravnog posla morala je da nastane neka pravna ustanova, koja je ne samo mogla kazati notaru sadržaj pravnoga posla nego i jamčiti, da ono, što je notar latinski napisao, odgovara onomu, što su stranke među sobom ugovorile. Tako se kod nas javlja u svim gradovima *službena institucija eksaminatora*. U XV. stoljeću i poslije examinator se, bar u trogirskim aktima, zove i interprete = tumač.

Jedan, koji je predat manastiru, a drugi zajednički za sve ugovorenike. Kod koga se taj zajednički čuvao? Da li kod najstarijega i najodličnijega od te dvadesetorice ili kod samoga notara, koji je bio obavezan, barem već pred kraj XIII. stoljeća, pa i ranije da vodi knjigu imbrevijatura, kako će to propisati Statut iz 1305. godine.[237] Možda je to postojalo kao pravilo i bilo stavljeno već u prvom statutu iz 1205., za kojega postojanje znamo upravo iz manastirske kronike, *Descrizione*. Po svoj prilici je notar svima auktorima instrumenta pročitao napisani dokumenat, a onda ga unio u svoju svesku imbrevijatura. Izdao bi napose takav dokumenat, ako je tko od auktora dokumenta to naročito zahtijevao. Odatle prisutnost egzaminatora garantuje svima, da je bilo sve u redu. *Quaternus imbreviaturarum*, za koji zna i Statut iz 1305. godine, ima potvrde u ranijim protokolima zadarskih notara ili njihovim registrima, od kojih su najstariji sačuvani iz 1288. i 1289., notara Henrika i Kreste de Tarallo: *Registrum. A. Creste de Tarallo civis et publicus notarius, 1289. et 1290.*, prvi je primjer takvih knjiga, koje rječito govore o već jednoj sigurno dulje vremena ustaljenoj praksi.[238] Zato nije isključeno, da je to već bilo određeno, kako naslućujem, i u onom preteči kasnijega statuta, koji je već 1205. bio sastavljen.

Zato, posmatrajući ternion notara Petra, u kome se nalaze zabilježene tri karte iz 1236. godine, sa gledišta obaveza, koje su imali notari prema komuni, a kojoj je svojim poslom bio odgovoran i Petar, smatram, da taj ternion nije bio u svojoj prvoj namjeni određen za Svetomarijski kartular, već je pripadao njegovu notarskom arkivu, koji je imao da posluži strankama u slučajevima sporova. Ova mogućnost se podupire još jednom činjenicom. Naime, istoga dana, notar Petar, napisao je kartu, na želju opatice Bune i njenih sestara, a i opet u saglasnosti sa manastirskim advokatom Grgurom, bratom Jurislavovim. Ova karta se tiče istih stvari, kao i ona prethodna, t. j. o nasađivanju vinograda na manastirskoj zemlji u Brestu. Štaviše, kupoprodajni kontrahent je jedno lice, koje se nalazi među dvadesetoricom kontrahenata iz prethodne karte notara Petra. Dakle, dvoje je moguće, ili se radi o nekoj drugoj parceli u Brestu, koja nije dodijeljena Vukuši ženi Dragote, i ovom se kartom utvrđuje kao posebna i izdvojena iz čitavog prethodnog kompleksa tih parcela, ili je to samo jedna potvrda one iste stvari, koja je utvrđena u prethodnoj karti. A, onda, zar je samo Vukuša takvu kartu primila? Izgleda ipak, da je prvi slučaj stvaran, jer bi onda uopće notar Petar za svakog ugovornika napisao povelju, i to sa Buninom intitulacijom, dakle opaticom, kao glavnim auktorom dotične karte, dok je u pret-

[237] L. Jelić, *Zadarski bilježnički arkiv*. Vjestnik Kr, hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arkiva, I, 1899, 162, 165–166. Prvi registar tih imbrevijatura pripada notaru Henriku (1288.–1294.), a drugi Kresu de Tarallo (1289.–1295.). Prvi je bio magister notarius imperiali auctoritate notarius et Jadrensis juratus, od 1277.–1296. godine, a Creste de Tarallo, »ciuis et publicus notarius Jadrensis.« (Vidi još V. Brunelli, *Storia di Zara*, Archivio storico per la Dalmazia, vol. XVIII., 8 (380), 10 (382).

[238] L. Jelić, *Zadarski bilježnički arkiv*, I, 162–192; 252–261; II, 12–19 114–120; III, 42–46; 134–146; 240–262.

hodnoj u intitulaciji označen čitav spomenuti kolektiv iz Bresta. Vukušin instrumenat je sastavljen na njen izričiti zahtjev, samo sada kao auktor istupa Buna, a Vukuša je destinator.

Važno je, pak, napomenuti, da ova Bunina karta, ugovor sklopljen sa Vukušom, nije ušao u Petrov ternion, ali se ova karta ipak nalazi u arkivu Sv. Marije.[239] Dakle, iako se u ternionu nalaze tri karte, koje rade o istom predmetu, nasađivanju vinograda na još neobrađenoj manastirskoj zemlji u Brestu, ipak nije ova, koju je Buna neposredno izdala Vukuši, našla mjesto u Petrovu ternionu. To još više potvrđuje pretpostavku, da je Vukuši notar napisao njen instrumenat na lični zahtjev.

33. 25. maja 1236. Zadar. *Četvorica slobodnih pučana ugovaraju sa opaticom Bunom kupovinu zemlje u Brestu za nasađivanje vinograda uz određene uslove.* Fol. 3ro–3vo.

Formular ove povelje u svim svojim dijelovima je identičan s onim u Petrovoj karti od 11. maja iste godine, 1236. Uz notara bio je isti egzaminator, kao i 11. maja. Samo su nova dvojica svjedoka, Dragoš Dubrovčanin i Ciprina brat Cvjetanin.

Oba ova dokumenta u ternionu imaju i Petrov »signum consuetum«, njegov monogram, dok treći dokumenat toga nema, ma da je istom rukom unesen u ternion.[240]

34. 12. novembra 1236. Zadar. *Obrad Ramljanin (Obraddus Ramlanin) obavezuje se, da će zemlju manastira sv. Marije kod Sv. Eufemije nasaditi vinovom lozom, pod određenim uslovima, sa podavanjem šestine od prihoda.* Fol. 4vo–5ro.

I ovu je kartu sastavio notar Petar i prenio ju je u svoj ternion. Sastav njegova formulara je isti kao i u dvije prethodne karte. Notar Petar nije u ternion unio svoj notarski znak, niti je dokumenat ostalim koroborativnim dijelom upotpunio, kako je to učinio u prethodna dva dokumenta. Ovako nedovršena karta ostavlja utisak, kao da je notara u njegovu sastavu kvaterniona nešto prekinulo. Jer on uopće dalje ne ispisuje prazne stranice terniona, gdje je još dosta toga mogao da prenese iz svoga poslovanja, kao i onu Buninu kartu, s kojom je ugovorila nasađivanje vinograda u Brestu.

Treba reći, da su uslovi za dobijenu zemlju, na koje je pristao Obrad, bili daleko teži od onih, koje su dobili od opatice Bune ugovorenici iz mjeseca maja iste godine. Možda je bila zemlja daleko bolja i lakša za nasađivanje od one, koju su kupili raniji ugovorenici, ili je manastir ustvari povisio cijenu za svoje zemlje. Naime, Obrad Ramljanin obavezao se, da će od svih prihoda, koje bude ubirao od loze, maslina i smokava, »et omni alio fructu« manastiru davati *šestinu*, dok su oni iz maja imali da daju *desetinu*. Ista šestina je vrijedila i za svaki prođati plod, kao i to, da za svaku pričinjenu štetu, t. j. prodajom, koja se ne bi manastiru prijavila, morao da plati *šest* perpera, a od redovno, dozvoljeno prodatih plodova, da svaki šesti dinar pripada manastiru.

[239] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 6–7.
[240] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18–19.

Ipak ima i jedna posebna obaveza i zanimljiv uslov. Pored istog prava, koje manastir zadržava, u slučaju kakvih teškoća ili siromaštva, ako bi Obrad, njegova žena ili njegovi nasljednici bili primorani da prodaju taj vinograd, najprije će ga ponuditi na otkup samome manastiru, pa ako ovaj to otkloni, onda će tek moći da ga ponude drugome, ali uz iste uslove, kao što je imao Obrad prema Sv. Mariji, – Obrad se još obavezao, da u slučaju da on, ili njegova žena ili ma tko od njegovih nasljednika zaželi da za spas svoje duše učini sa tim vinogradom zavještanje nekoj crkvi ili manastiru, da to može da bude samo manastir sv. Marije. »Praeterea non sit licitum mihi neque mee uxori nec heredibus meis dictas uites *nulli eclesie et nulli monasterio et nulli homini pro anima dimittere, nisi monasterio sancte Marie prefate.*« Time se manastir osiguravao, da svoje zemlje održi bilo u kojoj formi u sklopu ostalih imanja, ne otuđujući ih ni onda, kada ih je ustvari dao u drugo vlasništvo pod spomenutim uslovima, koji su navedeni u sva tri dokumenta.

Tako je manastir emfiteuzom čuvao svoja dobra i dosljedno svoje bogatstvo. Ta je pravna institucija bila na snazi zacijelo i prije onog statuta iz 1205. godine, a ušla je i u onaj osnovni od 1305. godine.[241] Ovu pravnu instituciju je Statut kvalificirao kao »*ius emphyteoticum*«. Svakako je emfiteuza, ustupanje zemlje za nasađivanje, daleko ranije postojala u Dalmaciji, napose u Zadru i njegovu širem pojasu, nego što to potvrđuju sačuvani spomenici. Traga tome ima i u XI. stoljeću, u jednoj odluci krševanskog opata Petra, koji je vinograde u Lukoranu, koji su pripadali manastiru, dao na obrađivanje ad quartum, »reddat quarta«.[242] Emfiteuza je održavala poljoprivrednu ekonomiku, i od nje su imale koristi obje strane. I feudalac, veleposjednik, koji je zemlju ustupao za nasađivanje, i onaj seljak, koji je preuzeo tu zemlju, za sebe i svoje nasljednike, pod određenim teratikumom. Veleposjednik je tako bio osiguran izvjesnom stalnom rentom, a obrađivač zemlje, kome je ona bila ustupljena, ipak je sa daleko većim dijelom prihoda raspolagao. Kasnije je statutom određena visina obaveza takvog posjednika emfiteuski nabavljene zemlje, sa *ad quartum*, i nikako drukčije.[243]

[241] I. Beuc, *Statut zadarske komune*, 622.

[242] Fr. Rački, *Documenta*, 101.

[243] I. Beuc, *Statut zadarske komune*, 623. U drugim manastirskim knjigama napose u njegovim računskim knjigama, kao što je *Registro d'amministrazione al 1553–1554*, nailazimo na gotovo istu pravnu instituciju davanje zemlje u obrađivanje pod imenom *livel*. Redovno je u tim računima zapisano, kada počinje *livel* t. j. obaveza plaćanja, dvije ili tri libre na godinu. Tako se na primjer spominje: »Plati Marco Martin dvi libre za livel Urşi coludrici.« (B) 14, fol 2ro (U *Descrizione*, spominje se *liuello* 1471., »*cessione di liuello* in confin di San Pietro di passa 41, alla sopradette monache.« (Fol. 17vo). VI. Mažuranić, *Prinosi*, s. v. *livel*, 602: »Iz tal. livello, koje postaje od srednjelat. livellus, a ovo od libellus, list, knjiga, po kojoj vlasnik daje nekomu po načelih sredovječnih u sadovno, nasljedno zakupno, najamno ime, (emphyteusis) kakovu nekretninu, nakle je l. isto što canon emphyeuticus, dohodak ugovorni od takove nekretnine, pak daća u takvu pismu određena. Rieč dolazi samo u izvornih sa Primorja. Na livel daju obično obćine, crkve, baštine i t. d. Izp. A. R. po kojem se tako zovu i kamate na novac, pozajmljen uz zalog nepokretnoga imanja,

Kako je već rečeno, i ovaj dokumenat je unesen u Petrov ternion, rukom samoga notara Petra, iako na kraju nema njegova koroborativnog dijela, niti njegova monogramatskog signum notarii. Jedva može biti sumnje, da je notar Petar bio i sastavljač i ove manastirske karte, iako se to ne spominje, jer nema zaključnog dijela karte. U Zadru se doduše pod kraj 1236. godine javlja notar i magister Gregorius, koji već januara 1237. piše karte.[244] Ali i notar Petar djeluje i 1237. pored magistra Grgura.[245] Krajem 1237. vrši notarsku službu samo spomenuti magister Grgur, koji se ponosno naziva kao notar, »magister Gregorius Jadrensis notarius.«[246] A on će biti u Zadru dosta dugo na tom odgovornom poslu.[247]

S ovim notarskim dokumentom, koji pripada notaru Petru, koji je ujedno i posljednji kronološkim redom uneseni dokumenat S. M. K.-a, opraštamo se od veoma dragocjene diplomatičke materije, koja je najvećim dijelom sačuvana isključivo u tom svetomarijskom kartularu.

Ostali zapisi, o kojima je bilo govora u paleografskoj analizi, ne dolaze u obzir za diplomatičko rasuđivanje.

bez određena vremena za vraćanje. Svakako su na taj način nekretnine, koje mogu prelaziti kupom, zalogom i t. d. iz ruke u ruku, svagda obterećene trajnom godišnjom daćom.« Vidi još Zl. Herkov, *Financijsko-pravni rječnik*, I, 91–92.

[244] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 21.

[245] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 24.

[246] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 21, 35, 39–40.

[247] V. Brunelli, *Storia di Zara*, Archivio storico per la Dalmazia, vol. XVIII, 8 (380).

V.

NOTAE TOPOGRAPHICAE

Ma da je manastir sv. Marije obilovao zemljišnjim posjedima, većeg i manjeg opsega, vinogradima, livadama, pašnjacima i šumama, ipak S. M. K. ne obiluje naročitim brojem toponimskih elemenata. U poređenju sa Supetarskim kartularom, Svetomarijski zaostaje za njim u mnogome. Supetarski kartular u tom pogledu predstavlja izvanrednu množinu hiljadugodišnjih svjedočanstava sitnih topografskih imena raznih položaja pojedinih posjeda, koji su unatoč najnepovoljnijim uslovima vremena i teških političkih promjena, koje su se tokom vjekova grubo održavale u životu stanovništva, nadživjela sve to i gotovo za jedan milenijum su se očuvala do danas. A baš ti mali lokaliteti i njihov trajni život mogu da ukazuju na one žive etničke snage. Ova milenijumska životna istrajnost je svoje vrste svjedočanstvo o etnikonu, koji je ta imena dao, koji ih je čuvao i na kraju očuvao. Tek nekoliko takvih svjedočanstava sadržava i S. M. K. Naime, S. M. K. oskudijeva u dispozicijama, gdje je trebalo da stoje razvodi zemalja i vinograda, baš takvim razvodnim podacima, koji su mogli sačuvati takva imena, koja možda i danas postoje. A neka opet spomenuta imena jedva se ili tek se hipotetički mogu da utvrde prema sadašnjem stanju utvrđeno postojećih toponima.

Ima nekoliko svetomarijskih toponima, koji su u toku vjekova posve iščezli, a zamijenili su ih novi, koji nisu imali nikakve veze sa strarima. Između jednih i drugih naziva postojao je određeni historijski vakuum, koji je omogućio, da su položaji, pa i veća mjesta, jer su opustjela i posve propala zajedno sa svojom propašću, zauvijek izgubila svoja imena. Nema sumnje, da je u zadarskoj daljoj okolini, zadarskom zaleđu, mnogo toga tome doprinijela tokom XVI. i XVII. stoljeća turska okupacija ovih strana. Dobro je poznato, da su bila brojna sela, veća i manja, a s njima i manja naselja, sasvim uništena i napuštena, da je velik dio ove teri-

torije bio dugo vremena nenastavan, ničija zemlja, koju je stanovništvo za dug vremenski period sasvim napustilo našavši na drugim mjestima sigurnija ognjišta, nego što su bila njihova starosjedilačka mjesta, koja su bila izložena vječitom nemiru, uznemiravanju, pljački i paležu, redovnih i neredovnih turskih vojnih snaga. Kad su nastupila mirnija vremena, više nije bilo starosjedilaca, da se na stara ognjišta vrate. Novi došljaci velikim dijelom bili su iz dalekih krajeva, koji su nastojali da budu što dalje od turske granice, bježeći ispod turskog zuluma, koji je teško pogađao naročito Srbe kao i Hrvate u pograničnim oblastima Bosne. Nisu tu bez učinka bile i mletačke vlasti, koje su učinile daleke i široke brisane prostore između teritorije, koju su oni kontrolirali i turskih isturenih položaja, već učvršćenih i dugotrajno branjenih. Između ovih granica teško je bilo produžavati život, ma i u najbjednijim oblicima. Mletačke represalije, koje nisu bile rijetke, učinile su sa svoje strane dosta, da su ti krajevi dugo vremena bili posve pusti, bez ikakva života i naselja. Supetarski kartular ipak pokazuje, ma da su i Poljica bila izložena sličnim, iako ne tako teškim ni tako dugotrajnim uznemiravanjima, da su bila otpornija, a s time su ona i uščuvala množinu starog, ranosrednjovjekovnog topografskog nazivlja.

Pored toga, u svetomarijskoj agrarno-ekonomskoj sferi, izgubljeni su mnogi tragovi za određene položaje, pa i crkvene objekte, kojima su se zaturili i posljednji arheološki ostaci, a time i mogućnosti za njihova ubiciranja, jer ih je dugotrajno ratovanje upravo zbrisalo s lica zemlje.

Dakako u okviru ovih toponomastičkih razmatranja ne dolaze u obzir imena, koja inače nahodimo u S. M. K.-u, a to su na primjer, Jadera, Nona, Sibeniquum, Teninum, jer su ona opće poznata i bez potrebe je traženje njihove ubikacije.

Berda, locus. (... territorium in loco Berda uocatur.« Fol. 25ro, 1072; »... qui terram uestram de Berda inuasam tenebant.« Fol. 28ro, 1199.)

Berda se spominju i ranije, u darovnici Ivana »djeda«, major domusa kralja Petra Kresimira IV., godine 1070. Tu se spominje u toj darovnici »curtis in loco qui dicitur *Berda*«.[1] Poslije 1072. godine nalazimo spomenuta *Berda*, dakako u kartularu, fol. 28ro–28vo, godine 1199.[2] U nekartularskim kartama u XII. stoljeću javljaju se *Berda* još nekoliko puta, 1183. godine,[3] 1184.,[4] 1196.[5] Berda se i u XIII. stoljeću još nalaze u dokumentima, tako 1249.[6] i 1268.[7]

[1] Fr. Rački, *Documenta*, 85.
[2] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 314–315.
[3] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 184.
[4] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 189.
[5] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 274.
[6] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 401, 415–416.
[7] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, V, 457.

Isto tako Berda se spominju i u dokumentima XIV. stoljeća. Tako 1304.[8] 1305.,[9] 1324.,[10] 1363.[11] i 1374.[12]

Određivanje položaja ovim *Brdima* iz Svetomarijskog kartulara već dugo privlači pažnju historičara. Među prvima je C. F. Bianchi, koji Brda stavlja na dvije milje poređ današnjih Grue, prema tome u ninskom okrugu. »A libeccio di Skrile a due miglia di distanza da Grue, esisteva ab antico il villagio denominato *Berda* o *Berdo*. È di esso menzione in scrittura del 1070. È appellata *Berda* ovvero *Omogošćina* nel 1391 ... Nel 1537 era questo luogo in mano dei Turchi, e quindi abbandonato dai cristiani. *Adesso non se ne conosce neppur il nome*, (Podvukao V. N.) se non fosse quella località, s. Maria appellata, presso *Murvica*.«[13]

Međutim, ili je dvije milje od Grue, ili je kod Murvica, ovaj lokalitet, jer su oni dosta udaljeni jedan od drugoga.

Objavljivači svetomarijskih karti, u kojima se spominju Brda, nisu ničim ni pokušali da odrede Brdima njihov položaj.[14]

Vj. Klaić u svojoj historiji već ne zna, gdje se nalaze Brda, kad govori, kako je dvorski djed kralja Kresimira, po imenu Ivan, dobio na poklon »*neku zemlju Brda*, te ju poslije s kraljevom dozvolom pokloni samostanu sv. Krševana«.[15]

F. Šišić određuje Brda nedaleko Nina.[16]

P. Skok također određuje Brda kod Nina.[17]

Opširnije se zabavio ubiciranjem Brda M. Klarić, doduše usput, pri utvrđivanju ubikacije lokaliteta Obrovac, koji se navodi u raznim ispravama iz perioda hrvatske narodne dinastije.[18] Nezadovoljan sa prethodnicima, koji su pokušavali da odrede pozicije Brda, on se opredjeljuje za položaje u susjedstvu Visočana i Suhovara. Klarić još smatra, da je na »Brdima porušenim od Turaka niklo najvjerojatnije današnje selo Poljica«.[19]

[8] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, VIII, 77.
[9] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, VIII, 103.
[10] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IX, 219.
[11] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XIII, 304.
[12] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XV, 15.
[13] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 409.
[14] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144; 205–206; Fr. Rački, *Documenta*, 84, 90; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318–319, sq.
[15] Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, I, 108.
[16] F. Šišić, *Priručnik*, 240. Dosljedno tome, na Historijsko-topografskoj karti, u prilogu *Priručniku*, koju su zajedno izradili F. Šišić i L. Jelić, Brda su lokalizirana nešto jugoistočno od Nina. Tako isto F. Šišić u *Geschichte der Kroaten*, nalazi se T. III, Brda vrlo blizu, jugoistočno od Nina. U svojoj *Povijesti Hrvata*, 525, ne određuje pobliže položaj Brda.
[17] P. Skok, *Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta*, Rad JAZiU, br. 224, 1921, 107.
[18] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*. Vjesnik Hrv. arh. društva, N. S. XVI, 1–2, (1935), 31, b. 19.
[19] Idem.

M. Barada ubicirajući toponime Praskviće i Domakovce, koji su graničili sa pašnjacima »in Berda«, smatra, da su »Berda danas Biljansko i Debelo brdo«.[20]

Na kraju i I. Beuc je dodirnuo ubikaciju Brda, stavljajući ih između Zadra i Petrčana, a na drugome mjestu još određenije, »u Brdima kod Zadra prema Ninu«.[21]

Sedmorica historičara i sedam raznih ubikacija Brda! Tko je od njih u pravu, svakako je pitanje, koje se neminovno postavlja.

Svakako, pretposljednja dva mišljenja zaslužuju pažnju i njihovu malu analizu, jer i jednom i drugom mogu da se postave izvjesne smetnje u nekim dokumentima, koji nisu od njih uzimani u razmatranje, a po našem mišljenju i oni ipak nešto o tome kazuju, što se nekako ne može uskladiti. Dakako ni Klarić ni Barada nisu jednodušni u lokalizaciji Brda.

Kako se vidjelo, naprijed je spomenut čitav niz dokumenata, u kojima se Brda javljaju od 1070. godine do 1374., dakle punih tri stotine godina, a ona se spominju još i 1603. u jednoj kanonskoj vizitaciji, zapravo crkva sv. Mihajla u Brdima, »in villa Bardo quae fuit destructa olim a Turcis«.[22]

Od tih dosta brojnih dokumenata ukazat ćemo samo na njih nekoliko.

Prije svega na onaj iz 1199. godine, koji je sastavio notar Blaž, pri suđenju otmičarima zemalja u Brdima, i dosuđivanja tih zemalja manastiru sv. Marije. U dispozitivnom dijelu razgraničava se ova zemlja u Brdima. Sam razvod je veoma širok, ali u svemu se daju ipak vrlo sitni topografski podaci, koji bi mogli da budu neko bolje uporište, sa koga bi se mogao da sagleda položaj Brda. To je naime sa zapadne strane te zemlje put, koji vodi Ninu, »... in primis namque ex parte occidentis *a uia puplica, que uadit Nonam* ... eundo uersus boream recta linea *usque ad Bregum* ... *inter duos Bregos* seu limites positam usque ad aliam uillam antiquam ...« Dakle, *uia puplica que uadit Nonam, linea usque ad Bregum* i na kraju još *inter duos Bregos*, i opet *alia uilla antiqua.*[23] Dakle, glavni put prema Ninu, i Brijeg i dva Brijega, jesu jedini toponimi, koji se na žalost nikako ne mogu odrediti lokalizirati. Prema Klarićevom zaključivanjima, ovaj od njega neiskorišćen dokumenat, izgleda, kao da podupire njegovu tezu. Jer, još se i danas nalaze na specijalnoj karti bivše austrijske vojske (iz 1913. godine) južno od Poljica *Brig*, a sjeverozapadno *Bregovi.*[24] Nije bez značenja upozoriti, da se ovdje spominju dvije stare vile, dva zaseoka, jedna *villa antiqua* (Berda), a onda *alia villa antiqua.* Ovdje se nalazi i ta via puplica, koja vodi u Nin. T. Smičiklas ne smatra ova dva termina toponimima te ih obilježava malim slovima.[25] Kukuljević pak, sasvim opravdano ozna-

[20] M. Barada, *Lapčani*, Rad JAZiU, br. 300, 1954, 493, b. 3.
[21] I. Beuc, *Statut zadarske komune iz 1305. godine*, 528, 529, b. 135.
[22] K. Horvat, *Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka, t. j. godine 1602.–1603.* Starine JAZiU, XXXIII, 1911, 550.
[23] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318–319.
[24] *K. u. K. Militärgeographisches Institut, Dalmatien*, Zone 29, Kol. XII., 38.
[25] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 328–329.

čava termin »usque ad Bregum« kao toponim, dok »ad duos bregos«, ne smatra toponimskim elementom.[26]

U jednom zadarskom dokumentu iz 1304. godine spominje se »uilla tua Cotopanschina ad Berdam«, koja se vila tako zove po zadarskom građaninu Andriji de Cotopagna.[27] Isti ovaj termin *Kotopaščina* ili *Kotopašina* spominje se »in uilla Berde in loco dicto Cotopasina«.[28] I u ovom se dokumentu spominje via publica, samo de quirina, t. j. s istočne strane toga posjeda.

U dokumentu iz 1324. godine ima jedan niz toponima, koji su nazivi položaja jedne zemlje, koja je »confinata cum pascuis in *Berda*«.[29] Tu se spominju u zadarskom distriktu, »... circa terciam partem nostrarum terarum positarum in *Luka* districtus Jadre circa confines ipsius districtus uocatarum *Maslofschina*, que terre nostre site sunt inter terras castrenses, scilicet inter *Prasquig* et *Domachofci;* quam terciam partem sic tibi confinamus et assignamus ... dictam terram ... confinatam cum pascuis *in Berda*«.

Dakle, Luka, Maslovščina, Praskvić i Domakovci, pored ranijeg toponima Kotopaščina, jesu položaji, koji bi mogli da približe odrede i sama Brda, za koja se nekoliko puta kaže, da se tamo nalaze ispasišta. Poređ ovih bližih položaja, koji se nalaze uz Brda, ima još jedan, koji je spomenut 1183. godine, a to je *Slivnik*, »... super quandam curtem *in Berdam* manentem ad locum qui dicitur *Sliunicus* ...«[30]

Kada bi se jedan ili dva od toliko spomenutih toponima mogli sa punom sigurnošću ubicirati, onda bi pitanje položaja Brda bilo konačno riješeno. Međutim, i pored najupornijega traganja i raspitivanja kod poznavalaca čitavog zadarskog distrikta ili konfina, nisu se mogli dobiti zadovoljavajući odgovori.

Klarić i Barada to su i pokušali. Klarić je ustvrdio, da »Praskvić nije drugo nego Korlat, a Domagovci negdje oko današnjih Biljana.«[31] Tako isto i M. Barada, ide tragom M. Klarića, i Domakovce i Praskvić lokalizira uz Biljansko i Debelo brdo.[32] Ako je dakle tačna Klarićeva pretpostavka, da je Praskvić današnji Korlat, onda je zacijelo tačno i to, da su tu u neposrednoj blizini i Domakovci, pa dosljedno i Brda. Ali, onda ne bi odgovarao Klarićev konačni zaključak, da je »na Brdima porušenim od Turaka niklo najvjerojatnije današnje selo Poljica«. Jer, taj položaj je od Korlata i Biljana Gornjih i Donjih veoma udaljen. Ako je Praskvić doista današnji Korlat, onda su Baradini zaključci ubjedljiviji od Klarićevih.[34]

[26] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 206.
[27] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, VIII, 77.
[28] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XV, 15.
[29] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IX, 219.
[30] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 184, 189.
[31] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, 31, b. 19.
[32] M. Barada, *Lapčani*, 493, b. 3.
[33] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, 31, b. 19.
[34] M. Barada, *Lapčani*, 493, b. 3.

Međutim podatak iz kanonske vizitacije godine 1603. unosi novu zabunu za čas ranije doneseno mišljenje u prilog M. Barađe, a podupire ono M. Klarića. Naime, vizitator je bio u Grussima (današnje Grue) u četvrtak, prvoga maja 1603. Tu je najprije posjetio crkvu sv. Martina i razgovarao sa svećenikom Karvasinićem. Za Grue kaže, da su udaljene od Zadra 8 milijarija, a niti jednu četvrt do turske granice. Odmah, poslije toga, govori, da je posjetio crkvu sv. Mihajla »in villa *Bardo*«, pa još dodaje, da je mjesto bilo razoreno od Turaka. Istoga dana bio je vizitator u Bokanjcu, i na kraju u Malpagu. Dakle, sasvim dosta posla za jedan dan. Jedva bi se moglo pretpostaviti, da je vizitator pošao iz Grue u Brda, koja bi se nalazila pored Biljana i današnjeg Korlata, pa odatle onda u Bokanjac i Malpagu. To bi svakako, dakle, bilo u prilog Klarićevu mišljenju, da ga nije i sam zapleo sa utvrđivanjem identiteta Praskvića sa Korlatom. Kada bi se mogla tu neposredno pored Grua, pa možda sve do Poljica, naći Kotopašćina i Slivnik, onda bi teza Klarićeva potpuno dobila na snazi. Slivnica se nalazi vrlo daleko udaljena i od Biljana, Gornjih i Donjih, a i na sasvim suprotnom pravcu je od Poljica i Grue, nedaleko jugoistočno od Podgorskog kanala.[35]

Dakle, sve u svemu, uza sve to, što ima toliko toponimičkih pomagala, štaviše i arheoloških, kada bi se moglo da utvrdi, gdje se nalazila ta crkva sv. Mihajla nedaleko Grue, onda bi se ipak sa više sigurnosti mogle činiti pretpostavke. Međutim tursko pustošenje do temelja je sve uništilo, a izgleda i sve temelje, nekad po svemu izgleđa naprednog mjesta, u kome su dva manastira Zadra, Sv. Krševan i Sv. Marija, imali dobre zemlje, koje nisu lako puštali iz svojih ruku, sporeći se u nekoliko mahova za njih sa svojim protivnicima.

[35] *Deutsche Heereskarte. Südost – Europa.* Ausgabe Nr. 1. Blatt Nr. 33/34. *Zadar.* Herausgegeben vom OKH/Gen. St. d. H. Chef des Kriegskarten- und Vermessungswesen. Znajući, da se prof. dr. Stj. Antoljak bavio duže vremena toponomastikom čitavog zadarskog distrikta, obratio sam se na njega, moleći ga za eventualne potvrde iz neobjavljenih dokumenata, koje je on pregledao. On mi je vrlo spremno odgovorio (7. I. 1957.) sa jednim vrlo velikim brojem dokumentarnih podataka, gdje se sve Brda i Brdo nalaze. Materijali prof. Stj. Antoljaka predstavljaju osnove za čitavu studiju, koju će nesumnjivo on i napisati. Poslije svih tih dokumentarnih navoda prof. Antoljak zaključuje: »Iz cijeloga ovoga materijala ja sam došao do zaključka, t. j. mišljenja, da se toponim *Berda* nalazi možda na dva razna položaja, a *Berdo* na nešto više (mjesta). Vaša Berda u vezi sa sv. Marijom bi trebalo povezati sa *Slovšanima*, čiji se tragovi nalaze na sjeverozapadu *Sukošana* (Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 401), i na specijalkarti postoji također ondje taj lokalitet. Na ove *Slovšane* Bianchi navodi i one između *Vrsi* i *Nina* (Bianchi, o. c. II, 402).« I dalja izlaganja prof. Antoljaka puna su sugestivnih momenata, no uza sve to, još uvijek je dosta zamračeno pitanje, gdje su upravo ona Berda sv. Marije? Zanimljiva je činjenica, koja izlazi iz Antoljakovih materijala, dakako onih neobjelodanjenih, da pripadaju periodu između 1249. godine do 1456., dakle nema ih iz vremena turskih provala u zadarski distrikt i njegovo neposredno zaleđe. Svakako su zanimljiva zaključivanja prof. Antoljaka, kada sasvim opravdano kaže: »Prema svemu svi dosadašnji naši pisci o tome lokalitetu nijesu mogli doći do tačnog ubiciranja, jer nijesu uzeli (t. j. nijesu znali) da ima više od jedna *Berda* i više od dva *Berdo!*« Neka je i s ovoga mjesta srdačna hvala prof. Antoljaku za posve spremno date podatke.

Tako ova dva suprotna gledišta, dvije kombinacije, Klarića i Barade još čekaju svoje potvrde, upravo na osnovu donesenih položaja, koji su se graničili sa Brdima.

Bibinje, vidi *Tochinia.*

Brauizo, Brauzo (Obrovac). Fol. 26ro. »... donauimus ... ecclesiam que est in Brauizo«. 1070.–1072; »Ego Vezenega ... comporaui terras in Brauizo« fol. 24ro, 1107.; »Ego Vekenega ... comparaui terras in Brauzo. ... in uno loco ubi Lesse dicitur.« Fol. 25vo, 1107.; »... de terris que in Brauizo site sunt«. Fol. 26vo, 1167.[36]

Svi od reda, koji su se zabavili ovim toponimom na bilo koji način, čitaju ovo Brauizo ili Brauzo kao Obrovac ili Obrovica. Međutim ne postoji skladno mišljenje tada, kada se taj toponim pokušava da ubicira.

Prvi je Kukuljević, koji u hrvatskom regestu ispravi Petra Semivitova označava »in Brauizo« sa Obrovcem.[37] Dakako, ne kaže, gdje se taj Obrovac nalazi. Rački, kada se prvi put sreće s tim toponimom u povelji zadarskoga priora Andrije, 918. godine, »in a Brauicio«, u bilješci kaže »abrauicio« italismus: »a Bravicio«.[38] A, u regestu dokumenta Petra Semivitova, stavlja »Brauizo« pod navodnice, čime je obilježio da mu nije poznat ovaj toponim.[39]

T. Smičiklas, u svojoj povijesti ne određuje položaj ovog Obrovca.[40] Međutim u svome *Codex*-u njemu je *Brauzo* Obrovica, »terra prope a Nin.«[41] Vjerojatno, Smičiklas se tako opredijelio prema L. Jeliću i jednom njegovu dokumentu iz 1289.[42]

L. Jelić je u zajednici sa F. Šišićem izradio historijsko-topografsku kartu kraljevstva hrvatsko-dalmatinskoga oko godine 1110.[43] *Obrovica* je stavljena između Dikla i Nina. U komentaru toj karti se kaže u opisu hrvatskih župa, za ninsku »s gradom Ninom, obrovičkom glavicom (Brauizo), Kožinom (Caprulae) i Brdom (Burdo) kao mjestima«.

F. Šišić ostaje i u svojoj velikoj povijesti dosljedan te mu je Obrovica kod Nina.[44] V. Brunelli stavlja Brauzo »nelle vicinanze di Zara«.[45]

Na austrijskoj specijalnoj karti stoji Obrovica,[46] a na njemačkoj iz Drugog svjetskog rata ima Obrov.[47] Obje stavljaju ovaj toponim zapadno od Nina.

[36] U *Descrizione*, fol. 20ro, u dokumentu od 1167. godine kaže se »de terrenis que in Brasizo sitte, quas Petrus Semiuiti filius legaverat«. Očigledni lapsus calami, ili neumješnost čitanja. Isti sastavljač na fol. 30ro piše opet Branizzo.

[37] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 130.

[38] Fr. Rački, *Documenta*, 18, 20, b. 8; I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 75, čita ovo mjesto u tekstu »et in *Obrauicio*«.

[39] Fr. Rački, *Documenta*, 91.

[40] T. Smičiklas, *Povijest Hrvatska*, I, 288.

[41] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 460.

[42] L. Jelić, *Zadarski bilježnički arkiv*, Vjesnik Kr. Hrv.-slav.-dalm. zemalj. arkiva, I, 189.

[43] F. Šišić, *Priručnik*, 652.

[44] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 652.

[45] V. Brunelli, *Storia di Zara* (1913), 286.

[46] *K. u. K. Militärgeograph. Institut, Dalmatien*, Zone 29, Kol. XII. 38.

[47] *Deutsche Heereskarte, Zadar.*

P. Skok također stavlja Obrovac kod Nina.[48] Nitko od historičara nije pomišljao na Obrovac uz Zrmanju, što je bilo i posve ispravno, jer u tako udaljenom kraju Sv. Marija nije imala nikakvih posjeda.

M. Klarić posvetio je pronalaženju mjesta Obrovca čitavu studiju. Klarić je podvrgao najopsežnijoj topografskoj analizi tekstove svih onih dokumenata, u kojima se taj lokalitet spominje. Na kraju dolazi do zaključka da se taj Obrovac ovih isprava, pa i ovih svetomarijskih, nalazi u bibinjsko-sukošanskom predjelu, na jugoistoku Zadra, i da taj Obrovac nema nikakve veze s onim, koji se lokalizuje pored Nina. Zatim, Klarić je mogao da utvrdi, da su postojala dva Obrovca, Mali i Veliki. Veliki se nalazio kod Babin-duba, gdje se jugozapadno nalazila i crkva sv. Petra, dok je Mali Obrovac u sukošanskom kraju.[49]

U pojedinim dokumentima, koje je ispitivao Klarić, spominje se i villa sanctę Marię, danas Stomorine, kao i villa sancti Grisogoni, Krševanje.[50] Za Krševanje selo Klarić kaže, da mu se spomen danas izgubio.[51] Međutim u tom istom bibinjskom kraju postoji još i danas naselje, koje se naziva Krševanje.

Bregus. Fol. 2ro, i fol. 11ro. U razvodu zemalja u Petrčanima spominje se *Bregus* i po svemu izgleda, da je to toponim. Naime, tu se kaže: »Primum incipiendo a mari usque ad puteum que est iuxta terram sancti Platonis et ab eodem puteo usque ad *Bregum*, qui est ad(!) superiori parte quemadmodum dictus Bregus ...«

Kukuljević je sasvim opravdano transkribirao *Bregus* sa velikim početnim slovom, čime je dovoljno naglasio, da tu riječ smatra toponimom, pa je tako postupio i u indeksu imena i stvari, gdje kaže: »Bregus, mons aut locus«.[52] Naprotiv Smičiklas je rezerviraniji, i ne obilježava tu riječ kao toponim pišući je samo kao *bregus*.[53]

U Petrčanima i danas još nazivaju jedan položaj *Brdo* i *Brijeg*. To se uostalom vidi i po konfiguraciji tla na austrijskoj specijalnoj vojničkoj karti, ma da nije imenom označeno. Nešto sjeveroistočno od Petrčana nalaze se *Brižine*.[54]

U ispravi iz 1199. godine, u kartularu na fol. 28ro–29vo spominje se također *Bregus*, ali taj toponim pripada kraju, gdje se nalaze Brda. I tu su Kukuljević[55] i Smičiklas[56] dosljedni u određivanju ove riječi.

[48] P. Skok, *Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta*, Rad JAZiU, br. 224, 150–151; Isti, *Postanak hrvatskoga Zadra*, Radovi Instituta JAZiU, I, 44. Tu on kaže: »Kod Nina je stari toponim in Abravicio 918 = Abraviço pisan i in Brauizo 1072 = Brauço prema izgovoru dalmatinskih Romana sa -a za hrvatsko -o, danas Obrovac ili brdo Obrovica, zabilježeno na specijalki 29/XII«.

[49] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, (1935, Vjesnik Hrv. arheol. društva, N. S. XVI,) 19–56.

[50] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, 46, b. 50. Klarić je u prilogu objavio i jedan dosada neobjavljen dokumenat, koji pripada godini 1333., gdje se također spominje »villa monasterii S. Marie monialium de Jadra *ad Hobrovaz*«. (O. c., 55.)

[51] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, 48, b. 59.

[52] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 95, 246.

[53] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 183.

[54] *Zara.* Zone 29/Kol. XII.

[55] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 206.

[56] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, I, 319.

Brest. Fol. 3ro. 1236. godina. »Et concedistis nobis in terra uestra de Bresto uineas plantare«.[57]

Brest se nalazi u neposrednom sastavu Petrčana, kako se to vidi iz jednoga dokumenta iz arkiva Sv. Marije, ali nezabilježenoga u kartularu, koji pripada 1242. godini, i u kome se kaže, da je Brest u Petrčanima. »... in quadam terra dicti monasterii posita in starea *ad Petriçanum inter Brestum et terram Cose de Strea* ...«[58] Nisam mogao da utvrdim, da li se taj toponim do danas sačuvao u samim Petrčanima.

Caprali. Fol. 9ro. Spominje se u Većeneginoj karti, koju sama naziva »priuilegium«-om, iz 1105. godine. »... priuilegium de possessione terre quam genetrix mea Cicca abbatissa comparauit a Jaderensibus *in loco qui dicitur Caprali*«.

Oba izdavača ove Većenegine karte, pogrešno su pročitali ovaj toponim. Kukuljević *Capruli*,[59] a Smičiklas *Caproli*.[60] U regestu, hrvatskom, na začelju Kukuljević kaže: »vrhu zemlje Kaprule (Kozice?)«, a Smičiklas, u regestu kaže: »o kupu zemlje Kaprole (Kozice?)«. Dakle, u njihovim čitanjima Kaprule i Kaprole, sa dodatkom, Kozice, ali pod znakom pitanja.

F. Šišić se u nekoliko mahova zadržao na tome imenu. Tako u komentaru Pavlovićeva *Memoriala*, za *Copral*, kaže: »Danas Kopranj (možda je i u Pavlovićevu autografu bilo *Copran?*, hrpa kuća, 7 km Zadru na istok«.[61] Desetak godina kasnije smatra, da je to današnje Kožino.[62] A 1925. godine to mu je opet »Kopralj, nedaleko od Zadra«.[63]

P. Skok također se nekoliko puta zadržao u svojim toponomastičkim studijama na tom toponimu. Dakako, i on je primio pogrešno ranije čitanje, i na njegovim je osnovama izvodio svoja etimološka zaključivanja. Skok smatra, da je to latinski deminutiv od *caprula*, kojemu odgovara hrvatski toponim *Kozica*, koji je toponim potvrđen već u XI. stoljeću.[64]

Prema svemu, točno je ubiciranje Većenegina, odnosno Čikina *Caprali* sa današnjim *Kopranjem*. Ne bi se moglo prihvatiti mišljenje Klarića, koje je usput rečeno, da je to Kožino, t. j. između Dikla i Petrčana spomenuti Caprali.[65]

Carsus. Fol. 2ro. Godine 1174. ovaj se toponim nalazi u razvodu zemalja u Petrčanima. »... et a terra Desine filii Mrate usque ad puteum,

[57] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 6, 7–8.
[58] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, 142.
[59] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 11.
[60] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 15.
[61] F. Šišić, *Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga*, Vjesnik ... Zem. arkiva, VI, 1904., 14, b. 61.
[62] F. Šišić, *Geschichte der Kroaten*, 244, b. 1, »... in loco qui dicitur *Capruli* (heute Kožino bei Zadar«.)
[63] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 518, b. 47.
[64] P. Skok, *Postanak hrvatskoga Zadra*, 49–50, »današnji je ekvivalenat Kopranj ili Kopralj, u konfinu Bibinja kod Babina Duba«.
[65] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, 51 b. 72.

usque ibi conuicimus, uallis magna sicut iacet usque *ad Carsum*, et *a Carso* quemadmodum *Bregus* ...«

Kukuljević je smatrao *Carsus* kao toponim i ispisuje ga velikim početnim slovom.[66] U indeksu imena i stvari smatra, da je Carsus »mons aut locus?« ali usput dodaje i znak pitanja, kao da ipak sumnja pomalo u mogućnost, da je Carsus toponim.[67] Naprotiv Smičiklas i ovu riječ ne smatra toponimom, i piše je malim početnim slovom.[68] *Carsus* se ne nalazi ni u Du Cangeovu, niti u Bartalovu *Glossarium*-u, a P. Skok govori o toj riječi i njenoj pojavi na drugim stranama, u Istri i Hrvatskom Primorju, i dozvoljava, da može da bude ne samo oznaka za geološki sastav terena, nego i toponim.[69]

Smatram, da je *Carsus* nesumnjivo toponim jednog danas nažalost ugaslog imena položaja, za koji se u Petrčanima znalo u XI. i XII. stoljeću, a vjerojatno i kasnije. I pored traganja za tim položajem, danas se ipak ne zna za njegovo postojanje.

Eufemia, terra de sancta Eufemia. Fol. 4vo. »... in terra uestra de *sancta Eufemia* uineam plantare ...« – godine 1236.

Sv. Eufemia nalazi se na Zadru suprotnom otoku Ugljanu. Hrvati su ubrzo poslije dolaska na dalmatinske otoke slavizirali stari termin i dali mu svoj ekvivalenat nazvavši mjesto kao *Sutomišćica*, pa i *Sumišnica*.[70]

Lesse. Fol. 25vo. »Ego Vekenega ... comparui terras *in Brauizo* a Zurona filiastro Mazo Gomile in uno loco ubi Lesse dicitur.«

Kukuljević u regestu kaže, da se Leše nalaze u Obrovcu.[71] Smičiklas se povodi za Kukuljevićem.[72] U kartularu *Polikorion*-u manastira sv. Kuzme i Damjana, spominje se *curtis Lessani*.[73] Nema sumnje, da su *Lesse* i *Lešani* jedno te isto mjesto, i ono se može lokalizirati u konfinu Obrovca u bibinjsko-sukošanskom kraju, kako to čini M. Klarić, koji je u obrovačkom kraju našao položaj sa današnjim nazivom Lesine, jugozapadno od Sv. Martina nedaleko Obrovca.[74] Treba upozoriti, da postoje još i Lišane Tinjske, sjeverozapadno od Tinja, ali one su ipak dosta udaljene od Obrovca.[75]

Nedrisce. Fol. 14ro. Opatica Stana prodala je manastirsku stoku, početkom XIII. stoljeća u Nedrišću. »... quantum *in Nedrisce*«.

Kukuljević[76] i Smičiklas[77] obilježavaju *Nedrisce* kao toponim, ali ga ničim ne određuju. Uzaludna su bila sva moja nastojanja, da odredim to naselje ili položaj, koji sadržava tako lijepu slovensku riječ, *Njedrište*.

[66] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95.
[67] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 247.
[68] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138.
[69] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, 26, 33, b. 10. On zna za najstariju potvrdu tek iz 1230. godine!
[70] F. C. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 98–102; P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo*, 106.
[71] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13.
[72] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18.
[73] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 168; Fr. Rački, *Documenta*, 171.
[74] M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, 52.
[75] Zona 29/Kol. XIII, *Novegradi und Benkovac.*
[76] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 162.
[77] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 250.

Bila je to sigurno neka uvalica, kao u njedrima. Nema nigdje ni pomena na najboljim specijalnim vojničkim kartama, kao što za Njedrište ne znaju ni dobri poznavaoci zadarskoga distrikta. Svakako to je bio manji položaj, kojemu se ime, a možda i inače svaki trag izgubio, kao tolikim drugim. Ne zna ni za ime C. F. Bianchi, u poglavlju *Villaggi dell' arcidiocesi di Zara una volta esistiti.*[78] To je stvarno jedan veliki niz posve izgubljenih mjesta, kojima se položaj nalazi teško ili samo naslućuje izvjesnim dokumentima.

Petrizani. Fol. 2ro, 10vo, 11ro. To su današnje Petrčane ili Petrčani Gornji i Donji (uz more), nekih 12 km na zapadu Zadra. Najstariji im je spomen iz 1070.–1073., »... comparauit terras *in Petrizani*«. Za to mjesto kaže Rački, »nunc „Petrčane", pagus in districtu Jadertino«.[79] Fol. 2ro i 11ro: »... in loco que dicitur *Petrizani*«.

Bianchi je naišao u jednom dokumentu iz 1387. godine na naziv »Petricanum quasi Petrifanum«, te stoga misli, da je tu u starini bio hram sv. Petra i po njemu da je mjesto dobilo današnje ime, koje su i Hrvati samo poslovenili.[80] Luku nazivaju mještani *Šijavina*,[81] a drugi Porto *Schiavina*, ali pogrešno, kako kažu Ljubavac i Bianchi, umjesto Porto *s. Slavina*.[82] Ljubavac je utvrdio, da je postojala ovdje u Petrčanima »antichissima chiesa di s. *Slavina*«, a spominje se još 1404. godine u dokumentima. U svetomarijskoj kronici *Descrizione* kaže se, da je neka Dobra de Porto (t. j. luke u Petrčanima) zavještala manastiru sv. Manije 1484. godine »gognali 14 terreno *a Sta Slavina*«.[83] U spomenutoj već vizitaciji iz 1603. godine u Petrčanima se spominje kapela sv. Ivana i Pavla.[84]

Prema ovome bi izgledalo, da je etimon ovog toponima posve slovenski. Tako ne misli M. Klarić, koji saopćava tradiciju, koju je zabilježio župnik R. Benemati. Ova tradicija kaže, da su tobože bili kmetovi manastira sv. Marije, Petar i Zane, te im je manastir sagradio kuću i crkvicu, pa je odatle nastalo i ime naselju, Petrčane. Naprotiv P. Skok smatra, da je u imenu Petrčane sačuvan stari nominativ plurala mjesto današnjega na *i*. Ime je izvedenica na – janin od ličnog imena Petrizi, Petrizo i Petrizza. Ime prema tome obilježava naselje velike porodice, generacionis, familiae Petriço. Zatim, što je vrlo važno, Skok konstatuje, da je takvo veliko naselje zadružnih porodica, kao što će se kasnije javljati pluralska imena na ići, što također označava zadružna naselja.[85]

Pinesi. Fol. 14ro. Spominju se u istom dokumentu, ili bolje zapisu opatice Stane, početak XIII. stoljeća, u kome se govori o prodaji stoke

[78] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 399–425.
[79] Fr. Rački, *Documenta*, 97, b. 1.
[80] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 175.
[81] *Deutsche Heereskarte*, Blatt Nr. 33/34, *Zadar*.
[82] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 175.
[83] *Descrizione*, fol. 18ro.
[84] K. Horvat, *Glagolaši u Dalmaciji*, 548: »Continuando visitationem venit ad cappellam sanctorum Joannis et Pauli *in villa Petrizane* seu *dicitur de Porto Schiavina*, et est membrum villae et parrochiae Cosino selo ...«
[85] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161.

u Njedrištu. »In Pinesi«, Kukuljević ne smatra tu riječ toponimom, jer je označuje malim početnim slovom.[85] U indeksu imena i stvari stavlja uz Pinesi, *pecuniae?* sa znakom pitanja, zacijelo neodlučan, što ima da znači ta riječ.[86]

Ma da je stilizacija čitavoga zapisa nejasna, jednako i za toponim »in Nedrisce«, pa i za »in Pinesi«, koje i Smičiklas ne smatra toponimom,[87] ipak smatram, da je i *in Pinesi* toponim. Po svemu izgleda, da je u tom toponimu osnov botanički elemenat, kakvi su često osnovi za razne toponime, Smrekovina, Borovica, Borov lug, Hrašćane, Višnjica, Trešnjevka, i t. d. U ovom slučaju bi za *in Pinesi* bio hrvatski ekvivalenat *Smrekovina.* P. Skok je našao analogije na drugim stranama Jadrana. Tako na Mljetu nalazi se selo Pinjevac, što bi bio hrvatski toponim pinj, riječ romanskog porijekla, (lat. pridjev pineus od pinus). »U ovom se selu starci još sjećaju, kako su žene i djeca brali pinjeve češere i tako su s otoka izvozili čitave vreće pinjola«.[88] Na Cresu ima *Veli* i *Mali Pin* (lat. pinus = smreka).[89] Na Krku postoji naselje *Pinezići*,[90] a na kornatskom otočiću Žutu ima uvala *Pinizel.* Skok kaže, da je to »zacijelo romanski deminutiv na -icellus od pinna »pero«, upor. hrvatske ekvivalente Perna, Pernatica za rtove i uvale«.[91]

Ako je, dakle, *in Pinesi* toponim, koji je izveden od *pinna,* pero, onda bi se njime označavao neki položaj, koji su možda Hrvati izmijenili u *Perna,* ako nisu zadržali *Pinesi.* A ako je od pineus, ili pinus, onda je mogao da bude hrvatski ekvivalenat Smrekovina, ako se ikada od slovenskih došljaka mijenjao stariji, romanski toponim.

Posterula, Posterulensis. Fol. 13ro. Opatica Čika kupila je »medietatem domus a *Posterulensi* Sergio.« Dok Kukuljević *Posterulensi* piše velikim početnim slovom,[92] dotle Rački to isto ime, odnosno adjektiv od Posterula, piše malim početnim slovom.[93] Međutim u indeksu imena i stvari, Rački smatra, da je *Posterula* villa.[94] Posterula je predio grada, Zadra, i Posterulensis je njegov pridjev. To su mala vratašca u gradskim zidinama (posterola = pusterla = postierola). i tu se nalazila veoma stara crkvica S. Maria de *Posterola.* Tako se i ovaj čitav predjel grada zvao confinio della Pusterla, koji se spominje još 1289. godine.[95]

Insula *Silua.* Fol. 15ro. Otok je to današnji *Silba.* Neshvatljivo je, da Kukuljević u regestu povelje, u kojoj se spominje otok Silua, isti taj otok naziva *Slivno*[96] a Rački *Željva,* »nunc *Selve,* slav. *Željva* in districtu iadertino.«[97]

[86] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus,* II, 269.
[87] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus,* II, 250.
[88] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima,* 213–214.
[89] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima,* 42.
[90] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima,* 29.
[91] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima,* 132.
[92] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus,* I, 145.
[93] Fr. Rački, *Documenta,* 125.
[94] Fr. Rački, *Documenta,* 528.
[95] V. Brunelli, *Storia di Zara,* I, 256–257.
[96] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus,* I, 144.
[97] Fr. Rački, *Documenta,* 158, b. 1.

P. Skok dao je jasno porijeklo riječi od latinske silva, šuma. Na šumsku vegetaciju na Silbi podsjećaju i drugi toponimi.[98]

Tochenia. Fol. 15ro. Toponim, koji se spominje 1066. godine u Kresimirovoj darovnici manastiru sv. Marije. »... Cicchę dono terram *in Tochenia*, quę regalis esse ...« Fol. 10ro, u Zvonimirovoj potvrdnici spominju se »terre *in Tochinia*«.

Kukuljević čita taj toponim u regestu kao *Tokinje*,[99] Rački, Tochenia i Tochinia smatra, da je riječ slavenskog porijekla.[100]

L. Jelić, koji se najviše zabavio topografijom zadarskog distrikta, kao i biogradskog primorja, kolebljiv je u pogledu ubiciranja *Tokinje* ili *Točinje*. U sidraškoj župi, kazuje Jelić, bilo je sijelo podžupana i u Vrani, Gorici i Kozmanima (Tokinia), Zablaću i Nadinu.[101] A ti isti Kozmani su mu i Sv. Martin nad Sukošanom.[102] Daleko kasnije, u istoj raspravi, ali u poglavlju *Podžupanija Tukljača*, iz osnova je izmijenio svoje poglede. Sada on kaže: »Središte tukljačke podžupanije bijahu krunski posjed *Tokinja* sa vladarskim dvorom ... Taj posjed leži u današnjoj poreznoj općini *Bibinje*, još uvijek u vlasti samostana sv. Marije, a topografični opis u darovnici g. 1066. odgovara više manje današnjim granicama posjeda. Prvi put pak spominje se taj posjed s imenom Bibinje, Bibanum, u XIII. vijeku. Jezgra krunskog posjeda bijaše vladarski dvor, u komu je darovnica izdana.«[103] A, onda, još jednom u istom poglavlju, tu je i treće mišljenje istog pisca, kad govori o krunskom dvoru u doba hrvatske narodne dinastije, kad govori: »što se baš taj predjel od Sukošana do Turnja danas još zove Tukljača, koje ime stoji u tijesnoj vezi sa *Tokinjem* isprava X. i XI. vijeka, a to nagađanje potvrđuju i spomenici.«[104]

Međutim, ni prvo ni treće mišljenje ne može da se primi, ako je Bibinje stvarno Tokinja, kao što će se to i pokazati, jer je Tukljača od Bibinja udaljena oko 14 km na jug. Jelić je bio sa drugim određivanjem Točinje u pravu. U *Descrizione*, kada se spominje Tochinia, sastavljač *Descrizione* sigurno dobro upoznat ne samo sa topografijom zadarskog nego i belgradskog distrikta, kao i sa topografijom manastirskih posjedovanja, kaže sasvim određeno: »*Tochinia* anticamente si diceva, *ora la Villa Bibigne.*«[105] Ovome bi jedva moglo da se učini ma kakva zamjerka. Bianchi, pak, kaže »la villa Bibigne anticamente denominata Bibanum, dagli Slavi Bibigne ...«[106] Bianchi, kao i Jelić, kazuju, da je matica Bibinja Petrina Vas, Petrinjevac ili danas Petrina, po staroj crkvi sv. Petra, čije ruševine i neki ostaci kazuju o njenoj velikoj starosti. »Današnje Bibinje se razlikuje u staro i novo selo. Staro je oko crkve

[98] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 85–89.
[99] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, 165.
[100] Fr. Rački, *Documenta*, 68, b. 3.
[101] L. Jelić, *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 36.
[102] L. Jelić, *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 39.
[103] L. Jelić, *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 111.
[104] L. Jelić, *Povjesno- topografske crtice o biogradskom primorju*, 113.
[105] *Descrizione*, fol. 17ro.
[106] C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, 165.

sv. Ivana, a novo oko crkve sv. Roka, koja je sagrađena, kad su Petrinjevci sašli k moru ispred kuge.«[107]

F. Šišić uzima Tokinju kao Tukljaču, jednako 1917. kao i 1925. godine.[108]

P. Skok se u dva maha zaustavio kod ovog veoma starog i iščezloga toponima. Skok smatra da je *Tochinia* stari predslavenski naziv, koji je doveden u vezu sa hrvatskom riječi *tuk* = pinguedo. »Ime Tochinia zamijenila je kasnije naša izvedenica na -ača Tukljača.«[109] Puštajući po strani mogućnost izvedenice Tuklača iz Tochinia, treba i ovdje, kao i kod Jelićeva razmatranja, o tom toponimu reći na znatno rastojanje iskonskog položaja Bibinja-Tochinija od Tukljače. Ne smatram, da je Tochinia predslovenska riječ. Analogiju za isti toponim daje sam P. Skok sa Točinjak na Braču, za koji kaže da dolazi od »točiti, možda je tu bočatna voda.«[110] A bibinjski kraj je blagosloven vodom, pa eto da se protumači, kako je staro romansko Bibanum dobila i slavensko ime Točinja, koji je kasnije potisnuo slavizirani oblik Bibanum-a, Bibinje. Samo Bibinje, staro villa ad Bibanum Skok je objasnio kao latinsku izvedenicu na -anum od gentilicija Vibius. »Predstavlja dakle fundus, praedium Vibianum, »Vibijev posjed« iz rimskog vremena, ne iz Srednjega vijeka, jer se kasnije takva imena ne prave. I u hrvatskom izgovoru mjesto latinskog *-a-* tumači se kao prijeglas iz latinskoga lokativa Vibiani.«[111]

Dakle, ovo Bibinje, koje je nadživjelo u kroatiziranom vidu stari slavenski naziv za isto to mjesto, *Točinju*, jesu dva ekvivalenta za isto naselje, za isti poklon, koji je darovao kralj Kresimir IV. opatici Čiki, odnosno njenu manastiru sv. Mariji. Dosljedno svemu ovome u Točinji vidim adekvatni termin za vrstu plodnog i vodom bogatog kraja, a ne nikako neki stari predrimski naziv, kako je to htio P. Skok[112] Uostalom, Skok i ne donosi neke potvrde niti etimološke, niti historijske, da bi učinio svoje mišljenje prihvatljivim.

[107] L. Jelić, *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 114; C. F. Bianchi, *Zara Cristiana*, 165–166.

[108] F. Šišić, *Geschichte der Kroaten*, 208: »... königliche Domäne namens Tokinja, (Tochinia, heute Tukljača in der Nähe von Biograd unterhalb Zadar.«) Isti, *Povijest Hrvata*, 487. »... Madiju darovao je nekoć hrvatski kralj Kresimir III. neki kraljevski zemljišni posjed Točinju (Tochinia, danas Tukljača?) nedaleko Zadra«. Na drugom mjestu u istome djelu Šišić nešto određenije iskazuje sumnju u ispravnosti identifikovanja Točinje sa Tukljačom, kada kaže »danas *možda* Tukljača«. (O. c., 519.)

[109] P. Skok, *Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena*, Rad JAZiU, 224, i *Postanak hrvatskoga Zadra*, Radovi Instituta JAZiU u Zadru, I, 44.)

[110] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 177.

[111] P. Skok, *Postanak hrvatskoga Zadra*, 42.

[112] P. Skok, *Postanak hrvatskoga Zadra*, 39. Potpunosti radi spominjem da i M. Barada smatra, da su današnje Bibinje nekadašnja Točinja ili Tokinja, a da ne daje pobliže dokumentaciju za to svoje mišljenje. (M. Barada, *Lapčani*, 502.)

VI.

NOTA MUSICA

Na posljednjoj strani kartulara nalazi se jedan vrlo dragocjen zapis, koji se razlikuje od svih ostalih tekstova, koji se nalaze na prethodnim folijima kartulara. Ovu posljednju stranicu, koja nije bila ispisana, iskoristio je neki muzičar ili muzičarka, da zabilježi dvoglasni tropirani *Sanctus*, koji je sigurno koludricama imao da posluži za koralno pjevanje u njihovoj bazilici. Ovaj zapis sam o sebi predstavlja jedno značajno svjedočanstvo, da se u Zadru, pa i manastiru sv. Marije njegovala vrlo ozbiljna crkvena muzika. Zatim, da su i u Zadru bila poznata onovremena dostignuća na području već višeglasnog pjevanja, koje je tada, kada je taj zapis nastao, po paleografskoj analizi, na prijelomu XIII. i XIV. stoljeća, tek postepeno osvajalo ljubitelje muzike, napose u crkvama. Već od XI. stoljeća nastaju takve prve kompozicijske novine. Napose se to vezalo najprije sa jubilusima Alleluja, onda i u drugim liturgijskim tekstovima, kao što su *Kyrie* i *Sanctus*, kojih su se osnovni tekstovi, i tekstovno kao i melizmatički proširivali. Tako su se razvile sekvence i tropi, koji su bili kasnije i podsticajem za višeglasnim melodijskim izražavanjem spomenutih liturgijskih tekstova.[1]

Još 1926. godine posvetio sam ovom dragocjenom zapisu punu pažnju, želeći da se uvjerim, koliko odgovara muzička notacija paleografskoj analizi potpisanoga teksta ispod neumiziranih znakova. Tada sam zamolio za mišljenje dra. Božidara Širolu, tada gotovo jedinog muzikologa, da me obavijesti o čitavom nizu pitanja, koja se javljaju sa tim muzičkim zapisom.

B. Širola je spremno posvetio studioznu pažnju ovoj stranici kartulara i poslije duže vremena odgovorio mi je gotovo pravom studijom, koja će proučavateljima i istraživačima ove umjetnosti u Dalmaciji u toku Srednjega vijeka, vjerujem, biti od koristi. Iz toga njegova elaborata, uz koji je priložio i svoju transkripciju stare notacije, ovdje upozoravam na njegove glavnije poglede.

»Tekst je toga *Sanctusa* tropiran t. j. po uzoru sekvenca i tropa, kako su to primjerice St. Gallenski monasi običavali činiti, umetnuto je u liturgijski tekst nekoliko stihova, bolje nekoliko rečenica, jer je tekst prvih sekvenca i tropa bio zapravo uzvišena proza i nazivao se tako ...

[1] P. Wagner, *Ursprung und Entwicklung der liturgischen Gesangsformen bis zum Ausgange des Mittelalters*. I, Freiburg, 1901, 252–281, 282–292.; Dr. Kniewald, *Liturgika*, Zagreb 1937, 64, 66.; J. Andreis, *Historija muzike*, Zagreb 1951, I, 67–70.

Ovaj je *Sanctus* nastao zacijelo, kada je već menzuralna notacija izradila dovoljno nauka o modusima, kada je već bila fiksirana vrednota notnog znaka i po trajanju njegovom. Ipak se u izgradnji muzičkog stavka toga *Sanctusa* ne da razabrati utjecaj menzuralne notacije ... Pretpostavimo li za vox principalis (to je donja dionica) uvjete, koji su postojali za doba prvog razvitka višeglasnog pjevanja, goneta se ovaj dvoglasni *Sanctus* kao preostatak davne muzičke kulture u vrijeme t. zv. discantus -tvorbi ...«

»Osnovno načelo transkripcije ostaje, da završeci imaďu biti savršenim konsonancama, no tu se već naš primjerak odvaja od starijeg dvoglasja, koje je redovno počimalo primom i oktavom. U našem je zapisu nekoliko početaka sa kvintom. I križanje dionica uzima dovoljno maha u našem *Sanctusu*, i ono je također znakom naprednijeg pojimanja dvoglasnog pjevanja ... Postanak *Sanctusa* iz Cod. St. Mar. Jadr. može se datirati najkasnije sredinom 11. stoljeća.«

Ovdje Širola ne misli, da je ovaj *Sanctus*, kako je dvoglasno zabilježen, nastao u XI. stoljeću. već je prototip ovog zapisa nastao u to vrijeme, a ovaj kartularski *Sanctus* je prijepis, koji je pred sobom imao stariji uzorak, iz koga je u kartular prenesen. Sigurno je, da je u manastiru sv. Marije postojala od samoga početka lijepa tradicija crkvenoga pjevanja, koje je u Zadru postojalo daleko prije nego što je manastir osnovan, pošto se zna, koliko su benediktinci gregorijanskom koralu posvećivali pažnju. Da je to tako, postoji sigurno svjedočanstvo u *Exsultetu* Većenegina evanďelistara, kao i u *Laudes* kralja Kolomana.[2] Isto tako to potvrďuje i neumizirani himan u čast Bogorodice, u kome se spominje ime opatice Rožane, a nalazi se u Čikinu *Horae monasticae*. Sasvim je sigurno prema ovome zapisu, da se muzici u manastiru posvećivala dosta velika pažnja. A kada se zna, da je u Zadru već u jedanaestom stoljeću postojao trivijum i kvadrivijum, u kome se poučavala i muzika,[3] što ne znači, da nije i ranije postojao kvadrivijum, ako ne i viša teološka škola, u kojoj se moralo učiti pjevanje, onda je jasno, zašto su po svim crkvama u Zadru njegovali i pjevanje. Samo se postavlja pitanje, da li je ovaj prijepis dvoglasnog *Sanctusa* iz domaćeg nekog rukopisa ili iz stranoga, recimo Italije ili nekoga drugog kraja evropskoga? Dakako, jedva bi se smjele činiti hipoteze bez ikakvih stvarnih uporišta u tome smjeru.

Za svoju transkripciju učinio je Širola čitav niz kritičkih napomena, koje će biti od interesa za svakog muzikologa. Jer, moguća su i drukčija čitanja u pojedinim detaljima, koji izviru ili iz griješaka samoga prepisivača ili neďovoljne vještine muzičara pri zapisivanju ovog *Sanctusa*

»U Rimskom Gradualu, produžava Širola, ovog napjeva za *Sanctus* nema. Zato je teško ispitati ispravnost zapisa. Jasno je samo to, da ga je pisar prepisao iz starijeg izvora, ne uvažavajući više starije zakone melodijskog pokretanja, jer mu nijesu bili dovoljno jasni; možda su mu

[2] Vidi moju raspravu o neikorišćenoj kategoriji izvora za vizantijsku i hrvatsku historiju. Radovi Instituta JAZiU, u Zadru, III.

[3] Fr. Rački, *Documenta*, 155.

bili čak nepoznati ... Tonalitet napjeva, koji je u vox principalis, također nije posvuda jasan ... Ako je završni stavak »in excelsis« ispravno zapisan, onda je i cijeli *Sanctus* zapravo u hipofrigijskom tonusu. Modulacije su u njemu samo dorski tonus. Jubilus na kraju zapisa ne da se pročitati, ma da je diastematski zapisan ...«

U daljim napomenama Širola misli, da je »uzor izvorniku našem u skriptorijima njemačkim, koji su ispisivali ovakve partiture i u kasnijim stoljećima ...« Naprotiv, ja smatram, da je to gotovo nemoguće iz općeg zračenja kulturnog pojasa, u kome se odvija cjelokupni duhovni život Zadra, a taj ima dubokih korijena, koji su ponikli na bizantskom tlu. A takozvana samoniklost zapadnog gregorijanskog korala davno je u muzikologiji otklonjena i ona se traži u sferama bizantskih utjecaja.

Širola upozorava na mogućnost odnosa ovog dvoglasja u zadarskom primjeru s onim pronađenim na Osoru, iz kora katedrale na Osoru, a pronađenim u crkvi Velikog Lošinja. Ovo je navelo muzikologa R. Lacha, da je postavio teoriju o postanku dvoglasja u našoj narodnoj muzici.[4]

Da je postojao živ odnos između crkvenog pjevanja i pučkoga, ne samo kod nas, nego i kod ostalih naroda, utvrđena je zakonitost u razvitku srednjovjekovne muzike. Koralna melodija crkve postaje svojina puka, koji joj podmeće svoje tekstove, kao što će i narodna popijevka prodirati i u crkvu, gdje će zamijeniti samo tekst. Lachova teorija zaslužuje najveću pažnju istraživalaca naših prvih muzičkih zapisivanja, koja će razrešavati pitanja, koliko je u našem umjetničkom stvaralaštvu bilo prave samoniklosti. To je naslućivao već R. Lach, pa bi ovo imalo da bude podsticaj našim muzikolozima, kojih danas ima više nego prije trideset godina. Ako se to dokaže, a na osnovu i ovakvog zapisa, kakav je ovaj svetomarijski dvoglasni *Sanctus*, bit će to jedna potvrda više, koliko su naši ljudi poznavali savremene umjetničke tekovine, i koliko su ih sami umjeli primjenjivati u svojim crkveno-muzičkim stvaranjima.[5]

[4] B. Širola, *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb 1922, 27.

[5] U sprovodnom pismu, kada mi je poslao svoje poglede na ovaj *Tropirani Sanctus*, Širola je među ostalim rekao i ovo: »... A kad sam se vratio iz Beča, (Š. je bio na studijama muzikološkim u Phonogram-Archiv-u), i uhvatio izrađivati Tvoj *Sanctus*, toliko me je zanimao (a zaista je neobično lijepi i rijetki primjerak »discantus-tvorbi«, makar i malo iskvaren kasnijim prepisivanjem), da sam se latio najvećim marom posla i izradio Ti po najboljem znanju svojem elaborat, koji osvjetljuje naš zapis mislim sa svih strana. Čak mi se čini stvar dovoljno jasna, pa i nijesam poslao svog elaborata u Berlin. Samo ako Ti to izričito želiš ja ću ipak učiniti. Za mene je stvar potpuno riješena«. (Pismo je od 22. januara 1927.) Pokojnom Široli neka je i s ovog mjesta upućena i postumna hvala. Koliko mi je poznato, ovim su se zapisom interesirali s muzikološke strane don A. Zaninović, dubrovački dominikanac i odličan muzikolog, a i dr. fra A. Matijević. Koliko su oni na tome radili i što su svršili, nije mi poznato.

Tropirani liturgijski dijelovi sa svojim melizmatičkim elementima nisu bili poznati samo dalmatinskim crkvenim muzičarima. Za njih su znali i drugi hrvatski krajevi, pa su ih veoma dugo zadržali, kako to pokazuju pojedini dijelovi znamenite zagrebačke *Cithara octochorda seu cantus sacri latino-croatici.* Zagrabiae 1757², 1–33.

Studiozni elaborat dra. B. Širole bit će uvijek na uvid zainteresiranim muzikolozima Transkripcija ovog Tropiranog *Sanctusa* predstavlja Širolin autograf.

VII.

TEXTUS

Izvršene paleografske i diplomatičke analize su dovoljno pokazale, koliko je tekst S. M. K.-a ispreturan, dosljedno, koliko se teško snalaziti u njegovu čitanju. Da bi se cjelokupni tekst kartulara približio čitaocu i olakšala njegova upotreba, nametala se od sebe potreba, da se kartular ne objavi kao kodeks, nego da se na njegove tekstove primijeni kronološki princip, bez obzira na kome se mjestu koji dokumenat nalazi. Da bi se čitalac ipak lakše orijentirao, gdje se nalazi objavljeni dokumenat u kartularu, daje se uz svaki dokumenat u njegovu začelju, pored kronološkoga podatka, i oznaka folijâ, na kojima se dokumenat nalazi u kartularu. Dakako, pošto je i čitav S. M. K. faksimiliran, i to kao kodeks, točno prema sadašnjoj folijaciji, u kojoj se rukopis nalazi. Faksimili kodeksa dati su u prilogu u potpunosti, osim onih neispisanih stranica maloga, umetnutog terniona notara Petra.

U napomenama uz objavljeni tekst daju se varijante sa objavljenim tekstovima kartulara njegovih glavnih izdavača, I. Kukuljevića, Fr. Račkoga i T. Smičiklasa. Ne uzimaju se u obzir najbeznačajnije razlike pravopisnog karaktera, osim u slučaju, koji može da zainteresuje lingvistu. Interpunkcije date su koliko toliko u saglasnosti sa onom samoga kartulara, odnosno njegovih pisara. Ne donose se varijante pojedinih historičara, koji su iskoristili dokumente iz kartulara, kao što su to J. Lucius, D. Farlati i F. Šišić. Koliko je bilo potrebno, upozoreno je i na njihove varijante u *Notae diplomaticae* i *Notae palaeographicae*.

1.

A. 1066. Fol. 12ro – 14ro.

A/nno incarnationis domini nostri Iesu Christi, millesimo sexagesimo VIo. Cresimiro rege regnante Chroatię et Stephano Iaderę pręsulante, ac Drago ibidem priorante.

Ego Cicca, filia Doimi et Uekenege, neptis Madii prioris, uxor Andreę, filii Papę, post interfectionem mariti cum duabus rema-

nens filiabus in uiduitate, uidelicet Domnanna et Uekenega,[1] cępi corde perpendere: qualiter istius caducę uitę non perderem hereditatem et futuram non ammitterem perpetuitatem; sicque michi salubrius estimans consilium ut ego cum maiori filia, scilicet Domnanna, deo dicarer monacha, minorem uero Uekene(gam)[1a] maritali subderem iugo. Huius uero consilii fratrem germanum et consanguineos, quos habebam propinquos, feci michi conscios, Stephanum ępiscopum et Drago priorem, et Crinam, totius mei actus cooperatores ac prouidos ordinatores, et quę dictanda sunt, adiutores. At postquam eis utilis est uisa mea tractatio, ipsi communi cum conciuibus habito consilio, ac Petrum sanctissimum abbatem sancti Chrisogoni cum omnibus monachis huic innectentes meditationi, donauerunt michi ęcclęsiolam sanctę Marię Minoris ante portam Bellate, ut ibi monaste) ...[2]

. . . . . .

Duo ymnaria, unum matutinale, cereum laudum pro decem et octo solidis; in candelis candeolisque ac[3] arcella maiori, decem solidos dedi. Hęc ego Cicca abbatissa in thesauro apposui nostro monasterio sanctę Marię.

Nunc uero eadem scribo quę in domibus siue terris uel constructionibus eodem tempore sunt acquisita.

Eodem tempore comparaui medietatem domus a Posturelensi Sergio funditus deuastatam, ex australi parte curię, protendentem ab aquilone in meridiem; aliam uero medietatem donauit nobis Naeupręt cum sorore sua quam monachauimus, et superaddidit coquinulam cum subiacenti curiola. Domum autem illam restauraui totamque cooperui atque straui. Istius uero domus comparatio de propriis meis et meę filię Uekęnegę bonis facta est.

Per idem uero tempus domna Dabra cum sua nepte.D. ad nos ueniens, monacha effecta, attulit nobis domunculam ex occidentali parte cum puteo ac coquinola et subiacenti curiola, ab aquilone in meridiem protendente.

Per idem uero tempus ueniens ad nos domnus Untio mortis[4] preuentus, uir nobilis, attulit nobis suum subiacens alodium a termino domnę.D. protendens in meridiem usque ad uiam et insuper addidit duodecim solidos.

[1] Napisano najprije Uekenege. Onda je beneventanom korigovao prepisivač u Uekenega, a da bi bilo još očiglednije, nad *e* natpisao je još karolinško *a*.

[1a] Pisar je napisao samo Uekene, što je bio nesumnjivo njegov lapsus calami. I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 125, a tako isto i Fr. Rački, *Documenta*, 66, odmah dopunjavaju ne upozoravajući na pisarevu griješku.

[2] Ovdje fundaciona povelja Čike je prekinuta, iskidanjem nekoliko, a najmanje dva folija. Vidi naprijed *Notae palaeographicae* i *Notae diplomaticae*.

[3] Najprije je pisar napisao *hac*, a onda je precrtao početno *h*, čime je obilježio jasno, da treba da bude *ac*, a ne *hac*. Kukuljević stoga (o. c. 145) čita *hac* arcella, a Rački, (o. c. 124): *in hac* arcella.

[4] Fr. Rački, *Documenta*, 125, dodaje uz mortis (periculo).

Per idem uero tempus a quibusdam conciuibus comparauimus ortum ante fores ęcclesię iuxta uiam, ex occidentali parte, pro XV solidis, in quo domum fratribus et hospitibus a fundamento fabricauimus, et stratam, ut est honorifice composuimus.
Per idem uero tempus domna Bona, filia Madii Sege iudicatoris, pro filia sua Marichina quam monacham fecimus, dedit nobis quartam partem destructe domus Plati[5] post pinaculum templi, et quantum[6] quar*ta*[6a] pars[6b] exigit subiacenti[7] curię.

Ego uero Cicca abbatissa comparaui tres partes illius domus de proprio meo matrimonio:[8] dedi Cicle[8a] pro medietate domus et curię triginta solidos; dedi Petrizo, filio Trunzanni nepoti Sege, XV solidos pro quarta parte domus et subiacentia curię.

Hęc in domibus et curia ut prescripsi adinuenta sunt monasterio sanctę Marię.

2.

25. XII. 1066. Fol. 17vo–18ro.

A/nno incarnationis domini nostri Iesu Christi, millesimo sexagesimo VI°. Dukyzi[10] Constantinopoleos imperante. Ego[11] Cresimir rex Chroatię et Dalmatię, filius Stephani[11a] regis, concessione Laurentii, Spalatensis archiępiscopi, omniumque nostri regni ępiscoporum, et laudatione nostri ducis Stephani, cęterorumque Chroatię comitum, do regiam libertatem monasterio sanctę Marię Iaderensis, quod soror mea Cicca fabricauit. Sic quidem ut si aliquis proteruus inaliquo prędicto monasterio contraire uoluerit, uel ui aliquid abstulerit, ęcclesię quadruplum restituat, et sua omnia regali iuri subiaceant. Hocquę ab archiępiscopo et ab omnibus ępiscopis confirmatum canonice ac ab uniuerso[12] cętu conlaudatum est.

[5] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, i Fr. Rački, *Documenta*, 125, čitaju ovo ime kao *Plani*, što nije točno.

[6] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, i Fr. Rački, *Documenta*, 125 čitaju: quantum *illi* quarta pars exigit, quartam partem.

[6a] Sam prepisivač je precrtao crticu, signum abbreviationis iznad *a*, te prema tome ima da se čita quart*a*, a ne quart*am*.

[6b] Najprije je pogrešno napisao par*t*, a onda je ispravio sam prepisivač u par*s*.

[7] Fr. Rački, *Documenta*, 125, čita subiancent*is*.

[8] Fr. Rački, *Documenta* 125, ispravlja u *patrimonio*.

[8a] Ispred Cicle započeo je da piše tu riječ: C*l*- pa, jer je pogriješio, izradirao je ta dva slova.

[9] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, i Fr. Rački, *Documenta*, 125 čitaju: subiacent*is*.

[10] Fr. Rački, *Documenta*, 66, mijenja Dukyzi u Duka in (partibus).

[11] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 126, izostavlja *Ego*.

[11a] Najprije je pisar napisao: Steph*i*ni, a onda je svoj lapsus cufani korigirao u: Stephani sa *a*, littera suprascripta.

[12] Fr. Rački, *Documenta*, 66, čita: omni.

L(aurentius) archiępiscopus, laudo. Stephanus ępiscopus Iadere, laudo. Rainerius ępiscopus Chroatię, laudo. Iohannes Tragurensis ępiscopus, laudo. Dabro Belgradensis ępiscopus, laudo. Drago Arbensis ępiscopus, laudo. Petrus Absarensis ępiscobus, laudo.

In die natali domini, in Sibiniquo coram omnibus prędicte abbatisse Cicke[13] hęc scripta data sunt.

3.

(1066.–1067.). Fol. 9vo–10ro. Fol. 30vo–31ro (B. redakcija.)

Anno dominicę incarnationis millisimo[13a] (!) sexagesimo.[14] Ego Cressimir rex Chroatię et Dalmatię, ob remedium animę meę et precessorum meorum, monasterio sanctę Marię monalium (!) rogatus ferens[15] meę, quoď nouiter factum est Iadere, Cicchę, dono terram in Tochenia, quę regalis esse dinoscitur, uel regalium seruorum, uergentem per conuallem ab oriente in occidentem, quę mari determinatur, in aquilonem uero usque ad supereminentem montem ad meridianam[16] autem plagam trahentem quam auis(!) meus C(ressimir) dedit cognato suo Madio et filio eius Dabronę. Coram his testibus: Dabro priore, filio Bolize, Niciforo, et fratre eius Madio, Madio filio Zelle, Dobrodrugu scitonosa,[17] Desciniza risar,[18] Budizo capellanus, Desa Iaderenses (!) clericus.[19] Si quis contumax nostrę donationi in posterum contraire uoluerit, bannum persoluat regalem. Nostra donatio semper firma permaneat.

Hoc actum est in Tochinia, et firmatum est Iaderę coram Stephano eiusďem ciuitatis ępiscopo et Drago priore, Sega iudice, Zella, et Doda, et aliis quampluribus.[20]

[13] Fr. Rački, *Documenta*, 66, čita: Cicce.

[13a] Pisar je pravilno napisao millesimo, a onda je sa i-suprascripta učinio griješku: millisimo.

[14] O ovoj kronološkoj griješci vidi *Notae diplomaticae*, br. 3. U ovom slučaju, kao i u onima, gdje se nalazi u kartularu povelja u dvije redakcije, tekst se daje prema A. redakciji. Varijanta B. redakcije je: Anno dominice incarnationis millesimo LXXII, indictione VII. I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144 donosi čitavu ispravu prema B. redakciji. Fr. Rački, *Documenta*, 67–68, donosi paralelno obje redakcije.

[15] Fr. Rački, *Documenta*, 67, čita: »rogatu sororis mee, quod nouiter factum est Jadere, Cichę ...«

[16] A. redakcija je najprije imala *ad remeredianam*, što je sam prepisivač ispravio u: meridianam.

[17] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 126, čita: Dobrodrago; Fr. Rački, čita: Dobrodrugo.

[18] I, Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 126, čita: Descini ubrusar, a u b. 3, kaže: »U drugom prepisu zarisar«; Fr. Rački, *Documenta*, 67 čita: Desimir ubrusar.

[19] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 126, i Fr. Rački, *Dcumenta*, 68, čitaju: iaderensis clericus.

[20] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 126 je pravilno završio prema A.-redakciji imena svjedoka, dok Fr. Rački, *Documenta*, 68 nije zapazio, da je B.-redakcija u po-

4.

(A. 1072.). Fol. 26ro–26vo.

Ego Petrus Semiuiti filius, una cum filiis Crine, et omnes mei propinqui, donamus pro animabus nostrorum parentum et pro salute nostra et nostrorum successorum cenobio sancte Marie ecclesiam que est in Brauizo dedicata in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et cum omni territorio nostro, incipiente a territorium (!) sancti Crisogoni[21] ex utraque parte, descendentem usque ad riuum, et ex alia parte riui, ascendentem usque ad siluam iuxta territorium sancti Nikolay exscepto quasdam terrulas, que est (!)[22] in medio sancti Crisogoni; vt habeant et possideant in perpetuum.

Si quis hoc nostrum factum frangere presumpserit, maledictionem dei incurrat, et secundum mos terre satisfaciat.

Actum est hoc coram orum (!) nobilium presentia, uidelicet Dabrane[23] Iadertini episcopi et Drago prioris, etque (!) Madii iudicis, nec non Slauiti iupani, et Zidimiri iupani et aliorum nobilium.[24]

Et ego presbiter Martinus,[24a] capelanus interfui, scripsi, et testis sum.

5.

A. 1072.? Fol. 25ro–25vo – Fol. 30ro–30vo (B.-redakcija).

A/nno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi, millesimo LXXII, indictione VIIma.

Ego Cresimur(!)[24b] dei prouidentia rex Chroatorum et Dalmatinorum, pro remedium (!) animę meę et parentum meorum, trado in monasterium uirginum situm Iadere, in honore beate uirginis Marię, pręsentia[25] Agapis abbatissa,[26] territorium in loco, quod

gledu svjedoka sasvim pogriješila, i da ti svjedoci pripadaju povelji iz 1092. godine (Rački, o. c. 155–156). Vidi naprijed *Notae palaeographicae* i *Notae diplomaticae*, br. 13. T. j. B.-redakcija iza fol. 30vo nastavlja se tek na fol. 33ro, dok fol. 13-ro pripadaju, kako je rečeno, dokumentu iz 1092., na fol. 23vo.

[21] Fr. Rački, *Documenta*, 94, dodaje iza: Chrisogoni(et).

[22] Fr. Rački, *Documenta*, 94, čita: sunt.

[23] Fr. Rački, *Documenta*, 94, izostavlja: uidelicet Dabrane, dajući u b. 5. svoje objašnjenje, zašto je tako postupio. Vidi naprijed *Notae diplomaticae*, br. 4.

[24] Fr. Rački, *Documenta*, 94, izostavlja: nobilium.

[24a] Ispred ovog imena prepisivač je napisao: *ca*, te je tu griješku otklonio precrtavanjem prvog slova.

[24b] Pisar nije zapazio svoju griješku, da je mjesto Cresimir napisao Cresimur. Ni Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, kao ni Fr. Rački, *Documenta*, 90, nisu to zapazili i čitaju Cresimir.

[25] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 90, dodaju ispred presentia *in*, t. j. in presentia.

[27] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, i Fr. Rački, *Documenta*, 90, čitaju: abbatisse.

Berda uocatur, quondam possessum a duobus colonis, nomine uni Benach, alteri Beneda, iure perpetuo possidendum.

Si quis autem meorum decessorum[27] id irritare temptauerit, pauendi incurrat supramі[28] iudicis iram dampneturque cum his, qui leuam tenuerit partem.

Iohannes causidicus regis, testis; Draugana[29] scutarius regis, testis; Adam[30] iuppanus nonensis, testis; Desinna iuppanus, testis; Prodano iuppano, testis; Zouinna[31] setinico, testis; Uekenego setinico, testis; Michatio presbiter, testis.[32]

6.

A. 1073. Fol. 19vo–20vo.

I/n nomine domini nostri Iesu Christi, et eiusdem incarnationis, anno millesimo septuagesimo tertio. Regnante Cresimiro Chroatię, bano Suinimiro, ępiscopatum uero[33] gubernante domino Stephano, in ciuitate Nona iuppanus Adammizo. Ego denique Uekenego pro remedium[34] (!) animę meę precipio fieri in domo sanctę Marię de Iadera omnem possessionem meam quam habeo[35] uineis, terris cultis uel[36] incultis, et omnia animalia,[37] pecoribus uel iumentis; omnia et in omnibus sit[38] (!) in predicta domo sanctę Marię in perpetuum possidenda.

Et si quis parentum meorum contraire temptauerit, quod absit, iratum habeat trinum et unum deum, et cum Iuda Scarioth in inferno dampnetur.

Adammizo iuppanus, testis; Prodano testis; Desinna testis; cappellanus Grubina, testis; Tollimiro, testis; presbiter Dedochna, testis; presbiter Barba, testis; Zouinna, testis; Nepostoy, testis; presbiter Milotech, testis; Petrus de Bonemute,[39] testis, et alii plures testes.

[27] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, i Fr. Rački, *Documenta*, 90, čitaju: successorum.

[28] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 90 čitaju: sumpmi.

[29] Fr. Rački, *Documenta*, 90, čita: Dragana.

[30] Fr. Rački, *Documenta*, 90, čita: Adam(iz).

[31] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, čita: Zounna.

[32] Fr. Rački, *Documenta*, 90, dao je ovaj dio prema B. redakciji, fol 30ro–30vo: Et ego presbiter Michatio capelanus regis, scripsi et corroboraui.

[33] Fr. Rački, *Documenta*, 95, dodaje: Jaderae.

[34] Fr. Rački, *Documenta*, 95, čita: remedio.

[35] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 147, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 95, dodaju: in.

[36] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 147, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 95, čitaju: et.

[37] Fr. Rački, *Documenta*, 95, dodaje: de.

[38] Fr. Rački, *Documenta*, 95, čita: si(n)t.

[39] Fr. Rački, *Documenta*, 95, čita: Bonemuta

7.

A. 1070–1073. Fol. 10vo.

Abbatissa C(icc)a monasterii sanctę Marię cum suis sororibus comparauit terras in Petrizani, sub Crescimiro[40] rege, et Suimiro[41] bano a filiis Dobromiri: Rudinna, Adamizo, Saracenus,[42] per[43] XXXVII solidos.[44]

In eodem loco a Grigo[44a] Seuotik pro uno solido de capris, et uno boue, comparauit terram et aliam a Teona,[45] Trilie filio, pro duobus solidis.

In eodem loco ab Adam Debel per[46] V solidos.[47] Et aliam in eodem loco a presbitero Breberizo per[48] III solidos,[48] et pro rogatione eiusdem terre Neupreto[49] dedimus III solidos de grano.

His testibus: ępiscopus[50] Dabraia, Sega, Dabrostiraza, Trunzani filius, iudicator[51] Margastront,[52] presbiter Seraia,[53] Dabrize Trudalaca,[54] Doda, diaconus Madius, presbiter Barba, Santase Dragosik,[55] Spizar,[56] Stojana det, Crasona douornik,[57] Zarondriskeuik,[58] et frater eius Adamz.[59]

[40] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, a tako isto i Fr. Rački, *Documenta*, 96, čitaju: Cresimiro. Rački u b. 2 upozorava na lekciju Crescimiro.

[41] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 96, čitaju: Suinimiro. Rački ipak stavlja slog *ni* u zagradu: Sui(ni)miro.

[42] Fr. Rački, *Documenta*, 96 čita: Saraceno.

[43] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*. I, 146, a tako isto i Fr. Rački, *Documenta*, 96, čitaju: pro.

[44] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: solidis, (jer je uzeo ispred *pro.)*

[44a] Pisar je najprije napisao Grego, a onda je sa littera *i* suprascipta ispravio u Grigo.

[45] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: Techna (ma da u b. 5 upozorava, da u tekstu stoji: Teona.

[46] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: pro.

[47] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: solidis, (dosljedno prepoziciji pro.)

[48] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: pro III solidis.

[49] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: Neuprato.

[50] Fr. Rački, *Documenta*, 96, predlaže da treba mjesto episcopus čitati presentibus.

[51] I. Kukuljević. *Codex diplomaticus*, I, 146, smatra, da je Trunzani filius iudicator, dok Fr. Rački, *Documenta*, 146, drži, da je to Margastront.

[52] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, a tako isto i Fr. Rački, *Documenta*, 96, čitaju: Margastrona. Pored toga, Kukuljeviću je ovaj Margastront presbiter, dok je to Račkome idući svjedok Seraia.

[53] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: Seralla.

[54] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, kao i Fr. Rački, *Documenta* 96, smatraju, da su to dvije ličnosti, Dabrize i Trudalaca. Kako nema nikakva distinctio media, nema zareza, to smatram, da je to jedna ličnost.

[55] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, čita: Santasedra Gosik; Fr. Rački, *Documenta*, 96, vidi tu opet dva lica: Santasę Dragouito. U b. 9 kaže, da je u originalu: Dragosi*be*, što, dakako nije točno.

[56] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: Spitar, ma da u b. 10. upozorava na Spizar.

[57] Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: duornik, ma da u b. 12. upozorava na pogrešku prepisivača.

[58] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, čita ovo zagonetno ime: Zarondris Keuik; Fr. Rački, *Documenta*, 96, čita: Zaron gradskich, objašnjavajući svoje čitanje u b. 14.

[59] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 146, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 96, čitaju: Adamiz.

8.

A. 1078. Fol. 10ro.

Ego Suinimir, rex Chroatie atque Dalmatię, concedo, firmo et corroboro, coram Laurentio archiępiscopo, et Iohanne abbate sancti Bartholomei, et Andrea nostro capellano, et Dominico tepize,[60] et Crenia iuppano: hanc donationem quam dedit noster antecessor rex Crescimir,[61] monasterio sanctę Marię sito Iadere, de terris in Tochinia, et de conditione, sicut in supra scripta continetur cartula.[62]

Hoc actum est in Teneno, anno dominicę incarnationis millesimo septuagesimo octauo.

9.

8. X. 1087. Fol. 18ro–18vo.

E/t ego Suynimir,[63] rex Chroatię Dalmatieque, tibi abbatissę Cickee,[64] regali iure, tuoque monasterio sanctę Marię eadem, quam precessor meus Cresimir rex subscribo libertatem, Laurentii archiępiscopi laudatione; Petrus Chroatensis ępiscopus, laudo; Iohannes, abbas sancti Bartholomei, laudo; Firminus Nonensis ępiscopus, laudo; et alii ępiscopi et comites laudantes confirmauerunt.

Confirmatio ista data abbatissę Cicke[65] in Teneno, in festiuitate sancti Dimitrii, anno domini millesimo octogesimo VIIo.

10.

A. (1089.–1090.) Fol. 20vo–21ro.

E/go Laurentius (S)palatensis archiępiscopus, iussi describi iudicium sinodaliter diffinitum[65a] a memetipso et a subscriptis coępisco-

[60] Fr. Rački, *Documenta*, 118, čita: tepizo, dok u b. 1, upozorava na pravu transkripciju, tepize.

[61] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 165; Fr. Rački, *Documenta*, 118, čita: Cresimir, upozorivši u b. 3 da u tektsu stoji: Crescimir.

[62] Fr. Rački, *Documenta*, 118, čita: cartula.

[63] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 180, kao i Fr. Rački, *Documenta* 145, čitaju: Suinimir. Rački upozorava u b. 1, na transkripciju u tekstu: Suynimir.

[64] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 180, kao i Fr. Rački, *Documenta* 145, čitaju: Ciche. Rački upozorava u b. 1 na pravu transkripciju: Cicke.

[65] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 180, a tako isto i Fr. Rački, *Documenta*, 145, čitaju: Ciche.

[65a] Najprije napisao slovo *a*, a onda je uz posljednji njegov potez pomaknuo os – da bi dobio *d*.

pis, sciliceet A(ndrea) Iaderensi atque A.[66] Croatensi, quin (!)[67] I(ohanne) Traugurensi,[68] ac U(itali) Arbensi, coram Stephano regi[69] Croatię, et Iacobo Maristico,[70] Firminoque priore,[71] multisque aliis nobilibus presentibus in ęcclesia sancti Domnii, inter Nezam,[72] Madii prioris filiam, ac Cicca (!),[73] abbatissam suam neptim, Uekenege genitam. Ępiscopus Stephanus, suus nepos, et Madius eiusdem gener, Nicifori frater, aduersus Ciccam sic interpellabat (!) et parte Neze,[74] dicens se pro ea subisse[75] debitum XXXX solidorum; insuper ob id sua pignora dedisse. Quibus e contra Grerius, predicti Madii filius pro prefata abbatissa sic responḍebat: se ab ea nil accepisse, filios enumerando sororum, una cum ea pro parte domus quam non habuerat, pignora posuisse[76] et in eodem fratres, sororum filios, sibi illos XL dedisse solidos; ab illa uero penitus nichil, sed, sicut ab aliis, accepisse absque placito, absque termino pro parte domus XL solidos.[77] Et hoc abbatissa confirmabat testibus: domno Madio, Iaderensi archidiacono, et Dominico Ticine,[78] a quibus in medium deductis ḍicta abbatissę sunt confirmata.

Quibus sic iudicauimus, ut ea pignora quę abbatissę ui ablata sunt, reddantur, et XL solidos partitores se ipsos numerantes, siue de suis propriis, seu de communi facientes eos (!),[79] cui subiacent, reddant.

Hęc ueros (!)[80] suam, prout sibi data est, teneat partem.

[66] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, čita: A(nastasio), dok Fr. Rački, *Documenta*, 147 predlaže čitanje P. mjesto A., i dosljedno P(etro).

[67] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 147, čitaju: quam.

[68] Fr. Rački, *Documenta*, 147, čita: traguriensi.

[69] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 147, čitaju: rege.

[70] Fr. Rački, *Documenta*, 147, čita: moristico, iako u b. upozorava na maristico.

[71] Fr. Rački, *Documenta*, 148, b) 3, kaže, da je to ime Firminus mjesto Dujma, koji je bio u Splitu, između godine 1086. i 1097., kao nasljednik priora Volice.

[72] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 147, čitaju Vecam.

[73] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 147, čitaju: Ciccam.

[74] Isto kao pod b. 72.

[75] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 147, čitaju: subiisse.

[76] Fr. Rački, *Documenta*, 147, čita: possuisse.

[77] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, čita: solidi.

[78] Fr. Rački, *Documenta*, 147, čita: Tic(h)ine, dok u b. 6 upozorava na dokumennat pod br. 85, (c. a. 1075–6), gdje se isto lice naziva Tichine.

[79] Fr. Rački, *Documenta*, 147, čita: eis.

[80] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 181, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 147, čitaju: uero, što je sasvim pravilno, dok je u tekstu očigledan lapsus calami prepisivača: ueros.

11.

(28. X. 1091.) Fol. 15ro A. redakcija, a fol. 33vo B.-redakcija.

Anno dominice incarnationis millesimo LXXII, indictione VII.[81] Ego Andreas presul Iadere urbis una cum Drago priore, et clero et populo eiusdem ciuitatis. Placuit nobis dare insulam Siluę,[82] ueramque ingenuitatem, monasterio sanctę Marię situm[83] in eadem urbem (!),[84] in die consecrationis eius basilice iure perpetuo tenenda(!), ob salute (!) omnium nostrum uiuorum et defunctorum.

Quod si quis proteruus deinceps hoc nostrum actum uiolare aut rumpere temptauerit, in aliquo, et per uim sanctimonialibus, illic habitantibus, uel usque ad formellam casei rapuerit: diuinam et sanctorum eius, et nostram percipiat maledictionem, et medietas domus suę careat in publico.[85]

12.

(28. X. c. 1091.) Fol. 15vo.

In Christi nomine. Ego Dragus, gratia eius prior Iadere urbis, una cum nobilibus et omni populo huius ciuitatis, tibi domna Cicca abbatissa, tuisque sororibus, presentibus et futuris. Placuit nobis concedere, propter deum et sancta (!) dei genitrice,[86] et pro salute animarum et corporum nostrorum,[87] ueram libertatem, quam nullus ex nostris monasteriis habet, ut non cauallus, non famulus usque ad formellam casei, per uim eis aliquis tollerit.

Et si quis hoc nostrum[87] rumpere, uel contraire uoluerit deificam habeat maledictionem, et incurrat eis pęnam medietas domus suę.

[81] O ovom pogrešnom, zapravo falsificiranom datumu vidi naprijed u *Notae diplomaticae*, br. 11. I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, prima bez ikakve rezerve ovaj datum i godinu 1072. Fr. Rački, *Documenta*, 157, uopće ne prenosi iz kartulara ovaj datum, jer prema unutrašnjim elementima ne odgovara, pa se odlučuje za »c. a. 1091.« A, ovaj datum je redaktor B. teksta, (fol 33vo) promijenio i u prvoj, A. redakciji, učinivši prethodno palimpsest (fol. 15ro).

[82] B. redaktor je na ovom mjestu A. redakcije izbrisavši ueram libertatem na to mjesto unio: insulam Silue. I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 144, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 157, unose još iza insulam Silue: et ueram libertatem, ma da toga nema A.-redakcija već samo B.-redakcija.

[83] Fr. Rački, *Documenta*, 157, čita: sito. Povodi se za Luciusom, upozorujući, da je u tekstu: situm. (O. c. 158, b. 2.)

[84] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 145, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 157, čitaju: urbe.

[85] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 145, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 157, donose iz B.-redakcije imena svjedoka: Ego Iohannes, iudicatur, (a ne iudicator kako misle obojica izdavača), scripsi (to izostavljaju obojica), laudo et confirmo. (Ego), (ovu riječ ne dodaje Kukuljević), Candidus, laudo et confirmo.

[86] Fr. Rački, *Documenta*, 157, čita: sancta(m) dei genitrice(m).

[87] Fr. Rački, *Documenta*, 157, dodaje: (monasterio sancte Marie).

Actum est hoc in die consecrationis basilicę sanctę Marie, ante Andream nostrum ępiscopum et eius clero, et Madii abbati,[88] et Ursoni abbati.[89]

13.

(A. 1092.) Fol. 21vo–24vo.

A/nno incarnationis Iesu Christi nostri domini millesimo XCI. Kyri Alexio Constantinopoleos imperante, tempore quo Uladdislau,[90] Pannoniorum rex Chroatię inuadens regnum, domnum Almum, suum nepotem, illo statuit regem; Iaderensi uero cathedrę domno Andrea uenerabiliter presulante, meque Drago, domni Prestantii ępiscopi nepote, iam tertio priorante. Accidit ut in primo anno meę tertię recuperationis[91] coram nobis ac prefato ępiscopo, aliisque quam pluribus oriretur quęrimonia domne Uekę,[92] filię Cicnę,[93] quę uiri sui Dobroslaui, thorum custodiens, uiginti annis deo deuota monastico utebatur habitu; quam Petrus socer suus, filius domni Dabri, uerbis suorum deceptus propinquorum, suo exhereditarat[94] uerbo, filiumque suum, quem cum quadam sclauuncula[95] natum habebat, moriens totius suę hereditatis fecerat hereḍem; hanc autem monachili[96] irretitam uinculo, quę illum alimtis (!)[97] uestimentisque fouerat continuę, quod ueris probatur assertionibus expertem suorum fieri iusserat dicens, filio mortuo huic uiuenti nurui, quasi mortuę, nil deberi dari. Quem etiam iam dictus Dobroslaus,[97a] filius eius, paterna motus pietate, suę e consensu[98] coniugis Uekę,[99] quam

[88] Fr. Rački, *Documenta*, 157, čita: Madio abbate.

[89] Fr. Rački, *Documenta*, 517, čita: Ursone abbate.

[90] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 154, čitaju: Uladislaus. Svakako je ova grafija mađarskog kralja u S. M. K.-u posve slovenska, t. j. *Vladislav*.

[91] Fr. Rački, *Documenta*, 154, čita: mei tertii prioratus.

[92] Fr. Rački, *Documenta*, 154, čita: Veke(nege). Međutim, jasno je u ovom slučaju, kao i u kasnijem, u istom dokumentu, da je prepisivač posljednje ę smatrao diftongom, a to samo stoga, što je točno znao, da je to kraj riječi. Prema tome, *Veka*, ustvari *Veća*, je samo hipokoristik od Većenega. Isto to vrijedi i za b. pod 99.

[93] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 154, čitaju: Ciche.

[94] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 154, čitaju: exhereditauerat.

[95] Fr. Rački, *Documenta*, 154, čita: Sclauuncula, t. j. smatra tu riječ kao nomen proprium.

[96] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 154, čitaju: monachali.

[97] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184; kao i Fr. Rački, *Documenta*, 154, čitaju: alimentis.

[97a] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 154, čitaju: Dobroslauus.

[98] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 154, čitaju: consensu coniugis sue, bez e primijenivši red riječi.

[99] Isto kao i u bilješci br. 92.

futuram nouerat monacham, eadem notificante, moriendo suę illum proprietatis fecerat participem, par boum sibi tribuens cum suis culturis, aureosque nastalos, quin etiam suam uineam; nempe neminem estimans illi compotizari hereditati sua pretermissa[99a] coniuge; quippe nondum ipse pater alia utebatur uxore. Unde factum est, ut utrisque coram nobis litigantibus ipsamet domna Ueka[100] cum sua matre aliisque propinquis, et ex alia parte Madio electo, eiusque fratre Petrinna nec non Zanizo Mazikyrnę filio, quin[100a] pluribus aliis conicientibus,[100b] demum iussi[100c] presulis ępiscopali, quo sedebamus, egressi palatio ibidemque cisternam ingredientes cum iam dicto ępiscopo et Iohanne iudicatore, aliis[101] nobilibus ducto in medium utrorumque certamine, quid hinc rei exitus doceret, perscrutari cępimus, quod more antiquorum diiudicare uolentes:[102] ut ipsa sua fruaretur parte, uelut si uiuus adesset cuius karitate[103] se monasticę dederat professioni. Sed huic rei contrariantibus hoc displicuit, seque archiępiscopali uelle obędire iudicio conclamarunt. Quibus et illa una nobiscum assentiens sepissime inuitauit, ut ad suum cum ea irent propositum.[104] Qui[105] sub unius anni indutis nobis cernentibus, centies exclamati ire renuerunt. Quos nos hoc modo definiuimus:[106] in primis anni illius atributo sibi tribuno Trunzanno Maio, Peze filio: partis domus et uineę heredem eam fecimus, ut uel sic Spalatum prout expetierant, cum ea proficiscerentur. Quibus et ex hoc indutię a mense iulio usque in natalem domini largitę sunt. Sed procaciter resistentes et se hinc subtraxere.

Quapropter ego Dragus prior, commune seruans sacramentum, neminem uolens ab aliquo uim sustinere, cum iam nominato ępiscopo aliisque nobilibus ad domum illius pergentes, quę sita est in quadruuio[107] sancti Petri, legali hoc diffinientes[108] iudicio, sub ępiscopali uinculato precepto, illam pleniter debere habere partem

[99a] Nad posljednje benev. *a*, koje je tinta zamrljala, natpisao je čitljivo karolinško *a*.

[100] Isto što i u bilješci br. 92.

[100a] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 155, čitaju: cum.

[100b] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 155, čitaju: consentientibus.

[100c] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus* I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 155, čitaju: iussu.

[101] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: aliis(que).

[102] U rukopisu je najprije bilo *n*olentes, a onda je sam prepisivač sa littera suprascripta, sa *u*, korigirao u uolentes.

[103] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 155, čitaju: caritate.

[104] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: prepositum, upozorivši u b. 6 na: propositum.

[105] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: Quae.

[106] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 155, čitaju: difiniuimus.

[107] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: quadriuio.

[108] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 155, čitaju: definientes.

iussimus, ipsisque nos illis domum partientes, monachę occidentalem partem domus dedimus, duasque ulnas et eo amplius medietatis domus propter misericordiam[109] illam consentire uoluimus infantulo. Hęc ego Maius archidiaconus, quia his omnibus interfui, et ut a memoratis pręsulibus michi iniunctum est, fideliter ueraciterque scripsi.

Et post traditam[110] coram his testibus lecta est [111] et sigillo dicti prioris signata: Iohanne iudicatore,[112] Uitaza testis, Micha testis, Desinna testis, Madio[113] Zelle testis, Budinellus testis, Madius gener Zelle[114] Prestantii,[115] Pruona[116] testis, Grubize filius Gregorii testis, Gauzulus Prestabarba testis, Barba testis, Neupret testis, Dolmaldus testis, Brate testis, et alii quam plures collaudantes et confirmantes.[117]

14.

(A. 1092.) Fol. 23vo–24vo.)

Q/uoniam quod a minoribus legaliter diffinitum est iudicibus, a maioribus, si oportet, debeat confirmari.

Corroboro ego L(aurentius), Salonitanę sedis archiępiscopus, et laudo hoc iudicium a tanto honestissimo uiro D(rago), Iaderano priore cum suis nobilibus iam doctum.[118] (!). In ęcclesiasticis enim et mundialibus sancitum habetur legibus: ne quęlibet persona in sua arrogantia erecta contra iudicia semel iam facta conqueratur iterum in sua male uisa querimonia. In libello quidem, quem Uekenega, filia Cicne[119] a prelibato priore datum, et ab archidiacono

[109] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: maritum.

[110] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: tradita.

[111] Fr. Rački, *Documenta*, 155, izostavlja: est.

[112] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: Johannes iudicator (testis).

[113] Fr. Rački, *Documenta*, 155, dodaje iza Madio (filius).

[114] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 155, čitaju: Zelle testis.

[115] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, odvaja svjedoka Prestancija od Madija, zeta Zelova, smatrajući Prestancija posebnom ličnošću. Tako to isto ustvari misli i Rački, *Documenta*, 155, odvajajući Prestancija od Zelle, kao: Prestantio testis. U rukopisu je jasno označeno, između Prvone i Budinela: Madius gener Zelle Prestantii, dakle taj gener Zelle bio bi sin Prestancijev, prema tome jedna ličnost, a ne dvije, kako su to čitali Kukuljević i Rački.

[116] Fr. Rački, *Documenta*, 155, čita: Pru(u)ona.

[117] Redakcija B. ne donosi ove Dragove povelje, ali se najednom, na fol. 31ro donosi jedan dio zaključne formule Testes, od Vitače do kraja. O tome u *Notae diplomaticae*, br. 13.

[118] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 156, čitaju: dictum.

[119] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 156, čataju: Ciche.

M(aio) scriptum ad mea (!)[120] contulit laudationem, iuste et canonice cognoui finitum.[121] Quis namque arrogans exhereditare auderet hanc uiduam ab hereditate mariti sui? dum non solum eius lectum sic nobiliter, utputa cognoscimus, obseruauit, »ac inter uiduas quas laudat apostolus P(aulus) se[122] certamen et ad premium, utique assumpto earundem habitum[123] proiectoque cum suo sarcine[124] mundo se contulit«. Unde hęc ordinata sicut superius, confirmo et immo laudo, atque sub ligamine anathematis et Niceni concilii uinculo quemquam pono, qui hoc nititur infringere et delere.

Hanc uero sigilli sancti Domnii cartula (!)[125] iussi signari, ut contra omnes permaneat conquestores in sua stabilitate firma.

In hac laudatione A(ndreas) ępiscopus Iadere et D(ragus) eiusdem ciuitatis prior, testes.

15.

7. *III. 1095.* Fol. 15vo–17vo. Fol. 31vo–32vo. (B. redakcija).

+ L(aurentius)[126] dei gratia Spalatine[127] sedis archiępiscopus, A(ndreas) Iaderatinus ępiscopus, Petrus Arbensis ępiscopus, P(etrus) Ueclensis[128] ępiscopus, I(ohannes) Tragurensis[129] ępiscopus, B(onus) Belgradensis ępiscopus, A. Nonensis ępiscopus, G.[130] abbas monasterii sancti Chrisogoni, Theoderus[131] sancti Stephani, Petrus[132] sancti Nicolai, Iohannes[133] sancti Michahelis,[134] Dabragna[135] sancti

[120] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 185, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 156, čitaju: meam.

[121] Fr. Rački, *Documenta*, 156, čita: definitum.

[122] Fr. Rački, *Documenta*, 156, dodaje uz: se *ad.*

[123] Fr. Rački, *Dokumenta*, 156, čita: habitum.

[124] Fr. Rački, *Documenta*, 156, čita: suis sarcinis.

[125] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 186, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 156, čitaju: cartulam. Pisar je najprije napisao cartuli, a onda ispravio u cartula, a ne cartulam.

[126] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 159, ne donose simboličnu invokaciju, krst, ma da ga imaju obje redakcije. Fr. Rački, o. c., 159, na početku dokumenta donosi datum, koji se nalazi inače na kraju dokumenta A. redakcije. B. redakcija, pak, taj datum prebacuje na fol. 34ro.

[127] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 159, čitaju: spalatensis, ma da obje redakcije imaju: spalatine.

[128] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 159, čitaju: ueclensis.

[129] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 159, čitaju: traguriensis.

[130] Fr. Rački, *Documenta*, 160, b. 2, smatra, da je to vjerojatno griješka prepisivača, G. umjesto M., pošto je 1096. godine bio opatom Sv. Krševana Madije.

[131] Fr. Rački, *Documenta*, 159, dodaje još: (abbas monasterii). Inače, Kukuljević i Rački, čitaju: Theodorus.

[132] Fr. Rački, *Documenta*, 159, dodaje još: (abbas monasterii).

[133] Fr. Rački, *Documenta*, 159, dodaje još: (abbas monastirii).

[134] Fr. Rački, *Documenta*, 159, izostavlja ime ovog opata Mihajla.

Petri abbas,[135] cum omnibus clericis atque laicis deum timentibus Iaderatine scilicet ęcclesię congregatis. Nobis [136] plurima uentilanda et examinanda allata, ut moris est generalis concilii confluerent. Interea etiam nichilominus illud affuit muniminis scrriptum, quod (!)[137] episcopus et prior, nobiles et ignobiles Iaderensis[138] ęcclesię beate Marię semper uirginis monasterio uidelicet uirginum deo deuote famulantium, nouiter in eadem ciuitate nostris temporibus constructo, tempore consecrationis iam dicte ęcclesię deuote et alacriter concesserunt.[139] Hoc denique licet[140] continens, ut qui (!)[141] de solo patrimonio nobilium puellarum illuc ob amorem Christi concurrentium ędificatum fuerat, sic ab omni infestatione tributi quiete uiuerent, ut libere ab omni mancipatione humani seruitii toto mentis affectu seruirent, cui se disponsantes ancillulas tradiderunt; hoc solummodo petente[142] abbatissa ingenuitate precipua, nomine Cicca,[143] cum omnibus sororibus uolentibus illis amplissima de fisco ciuili dona conferre.[144] Quod namque dum diligentius perscrutantes inuestigaremus illud inde cassare[145] studuimus, quod cassandum et impossibile ad obseruandum perspeximus. Inerat siquidem ei, ut si quis ex omnibus boni (!)[146] monasterii[147] ad formulam (!)[148] usque[149] casei[150] uiolenter[151] presumeret, anathematis uinculo ex timplo[152]

[135] Fr. Rački, *Documenta*, 159, izostavlja i ime Dabranja, kao i riječ abbas.

[136] Fr. Rački, *Documenta*, 159, dodaje: cum.

[137] Fr. Rački, *Documenta*, 159, čita: quo, a u b. 3 upozorava, da je u tekstu: quod.

[138] Fr. Rački, *Documenta*, 159, čita: iaderenses.

[139] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 159, prema B. redakciji umeću: insulam Silue, kojih riječi nema u A. redakciji. Vidi naprijed *Notae diplomaticae*, br. 15.

[140] Fr. Rački, *Documenta*, 159, čita: etiam, ali upozorava na tekst u b. 4, : licet.

[141] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, čita: que; Fr. Rački, *Documenta*, 159, čita: quod, ali upozorava na tekst, u kome tobože stoji que, međutim to nije točno, jer stoji (dakako pogrešno: qui).

[142] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, čita: patentes; Fr. Rački, *Documenta*, 159, čita: petentes.

[143] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 160, čitaju: Cicha.

[144] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, čita: conffere.

[145] Najprije je bio lapsus calami prepisivača: cessare, koji je sam kasnije ispravio u: cassare.

[146] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 160, čitaju: bonis.

[147] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 160, čitaju: monasterio.

[148] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 160, čitaju: formellam.

[149] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, kao i Fr. Rački, *Documenta*, 160, izostavljaju tu riječ.

[150] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, 143, čita: casci (očigledna štamparska grješka).

[151] Fr. Rački, *Documenta*, 160, dodaje: (rapere).

[152] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 143, čita: triplo; Fr. Rački, *Documenta*, 160, čita: templo, ali upozorava na tekst, u kome tobože stoji: ex triplo, ma da u obje redakcije stoji jasno: timplo, pogrešno mjesto templo.

ligaretur. Quo iure abraso cętera perpetua stabilitate firmare salubrius decreuimus, ita quidem ut nullus de clero uel populo, magna uel parua persona, ingenuus uel seruus, ab inde in antea quicquam auferre uiolenter[153] presumat; quod si presumpserit et emendare post actam[154] querimoniam resistendo noluerit, tunc[155] anathematis uinculo inpenitens innodatus intereat. Excepto quando prior sepe dicte ciuitatis pro communi utilitate[156] omnium conciuium, ipsemet[157] uel filius[158] eius iuerit, uel suum legatum transmiserit;[159] quod tamen cum omni honestate et mensura fiat.

Hoc denique promulgato, acclamatum est: si placeret? succlamatum quoque est[160] omnibus: placet.

Anno dominicę incarnationis millesimo XCIIII, indictione III. epacta XII. concurrente VII. Regnante Alexio imperatore Constantinopolitano, episcopante Iadere Andrea, tertio existente Drago priore, nonis in martii, quartarum nichilominus feriarum.[161]

16.

A. 1102. Fol. 18vo–19vo.

A/nno incarnationis domini nostri Jesu Christi, milesimo[162] centesimo secundo.

E/go Collomannus dei gratia rex Ungarie, Chroatię atque Dalmatię. Saluo abito consilio postquam coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia, rogatu subscriptorum meorum comitum, pro karitate dei et remedio[162a] animę meę, dono perpetuam pacem et regiam libertatem monasterio sanctę Marię monialium, quod situm est in Iadera, ut ibi deo deuote degentes secure deum inpterpellare pro me et pro statu mei regni ualeant. Nam nemo secularibus inuolutus se[163] curis deum ut tanto decet ordini contemplari potest. Unde sub istius priuilegii scriptione hanc dationem regię libertatis sic corroboro, ut nullus mei regni audeat quicquam distrahere uel auferre illi monasterio, tam in mobilibus, quam et in immobilibus.

[153] Fr. Rački, *Documenta*, 160, izostavlja ovu riječ.
[154] Fr. Rački, *Documenta*, 160, čita: hactam, očigledno prema B.-redakciji, fol. 32vo.
[155] Fr. Rački, *Documenta*, 160, izostavlja ovu riječ.
[156] Najprije je stajalo ultilitate, pa je sam prepisivač korigirao u: utilitate.
[157] Fr. Rački, *Documenta*, 160 izostavlja ovu riječ.
[158] Fr. Rački, *Documenta*, 160, u b. 8, misli da je to mjesto: alius.
[159] Fr. Rački, *Documenta*, 160 dodaje: (excipiantur).
[160] Fr. Rački, *Documenta*, 160, dodaje: (ab).
[161] Što je rečeno o formuli datumu naprijed b. 126, vidi i u *Notae diplomaticae*, br. 15.
[162] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 5, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 9, čitaju: millesimo.
[162a] Najprije je bilo redio, a onda se povrh toga dodao *me*, da bude: remedio.
[163] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 5, izostavlja ovu riječ.

Si quis uero contumax nostrę legali huic iussioni contraire temptauerit, et aliquid de bonis monasterii usurpauerit, illi ęcclesię quadruplum reddat, usurpator uero cum suis omnibus regali sententię subiaceat.

Et hoc confirmamus nostra sigillatione istorumque comitum:
Procopius, Acriensis[164] ępiscopus, laudo.
Sigindinus,[165] Zagoriensis ępiscopus, laudo.
Ysaac comes, laudo.
Petrus comes, laudo.
Cladia[166] comes, laudo.
Saul comes, laudo.
Arnei comes, laudo.
Thomas comes, laudo.
Andreas comes, laudo.
Cosmas comes, laudo.
Uochan comes, laudo.
Dionisius comes, laudo.

17.

A. 1105. Fol. 9ro–9vo.

Anno incarnationis domini nostri Iesu Christi M. C. V., indictione III[167] regnante piissimo Colomagno, Ungarię, Chroatię et Dalmatię, primo anno quo triumphaliter Iaderam ingressus est, eiusdemque urbis ępiscopali presidente chathedre[168] domno G(regorio) uenerabili presulę.

Ego Uekenega, abbatissa monalium[169] sanctę Marię, filia Cicchę hoc iussi describi[169a] priuilegium de possesione[170] terrę quam genitrix mea Cicca abbatissa comparauit a Iaderensibus, in loco qui dicitur Caprali[171] pro uno equo albo .XL. romanatorum apreciato, tempore Stephani ępiscopi et Dragi prioris, unde etiam suę uendi-

[164] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, čita: Agriensis.

[165] Svoj lapsus calami na fol. 19vo, Sigindinis popravio je sa littera suprascripta *v*, u Singidinvs.

[166] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 6, čita: Clodia.

[167] I. Kukuljević *Codex diplomaticus*, II, 11, ispravlja u: XIII, a T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 15, ispravlja u: (X)III.

[168] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 11, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticrs*, II, 15, čitaju: cathedre.

[169] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 11, kao i T. Smičikals, *Codex diplomaticus*, II, 15, čitaju: monialium.

[169a] Prepisivač najprije je napisao describe, a onda se trgao, i slovo *e* je prepravio u *i*.

[170] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 11, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, 15. čitaju: possessione.

[171] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, 11, čita: Capruli, a T. Smičiklas *Codex diplomaticus*, II, 15, čita: Caproli.

tionis cartulam testationi sibi fecerunt. At postquam diuino nutu per Colomagnum sanctissimum regem pax terre et mari est reddita, quisque nostrum cępit ire ad propria. Sed quia humana mens in suo est insatiabilis tractatu,[172] quod primitus precando uendiderant, postmodum negando cęperunt Iaderenses defendere. Sed quia longe aliter deus quam homo iudicat, maxima pars nobilium supererat, qui tunc precantes terram uendiderant. Quibus acersitis ueritatem testantes, terram suis terminis ostenderunt, quam uendiderant.

Coram Gregorio ępiscopo et Cęsare comite, et aliis quam pluribus Ungaris et ciuibus, nobilibus et ignobilibus. Lampredius prior; Uitaza prior; Designa iudex; Trunzan iudex; Uilcinna iudex; Sorca; Madius archidiaconus.

18.

A. 1107. Fol. 24vo.

Anno dominice incarnationis millesimo centesimo septimo. Ego Uezenega abbatissa sancte Marie comporaui (!) terras in Brauizo a parte aquilonis iuxta riuum, a riuo usque ad siluam, a murulis occidentalibus usque ad terram Prisne, que est nunc sancti Platonis in australi parte a Stefano[173] Drisceuiz, filio Desimiri pro decem solidis, coram his testibus: Sergius Nonensis comes, testis; Bratona ďuornicus, testis; Paulus archipresbiter; Marin archidiaconus; Micha, frater episcopi; Pratona, presbiter sanctę Barbarę; Sdebor;[174] Petrinna Drisceu consanguineus Stefani,[175] testis; Nosdronna staresinna, Martinus subdiaconus, filius archipresbiteri; Radoan, filius Drusen; Desinna, filius Uidomiri, subdiaconus, testis;

Et ego Gregorius episcopus, scripsi et testis sum.

Et ego Iohannes, Iadertinus notarius, ut in quadam cartula pene consumta uidi, neque addidi, neque mimui, scripsi hec.

19.

(A. 1107.) Fol. 25vo.

Ego Vekenega abbatissa sancte Marie comparaui terras in Brauzo a Zurona filiastro Mazogomile, in uno loco, ubi Lesse dicitur pro VI.

[172] Prepisivač je svoj prvi lapsus calami tractatum popravio, jer je precrtao crticu, signum abreviationis, za *m.* (Fol. 9ro).

[173] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18, čitaju: Stephani.

[174] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 13, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18, smatraju, da je Sdebor isto lice sa Petrinom Draševov (Drisceu), rodak spomenutog Stjepana Dračevca. Međutim, između Sdebor i Petrinna stoji distinctio media, i nema sumnje, da su Zdebor i Petrina dva lica, te se ne može primiti čitanja Kukuljevića i Smičiklasa.

[175] Isto kao pod b. 173.

romanatis. In testimonio Wilcinne et Iohannis de Brauzo Maiori, et presbiteri Sirone.

Item comparaui a Vekenega, neptis Radonege, in eodem Brauzo mediam terram, cuius aliam medietatem Mira habebat, pro II. romanatis.

Sub predictorum[176] testimonium et Gridinna et Wilcinna, testes, et presbiter Sirona testis.

20.

A. 1167. Fol. 26vo–27vo.

Anno ab incarnatione domini millesimo centesimo sexagesimo septimo, indictione XV.[177] Temporibus itaque Vitalis Michaelis, ducis Uenetie, et Lampredii Iadertini archiepiscopi, atque Dominici Mauroceni comitis.

Nos denique prenominatus Lampredius archiepiscopus et Dominicus Maurocenus comes, ac alii nobiles uiri qui in isto placito interfuimus, iubemus fieri cartulam recordationis de placito quod abbatissa sancti Platonis Urania contra Scemosam, sancte Marie abbatissam de terris, que in Brauizo site sunt, placitabant, quas Petrus, Semiuiti filius, una cum filiis Crine et suis propinquis prenominato cenobio dederant. Hec namque terra incipit ha[178] (!) teritorio[179] sancti Crisogoni ex utraque parte usque ad riuum descendentem, et ex alia parte riui ascendentem usque ad siluam iuxta teritorium[180] sancti Nicolahi, (!)[181] preter quasdam terulas[182] in medio positas que sancti Crisogoni fieri probantur. Dicebat enim sancti Platonis abbatissa: Hec terra cenobio sancti Platonis attinere, et testamentum ostendebat quod a quodam uiro pro uiginti romanatis emerat. Econtra[183] sancte Marie abbatissa respondebat: immo nobis attinet et nos eam semper laborauimus et per manus nostras aliis ad laborandum tradidimus, quia Petrus, Semiuiti filius, una cum suis propinquis hanc terram monasterio beate Marie dederat, et etiam testamentum ostendebat. Vnde nos, rationem perscrutantes ex utraque parte, iudicauimus Scemose, abbatisse sancte Marie cum sex

[176] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 14, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 19, čitaju: supradictorum.

[177] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 73, čita XII, a onda ispravlja tobožnju prepisivačevu griješku u (XV), ma da je prepisivač bio ovdje potpuno točan.

[178] Opće poznati dalmatizam u medievalnoj latinštini, da često ispred vokala stavlja *h*, ili tamo, gdje treba da stoji, izostavlja *h*.

[179] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 74, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 114, čitaju: territorio.

[180] Idem.

[181] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 114, čita: Nicolai.

[182] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 114, čita: terrulas.

[183] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 74, izostavlja ovo *E*.

sanctis monialibus suum testamentum affirmare, quod ipsa, ut curia precepit coram pluribus affirmauit.

Hoc actum est coram his testibus: Iosepho iudice, Crisogono iudice, Madio plebano sancti Petri, Michaele plebano sancti Petri, Nicolao Milzaci, Andrea Lisce, Zurra Talarigi, Lemesso, Vilcinna filio Lopre, Grubessa filio Josephi, Micha filio Tripte, Gregorio Uitaze, et Stefano[184] Cosutti, Iacobo Segurlutti, Surdano atque Stefano[185] Zeze.

Et ego Iohannes sancte Anastasie subdiaconus atque notarius, ibidem cum his supradictis testibus interfui, scripsi et corroboraui. (Monogram: Iohannes, kao signum notarii.)

21.

A. 1170. Fol. 34vo.

Anno ab incarnatione domini millesimo centesimo septuagesimo, indictione III-a.

Ego namque Rosana cenobii sancte Marie abbatissa, iubeo cartulam recordationis fieri de hoc quod Stana uxor Gaudii Nedosecci[186] moriendo puerum unum nomine Pruosum monasterio beate Marie tradidit, tali modo et conditione ut illum literas discamus, et si peruenire poterit ad sacerdotium, peruenire faciamus, si autem ipse seperbuerit[186a] et discere noluerit in uita sua monasterio seruiat quicquid ei inperatum fuerit, etiam si ad sacerdotium peruenerit.

Et hii sunt testes ante quorum presentiam Stana uxor Gaudii moriendo predictum Pruosum tradidit: Stana soror Gaudii et Dabraza uxor Domaldi.

Et ego Iohannes sancte Anastasie subdiaconus atque notarius ut a supradictis testibus audiui, scripsi et roboraui.

22.

15. XI. 1174. Fol. 11ro.

Anno domini et saluatoris nostri Iesu Christi, millesimo centesimo septuagesimo quarto,[187] quinto decimo die mensis nouembris, indiccione octaua, Iadere. Temporibus equidem Sebastiani Ziani, ducis Venecie, et Lampredii venerabilis Iadertini archiepiscopi, at-

[184] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 74, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 115, čitaju: Stephano.

[185] Idem.

[186] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 128: čita: Nodosecci.

[186a] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 87, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 128, čitaju: superbaerit.

[187] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 94, čita: quinto.

que Dominici Mauroceni eiusdem ciuitatis comitis. Diuina prouidentia ideo principes et iudices mundo constituuntur, ut praua corrigant et que iusta uidentur, legaliter examinantes ad rectum deducant tramitem.

Igitur nos quidem Lampredius, dei gratia sancte Iaderensis ecclesie venerabilis archiepiscopus, et Dominicus Mauroceni, comes egregius, dum in nostre ciuitatis platea resideremus, una cum nostris iudicibus, Crisogono,[188] filio Zauarelli, Voticarra Bergulli, et Dauid Grubinize,[189] atque consulibus Petrizo Michaelis Panze, Gregorio Cose, Dimitrio, filio Sane de Spirso ac Micha Petrizi, multisque aliis nobilibus iusticiam pertractantes et unicuique eam poscenti legaliter diffinientes. Tunc uenit nostram presenciam Damania, filius Zigali, cum filiis fere[190] Iacobo et Iohanne et filiis Vitaze, Petrizo et Lampredio, Maldenario, Petrissa, filio Oure, Lampredio filio Bogdani, et conquerebantur se aduersus Rosanam, abbatissam sancte Marie de illa terra, que permanet iuxta sancti Vigilii ecclesiam, in loco qui dicitur Petrizani, a mari usque ad riuum, et a rino usque ad Bregum,[191] quemadmodum nadit usque ad alium riuum, suamque esse dicebant. Nos, uero prenominatus archiepiscopus Lampredius, et Dominicus Mauroceni comes, cum Damiano, filio Sloradi, Prodano Karatue,[192] Madio Iohannis Greci, multisque aliis nobilibus et cum ipsismet euntes uidimus dictam et assignatam terram, et post Iaderam sumus reuersi. Nam et prenominati nostri iudices ac consules iusto legis iudicio decreuerunt, ut dicta abbatissa Rosana cum tribus sanctis[193] monialibus iuraret, quod dicta terra sua foret. Et si Damania Zigali cum duodecim suis propinquis secundum quod dicebat iuramento uellet firmare, prescriptam terram acciperent. Qui penitus iusiurandum spernentes, illud sepedicte abbatisse Rosane dederunt. Que namque[194] coram nobis iurans, assignatam et pre-

[188] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 94, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: Grisogono.

[189] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 94, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: Grubenice.

[190] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 94, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: Fere, t. j. kao ime, koje bi pripalo Damanjinovu sinu Jakobu. Međutim, to je nesumnjivo adverb *fere* u značenju, *upravo*, *baš* ma da postoje u Zadru razni *Fere*, (vidi T. Smičiklas, o. c. II, 429 u indeksu imena.) Pored toga, ako bi doista ovo *fere* bilo lično ime, onda bi ono pripadalo samo tom Feri, a ne Jakobu, pošto iza *fere* u tekstu dolazi distinctio media.

[191] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 94, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: bregum, ne označivši ga kao toponim. Naprotiv, ja se odlučujem za toponim. Vidi naprijed *Notae topographicae*, sub v. *Bregus*.

[192] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: Karanie.

[193] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: suis.

[194] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: itaque.

dictam terram ei[195] dedimus. Et hec nostre diiudicacionis pagina in sua semper maneat firmitate.

+ Ego Lampredius dei gratia Iadere[196] archiepiscopus, manu mea subscripsi[197] propria.
+ Ego Dominicus Mauroceni[198] dei gratia Iadere comes, subscripsi.
+ Ego Crisogonus[199] iudex, subscripsi.
+ Ego Voticarra iudex, subscripsi.
+ Ego Dauid iudex, subscripsi.
+ Ego Petriz Michaelis Panze, manu mea subscripsi.
+ Ego Gregorius Cose, subscripsi.
+ Ego Dimitrius manu mea subscripsi.
+ Ego Micha Petrizi, manu mea subscripsi propria.

Ego Matheus, sancte Anastasie subdiaconus atque Iaderensis notarius, iussu curie, scripsi, roboraui, et consueto signo signaui. (Monogram: Matheus, kao signum notarii.)

23.

(A. 1174.) Fol. 2ro–2vo.

Descriptio possessionis in Petrizzano.

Hii[200] sunt termini terrarum eccleesie sancte Marie monacharum[201] que permanent in loco qui dicitur Petrizani. Primum incipiendo a mari usque ad puteum, qui est iuxta terram sancti Platonis, et ab eodem puteo usque ad Bregum[202] qui est ad (!)[203] superriori parte, quemadmodum dictus Bregus discurrit ab australi parte super aquam. Et a terra Desinne filii Mratę usque ad puteum, usquę ibi conuicimus,

[195] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju, zapravo dodaju mjesto *ei* ovo: in sancte Marie monasterio. Međutim, toga uopće nema.

[196] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: Jaderensis.

[197] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čitaju: scripsi. Tako ovdje, kao kod svih ostalih imena svjedoka potpuno shematički, ma da tako nije u originalu niti u ovoj kartularskoj kopiji.

[198] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, 137, čitaju: Maurocenus, ma da nema za *us* apostrofski znak, kako ga inače notar Matej upotrebljava, a ovdje je povrh ñ znak, koji ovdje obilježava, da je izostavljeno jedno slovo, u ovom slučaju *i*. Uostalom, tako se i u intitulaciji sam naziva: Dominicus Mauroceni comes egregius.

[199] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 137, čita: Grisogonus.

[200] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*. II, 138, čitaju: Hi.

[201] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138, čitaju: monacarum.

[202] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, 138, čita: bregum, ne smatrajući riječ toponimom, ni ovdje, ni na ostalim mjestima, gdje se termin javlja.

[203] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138. čitaju: a.

valis[204] magna sicut iacet usque ad Carsum[205] et a Carso quemadmodum Bregus iacet usque ad mare supra terram Desinne filii Mratę a boreali parte ut Bregus iacet usque ad puteum, a puteo uero usquę ad Carsum, et a Carso usque dum homo potest laborare. Deinde ueniens in dextra parte ad solis ocasum,[205] incipiens a Carso, in quo quedam erat oliua usque ad terram Miche, nepotis filii Grilizi. Postea inde descendens et ueniens usque ad terram Petri Farinę ut ferebatur.

Hee[206] omnes sunt terre cenobii sancte Marie, quas a quibusdam ratione[207] conuicimus, sub tempore Cerne, Cucille filii, prudentissimi uiri nostri aduocati.

24.

Mense octobris A. 1183. Fol. 35ro–36ro.

In nomine eterni dei. Amen. Anno incarnato Iesu Christo[208] domino nostro, millesimo centesimo octogesimo tercio, in mense octobris, indictione secunda,[209] Iaderę. Regnante domino nostro Bela, dei gratia serenissimo rege Hungarie, Dalmacie, Chroacie, atque Ramme, et in ciuitate Iadertina presidente Damiano Desinie comite.

Cum ego Prodanus de Gudizo animaduerterem fragilem et debilem humanitatis in hoc seculo statum, intuens illud euangelicum: »Estote parati quia nescitis diem neque horam, nam dies domini sicut fur in nocte ita ueniet«, timens de supplicio animę mee, et ne omnia mea inordinata manerent post decessum meum, cogitare cepi quomodo peccatorum meorum indulgentiam ab omnipotente domino consequi possem, non meis meritis. Spiritus ille cordium illustrator mentem meam sue claritatis lumine uiuificans, cordi meo salubre consilium inseruit. Tunc ad uxorem meam Slauam conuersus, illam talibus uerbis alloqui studui: »Ecce quia post obitum nostrum nulla hereditas bonis nostris est successura, et quoniam fortuna nobis in habenda prole contraria extitit, eligamus nobis uiam illam, per quam ad eterne felicitatis gaudia intrare et delictorum nostrorum ueniam habere possimus«. Predicta siquidem uxore mea assensum mihi prebente, quod in animo diu reuolueram palam,

[204] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138, čitaju: vallis.

[205] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138, čitaju: occasum.

[206] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138, čitaju: Hec.

[207] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 95, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 138, dodaju: ibi.

[208] I. Kukuljević, *Codex diplomatacus*, II, 127, čita: Christi.

[209] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 127, dodaje uz secunda (I), misleći da je prepisivač pogriješio, što dakako nije slučaj, jer je od 11/IX. te godine već nastupila secunda indictio.

quibus potui denunciaui. Tradens animam et corpus meum in manus domine Rosane, religiosissime et deo docate abbatisse ecclesie sancte Marie semper uirginis, cenobio uidelicet monacharum, deo deuote famulantium, quod et iam dicta coniux mea sua sponte fecit. His itaque promta uoluntate peractis, dominum Andream, archipresbyterum, patrem eum spiritalem, Cernam Cucille, aduocatum ipsius monasterii, nec non et Matheum, sancte Anastasie subdiaconem, Iaderensem notarium et alios nobiles uiros quorum nomina subscripta sunt, uocare feci.

In notitia et testimonio quorum uolo et stabilio, ut omnia bona mea domorum, vinearum, agrorum, et omnium mearum rerum mobilium et immobilium in quocumque loco sunt et omnem ordinem domus mee perueniat in potestate et dominatione predicti huius sancti monasterii beate Marie uirginis, preter uestes que sunt in arca mea et aliquantos perperos quos memorata uxor mea ad remedium sue et anime mee pertractabit, cum in predicto sacro cenobio fuerit ingressa.

Hoc meum testamentum stabile imperpetuum fore, ego Prodanus Gudizi, cum consensu uxoris mee Slaue laudo et confirmo.

Statuta sunt hec omnia et firmata in aspectu et testimonio Andree, archipresbyteri, Martini Scandarelle, Cerne, filii Cucille, Madii Cosce, presbyteri Prouonie, cappellani ipsius monasterii, Trunzanni, filii Michaelis Pance et Manckiauini[210] ad hec conuocatorum et rogatorum testium.

Ego Matheus sancte Anastasie subdiaconus et Iaderensis notarius, a predicto Prodano Gudizi et Slaua eius uxore rogatus, vt audiui scripsi, roboraui et solito signo signaui. Feliciter.
(Monogram imena notara: Matheus, kao njegov notarski znak.)

25.

5. IV. 1190. Fol. 2vo.

Anno ab incarnationis domini nostri Iesu Christi, millesimo centesimo nonagesimo, mense aprilis die quinto intrante, indictione octaua, Iadere. Temporibus equidem domini nostri Bele, gloriosissimi regis Hungarie, Dalmacie, Croacie atque Rame, et Petri, Iadertine sedis archielecti, ac Damiani eiusdem ciuitatis incliti comitis. Cum ego nempe Tollia, filia Lampridii, abbatissa monasterii sancte Marie, canonice constituta, multa nostri cenobii territoria interminata decernerem, pociori usa consilio, uineam nostram ultra riuum positam, cum territoriis ibidem adiacentibus, secundum quod nostris senioribus occurrit memorie, iussimus terminare et terminos in

[210] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 128, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 188, čitaju: Manchiauini.

scriptis redigere, ne forte quisquam contra nos, aut nos contra aliquos aliquando insurgamus. In primis namque uinea terminata est cum sepibus et maceriis suis, incipiente ab occidente usque in austrum, subtus uiam puplicam, usque ad terram sancti Stephani recto tramite, et ultra usque ad uiam antiquam, que uadit ad mare, uersus meridiem usque ad terram Bogdani, que undique est septa maceriis. Est etiam aliud territorium nostrum in austrum terre Bogdani, septum maceriis undique, ubi fuit uinea Slugonnie; finito uero territorio Bogdani, quod est supra uiam puplicam, ab ipsa eadem uia usque sursum ad uineam prenotatam, recta linea, uersus boream, ac ab inde in occidente per conductum aque usque ad terras Pecenegi, ubi sunt termini lapidei, et ab inde deorsum recto tramite usque ad uiam supra vineam Tolle positam, et ab inde recto calle in autrum quousque perveniatur iterum ad terram Bogdani, sunt territoria sancte Marie uirginis, quas circumgiraui ego una cum Dabrosa, Bunna Galzane, Viula, Bunna Trebemiri, presbytero Priuonia, Bo.icio Michael, Grube Lampredii, Blasio notario et multis aliis.[211]

26.

22. X. 1199. Fol. 28ro–29vo.

Anno dominice incarnacionis millesimo centesimo nonagesimo nono, mense madii, die X. astante, indictione secunda, Iadere. Temporibus equidem domini nostri Hemerici, magnifici regis Vngarie, Dalmacie, Chroacie atque Ramme,[212] et Andree, vri (!)[213] incliti fratris eius ac Nicolay[214] Iadertine sedis uenerandi archieelecti ac septem consulum. Cum nos, namque, Micha Petrizi, Petrizus Uitace, Bitte de Iuda et Coscia Gregorii consules in plateis post tribunam sancti Petri Noui[215] ad diuersorum causas discutiendas et difiniendas resideremus, tu Tollia sancte Marie monialium abbatissa, cum

[211] U *Notae diplomaticae*, br. 25, objašnjeno je, da je fol. 2vo palimpsest i da je premazan taninom, pa se danas gotovo jedva naziru pojedine riječi. Ali, i to je bilo dovoljno, da se pokloni sva pažnja tekstu I. Kukuljevića, *Codex diplomaticus*, II, 155, koji je svoj tekst, koji Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 242–243, prenosi posve opravdano prema Kukuljevićevu čitanju. Kukuljevićevo čitanje, pak, pripada ustvari već toliko puta spomenutom Bersićevu prijepisu iz XVIII. stoljeća. A ta su Bersićeva čitanja, jer smo ih preko Kukuljevića mogli kontrolirati, i vrlo pouzdana. Ako bude uspjelo infracrveno snimanje ovog, kao i ostalih palimpsesta iz Kartulara, čvrsto se nadam, da će ova moja pretpostavka biti i potvrđena.

[212] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318, čitaju: Croatie atque Rame.

[213] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318, čitaju: viri.

[214] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318, čitaju: Nicolai.

[215] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318, čitaju: noui.

tuo conuentu per Cosmam, filium Ianzi prescripti monasterii aduocatum in nostri curia[216] ueniens contra Vrientum filium Cipriani et plures nobiles Iadere,[217] qui terram uestram de Berda inuasam tenebant, taliter allegasti dicens: fratres, certum est, quod Laurencius, filius Joseph, dum esset prescripti cenobii aduocatus, coram comite Damiano, illustris memorie, cum adhuc uiueret, uobiscum placitauit, et priuilegium Cresimiri regis bone memorie, quod habebat, ac testes ostendit, et causam ipsam ex iudicum sentencia optinuit. Quare igitur a prefata terra monasterii non exitis? Vrientus uero cum ceteris respondentes dicebant omnia uera esse que Cosmas fuerat prosecutus, set quoniam tu abbatissa tuum priuilegium non firmaueras iuramento sicut tibi fuerat iudicatum, ideo a terra nominata exire nolumus nec debemus. Auditis igitur hinc inde partibus, iudicium prenotati comitis et iudicum tali mensura expleuimus. Dedimus namque tibi tuoque conuentui Stephanum de Joseph pristaldum taliter, ut ipse nominatam terram circumiret, eamque de una uilla ad aliam, sicut in priuilegio regio habebatur uobis uestrisque successoribus de termino ad terminum assignare[218] uosque in possessione ex nostri sentencia poneret, et tam prefatum Vrientum quam omnes alios exinde omnino eiceret,[219] si alicuius uestre monialis iuramento prescriptum uestrum priuilegium afirmare possetis. Quia uero, sicut ex dictis nominati pristaldi accepimus Marichna Dragsanni, quondam nurus, uestra monacha sepedictum priuilegium suo sacramento firmauit, uos placitum deuicisse, et tam Vrientum quam omnes contrariam sentenciam reportare per sentenciam iudicauimus, et eis super hoc perpetuum silencium inposuimus statuentes ut non liceat eis super eadem causa ullam questionem mouere, uel uos aliquibus exinde molestiis in perpetuum fatigare.

Terminatur autem prescripta uestri monasterii terra in hunc modum: in primis namque ex parte occidentis a uia puplica, que uadit Nonam, ubi est lapis signatus signo sancte Marie inmersus, eundo uersus boream, recta linea usque ad Bregum,[220] qui est ultra arborem pirum, et iterum sursum per limitem usque ad spinam collis, ubi est lapis priori signo sculptus et inpositus, et abinde uersus austrum per spinam collis per uiam antiquam quousque pertranseas primam uillam antiquam ubi sunt pruna plurima, et abinde iterum uersus austrum per uiam inter duos Bregos[221] seu limites positam

[216] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318, čitaju: nostram curiam.

[217] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 205, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 318, čitaju: Jadre.

[218] Na prvi pogled izgleda, da je kraj riječi završen s beneventanskom ligaturom *ri*. Međutim, uz slovo *r* spojio je pisar tironsku notu za et = >! – i tako skratio za assign*aret*. To je paleografski, u beneventani, veoma rijetko.

[219] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 319, čita: eiiceret.

[220] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 319, čita: bregum, ne priznajući, da je to topografski termin.

[221] Idem, kao i I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 206.

usque ad alliam uillam antiquam, ubi est lapis inmersus signo sancte Marie sculptus, a quo signo uersus meridiem recto tramite per uallem inferius in silua, quousque peruenias ad lapidem insignitum priori signo, et ad uiam prescriptam que uadit Nonam, et abinde iterum uersus occidentem, quousque peruenias ad priorem lapidem insignitum, qui est supra uillam que nuper posita est. Quicquid[222] autem infra prescriptos terminos in terris et aquis habetur uestrum. est.

Acta sunt uero hec et difinita[223] ut prescriptum est in plenari curia, ubi hoc scriptum per manum nostri notarii fieri precepimus.

Presentibus his testibus: prescripto Stefano de Ioseph pristaldo, Petro, filio Cipriani, Iacobo Fasolo et multis aliis coram quibus iudicium nostrum explestis et sacramentum fieri precepistis.

Et ego Blasius sancte Anastasie diaconus et Iadertine ciuitatis notarius, hoc memoriale iudicii scriptum, iussu prescriptorum consulum et curie ut uidi et audiui ita scripsi roboraui, et signo consueto signaui.

(Monogram: Blasius, njegov signum notarii.)

27.–31.

Post a. 1210. Fol. 1ro.

Ego Stana abbatissa comparaui de Tugurio Cernata per decem solidos per finem. Comparaui de cognato suo Bulichena, per decem solidos per finem.

Comparaui de Sestaco uno seruo nomine Cucurruz, per finem.[224]

28.

Fol. 1ro.

Ego Stana abbatissa comparaui nomine Viscen(i) unum seruum per II solidos, ut faciat seruicium per septem annos; cum compleuerit septem annos, det II solidos. Iudex testis, Manzeri testis, presbiter Sergi testis, Tezone testis, Petrizo[225] testis.[226].

[222] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 206, čita: quodcumque.

[223] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 206, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 319, čitaju: definita.

[224] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161, preuzeo je ovaj tekst sa fol. 1ro nesumnjivo iz Bersićeva prijepisa kartulara, učinjenog 1755., jer on i nije imao pred sobom original S. M. K.-a. Ovaj dio fol. 1ro još se nekako i može da pročita, te se samo potvrđuje, da je Bersićevo čitanje veoma pouzdano. Donji dio fol. 1ro, koji sadržava Staninu kupovinu roba Vešena, toliko je taninom premazan i upropašten, da se jedva naziru pojedina slova, koja samo kazuju, da je riječ o tekstu, koji je također Bersić još mogao dobro da pročita.

[225] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 249, čitaju, očigledno prema Bersiću, kao: Petrozo, međutim, upravo na tome mjestu kao da se nazire mjesto *o* slovo *i*, kako se i inače to ime u kartularu javlja, kao Petriz ili Petrizo, za Petrec.

[226] Vrijedi kao i za raniji prijepis, koji je mogao da se preuzme isključivo iz Bersićeva prijepisa.

29.

Fol. 14ro.

Ego Stana abbatissa sancte Marię uendidi X. solidos pecodum Ferę.[226a] Octo ex is (!)[227] abet filie (!) Panze, et unum in Pinesi.,[228] et unum pro boue. Filius Matelde XV. solidos pecodum; decem ex his dedi filie Roffi, duos Iudę et terzium[229] in oleo, quartum in Nedrisze,[230] quintum dedimus pro tribus[231] pellibus.

30.

Fol. 35vo.

Comes Iadratinus abstulit III. carna. Homines comitis filii Rogerii I. carnum. Gener Brauari I. carnum.
De animalibus (?)[231a] que mihi atulit III. fuerunt.[232]

31.

Fol. 36ro.

Ego abbatissa sancte Marie facio recordationem de animalibus que dedi[233] Boxetecho et filiis suis CCCCXXX de pecudibus et de maioribus animalibus, scilicet de uaccis XXVI. Et ipse Boxetecho atulit mihi de pellibus XII.[233]

32.

11. V. 1263. Fol. 3vo–4ro.

In Christi nomine. Anno incarnacionis eius millesimo ducentesimo sexto, mensis madii, die vndecimo intrante, indictione nona, Iadere. Temporibus equidem domini Iacobi Teupoli, incliti ducis

[226a] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 250, čitaju: fere. Međutim to je lično ime Fera. koje se češće javlja u Zadru. Vidi Smičiklas, o. c., II, indeks.

[227] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 250, čitaju: iis.

[228] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 250, čitaju: pinesi. Vidi *Notae topographicae*, sub v. *Pinesi*.

[229] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 162, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, čitaju: tercium.

[230] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 162, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 250, čitaju: Nedrisce.

[231] Izgleda, da je prepisivač najprije htio da napiše neki drugi broj, pa je onda sastavio: tribus.

[231a] Nije posve sigurno.

[232] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, II, 161, kao i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, 249, izostavljaju čitavu ovu rečenicu, koja se nalazi pri dnu fol. 35vo.

[233] Između ove označene napomene 36ro, prepisivač je pri kraju prve rečenice stavio signum correctionis u obliku krsta (+) i upozorio, da su druga i treća rečenica, koje dolaze, pogrešno sastavljene. Iz pregleda precrtanih i neprecrtanih riječi mogao se sastaviti gornji tekst. Izgleda, da je htio dodati još: et carnali(bus).

Uenecie, et Iohannis uenerabilis Iaderensis archiepiscopi, ac Iohannis Michaelis egregii comitis. Nos, namque, Obraddus, filius Vgrinni, Mathessa de Ualentino, Diminze[234] Selan, Dragomir (U)zinoga[235], Preuonegus filus Drasey, Drasez[235] frater Diminze, Rados filius Dragossi, Veligna filius Desscenni, Dragoy filius Drasegne, Radosius frater Budoy, Velcussa[236] uxor Dragotte, Drasinna Grikauez[237], Dessimir Usorez, Pribis frater Dessimiri, Dragos filius Putisse, Radouanus Kunie, Raďouan filius Sleman, Stanez filius Velcodrassi, Marata[238] filius Descenni, Preuoslauus filius Dessimiri, confitemur per hoc presens scriptum, quod uos domina Bunna, abbatissa monasterii sancte Marie monialium cum sororibus uestris et cum uoluntate Gregorii fratris Iurislaui, aduocatoris uestri dedistis et concedistis nobis in terram uestram de Bresto vineas plantare taliter, ut dum eas habuerimus et ex eis fructum extrahere poterimus, dare teneamur per nos et heredes nostros uobis et uestris successoribus decimum modium de uino hic in ciuitate de tina,[239] de oleo et ficubus si eas siccabimus similiter decimam partem uobis dabimus. Si ficus recentes cum aliis fructibus uendiderimus, decimum denarium monasterio persoluemus; si ficus recentes domum tulerimus, ad comedendum cum dei benedictione ipsas habeamus; si autem peccato suaďente contra uestram iustitiam in fraude inuenti fuerimus coram auocatore monasterii placitum fatiemus, et si tunc culpabiles reperti fuerimus, persoluet quilibet nostrum monasterio sex perperos; et si pro paupertate uel alia necessitate uoluerimus uendere dictas vineas, uenire primo debbemus ad abbatissam et sorores eius et declarare eis[239a] uenditionem, et si abbatissa uoluerit eas emere dando nobis, quod ab uno et alio habere poterimus, ipsas sibi et non aliis dare teneamur, et si tunc illas emere noluerit, licitum sit nobis ipsas uendere cuicumque uoluerimus; saluo tamen omni iure monasterii et habendo uos decimum prout dictum est.

Actum est hoc et firmatum presentibus his rogatis testibus: Iohanne de Uita, Choressa.

Ego Gregorius, filius Steppe, examinator, manus misi. Et ego Petrus diaconus atque sancte Anastasie canonicus et Iaderensis notarius interfui rogatus, ut audiui scripsi, roboraui et signo consueto signaui.

(Monogram: Petrus, kao signum notarii.)

[234] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 5–6, i na ovome mjestu, kao i kasnije, gdje god se nalazi očigledno z, on prepisuje sa ç.

[235] To isto vrijedi ovdje, kao i u prethodnoj bilješci, te prema tome ne će se na te razlike upozoravati.

[236] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 5, čita: Velcassa.

[237] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 5, čita: Gribaueç.

[238] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 5, čita: Marita.

[239] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 6, čita: Tina, smatrajući tu riječ kao toponim, što nije, jer je to mjera bureta, u kome se prenosilo vino.

[239a] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 6, izostavlja tu riječ.

33.

25. V. 1236. Fol. 3ro–3vo.

In Christi nomine. Anno incarnacionis millesimo ducentesimo tricesimo sexto, mensis madii, die septimo exeunte, indiccione nona, Iadere.[240] Temporibus equidem domini Iacobi Teupoli, incliti ducis Uenecie et Iohannis uenerabilis Iaderęnsis archiepiscopi, ac Iohannis Michaelis, egregii comitis.

Nos, namque, Georgius Brauarius, Cranizius[241] frater Brathossi, episcopi, Stana uxor Tchissenni,[242] Damianus Gricauez, confitemur per hoc presens scriptum, quod tu domina Bunna abbatissa monasterii sancte Marie monialium cum sororibus tuis et cum uoluntate Gregorii fratris Iurislaui, aduocatoris uestri, dedistis et concedistis nobis in terra uestra de Bresto vineas plantare, taliter ut dum ipsas habuerimus et ex eis fructum extrahere poterimus, dare teneamur per nos et heredes nostros uobis et successoribus uestris decimum modium de uino hic in ciuitate de tina[243]; de oleo et ficubus, si eas sicabimus, similiter decimam partem uobis dabimus; si ficus recentes cum aliis fructibus uendiderimus, decimum denarium monasterio persoluemus; si ficus recentes domum tulerimus ad comedendum, cum dei benedictione ipsas habeamus; si autem peccato suadente contra uestram iustitiam in fraude inuenti fuerimus coram auocatore monasterii placitum faciemus, et si tunc culpabiles reperti fuerimus persoluet quilibet nostrum monasterio sex perperos; et si pro paupertate uel alia necessitate uoluerimus uendere dictas vites, uenire primo debemus ad abbatissam et sorores eius et declarare eis uenditionem, et si abbatissa uoluerit eas emere dando nobis, quod ab uno et alio habere poterimus, teneamur ipsas sibi et non aliis dare, et si tunc illas emere nolueritis, licitum sit nobis ipsas uendere cuicumque uoluerimus, saluo tamen omni iure monasterii et habendo uos decimum prout dictum est.

Actum est hoc et firmatum et firmatum presentibus his rogatis testibus: Dragossio Ragusino, Ceprenna fratre Zeuetanne.[244]

Ego Gregorius, filius Steppe, examinator, manus misi. Et ego Petrus, diaconus atque sancte Anastasie canonicus, et Iaderensis notarius interfui rogatus, ut audiui scripsi, roboraui et signo consueto signaui.

(Monogram: Petrus, kao signum notarii.)

[240] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 7, čita: Jadre.
[241] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 7, čita: Cranicius.
[242] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 7, čita: Thisseni.
[243] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 8, čita: Tina. Vidi bilješku 239.
[244] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 8, čita: Çeuetanne.

34.

12. XI. 1236. Fol. 4vo–5ro.

In Christi nomine. Anno incarnacionis eius millesimo ducentesimo tricesimo sexto, mensis nouembris, die duodecimo[245] intrante, indiccione decima, Iadere. Temporibus equidem domini Iacobi Teupoli incliti ducis Uenecie, et Iohannis uenerabilis Iaderensis archiepiscopi, ac Iohannis Michaelis, egregii comitis.

Ego namque Obraddus Ramlanin, confiteor per huius scripti noticiam, quod uos domina Bunna monasterii sancte Marie monialium abbatissa cum sororibus uestris et cum uoluntate Gregorii fratris Iurislaui, aduocatoris nostri, dedistis et concedistis mihi et mee uxori Chitinie et heredibus nostris in terra uestra de sancta Eufemia uineam plantare taliter, ut dum eam cum uxore et heredibus habuero, dare teneor cum eis uobis et uestris successoribus sextum modium de uino hic in ciuitate de tina;[246] de oleo quidem et ficubus et omni alio fructu ex ea habito, similiter sextam partem dabo; que terra est iuxta terram Blasii de Soppe; et si ficus uendidero, sextum denarium monasterio dabo; quod si ficus recentes domum tulero ad comedendum, ipsas cum dei benedictione habeam. Si in fraude contra uestram iustitiam inuentus fuero, persoluem monasterio sex perperos; quod si pro paupertate uel alia necessitate uoluero uendere dictas uites, primitus uobis et uestris successoribus illam uenditam declarabo; et si abbatisa uoluerit eas emere, dando mihi quod ab uno et alio habere potero, ipsas eidem dabo, et non alio; et si eas emere noluerit, postea uendem cuicumque uoluero, saluo tamen omni iure monastirii prout dictum est, et habendo uos sextum. Preterea non sit licitum mihi neque mee uxori nec heredibus meis dictas uites nulli ecclesie, et nulli monasterio et nulli homini pro anima dimittere, nisi monasterio sancte Marie prefate.

Actum est hoc et firmatum presentibus his rogatis testibus: Preuossio presbytero predicte sancte Marię, Iohanne de Uita.

35.

S. XII.–XIII. Fol. 11vo.

Capsa sancti Cirin.[247] Capsa sancti Grigoro. Crucem magnam et aliam argeteam.[248] Crucem lignam copertam argeto.(!)[249] Quatuor cruces paruulos, et unum cristaldus (!).[249a] Duos angelos de argento.

[245] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18, čita: duodecime.

[246] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 18, čita: Tina. Isto kao pod b. 239.

[247] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, datirao je ovaj folij sa »oko 1090«, što dakako ne odgovara morfologiji pisma. Vidi *Notae palaeographicae*, u vezi sa fol. 11vo.

[248] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: argenteam.

[249] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: argento.

Coperta de argento. Fistula aurea. Turibulum argenteum. Duos zeroferarios magnos et alios paruulos. Duos calices argeteos, (!).[250] Tri (!)[250a] altaria viatica. Vnam pixidem cum reliquis, (!).[251] XIIII. camsi. V. suprapelicia. Trex[252] campanas. V casulas.[253] Vnam dalmaticam. Duos strites. X umeralios.[254] X. stolas. VIII. manipulos. VI. zingulos. VIIII. pannos de sita coperta de al ... (?) Sex pannos sutos cum seta. V. sauani cumsutos cum seta. VI. sine seta. V. [255] pannos, sutos cum seta, que ponuntur infra cortina. VI. cortinas. Et unum pannum, que (!) uocatur uelosa. Et ...[255a] VII. pannos ad coperiendum. Tres pannos de seta, et unum sine seta ad suspendendum infra columbas. X. pannos ad pedes cruces (!).[256] XIII. pannos que (!) ponuntur super cortinas. VI. pepelos que (!) dicuntur fazali. Quatuor casulas cotidianas. Et unum pannum de sepulcro. V. corporalia. Vnum tapete grecum. Duos ranes (!). Et duos pannos ad coperiendum mortuos.

36.

S. XIII.–XIV. Fol. 36vo.

Santus, Sanctus, Sanctus dominus deus Sabaoth.[257] Pleni sunt celi et terra gloria tua.
Osanna.
Osanna sum meliflua.
Osanna dulcis est cantica.
Osanna uox est saluifica.
Osanna uox est anglica.
Osanna filio dei.
In ecelsis.
Benedictus qui uenit in nomine domini.
Osanna.

[249a] Nad *u* stavio je crticu skraćivanja, pa bi bilo onda: cristald*um;* međutim on je sam tu još dodao *s!*
[250] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: argenteos.
[250a] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: tria.
[251] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: reliquiis.
[252] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: tres.
[253] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, izostavlja V. casulas.
[254] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: umeralia.
[255] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, izostavlja V., ma da je dosta vidljiv.
[255a] Ispisao je na mjestu označenom točkicama neku riječ, koju je precrtao.
[256] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 184, čita: crucis.
[257] Vidi *Notae palaeographicae*, ad fol. 36vo.

INDEX PERSONARUM*

Imena lica

A

Adam Debel, 247
Adam, kancelar, 11, 139
Adam, župan, 156, 246
Adamec, župan, 158, 246, 247
Agape, opatica, 26, 111, 154, 155, 245
Aleksandar II, papa, 42
Aleksije III, car, 56, 178, 179, 188, 251, 256
Almoš, kralj, 73, 178, 179, 188, 251
Anastazije, biskup i kancelar, 139
A(ndrija?), biskup hrvatski, 249
Andrija I, biskup zadarski, 147, 249, 250, 251
Andrija II, biskup zadarski, 147
Andrija III, biskup zadarski, 51, 52, 53, 58, 70, 123, 137, 141, 144, 147, 148, 151, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 183, 185, 186, 188, 189, 191, 249, 250, 251, 254, 256
Andrija IV, biskup zadarski, 148
Andrija V, biskp zadarski, 148
Andrija, brat kralja Mirka, 208, 265
Andrija, kapelan, 162, 248
Andrija, komes, 257
Andrija, nadsvećenik, 205, 264
Andrija, prior zadarski, 24, 27, 225
Andrija Lisce, 260
Andrija, sin Papa, 241
Arnej, komes, 257
Augustin, kardinal i legat, 155

B

Barba, svjedok, 158, 246, 247, 253
Bela, Arpadovac, sin Almošev, 73
Bela II, Arpadovac, kralj, 115
Bela III, Arpadovac, 204, 206, 263, 264
Benak, kolon, 156, 246
Beneda, kolon, 156, 246
Benemati R., župnik, 229
Bergulli v. Voticarra B.
Bitte de Juda, 265
Blaž de Soppe, 271
Blaž, notar, 91, 103, 104, 108, 109, 110, 111, 122, 125, 135, 203, 206, 208, 209, 229, 265, 267
Bogdan, otac Lampredijev, 261, 264
Bo ... icio Mihajlo, 265
Bolica (Bolitia, Boliza), 145, 244
Bona, 46, 133, 243
Bonemute, de, Petar, 158
B(onus), biskup belgradski, 254
Božeteh (Boxetech), 268
Brate, svjedok, 253
Bratona, dvornik, 258
Braun Benedikta, opatica, 14, 27, 79, 85, 168
Bratoš, brat Kranicija, 270
Bravar Grgur (Brauarius Georgius), 268, 270
Bribirac (Breberizo) svećenik, 247
Budec (Budizo), kapelan, 145, 146, 241
Budinel (Buddinellus), svjedok, 253
Budoj, brat Radošev, 269
Bulić Frano, arheolog, 34
Bulikena (Bulichena), 267
Buna, opatica, 209, 212, 213, 269, 270
Buna Galzane, koludrica, 265
Buna Trebemira, koludrica, 265
Buzila, normanska princeza, 60, 71

* Indeks imena lica i mjesta izradila je asistent univ. Branka Telebaković-Pecarski.

C

Camasio, notar zadarski, 109
Celestis II, papa, 54
Ceprena, brat Cvjetane, 213, 270
Cernata v. Črnata
Cesar, komes, 258
Choressa v. Koreša
Cikla, 243
Ciprijan, otac Orjenov, 208, 266
Ciprijan, otac Petrov, 267
Ciprina, v. Ceprena
Coscia Gregorii, konzul zadarski, 265
Cose, v. Grgur Cose
Cosutti v. Košut, otac Stjepana
Cranizius v. Granec, brat Bratošin
Crasona v. Krasona
Crna (Cerna, Crine), sin Kucile (Cucille filius), advokat, 259, 263, 264
Crnata (Cernata) Tugurio, 267
Crni, zadarski plemić, 30, 131
Crni Petar, 45, 93
Crni, sin Kucile, advokat, 204, 205
Crnja (Jurina?), župan, 162, 248
Cvjetana (Zeuetanna), brat Ciprine, 270
Cucurruz v. Kukuruz
Cucilla v. Kucila

Č

Čika, (Cicca, Cica, Ciccha, Cicha, Cicna, Cicka), opatica, mati Većenege, 7, 14, 19, 20, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 65, 67, 68, 69, 75, 76, 77, 78, 90, 92, 93, 100, 101, 103, 122, 123, 124, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 141, 142, 143, 146, 148, 150, 151, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 175, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 193, 195, 196, 227, 230, 231, 232, 236, 241, 242, 243, 244, 247, 249, 250, 253, 255, 257

D

D(abra), unuka Dabre, 242
Dabra, baka D(abre), 242
Dabrača, žena Domaldova, 201, 260
Dabral, nadbiskup splitski, 28, 34
Dabrana, biskup zadarski (?), 153, 160, 161, 245
Dabranja, opat, 254
Dabrica Trudalaca, svjedok, 247
Dabro, biskup belgradski, 47, 244, 247
Dabro, djed Dobroslava, 53, 54
Dabro, otac Petrov, 244
Dabro, prior zadarski, 244
Dabro, tribun zadarski, 111
Dabrona, sin Madijev, 33, 36, 42, 43, 48, 145, 244
Dabrostiraza, sin Truncana, 247
Dabroša, koludrica, 265
Damanja, sin Zigaljev, 203, 261
Damjan, sin Desinjin, knez zadarski, 209, 263, 264, 266
Damjan Grikavec, 270
Damjan, sin Zloradov, 261
Dandolo Enrico, dužd, 35, 41
David Grubinica, sudac, 261, 262
Debel Adam, 247
Dedonja (Dechna), 158, 246
Desa, klerik, svjedok, 145, 146, 244
Desimir, brat Pribiše, 269
Desimir, otac Prvoslava, 269
Desimir, otac Stjepana Draščevca (Drisceuiz), 76, 258
Desimir Usorez, 269
Desina, sin Mrate, 262, 263
Desina, svjedok, 253
Desina, sin Vidomira, poddakon, 258
Desina, župan, 156, 158, 246
Desinja, sudac, 196, 258
Desinja, otac kneza Damjana, 204, 205, 206, 208, 263
Desnica Boško, književnik, 7, 20, 22
Deša, clericus, v. Desa
Dešen, otac Mrate, 269
Dešen, otac Velinjin, 269
Dešinica (Desciniza, Desinica), 145, 241, 244
Deusdedit, kardinal, 111
Diminče, brat Dražeca, 269
Diminče Seljan, 269
Dimitrije (filio Sane de Spirso), konzul zadarski, 261, 262
Dionizije, komes, 257
Dobra (Dabra), koludrica, 45, 133, 242
Dobra, mlađa, koludrica, 45, 133, 242
Dobrača, v. Dabrača, žena Domaldova
Dobrana, sin Madijev, v. Dabrana sin Madijev
Dobrodrug, štitonoša, 145, 244
Dobroslav, muž Većenege, 33, 39, 53, 55, 68, 70, 71, 75, 76, 251
Doda, svjedok, 147, 244, 247
Dolmald, svjedok, 253
Domald, muž Dabrače, 201, 260
Dominicija, koludrica, 155
Dominik v. Ticina Dominik
Dominik, tepči, 248, 162
Domnana, koludrica, kći Čike, 19, 30, 32, 33, 39, 45, 53, 54, 131, 133, 155, 242
Donat, biskup zadarski, 26
Drago, biskup rapski, 47, 244

Drago, prior zadarski, 20, 30, 48, 52, 53, 58, 123, 124, 125, 131, 147, 152, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 188, 189, 191, 195, 241, 242, 245, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257
Dragoj, sin Draženje, 269
Dragomir Uzinoga, 269
Dragosić (Dragosik) Santase, svjedok, 161, 247
Dragoš, Dubrovčanin (Ragusinus), 213, 270
Dragoš, otac Radošev, 269
Dragoš, sin Putiše, 269
Dragota, muž Vukuše, 212, 269
Dragšan, otac Marinje, 208, 266
Draškovec (Drisceviz) Stjepan, 76, 197, 198, 258
Draugana (Dragana?), kraljev štitonoša, 156, 246
Draža, otac Prvonega, 269
Dražec, brat Diminča, 269
Dražen, otac Radovana, 258
Draženja, otac Dragoja, 269
Dražina Grikavec, 269
Driscen v. Petrina Driscen
Drisceviz v. Draškovec Stjepan
Dubrovčanin (Ragusinus) v. Dragoš Dubrovčanin
Dujam, otac opatice Čike, 21, 30, 32, 33, 35, 36, 38, 131, 241
Dujam, mlađi, prior splitski, 166
Dujam, stariji, prior splitski, 166

Đ

Đuronja, sinovac Mazogomile (Zurona) 76, 258

E

Emerik, Arpadovac, kralj, 35, 208, 265
Eufemija, kći velikog kneza Vladimira-Monomaha, 68, 71, 75

F

Fanfogna Lucija, opatica, 26
Fanfogne, trogirski plemići, 8
Fasolo Jakob, svjedok, 267
Ferrante Kvirin, ninski kanonik, 9
Firmin, biskup ninski, 50, 164, 248
Firmin, prior zadarski, 166, 249
Fondra Lorenzo, 69, 70, 73
Fulberto, biskup kaločki, 62
Fuskulo, Zadranin, plemić, 24

G

G., opat Sv. Krševana, 254
Galzane Buna, koludrica, 265
Gaudija, sestra Stane, 201, 260
Gaudije Nedosek, muž Stane (Nedosecci), 260
Gauzulus Prestabarba, svjedok, 253
Gojslav, sin Stjepana Držislava, 37
Granec (Cranizius), brat Bratošin, 270
Grdana (Gridinna), svjedok, 259
Grecus Johannes v. Ivan Grk
Grerije (Grerius, lapsus za Georgius?), sin Madijev, 249
Grgur, brat Jurislavov, advokat, 211, 212, 269, 270
Grgur I, papa, 54, 77, 96
Grgur, biskup zadarski, 62, 66, 67, 78, 80, 83, 113, 148, 194, 196, 197, 257, 258
Grgur Bravar (Brauarius), 268, 270
Grgur Koze (Cose), konzul zadarski, 261, 262
Grgur, sin Stjepe, egzaminator, 221, 269, 270
Grgur, notar, 215
Grgur, sin priora Madija, 166
Grgur, prior zadarski, 166
Gridinna v. Grdana
Grikavec Damjan, 270
Grikavec Dražina, 269
Grlica (Griliza), 263
Gruba, sin Lampredija, 265
Grubče (Grubiza), sin Grgura, svjedok, 253
Grubeša, sin Josipov, svjedok, 260
Grubinica, v. David Grubinica
Grubina, kapelan, 158, 246
Gudec (Gudizo) Prodan, 204, 205, 263, 264
Gurat Ivan, pop, 110

H

Henrik, notar, 212
Hezihije, biskup solinski, 25
Hicela, kći Petra Orseola, dužda, 34, 35, 37, 38
Honorije III, papa, 128
Hristiforović Rusko, notar i kancelar dubrovački, 110

I

Irnerius, pravnik, 129
Ivan (Giovanni Orsini), biskup trogirski, 29, 47, 61, 62, 63, 64, 69, 74, 83, 244, 249, 254

Ivan de Vita, svjedok, 269
Ivan »djed«, major domus, 220, 221
Ivan, kardinal i papski legat, 28, 43
Ivan, nadbiskup zadarski, 269, 270
Ivan, notar zadarski, 9, 113, 114, 117, 124, 125, 127, 128, 135, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 258, 260
Ivan (Johannes Greci), otac Madijin, 261
Ivan, sin Damanjin, 261
Ivan, sudac (causidicus regis), 155, 156, 246
Ivan, sudac (iudicator), 252, 253
Ivan, svjedok, 170, 173, 177
Ivan, opat sv. Bartolomeja, 162, 164, 248, 258
Ivan Ugrin (Johannes Hungarus), 110
Izak, Komnin, car, 136
Izak (Ysaac), knez, 257

J

Jakob Fasolo, svjedok, 267
Jakob, sin Damanjin, 261
Jakob, sin Segurlutti-a, svjedok, 260
Jakob (Jacobus Maristicus), župan primorski, 249
Janči, otac Kuzme, advokata, 208, 266
Jelisaveta, kraljica, 85
Josip, otac Stjepana, pristava, 208, 266 267
Josip, otac Lovre, advokata, 266
Josip, sudac, 200, 260
Juda, 268
Juda, de, Bitte, 265
Jurislav, brat Grgura, 269, 270

K

Kandid (Candidus), svjedok, 170, 173, 177
Karature Prodan, plemić zadarski, 261
Karvasinić, svećenik, 224
Kladia (Cladia), komes, 257
Kledin, ban, 72, 194, 196
Klement III, papa, 59, 61
Koloman, Arpadovac, kralj, 9, 12, 13, 47, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 82, 83, 84, 85, 124, 129, 164, 179, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 236, 256, 257, 258
Konstantin X, car, 136
Koreša (Choressa), svjedok, 269
Koša v. Coscia
Košut (Cosutti), otac Stjepana, svjedok, 260
Krasona (Crasona), dvornik, 247
Krescencije, nadbiskup splitski, 57
Kresimir II, kralj, 32, 33, 35, 36, 37
Kresimir III, kralj, 36, 37, 38, 42, 48
Kresimir IV Petar, kralj (Cressimirus, Cressimir, Cresimur, Crescimir), 7, 14, 19, 20, 21, 23, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 58, 75, 93, 99, 122, 123, 125, 126, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 147, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 171, 172, 173, 178, 179, 180, 186, 187, 189, 191, 198, 208, 209, 220, 221, 232, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 266
Kreste (Creste) de Tarallo, notar, 212
Krizogon (Krševan, Crisogonus), sin Zavarelija, sudac, 261, 262
Križana (Crisana), đakon, 108
Kucila (Cucilla), otac Crnog, 204, 205, 263, 264
Kunja, otac Radovana, 269
Kukuruz (Cucurruz), rob, 267
Kuzma (Cosmas), komes, 208, 257
Kuzma, sin Jančija, advokat, 266

L

Ladislav, Arpadovac, kralj, 56, 68, 71, 178, 179, 188, 190,
Lampredija, opatica, 20, 21, 23, 24, 26, 27
Lampredije, nadbiskup zadarski, 49, 97, 125, 198, 199, 201, 206, 260, 261, 262
Lampredije, otac Grubin, 265
Lampredije, otac Tolje, 264
Lampredije, prior zadarski, 196, 258
Lampredije, sin Bogdanov, 261
Lampredije, sin Vitačin, 261
Lemesso, svjedok, 260
Lisce v. Andrija Lisce
Lopre v. Vučina sin Lopre
Lovre, nadbiskup ostrogonski, 62
Lovro, nadbiskup splitski, 29, 47, 50, 52, 53, 57, 60, 124, 136, 162, 163, 165, 181, 182, 184, 187, 243, 244, 248, 253, 254
Lovro, otac Josipa, 266
Lovro, sin Josipa, 266
Ludovik Anžuvinac, kralj, 85
Lukarije, historičar, 50, 51

M

Madije, arhiđakon, (Madius, Maius), 150, 167, 178, 181, 183, 196, 249, 252, 253, 254, 258
Madije, brat Nicifora, svjedok, 145, 244
Madije, brat Petrine, 252
Madije, đakon, 247

Madije, opat, 25, 52, 117, 251
Madije, otac Dabrone, rodak Kresimira III, 142, 145, 232, 244
Madije, prior, 21, 24, 25, 30, 32, 33, 35, 36, 42, 48, 131, 145, 165, 166, 241, 249
Madije, sin Grgura, 166
Madije, sin Ivana Grka (Johannis Greci), 261
Madije, sin Prestancija, svjedok, 253
Madije, sin Zele, svjedok, 145, 244, 245
Madije, sudac, 245
Madije Sega, sudac, 46, 48, 133, 152, 243, 247
Madije Trunzan, 252
Madije, župnik, 260
Majnard, papski legat, 29
Maldenarije, 261
Manokiavinus, svjedok, 264
Manzeri, svjedok, 267
Marata (Mrata?), sin Dešena, 269
Marcel, biskup vacki, 62
Margastront, sudac, 161, 247
Marija, žena bana Stjepana, 138
Marin, arhidakon, 258
Marinja, koludrica 46, 48, 133, 155, 243
Marinja Dragšanova, koludrica, 208, 209, 266
Marko, biskup hrvatski, 137
Martin Scandarelle, svjedok, 264
Matej, notar i subđakon, 110, 111, 112, 117, 122, 127, 135, 202, 203, 204, 205, 206, 262, 264
Matelda, 268
Mateša, sin Valentinov, 269
Matija, biskup vesprimski, 62
Mauroceni Dominik, komes, 49, 97, 198, 199, 201, 202, 259, 261, 262
Mazikyrne, otac Zaniza, 252
Mazogomila, 76, 258
Michielli Giovanni, komes zadarski, 270
Michielli Vitale, dužd, 59, 190, 199, 259
Miha, sin Petreca, 261, 262, 263
Mihan, brat biskupa, 253, 258
Miha, sin Tripte, 260
Miha, unuk sina Grlice, 263
Mihael, svjedok, 265
Mihael, župnik, 260
Mihacije, svećenik, svjedok, 156, 157, 246
Miloteč, svećenik, svjedok, 158, 246
Milzaci, v. Nikola Milzaci
Mirko v. Emerik
Mrata, otac Dešenov, 262, 263, 269
Muratori Lodovico Antonio, 63, 136

N

Nedosjek Gaudije, 201, 260
Nepostoj, svjedok
Neupret, 45, 242, 247, 253
Neža, 50, 124, 129, 165, 166, 184, 244
Nicifor, brat Madijev, svjedok, 249
Nicifor, prior zadarski, 20, 21
Nicifor, svjedok, 145, 244
Nikola, nadbiskup zadarski, 208, 265
Nikola Milzaci, 260
Nozdronja, starješina, 258

O

Obrad Ramljanin, 213, 214, 271
Obrad, sin Ugrinov, 269
Odolbert, opat, 24
Orjen, sin Ciprijanov, 208, 209, 266
Orsini Giovanni v. Ivan, biskup trogirski
Orseolo Petar II, dužd, 34, 37
Ovra, otac Petriše, 261

P

Panče, 268
Papo Andrija, muž Čike, 21, 29, 30, 32, 33, 38, 39, 41, 43, 131, 241
Paskal II, papa, 59, 61, 155
Pavao, nadsvećenik, 258
Peceneg, 265
Petar, biskup hrvatski, 50, 164, 248
Petar, biskup krčki, 254
Petar, biskup osorski, 47, 244
Petar, biskup rapski, 184, 254
Petar, biskup zadarski, 147
Petar, sin Ciprijanov, svjedok, 267
Petar de Bonemute, svjedok, 246
Petar Farina, 263
Petar Kakauntov, 51
Petar, komes, 257
Petar, kralj, 179, 190
Petar, nadbiskup zadarski, 206, 264
Petar, notar i đakon, 91, 92, 103, 105, 115, 116, 117, 121, 122, 211, 212, 213, 215, 269, 270
Petar, opat, 19, 20, 30, 39, 40, 52, 132, 214, 242, 254
Petar, otac Dobroslava, muža Većenege, 53, 54, 68, 70, 251
Petar, prior splitski, 166
Petar Semivitov, 48, 97, 103, 105, 125, 151, 152, 160, 161, 198, 200, 215, 245, 259
Petar, sin Dabrov, 251
Petar, župan sidraški, 48, 97, 103, 105, 125, 151, 152, 153, 154, 156, 160, 161, 198, 200
Petrec (Petrizo), svjedok, 267
Petrec, otac Mihe, konzul, 262, 265
Petrec, sin Mihajla Panče, svjedok, 261, 262, 264

Petrec, sin Truncana, 243
Petrec, sin Vitačin, 261, 265
Petrina, brat Dračev, 258
Petrina, brat Madijev, 252
Petrina, sin Ovre, 261
Peza, otac Truncanov, 252
Platnar, Margarita, opatica, 14
Pratona (Bratona?) svećenik, svjedok, 258
Prestabarba Gauzulus, svjedok, 253
Prestancije, otac Zele, svjedok, 253
Prestancije, biskup (belgradski), 34, 147, 148, 179, 251, 253
Pribec (Pribis), brat Desimira, 269
Prodan, župan, svjedok, 156, 158, 246
Prodan, sin Gudecov, 112, 126, 204, 205, 263, 264
Prodan Karatue, svjedok, 261
Prokopije, biskup durski, 57, 257
Prvoneg, sin Draže, 269
Prvonja, svjedok, 253
Prvonja, svećenik, 265
Prvoslav (Peruoslauus), sin Desimira, 130, 269
Prvoš (Pruosus), dječak, (kasnije svećenik), 126, 200, 201, 205, 207, 260
Putiša, otac Dragoša, 269

R

Radoš, brat Budoja, 269
Radoš, sin Dragošev, 269
Radonega, baba Većenege, 76, 258
Radovan, sin Dražena, svjedok, 158, 258
Radovan, sin Kunje, 269
Radovan, sin Slemana, 269
Ragusinus Dragoš, svjedok, 270
Rajnerije, biskup hrvatski, 47, 137, 139, 244
Ramljanin Obrad, 213, 214, 271
Roffus, 268
Rogerije, 268
Roman Diogen, car, 136
Rožana, opatica, 77, 78, 105, 126, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 236, 260, 261, 264
Rudina, 247

S

Sane de Spirso, konzul zadarski, 261, 262
Santase Dragosić (Dragosik), svjedok, 161, 247
Saracen, sin Dobromira, 247
Saul, komes, 257
Scandarella, otac Martina, svjedok, 264
Scemesceuuich Murun, 199 (Ščemešćević?)
Scemosa, v. Šemoza
Sebastiani Ziani, dužd, 260
Sedeh, apostata, 43
Sega, v. Madije Sega
Segurlutti, otac Jakoba, svjedok, 260
Seljan Diminče, 269
Semivit, otac Petrov, 48, 97, 103, 105, 125, 151, 152, 160, 161, 198, 200, 215, 245, 259
Seraia, svećenik, svjedok, 247
Sergije, komes ninski, svjedok, 258
Sergije Posterulski, 45, 121, 133, 230, 242
Sergije, svećenik, svjedok, 267
Sevotić Grga (Seuotik Grigo), 247
Sigindun, biskup zagrebački (?), 57, 192, 257
Siksto, biskup varadinski, 62
Skolastika, koludrica, 79, 168
Slava, žena Prodanova, 126, 204, 205, 263, 264
Slavac, (Slauitus iupanus), brat župana Petra, 152, 153, 245
Sleman, otac Radovana, 269
Slugonja, 265
Soppe Blaž, 271
Sorca, svjedok, 258
Sorini Giambattista Gerolamo, opat, 8
Spizar, svjedok, 247
Srdan (Surdano), svjedok, 260
Stana, mati Prvoša, i žena Gaudija Nedosjeka, 201, 205, 260
Stana, opatica, 101, 104, 121, 123, 209, 210, 228, 229, 267, 268
Stana, svjedokinja, 201
Stana, žena Tišena 270
Stana, sestra Gaudija, svjedokinja, 260
Stanec, sin Vukodraža, 269
Stjepan, ban, 138
Stjepan, sin Josipov, pristav, 208, 266, 267
Stjepan, biskup zadarski, 8, 30, 39, 47, 48, 131, 147, 148, 149, 153, 158, 166, 170, 195, 241, 242, 246, 249, 257
Stjepan II, biskup zadarski, 148, 149
Stjepan, knez, 243
Stjepan I. Arpadovac, 37, 61
Stjepan II, Arpadovac, 68, 69, 70, 71, 73, 74
Stjepan Držislav, kralj, 37
Stjepan (II–IV?), kralj, 50, 51, 136, 137, 165, 167, 171, 179, 180
Stjepan (III?), kralj, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 44, 136, 243, 249
Stjepan, sin Košuta, svjedok, 260
Stjepan v. Draškovec Stjepan
Stjepan, sin Svetoslava Suronje, 37, 38
Stjepan, sin Zeze, svjedok, 260

Stjepan Valica, prior splitski, 166
Stjepe, otac Grgura, egzaminator, 269, 270
Stojana djed, svjedok, 247
Surdano v. Srđan
Svetoslav Suronja, sin Stjepana Držislava, 37

Š

Ščemeščević v. Scemesceuich Murun
Šemoza (Scemoza, Semosa), opatica, 199, 200, 259
Šestak, biskup pečujski, 62

T

Talarigus v. Zurra Talarigus
Tarallo Creste, notar, 212
Teodor, kancelar, 140, 162, 164
Teodor, opat, 254
Teona, sin Trilja, 247
Teupoli Jakob, dužd, 268, 270
Tezon, svjedok, 267
Ticina Dominik, svjedok, 167, 249
Tišen (Tchissenus), muž Stane, 270
Tolimir, svjedok, 158, 246
Tolja, opatica, 109, 122, 155, 206, 207, 208, 209, 264, 265
Toma, komes, 257
Trebemir, otac koludrice Bune, 265
Trilja, otac Teona, 247
Tripto, otac Mihe, svjedok, 260
Trpimir, knez, 25
Trudalaca v. Dabrica Trudalaca
Truncan Majo, sudac, 196, 258, 252
Truncan, otac Dabrostirace, 247
Truncan, otac Petreca, 243
Tugurius, Črnata (Cernata) 267

U

Ugrin, otac Obradov, 269
Uncije, 45, 133, 242
Urban II, papa, 59, 61
Urso, opat, 52, 177, 251
Usorec Desimir, 269
Uzinoga Dragomir, 269

V

Valentin, otac Mateše, 269
Većeneg, satnik (setinico), 48, 49, 123, 156, 157, 158, 159, 246
Većenega, mati opatice Čike, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 44, 131, 137, 241, 249
Većenega, kćerka Čike, opatica, (Ueka, Uecenega, Uekenega, Uezenega), 7, 26, 29, 30, 32, 33, 38, 39, 45, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 100, 105, 113, 115, 122, 124, 127, 128, 129, 131, 155, 174, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 225, 227, 228, 242, 251, 252, 253, 257, 258
Većenega, unuka Radonege, 259
Velinja, sin Dešenov, 269
Vidomir, otac Desine, 258
Višen, rob, 267
Vita (Uita) Ivan, 269
Vitača, otac Grgura, svjedok, 260, 261
Vitača, otac Petreca, konzul, 265
Vitača, prior, 196, 253, 258
Vitača, sin Damanjin, 261
Vital, biskup rapski, 249
Viula, koludrica, 265
Vladimir II Monomah, kijevski knez, 68
Vladislav (Uladdislau), Arpadovac, kralj, 251
Voticarra Bergulli, sudac, 261, 262
Vranja (Urania), opatica, 199, 259
Vučina, sin Lopre (Lovre?), svjedok, 260
Vučina (Uilcinna), sudac, 196, 258
Vuk, apostata, 43
Vukan (Uochan) komes, svjedok, 257
Vukodraž (Uelcodrass), otac Staneca, 269
Vukuša, žena Dragote (Uelcussa), 212, 213, 269

Z

Zanizo v. Mazikyrne
Zarondrišćević (Zaronrisjeuik), svjedok, 161, 247
Zavarelli, otac Krševana (Krizogona), 261
Zdebor (Sdebor), svjedok, 258
Zela, otac Madija, 145, 147, 244
Zeza, otac Stjepana, 260
Ziani Sebastiano, dužd, 260
Zidimir v. Židimir
Zigalj, otac Damanje, 203, 261
Zlorad, otac Damjanov, 261
Zvonimir ban, a onda kralj (Suinimirus, Suynimir, Suinimir), 37, 47, 49, 50, 51, 56, 68, 99, 122, 123, 126, 140, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 171, 179, 180, 186, 187, 189, 191, 192, 231, 246, 247, 248
Zorka (Sorca), svjedok, 258
Zosim, papa, 25

Zovina, satnik (setinico), svjedok, 156, 158, 246
Zurona (Jurona? – Đuronja?), sinovac Mazo Gomile, 76, 228, 258
Zurra Talarigi, svjedok, 260

Ž

Židimir (Zidimir), župan, svjedok, 153, 245
Žirona (Sirona), svećenik, svjedok, 259

INDEX LOCORUM

Imena mjesta

Belgrad B(elgradum, Biograd na moru), 256
Bardo (Brdo) villa, 224, 254
Bellata, porta, 242
Bibinje v. Točinja
Brauizo v. Obrovac
Brda (Berda), 124, 125, 154, 155, 156, 157, 161, 207, 208, 209, 220, 221, 222, 223, 224, 246, 266
Breg (Bregus), 222, 226, 228, 261, 262, 263, 266
Brest, 209, 210, 212, 213, 227, 269, 270
Caprali v. Kopranj
Carsus, 227, 228
Diklo, 225
Knin, v. Tenenum
Kopranj (Kopralj, Caprali), 122, 193, 195, 207, 227
Lešani (Lesse), 198, 225, 228, 258
Nedrišče (Nedrisce), 228, 230, 268
Nin (Nona) 266, 267
Obrovac (Brauizo, Brauzo), 124, 151, 152, 196, 197, 198, 225, 228, 245, 258, 259
Petrčani (Petrizani), 121, 122, 153, 159, 160, 201, 202, 203, 222, 226, 229, 247, 261, 262
Pinesi, 229, 230, 268
Posterula, 230
Silba (Silua), 125, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 185, 186, 230, 250
Terra Bogdani, 265
„ Brest (v. Brest)
„ sancti Crisogoni, 245
„ Desine, 262, 263
„ de sancta Eufemia, 228
„ Miche, nepotis filii Grilizi, 263
„ sancti Nicolai, 245, 259
„ Pecenegi, 265
„ Petri Farine, 263
„ sancti Platonis, 226, 262
„ Prisne, 199, 258
Split (Spalatum) 252
Šibenik (Sibiniquus) 244
Tenenum (Knin) 248
Točinja (Tochinia, Tochenia, Bibinje), 51, 122, 125, 126, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 154, 161, 162, 163, 172, 178, 187, 188, 231, 244, 248
Zadar (Jadera), 194, 257, 262, 263, 264, 265, 266, 268

SADRŽAJ

I. Tko je sve proučavao Svetomarijski kartular? 7– 15

II. Notae historicae 17– 85
1. Kada je osnovan manastir sv. Marije u Zadru 17– 29
2. Kakvog je genealoškog porijekla obnoviteljica manastira i njeno ime 30– 39
3. Prvih pedeset godina obnovljenog manastira Sv. Marije do smrti opatice Većenege 39– 85

III. Notae palaeograficae 87–117

IV. Notae diplomaticae et chronologicae 119–215

V. Notae topographicae 217–232

VI. Nota musica 233–237

VII. Textus 239–272

Index nominum personarum 273

Index locorum 281

R E P R O D U K C I J E

Fol. 1ro

Fol. 1vo

Fol. 2ro

Hii sunt ãmnis ecclesiæ ecclesiæ scē marie monachorū. que pmanent in loco qui dicit prædicatorum. Primū incipiendo a mari usque ad puteū qui nuncupat scī pl ac onis. & ab eodem puteo usque ad bregū qui adsup dor partē quemadmodū dicatus bregus discendit ab arustre li partē sup aquam. Ea ãtē desinit ibi in parte usq; ad puteū usque ibi communemus. Valli magnæ sicut recte usque ad cartsum & a cartso quem admodum bregus recte usque ad mare. Supra ãtem desinit ibi in parte ad boreali partē ut bregus recte usque ad puteū. a puteo uero usque ad cartsum & a cartso usque ad homo portat laborē. De inde ueniens in de parte ad solis ocasum incipiens a cartso in quo quidem stat oliua usque ad ãtem mihi nepotis ibi gdlis. Posteri de descendens & ueniens usque ad ãtem prædi ctum ut fetebat. Hæc omnia sunt ãte cenobii scē marie quasi aquilonari parte communemus

Fol. 2vo

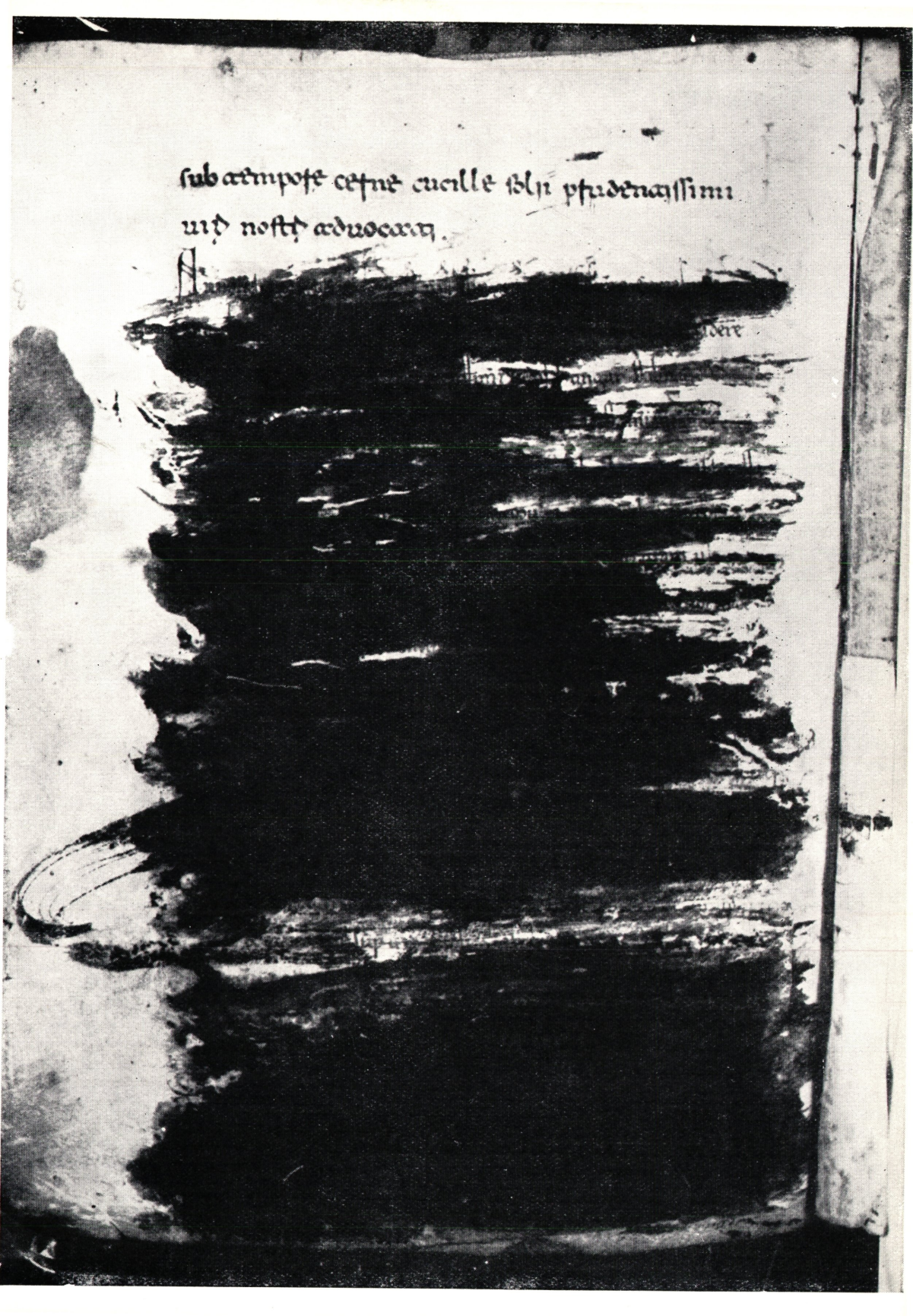

Fol. 3ro

Fol. 3vo

emere noluerint. Iuratū sit nobis quod uendē eam ei qui
noluerint. Saluo tamen omni iure quod nos habendo
nos decimū, iure dicitū est. Actum est hoc & firma
tū ꝑsentib⁹ hīs testib⁹ nr̄is. Ordgosso magistro.
Cyprouna fr̄e genetrane.
Ego Gregor⁹ filius Steppe examinator mīm.
Et ego petrus diacon⁹ arg; sc̄e mastusie nomen⁹ subscr
psi notau⁹ & fui rogatus ut audirē sepsi uberum &
signo q̄ suum signauī.

12

Ihc xpc no⁹ dñs Tyrannis q̄ dicit⁹ Ordgar⁹ Dux
Britann⁹ ꝓ remed⁹ a. [illegible] Tyrannis
Tyde. Et ego [illegible] dñi fauore rex [illegible]
[illegible] venabilis decreui eccl̄e [illegible]
[illegible] Nazarii. Ubi dñs [illegible]
& uenerit. Ordgar⁹ [illegible]
Petroneg⁹ filius [illegible] Ordgar⁹ [illegible]
[illegible] Celegrin⁹ filius [illegible] Ordgar⁹ filius [illegible]
[illegible] Ordgar⁹ [illegible]

Fol. 4ro

ynn, Dengf filꝰ ynnsse. Rhadrian ttunne. t
unn filꝰ olenun. Ewange filꝰ Cledduff. Gwaner filꝰ
Teseenyn. Ffrugsaunf filꝰ dessmia. Ca freenun y ffer
ffern seyen qꝺ nof dna Dunna abba maglif sce marie
monialiu. cu sowrb. unf. 2 uolumuse Gregory frif
Iangsaun ad uenerem nin. dnf 29 eccliaf nobif te
ra unn ꝺ bresto. Gineaf planuare. ꝟ alie uerbi eaꝝ
habuerun 2 greaf fructu grauiꝫ poterun dare uenen
ynaf 2 ffrdaf nuf. nob 2 uf fuceffor, deanu mo
ꝺ unio hoc auuse ꝺ tyna. de olac 2 fcaub. fren fra
brif fmile deanu parte nob dabun. Si fcauf uenun
alif fruct uenderun deanu benanu moafio ꝓ fol
uend. Si fcauf uenef dnu uberun ad emendu. cu
ꝺ benedicto quaf habeant. Si aut peccato fuadente
emerint ꝓtinua ꝺ fmude 2 uenu fruct. aut 2 uenire
re modif placuit facen. 2 fcuc culpabilef uenire fru
ctu ꝺ folue glebe unn abbatio ꝺ greaf. Cet fi ꝺ aliqua
re ad alia necef uenire uolue 2 uendere fructf. ꝺ
nbare pmo debeb ad abbam. 2 fcuf ꝺ ꝺe clamare ei
uendtore. 2 fi abba nolue eaf emꝫ dando nob qꝺ alt
unn 2 alio habere poterun ynf ꝺ nno alif dare uenun
2 fcuc illaf emꝫ nolue 2 ꝺ fue nobif ynaf uende qu
2 uolun. Dando unn ꝺ unc abbatiꝫ 2 habendo eaf
denue qꝺ dicuꝫ eſt. Fleu ꝺ hoc 2 fumaꝺ ꝺ fren
ffrugsaunf teſtib. Johe ꝺ uter Thomaſſa.

Ego Gregorius filius Cinessi excommunicator . misi . .
et ego petrus diaconus atque scē anastasie monachus .
subscripsi nomina et fui rogatus . ut subscriberem pro
eorum et signo pro suorum signatus .

In nomine dni nri ihesu xpi anno incarnationis eius millesimo
ccxxxo octavo . mense Novembr die undecimo intrante .
Indictione decima iade . Temporib. egdē dni Jacobi
regis et clm duas uenās . et Johis uenābilis iadensis ar
chiepi . de Johis michael eiusdē ciuis . Ego nāq; ob
radius stamlanus . offero ihū xpō sēpq; uirgini . qđ nos
dnā bunya monachi scē marie monialiū abba
tisse eiusdē . unā . de uoluntate et rogatu eius sumsi
ui aduocatorij uīm . dedistis mihi et dedistis mihi et mee uxo
ri Shanie . et hēdib. mis . et terra uīm p̄ scā crucis
mea uineā plantare . Talē ut dū eā ego uixe et
hēdib. habuero dare reneo et eis uob et uris successo
b. aytum quodlū p uno h̄ cauenae p anno . De

Fol. 5ro

oleo qđ̄ z fruct̄. z omī alio fructu q̄ en habeto. ſ
mat̄r ꝯ exitū p̄te dabo. q̄ terra ē ſ̄ ꝯ
blaſij & ſoſſe. z ꝯ fruct̄ uendideō ꝯ exitū dom
um mōaſtō dabo. Q̄ſi fruct̄ recentes dom̄ u
lero ad comedendū ꝑ ſ̄ cū dī benedictiōē habeā. ꝯ
ī fruct̄ q̄ tm uīm ꝑ ſ̄ ī uene fruero p ſ̄
moaſtō ꝯ exitū. Q̄ſi ſ̄ p̄ paupt̄ ut alim
ceſſitate uoluēr uendere dict̄ū uīm p̄mo mō
uīi ſucceſſor. alīā uendā d̄ clamabo. z ſi
luere eā emere dare in q̄ alio z alio habere
potero ꝑ ſ̄ erdē dabo. z nō alio. z ſ̄ emē nō
luerit poſtea uendere cui uoluero. ꝯ alio tm
ōi uīe mōaſtō ꝑ ſ̄ dict̄ū eſt. z habendo nō ſ̄ ꝯ
tum. Preterea nō ſ̄ licit̄ in meq; mee exam
nec hered̄ meis dict̄ū uīm nulli eccl̄e. nulli ne
naſtero. z nulli hoī ꝑ aliā dimittā. q̄ſi moaſtō
ꝯ mal̄ ꝑſtare. Dict̄ū ē hoc z firmat̄ ſ̄ ſ̄ſcript̄
his rogat̄ teſtib. Preuoſto p̄bō ſ̄ ſ̄ſcript̄ ſ̄ſcript̄
ſoho d̄ uita.

Fol. 9ro

Anno incarnacionis dñi nri ihu xpi .dcc.c.u.
indic.iii. Regnante piissimo colomagno.un
gariæ. chroacie. & dalmacie. primo anno quo
at̃ uphaly ã. ladetã ingressus ẽ. eodemq; ustq;
ad̃ aly p̃sidente clxxxiiii dñe domno Ioanne papa
p̃sule. Ego ueltrenegar abbatissa monachꝫ scẽe ma
rie ẽ filiæ eccliæ hoc tulli descripti puilegiũ. de
possessione ãt̃ quæ genitricis meæ eccæ abbatissæ
ẽ parentum ac ladetensib; in loco qui dr̃ carpiacly.
p uno equo albo .xl. romanatos accepi ac
ãq; stephanum epm. & postea postl. und ego ãt̃ fue
ndigonus cartaulã ãt̃ hæc gonni sibi fieri: fa
posteaq; diuino nutu p colomagnũ sanctissimũ
regẽ pax ãt̃ & mach ẽ reddita. qsq; nãm cep
it adp̃ar. Sedq; humanæ mentis insuo ẽ in
solabilit atq; caecau. qd̃ primaeus pcando uendi
dit eam. postmodũ negando cepit ladetenses
defendere. Sedq; longe aly ã dñi quã lio iudicau-

maxima pcs nobilium supstar. quā pars
acs ātā uendidstant. Quib; accthicis uct
caterā acsthaenacs. ātā suis acstimatis offendg
quā uendidstant. Cotā gstegotho ego, ecclam
se comacē. Raclis quā plurib; ungarl. &
ciuib; nobilib;, & ignobilib;.

Lampdius por. Uuarzac por. Deligna ludet
Trunzan ludet. Uilemna ludet. Sotcr.
Madius actlindiacc.

Anno dñice incarnacōnis millēsimo. sexage
simo. Ego cgessimir' stex chpacge. & dacl
macge. obto. mediū animē mee, & pcessoꝝ
meoꝝ. monacthato scēmarie monachū to
cauul sepulis mee q; nouiā sarcatē ladeste
cicchē dono ātā in ordinia quē tegaclis ē
dinoscīar. ut tegaclū sepuoꝝ uetgenacē p
omuallē abbotenacē incendenacē quē mact
decretminacā. In aquilonē uō usq; adsup

Fol. 10ro

eminencie monacē. adse mediarnē cū plaga
attachēnē quē causimūs. C. dedit cognato suo
medio & filio & dabitorē. Cotē huius cetlib;. dabito
potē. filio bolyze. Nicotto. & ffreth medio. Me
dio filio zelle. dobito dtuguscaonosē. delcim
zatisar. Budizo carpellanus. delar ardetensē
clericus. Siquis concaumaxe nse donacōni. in
pfectū conatuse uoluerit. hec nnū p soluat
regalē. nsa donacio sep firma pmaneat.
Hoc accauē. In aa chiniae. & stmaauē ardese.
cotē stephano & dē ciuitatis epo. & dtago
potē. Segar ludice. zellae. & dode. declus quā
plurib;
Ego suinimir rex chroatie. aaq; dalmatie.
concedo. firmo. & cottobogo. cotē laurentio
archiepō. & uothe abbati sce tradiolomtē. &
andreae nro carpellano. & dnico acepitē. &
cteris suppanis. hanc donacionē quē dedit
nr ancessor rex cteselmir monasterio scē
marie situ ardete. dcāt s In aa chiniae. &
decondigonē. sic Insupta sep pax conanta
cartulae. hae accauē In arcēno. Anno dnice
incarnacionis millēno. septuages. octauo;

Abbas C \. monast' s̄ marie. cui sui sotoni: . cō
tra uit ātē in pleat zam. sub testimonio regis
& summi polani. Abbis dobtomi. Rudinna
adarmigo. sartacen:. p xxxv uu sot. In eo dē loco
agitigo seuocale. p uno sot decarti. & uno bo
ue. cō pastoria ātē. & ecclie accionē ad ipsi
ius. p duob: sot. In eo dē loco. ab adā debel
pu sot. & ecclie In eo dē loco. ad ibio brebet zo.
p uu sot. & p rogarzone eidem ātē. Neupaco
dedim: uu sot degtano. Inis ā. epi dabtaca. sega.
dabtostt acza. atun zam filius ludicca. mar
garittona. ptr setaca. dabt zē atudelaca.
dodc. diā macdiuf. ptr bartha. Sanctaesē dta
gosilc. spizar. stolanac. dac. etcsonac douer
nilc. zactondt breuilc. & fr' eq adarmz.

Fol. 11ro

Anno dñi & Saluatoris nri ihuxpi. cviiij. Cent. Septuagesimo Quarto. Quinto decimo die mensis Nouembris. Inductione octaua Jade. Tempib; equidē Sebastiani etiam dū eis venerāt. & Lampdij venābilis Jadertini archiepi. atq; Dnici mauroceni eusdē cum ceteris comitis. Diuina prudentia ido principes. et Judices in mundo constituuntur. ut prauia corrigant. & que iusta uidentur. legaliter examinantes. ad rectū deducant tramitē. Igit nos qdē Lampredius di grā sce Jadnsis ecclie venerabilis archiepus. & Dnicus mauroceni comes egregius. dū in nre ciuitatis platea residem. una cū nris Judicibus. Crisogono filio gauarelli. Vonarra bgulli. & Dauid grubonice. atq; Consulibus. Petro michaelis pange. Gregorio cose. Dimito filio sane de spirso. ac michu petri. multisq; aliis nobilib;. iusticiā petentes. & unicuiq; eam poscenti legaliter diffinientes. huc uenit ante nram presenciam. Damania filius cigali. cū filijs fris Jacobo. & Johe. et filijs vrage. Petro. & Lampdio. Maldenario. Petrissa filio oure. Lampdio filio bogdam. et conquerebant se aduersus Rosanā abbatissam sce marie. de illa tra. que permanet iuxta sci virgilij eccliam. in loco q dr pergam. amari. usq; ad pumū. & fluuio. usq; ad bregū. quēadmodū iudex usq; ad dniū pbi uū. fuisq; ei dixerunt. Nos uō pnoiam archiepus Lampdi. & Dnicus mauroceni comes. cū Damiano filio slomdi. Prodano Kazanic. Quacho Johis grici. multisq; aliis. nobilibus et cū ipis met eunte. uidim dictā & allignatā terrā. & post Jadam sum reuersi. Nam et pnoiam nri Judices. ac Consules. iusto legis iudicio decreuerunt. ut dicta abbatissa Rosana. cū eb; sacis monialib; uiuere. qd dicta tra sua foret. et Damiano gali cū duodecim suis pjuris sedm qd dicebat uiuendo uidere firmare. plegiā tribuerunt. Cui petitus uis uiuendū spnentes. illud sepedicte abbi Rosane dederunt. Quenāq; cosā nob uisum. allignandā. & pdictā tram dedim. Et hec nre diffinitionis pagina. in sua sede manere firmiter. + Ego Lāpd de gra Jade archiepus mā ss. + Ego Dnicus mauroceni di g Jade comes. ss. + Ego Crisogon Judex. ss. + Ego vonarra Judex. ss. + Ego Dauid Judex. ss. + Ego petr michael pange mā ss. + Ego Gregorius cose ss. + Ego Dimit mā. ss. + Ego michu petri mā. ss. ss.

Ego machs sce Anastasie subdiaconus. atq; Jadnsis Notarius. iussu eius. scripsi. tradim. & confecto signo signaui.

Capsa. ici cruz. Capsa cū gurgow. Crucē magnā ualiā
argentā. Crucē ligneā coopertā argento. Quatuor
et unū cristal duas
cruces parulos. Duos angelos. argento. Coopertos
argento. fistula aurea. Turibulū argenteū.
Duos ceroferarios magnos. et alios parulos.
Duos calices. argenteos. Tria dalmatica. Unā
pirideū. cū reliquis. xiij. Casi. i. superpelicia
Trex capas. v. Casulas. una dalmatica. Duos thu
reos. x. unus holos. x. holus. Duj. manipulos
singulos. Duj. pānos. et stola coopertos.
Sex pānos. suros cū sera. v. lauanu. cū suros. cū sera
Duj. sine sera. pānos. suros cū sera. que ponunt
infra cortina. Duj. Cortinas. Et unū pānū qui
cū uelosa. Et grana. Duj. pānos. ad coperiendū
Tres pānos. et sera. et unū sine sera ad sus pendū
infra casulas. x. pānos ad pedes cruces. xiij. pānos
que ponunt. super cortinas. Duj. pegelos que dicū tuelas
Quatuor casulas cortinas. Et unū pānu. et sepe
v. corporalia. Et rapete greciū. Duos uanos.
Et duos pānos ad coperiendū mantuos.

Fol. 12ro

nno Incarnacionis dñi nr̄i ihu
xp̄i. millesimo .cxcviii.
vi. Cesimo tpe regnante chro
rege. & stephano ladete pontificatu
ante. accepto ego ibide[m] photanate.
Ego Liccar filie doimi. & uxore
ge. nepotis macdu [1] pothi. uxor' ean
dete filii parte. post Incarn'ne ihu[3]
mat̄ris xpi duodecimi; tricesimi filie
bus Inuidiauerat. iudeli & dom
nonne. & uxore mea[2]. Cepi cogde
ppendete. quod ita ithuis caduce
uite. ñ pdete hereditate[3] & fu
auta[3] non ama[3]te[3] ppetau
ate[3]. Sicq; michi faclub hui eth

Fol. 12vo

manſ cſilyu uæſgo cu macloh ſlyæ
ſcalycæ donaennæ. do dioæſer mo
nachæ. minoſe uſto uebrene
machaely ſubdeſe lugo. hulus
uſto conſilyi ſſem geſmanu &
conſanguineos quos habebaſ pro
pinquos. feci michi conſcios.
Sæphanuſpm. & dſægo phoſem
& chynaſ. aogus meſ æcaus cooſe
ſoccoſel æcpuidos ofdinoccoſel.
& quæ dicaendaſæ acdluaoſel. ſlæ
poſtquaſ eſt uaſlyſe uiſæ mæc oſtoc
æsgo ipſi cōmuni cū conciuib; hæ
biaa conſilyo. æcpeaſu ſciſſimu
abbaſe ſci chſoſoni cū omīb; mo
nachis huic inmæcænaſel medi
æsgoni. donæueſaſ michi ecclæ
fiolaſ ſcæ maſhæ minoſhſ æneæ
poſtaſ bellaſæ. uaſibi monaſte

Fol. 13ro

duo ymnarios. unum mane quando incipit.
Septem locus. postea vocabo. sol.
incandelis candelis que hoc septem
mansiones dicit sol deus ego dicam
abbas in ecclesia cruce apposita
in monasterio sancte. in cuius
caput scribo que in domibus. siue
agis. ut constituciones. eodem capite
sic accipiat.

Odem accipit capitulum medie
causa dom; apostolensi ser
gio fundatus deus tuam exercitatis
patet cuius. paenitentiam abaglo
ne inmediate. aliquo modo mediocriter
donatum nobis nequit cuius potestatem
quia monachorum; et superaddidit
coquinulam cum sublatrina que cupola.
domum cum illa refectorium cocinam;
coopertum aqua; stratum. Ipsius uero dom; co
partitio. deprimis mensis. semel sibi uidet

Fol. 13vo

regē bonis facaarē.

Et'idē uō acēpus dōnae darbtaccū
suae nēpaē. d. aadnos uēnens mo
naciae effecaae. aaaculjae nob do
muncula' exoccidēnaaly partaē
cūpuaēo ae caquinolae & sublaeen
aq; caſnolae. abaaqlone inmeſydie'
paendēnaē.

Et'idē uō acēpus. uēnens aadnos
dōnus umgo motaqs puēnaus uir'
nobilys aaaculjae nob suū sublaeen'
aeladiū. aātmino dōnē. d. paendens
inmeſydiē usq; aduae. & insup aeddi
diae duodeci sol'.

Et'idē uō acēp;. aquib; dae' ceaub;
cōpaetaeum; ostāu aenaē sofel ecclē
luaaae uae'. exoccidēnaaly paetae
p;eu sol'. Inquo domū ſſhb; & hoſpi
aib; aefundae mao faebhaeuimus
& ſſtaaē uae' hono ſhae cōpoſuim;.

Fol. 14ro

Et ideuo aepus. donat bona flyarmar
du segé ludicacach. p flyar suar machcluna
quā monachar fecim;. dedit not quactā
partē dessuccat dom; p[illegible] postpin
naculū aeply. & quarnaū quartar partē
exigja sublacenag cuiyē. Ego uō cicear
abbas cōpactaru atesi partes illius dom;
degpho meo marthmonio. dedi cicle
p medietate dom; & cuiyē atyginaat sot.
dedi peathio flyo atunzarnni nepoag
segē xu sot. p quartar partē domus
& sublacenag cuiyē. Hec in domub; & cu
par uacp tesetyli ad inuenda tar mo
nastetho segē nachyē.

Ego fiana abbacissa sōē martyr uendidi
x. sol pecodu segē. octo & ui arbr flye parui
& unu i pinesi. & unu p boue;. flis mantel de
x.xi. sot pecodu. duas & hui arbr flye rotti.
duos lude. & atty uu iolee. quartau medhlyē.
.iiii. dedim' pach b: pellyb:

Fol. 14vo

Año dñice Incarnacionis. Mctt
lxxxvii. Indic viii.

Ego arnd[us] archiepiscopus lacdete ustb. una
cum dnico pontifice. & clero & populo eidem
ciuitatis. placuit nob dare in su
a. silua. uetusq; ingenuitatem. mo
nasterio scē marie. sicut in reliq[ui]s ustb.
Indulgentiam quoq; & basilice lus
pp[ro]pitiationem addendam. obsecrauit omnium
nr[u]m uiuor[um] & defunctor[um]. q[uo]s quis
p[re]sul ut[i]l[is] deinceps hoc nr[u]m accau
sato[r]is [illegible] patrocinet
inclyto; & pie scis monialib; illic
habitantib; ut usq; ad[con]summationem
saeculi [illegible]. diuinam misericordiam &
nr[u]m periturum maledictionem. & medie
tatem [illegible] cartam in publico.

Fol. 15vo

In xpi nomē ego dragus gr̄a dei p̄or' ladeie
ust̄. una cū nobilib; / & oī pplo huius ci
uitatis. Tibi dōno ecclām abbīe. cauīq;
sotoribz. p̄bendarib; & suis. placuit
nob̄ cedere. ppt̄ dm & sc̄ām dei genitricē,
& p̄sc̄luare animar & corpor nr̄or.
ut̄re lybertatē. quā nullus ecclīm no
strū habet. aut n̄ canonicus. non
famulus. usq; ad sepulturā eius. pum
ēsi aliqs voluerit. & siqs hoc nr̄m tuīre
ut̄ contra ire voluerit. diuīam habeat
maledictionē. & incussam ēsi p̄nam.
inimicitiam dom; sue. & cauē hoc indi
ctū testatione omī basilicē scē marie. & sc̄i
andreē ap̄li & ēuāg. & scī dei. & omnī
ūbarū. & ultimo abbatis.

† L. Dī gr̄a spalatensis sedis archiep̄s
H. laudetensis; ep̄s. Petrus arbensis
ep̄s;

Fol. 16ro

P. uecl̄ensis ep̄s. ⁊. ap̄ostolicus ep̄s. B.
belgradensis ep̄s. fl. nonensis ep̄s. &.
abbs monasterii s̄ chrysogoni. Theodetus
s̄ stephani. petrus s̄ nicolai. Johēs s̄
michaelis. Dacbranus s̄ patricii abbs.
Cūoīb; cleric̄is atq; laicis dn̄is ap̄ostolicis
ac ceteris ecclē c̄gregatis.
nob pluribus uenerabilibus. & ceteris
nostris ac illius uenerabilis genetricis
c̄ciliī c̄fluentes. Inuestor ego nichil
omnino illud affuisse. munimina scripturarum.
q; ep̄s & por'. nobiles. & ignobiles sedis
tensis. ecclē beatae matris sep̄ uirginis.
monasterio uidelicet uirginū. do de
uocat formularegū. nouiū Inter de
ciuitatensis. nīs ap̄ostolicis constitutionibus.
ac empt̄ c̄sectaneorum sacrificat ecclē.
deuocat & ad ecclesiā c̄cessetā. hoc de
nullo ꝙ ad congruens. uacat desolo pro

ąmonio nobilyu puellaꝝ : illuc
ob amoꝛē xpi ceuttenguꝫ gdrbcar
aũ fuctaxx. ſic aboĩ Inſtitutagonē
abuaꝫ qeaꝛ uuuſtenꝫ : ualybeſe
aboĩ mancipaꝛgonē humanı ſeꝛ
uugiuoaoĩaꝫſ affectau ſeꝛuiſtenꝫ
cum ſe diſponſanaeſ. an cillulaꝫ aſta
didetā. Hoc ſolũmodo ꝓcurnaꝛ
abbſar Ingenuitatiꝛ ꝑpuar noĩē
ricear. cũoĩb; ſotoꝛb; uolenaꝫb;
illꝫ aꝑlyſſimar deꝑſeo ciuily donar
cſette. Qđ naꝫq; dũdily genguſ ꝑ
ſeꝛuaanaeſ Inuſtigaꝛem; illud
Inde eſſacte ſtudum; q; caſſan
dũ & Impoſſibile adobſeꝛuandu ꝑ
ſpem; . Inetaꝛ ſiqđē ꝯ. uaſiqſex
omĩb; boni monaſteꝛii adformulaꝫ
uſq; caſtꝯ uolenaĩ ꝓſumeꝛe. anar
chitaꝛaꝫſ umculo exaꝫplo lygar

Fol. 17ro

ſtat. Quo lupt abſcſo. cſtat ꝓpetuꝰ
ſtabily amat ꝓmapt ſalubꝛiꝰ de
cſtuim;. lat qđ uanullus ſcleto
ut popto. magnat ut patuat ꝓſonat.
ingenuus ut ſeruus abinde inam
ata qcquā acuſatꝰ uolentā ꝓſu
mat. qđ ſi ꝓſūpſerꝛat. ſtēndatꝰ
poſt acta querimonia reſiſtendo
noluerꝛat. ac anathemate ſit un
culo impetiatenſi anno datus inat
ſtat. Excepto qndo por ſepe dicat
ciuitatis ꝓcōmun utilitas amat
oīū cciuū. ipſe met. ut ꝓlijs uerꝛat.
ut ſuū legatū atenſi miſerꝛat. qđ
tam eiſdē honeſtat ſtēmiſuta ſint.
Hoc deniq; ꝓmulgato. acclamat
ū ē ſi placerꝛat. ſuclamatū qq; ē.
oīb; placet. Anno dnī ī incarnatō
nis mill'xc. nij. Indictōne nij.

Fol. 17vo

Epacaexij. Conuuttenaeuiii.
Regnaenaeaelexcio impetaeaoste
elfaenagno polyaeno. Epaenaeleae
dete. Indtae. ego. exiitenaedtae
go pote. nonil inmaetgi. quaetaer r'
nichil ominus fethaetum ⁊

Anno incarnacionis dñi ihu
xpi. millesimo lxxxcesimo
vii. Dubrycii constantino polcos
impetranae. Ego celestin' rex.
chtocge edelmaege glyui ste
phani regis. Concessione lacuten
gi spelaeensis aechiepi. omiuq;
nh tegni gpoz. & laeudacione nh
ducis stephani. qaetoz; chtoae
ge comitaui. do tegiae lybaeae' mo
naetetho sc̄emaethe laedetensis.
q; sotor' meae sicae faebhaeruiae.

Fol. 18ro

Sicqđ' uarii alyquis paer'uus inc
lyquo. pđicacoo monasterio con
ataciđ uoluerit. ut ui alyquid
abstulerit. ecclę quadruplū re
stituat. & suac oīa regaly ius
sublaceatur. hoc quę abbatchi ēpo.
& aboīb; ēpis confirmatū carno
tę. ac' abunuerso etau conlacu
datū ē. h. atchiēps. laud'. Sae
phan; ēps iadęnę. lacū. Rainerū
ēps chtoacęn. lacū. Joīes atacusten
sis ēpl. lacū. Dabto belgradensis
ēpl. lacū. Dtrago atbensis ēpl. lacū.
peatus abstatensis ēpl. lacū.
Indic. nonat. dñi. Instituto
co aīb; pđicac abbtis cuius
lię sc̄ę paec datae sunt.

ęgo suynimir' rex chtoacęn

dalmaigeg; ainbi abbaiſ cluana ſeagha
ly iuſt cuaog; monaſterio ſcēmac
nōe uande' quae' p̄ceſſor' mi ecclſi
mar' ſeruc. ſubſcripſi lybacuae'. fr'
mac pp̄ecau iacuae. Lacuſenagi ar'
chiep̄i Lacudaigone. peatuſ chroa
aenſiſ ep̄ſ. Lacū. Jotheſ abbaſ ſcī
bartholomei. Lacū. Fitminuſ no
aenſiſ ep̄ſ. Lacū. & aly ep̄i. & co
miaeſ Lacudaenaeſ conſtmariſ
tum. Conſtmaigo ithae dauae
abbaiſ cluana Inaeneno. Jnſeſth
uiacuae ſcī dimachi. Anno dn̄i
milleſimo. ocaogeſimo un̄.

nno Incarnaigomiſ dn̄i
nōithu xp̄i. mileſimo. cen
aeſimo. ſecundo.
go collomaonuſ dignae. ſeruc

ungarie . chroatie . dal
matie . salvo alterius consilio .
postquam coronatus fuit belgrad
di . super terram marie . in urbe regia .
regnum subiectum pauli meo comm
ni . pharetram dei . & fidei tue
mi mee . dono perpetuae pacis . &
regiae libertatis monasterio sancte
rie monialium . qd hactenus in adiacen
uae ibi do dilectae degentes secun
dm inae pellatae pacis . & pfectu
mi regni uel tranquillitatis . nam nemo secu
lares ibi inuoluatur secularis . dm ua
rium ordinem ecclesiae praeesse
linde sabbathus pulegni sed pmone
hanc donationem regiae libertatis sic
confirmo . ut nullus mei regni
audeat quemquam distrahere ut alu
quis illi monasterio . aut immobilib:

Fol. 19vo

quæ [illegible]mobilib;. Siqs uõ
ẽ eccłiæ nr̃æ legali huic lłioni.
ẽ aspiret aẽpaxuerit. & ecłiæ
dẽbonis monasterij usurpauerit
ue. illi ecclę quã dẽptu reddere.
usurpatorẽ uõ cũ suis oĩb; regali
seuerit ire sublatũr. & hoc con
firmam; nr̃æ sigillatione. iussim;
comunit. Peopius exoniensis epł. laud.
Sigmundus gargoyensis epł. laud.
Ysaac comes laud. Petrus com laũ.
Cledric com laũ. Saul com laud.
Aluric com laud. Thomas com laud.
Andreas com laud. Cosmas com laũ.
Wochan com laud. Dionisius com laud.

nnoĩe dñi nr̃i ihu xpi. & eiẽdem
incarnatione. Anno mille

Fol. 20ro

simo. sepcaucegesimo ⁊go. Reg
naca cpesimuso chso aegẽ. bac
nos uiuimuso. ꝓpcaũ uõ gubnacn
dom̃ stephano. In cui acccc nona.
luppan: adelmizo. Ego denic;
uelcenego pfemediu anumemee
ꝑcipio fres. In domo sc̃macꝫ delac
detac omẽ possessionẽ meac quac
habeo umꝫl ⁊ꝫl aulaꝫl ut inculaꝫ.
& oiac animaliac. pecoꝺb; ut lam
aꝫl oiac & noib; sic inp̃dicate domo
sc̃macꝫ. Inppetuu possidendac. &
siqꝭ pcssenau' meoꝝ. ⁊tacisse aetpac
uetac qd absic. istaũ habeeac a⁊
nũ & unũdm̃. & cũ ludc scac ꝺoch
In Infetno decnetur. Adelmizo
luppanus. aeff. pdano. ☩. desinna
☩. Carpellan; stubinac. ☩. tolly
muso. ☩. pbr' dedochnac. ☩. pbr' barbu. ☩

Fol. 20vo

Iohannæ ā. nepotiq; ā. ꝓbr'milo
archiep. ā. ꝓcuratus debonemuare. ā.
regni plures acciles.

Golacusenensis archi-
epus. iussi desedi iudiciu.
sinodaliā dissensionū. cmemoriapso.
qui subsedit pqs cōpil. scilicet. A. lacde
censi. acaq; A. etoacensi. qn. l. aparu
gusensi. dcU. arbensi. cosā stephano
regi chtoregē. & Iacobo marchitheo.
sbmunoq; poste. mulcisq; aliis nobilib;
psbiteris. Ingressa dominu. Inārnēsa
mardu portis blie. decccc abbis suis
nepos. uebrenegē genuare. epi stephani
suus nepos. & mardus qdē gener' meus
p hr̄. adductus eccā sic mā pellacbare
expectare nēsē. dicens sepius subisse debi
tū. xxxx solidos. Insup obtd suis pigno

Fol. 21ro

ta dedisse. Quib; ēt ata gregorius pdic
ep macdu filius ppī taam abbis sic respon
debam se abbem nil accepisse. filios enu
metando soror. una cū eis. ppar tē
dom; quā nō habuetam. pignora posuis
se. & in ode ē tēl soror filios sibi illos xl
dedisse sol. abillam uō pēniam nichil
sed sic a boclis accepisse. abiq; placitis
abiq; ānno. ppar tē dom; .xl solid.
& hoc abbis ēccl macbam aeth; . domno
macdo lac de tensi archidiac. & dnico
epc me. eoq; in medio deducq; dicam
abbis sunt ēccl maam. q; sic iudicam
um; . ua ea pignora qua abbis un
ablatam sā reddam. & xl . sol . par'
epc optes se ipsō nu me tam tes . sua de
suis ppriis. seu de communi facient
sol cui sublatam reddam. hec uō sua quam
sibi datam ē. a entem partem ;

Fol. 21vo

nno Incarnacionis ihu xpi nri dñi.
mill.xc i. heyrael xio constan
cinopolios Imperante. cui post quo
ulcaddis lacu parmonioz pcr christe
Inuadens regnū. domnū almū suū nepote
illo stacuia regē. Jadefensi uō castrū
dñe domno arnulfo uenerabili pīsulam
ce. meq; dracgo domni pīstangi. epi nepo
ce lx cīgo phofanate. Hecidia uerū
phmo anno inte cīgē recuperacionis.
costā nob accpīsano epo. cliusq; quā plu
rib;. oppidaur' quetimoniac domnē uehē
bligē cienē. quē uirtu uidelicē dobto
sacu achou custodiens. uigilanq; animis
dō deuocae monachicae uitebaē habitu.
Quē pīcipuis socer' suus bligus domni dcbh.
uerbis suou decepcus pximquou suo erte

Fol. 22ro

pedi aeterna ulo. filiusq; suu quē cū quadā sclā
uncula naccū habebant. mos gens augustę
hęredi aeq; secta hęrede. Dancaū mo
nachil; iffagaē umulo. querillū alimagis
uethmagisq; fouebat caginę. qđ ueths fbat
assętgonib; ex pre suo fęth lusset. dicens
filio mosaio. huic uuenaq; nupu quasi mor
aę nil debęth dach. Quę egē locm dicaus
debto sacus filiusęth paēna maaus pteaace.
sue ecclensu conlugis uchę quā fuau se nouę
tat monachā. dade noq; bannace. mosen
do sue illū ppheaaq; secta pticipē
pat' boum sibi athbuens cū suis caleauhs.
aufaolq; nactalos. qn egā suā uneā. Nēpe
nēminē ethmaens illi compaigach hęte
diaaq. suā pat' mssā clugē. Quippe.
n dū ipse paē alia uaebaat uoce. unde
face aū uaruathq; cosa nob liagnaib;.
ipsa mea dona uebat. cū sua mart. alisq;

Fol. 22vo

ꝑpinquus. extraclya portare modo electo. ꝯq;
ſſē pcathnnar. nēnon ꝯarnizo magistrynē
ꝑlio. quinplurib; aclyis comcitenaqb;. dēmū
lussi ꝓſulyſ. ꝯpāely quo sedebamus egressi
parlargo. ibidēmq; ciuitatnār ingredientes cū
tādicto ꝯpō. & lotte ludicacaoyt. aclyis nobilib;.
ducato inmedio uarioq; cetaacminē. quid
hinc ſti ecriaus docetis ꝑſequarh cēprimus,
qđ moſe arnaiquoz di ludicarie ſolenaes. uar
ipſar ſuar ſtuarteā portare. uelua ſi uiuus
adeſſe ſibi lex hebraica ſermonesth ꝯ dede
rar profſionem. Sedhuic ſti cātaterarnaqb;
hoc diſplycuar. ſeq; archiepiſcopely uelle
obſedie ludicio cēclamare. Quib; stilla
una nobiſcū aſſengens. ſepiſſimē inuicar
uiar. uar adſuū cūtar ipēnt ꝓpoſicū. Quiſub
unius anni indugis. nob cetnenaqb; cen
gel excclamaraq. ipe ſtenuerē. Quos nos hor
modo defenſuamus. inp̄miſanni illyus

Fol. 23ro

actibuao sibi atibuno atq; anno mclo
pege filio. pactaq; dom; &uuege hetedem
dare fecimus. uac uel sic spelaeaū quae ege
getam: cū dar pberisetten. Quib; &ec hoc.
Indulge arīse iulio usq; Innaeaelē dīi lar'
gitasā. sed pcaciā telistenaes. & se hinc
subactae rege. Quae ppr̄ ego dtaegus pbor
cōmunē sequaens saecarīaū neminē uolen
abaliquo uim sustinere. cū lā nominaeao
ego. aliisq; nobilib;. addomū illius pgenae
quisiare Inquaedruno scīpeaq;. legaliboc
diffinienaes iudicio. subepāly unculaeao
pcepao. illae plemā debete habete pactae
iussim;. Ipsiq; nos illis domū pactegenaes.
monaeche oeciden aaele pactae dom; dedim;.
duaesq; ulnaes &eto aplius mediaeaeis
dom; ppr̄ mia. illā cēsenaere uoluimus
Insaeculo. Hec ego maeius aeschudiae.
qaelus ōib; Inaeru. &ua aenemoraeaes pfulib;

Fol. 23vo

michi inluncaui ē. ꝑdelyā uſtaciaretq;
ſcꝛyꝑſi. & poſt aſtadriaar cotar hiſ aeſtyb;
lecaar ē. & ſigillo dicaꝝ ꝓtoꝛſſignaaar.
Iotiē ludicaꝝ. Uiaar ſar. aeſt michar. aeſt
deſinnar. aeſ. Maadio zellē. aeſ. budinellu.
aeſ. Maadiuſ genar zellē ꝑſtaangi. ꝓtuona.
ar. Gtubnze. ſbt gg. ā. Gauzuluſ ꝑſtabarr
bar. ā. Garſbar. ā. Neupar. ā. dolmaldus. ā.
Gtaaē. ā. & aelyi quaē pluſeſ collaudun
aeſ. & conſtmanaeſ.

ñqđ amunoſyb; leꝝaelyā diſſm
aumē ludicib; amaeloſyb; ſiopor
aē debeaar conſtmaeſy. Gottobo ſo ego.
Ly. ſaelonicaarē ſedſ aſchiēpſ & laudo
hoc ludiciū aaaanaao honeſtyſſimo uſo.
D. laadetano poſtē cūſuſ nobilyb; lam
docaū: Inſyecta eſty eiſ ēm & mundiaelyb;
ſanciaū. habeaar leꝝib;. nequelybē ꝓ

Fol. 24ro

sonae Insuae actto gam̃ge effecaae. Son
acte Iudiciae semel lafaccae. Sonquestam̃
laceptū Insuae male usae quest̃moniae.
Inlibello qdem quē uetrem̃ge ßlie cle-
ap̃lbaeo post daeau. & ab archidiae. ae.
sep̃pcū ad mae caulie laudacionē. Iuste
ac rationice cognouu sm̃eau. Qs naeq; actto
gamus & archiep̃ diaecte audet & hanc uidua
ab hac ep̃ diaeae male magistu. dn̄m solū &
lecaū sic nobilie uae puaae cognoscam̃us
obsequiae uae. ac hanc uiduae quae laeu
daae acpts. p. sec̃etaeiū & ad pm̃iū uaeq;
assūpaeo tae pundē habeau. p̃ecaeq; cū
suo saeceine mundo se concaulie. Unde
hge ordinaeae sic supius. Sonstmo & unno
laeudo. aeq; sablie gaeminē aenaeachemaeq;
& mcem concliū uinculo quēquae pono.
q hoc uaeē instrugere & delere. Hanc
uā sigillo sēi dn̄u caepaeulie Iuffi signaeh.

Fol. 24vo

ua conacte omñs pmaneat conquestor
insuae habil; auare fortmae. Inhoc lacu
dacionē. H. ꝑpl lacdett. & d. ꝙdem cum
auxil pdor. cett.

Anno dominice incarnationis. octt.
cēt. septimo. Ego uegenega abba
sce ꝙarie compotauu terral inbra
uigo aparte aquilonis iuxta muu.
ariuo usq; adsiluam. amurulis oc
cidentalib usq; adtram prisne que
ett nunc sci platonis in australi par
te attesano drisse uis filio desimi
ri pdecon sol coīa hiis testib. sergiu
nonensis comes testis brumona duor nie test.
paulie archipbr. ꝙarin archidiac. or
cha fr epi. primona pbr sce barbar. sde
bor. petrinna drisseu cosang. stefani.
nostdri. na tarestinna. ꝙarin subdiac.
filis archipbri. paduan. filis drusen. desim
na filis uidomiri. subdiacon testis
Ego gregorius eps scripsi ytestis su.
Ego iohes iadarin notarius ue in
quadā cartula pene consumta uidi. neq;
addidi neq; minui scripsi hec.

Fol. 25ro

nno ꝺ̄blncarnacionꝭ ꝺ̄nr̄ ih̄u
xp̄i mill̄imo lxxxii. Indic̄ione iii.ma

Ego cẽsimus' dī puidẽcia rex chtoa
cor. & ꝺ̄ri macarnoy. p̄ remedium
animę meę & pacẽcia cū meis. ꝺ̄cedo
in monasterio ū uirginū sanctę ladrę.
in honore ꝺ̄ę uirginis marię.
p̄ręsẽcia regis pictorū. cęterorū
in loco qđ̄ bęthdae uocatur' quondam
possessum a duobꝫ colonis nomine
uni benachi. alacęth benedae. iuste
p̄petuo possidendū. Siqs' cū meis
decessoꝝ id istius aecłe cẽpserit
parẽdi incautus' supmi iudicis ira'
& p̄ncipis q; cūctis q̄ęuis cẽnuerit
patet'. Iotes' caruidicus regis c̄. ꝺ̄ruga
na scuacthus regis. c̄. adae luppan; no
nensis. c̄. ꝺ̄linna luppan; c̄. ꝺ̄arno lup
parno. c̄. Iouinna scagnaco. c̄. uebcenego
scagnaco. c̄.

Fol. 25vo

Quicquid ego pbr. cæsti.
go Vekenega abbatissa scæ Marie cõpa
ui tras Inbrauzo a Zurona filiastro Mzo
gomile in uno loco ubi lesse dicit. p vi
rõm. Inuestumonio. Velcãne. & Johis de
brauzo maiõn. & pbri Sirone. Trẽ com
parauit a Vekenega neptal radonege. ũcodẽ
brauzo media tra. cui alia medietatem
Mura habebat. p. vj. rõm. subpdictoz testi
moniũ. & Gridinna. & Velcinna. testes.
& pbr Sirona tt.

ii

Fol. 26ro

Ego pẽtrus ſẽmuniã βhus. unacum
βhuſcẽnt. & oñs mẽ ꝓpinqui. donam;
paññab: nſor parẽtũ. & ꝓ ſaluat
nſã. & nſor ſucceſſor. cenobio ſẽe
marie. ẽcte quæ ẽſt in bſtũ ſo dẽi
cate in honore ſcor apſtor ꝑri & ꝑauli. & cum oñi ãbitu nſo. in ꝑpr
tuũ ãbitũ ſẽi cenobii ꝺe uarijs;
poſſeſſ. deſcendẽtũ uſq; ad ꝓnũ. & ꝺe
alia poſſeſſ ꝓnũ. aſcendẽtem uſq;
ad ſiluam iuxte ãbitũ ſẽi nichi
lay. & ſedũ quaſda ãtulaſ que ẽ
in medio ſẽi cenobii. Vac habitũ
& poſſidẽtes inꝓpetuũ. Siquis hoc
nſm facere ſtrangere ꝓſumpſerit. ma
ledictionẽ dñi incurrat. & ſecũm mor
ãte ſeculi ſeculũ habeat. Actũ ẽſt hoc coram
oſtũ nobiliũ ꝓſentia. uidelicet dalta
ne ladenaini ẽpi. & ſtagno photi. &c;

madri iudicis. nec̃ sclarum iuparm.
& sidonie iuparm. & alior nobiliu.
& ego petr' ca matagn; capellan: huī
fili sclpsi. & acth'iun.

Ann ab incarnatione dñi. oclt. C mī.
exagesimo septimo. Indictione. xii. Tempo
ribꝫ rnq. V'talis oclchaelis ducis ucne
tie. et Iumpredi udertani archiepi. rnq.
dominici gradenicen comitis. Hoscniq.
p nominatus Iumpdius archiepc. & do
minicus mauricen comes. ac alii nobiles
uiri qui inspo placito mafum' iubem'
sñi curtalem recordationi. de placito quod
abbi sc̄ē platonis uiauit. contra scemo
sam scē marie abbatissam de curtis que
in brauzo site sunt. quas petrus semuti
fili' uiuicū filiis carne. & suis ppinqs pre
nominato cenobio dederant. Hecnāq. fin

Fol. 27ro

inapte hactenus sā crisogoni exuiaq; parte usq;
adriuum descendentem. 7 exilia parte riu ascenden
tem usq; adsilvam iuxta territorium sci nicolai.
ptē quasdam terulas inmedio posita. que sci
crisogoni fieri pbant. Dicebat enī sci platonis
abbatissa. Hec tā cenobio sā platonis attinere.
testamētū ostendebat quod aquoda uiro pugnitu
romanitas emerat. Econtra scē marie abbatis
sa respondebat. Immo nob attinet et nos eam semp
laborauim 7 pman nīas aliis adlaborandum tradi
dimus. quia petrus semiuta filī unacū suis pro
pinquis hanc tam monasterio beate marie dederat.
et etiam testamētum inde ostendebat. Ytī nostri
onē pscrutantes exutraq; parte. iudicauimus sce
mose abbatisse scē marie cū sex sāc monachis
suū testamētum affirmare. quod ipa in curia pri
cepit coram pluribus affirmauit. Hoc actum
est coram his testibus. Josepho iudice. Crisogo
no iudice. Odalrico plebano sci pet̄. Michaele ple

bano ſcī pet'. Nicolao gilçaci. Andrea liſce. Gur
ra talarigi. Iremeſſo. Silcinna filio lopre. Gru
beſſa filio ioſephi. Gricha filio tripte. Gregorio urtaçe.
et Stefano coſiutti. Jacobo ſegurtiutti. Gurdano. atq;
Stefano çeçe. —

Ego iohes ſcē anaſtaſie ſubdiacon' atq; no
tarius. ibidem cū hiſ ſupradictis teſtib; interfui
ſcripſi et corroborau.

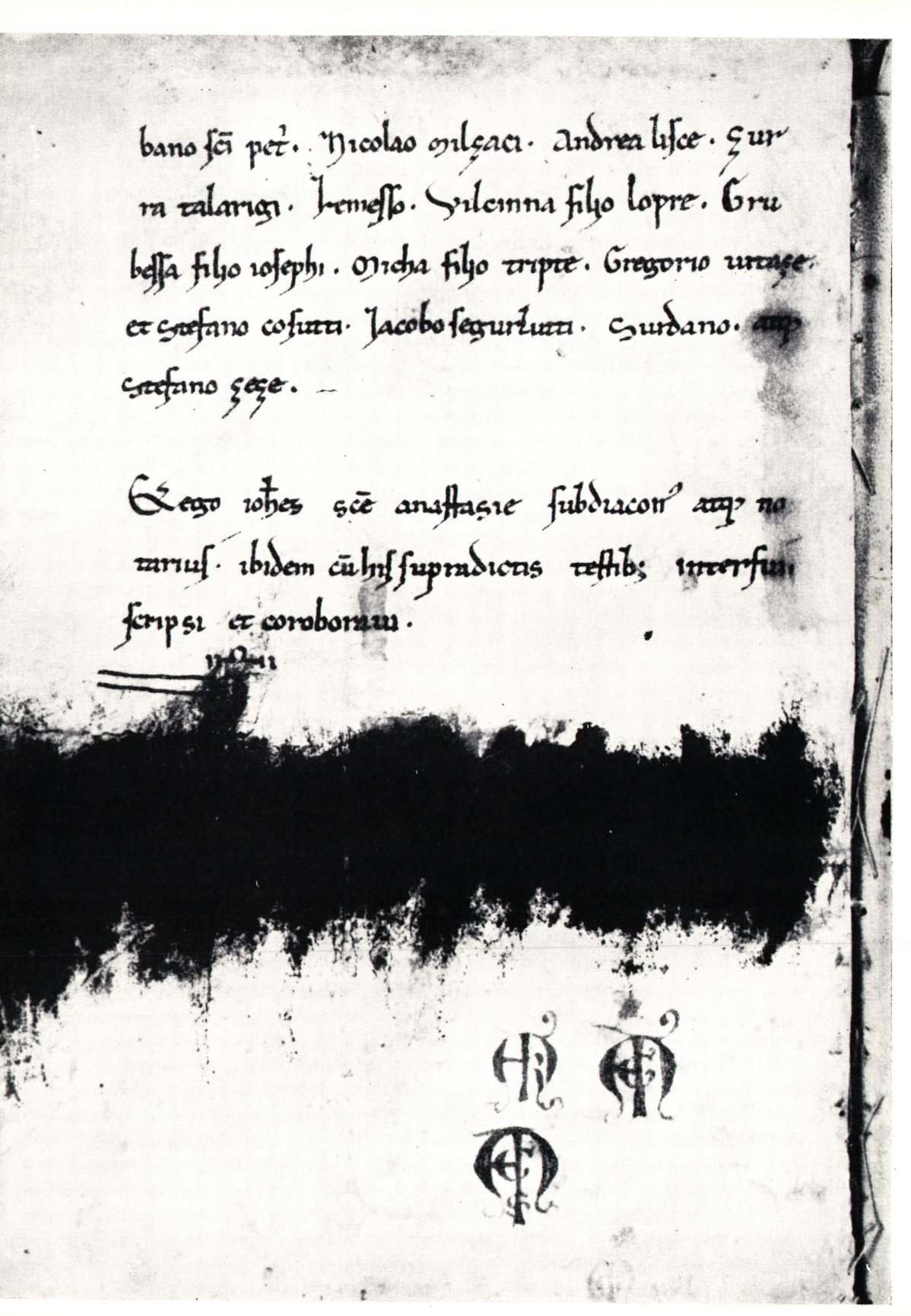

Anno dnice incarnacionis. millo Cento Honags
nono. ꝯente qadrii due. x. assante. indictione secda
iadere. Temporib eodem dñi nri Henerici magnifi
ci regis Vngarie Dalmac Chroac atq; Rame. zdu
dree vxi melita fris ei. ac. Nicolay iadtine sedis
uenerandi archi electi. ac septem consulum. Cu
nos namq; micha petrizi. Petriz uitace Britte
d iuda z Coscia gregorii consules. inplateis p tm
bunam sci ped nouj ad diuſoz causas discuten
das zdifiniendas residem. Tu Tollya s marie co
nialum abbatissa. cu tuo conuentu p Cosmam
filium iangi pscripti monastrii aduocatu inj curia
uenies. contra Vrsenu filium eipani. zplures
les tade. q tam uram d berda iniuſam terre
ant uim allegasti dicens. fris certu est. qd lau
renciꝰ fili Joseph duxer pscripti cenobii aduoca
tus sanctor damiani illustris memorie cu adhuc
uiueret. uobcum placitauit. zpuilegium Cresi
mirj Regis boe memorie qd habebat ac testes oste
dit. zcausam ipam ge iudicu sententia optinuit.
Quare igit ap fata tua monastrii no gerus. Vrsen

Fol. 28vo

uero cum ceteris respondentes dicebant omnia uera
ee que cosmas fuerat prsecutus. Sz qm tu abba
ssa tuum pullegum non sumauerasz iuramto
sic nbi fuerat udicatum. ido atra nominata ge
re nolumz nec debemz. Audtis igit hinc inde par
ab. Judicium pnotatz Comitis z iudicum tali
msura gpleumz. Dedimz namq; abj tuoq; quen
tuj Stephanum de Joseph pstaldum talit. ut ipe
noatam tram atrum iret. eamq; d una ulla ad
alam sic inpullegio regio habebat uob utrisq; suc
cessorib dmmo ad dmmu assignaz. uosq; inpo
sessione gc nrj sentencia poneret. z tam pfectum
vjentum qua oms alios gc inde ommo aceret.
si alicui utr monalis iuramto. pcepi utm pulle
gium afirmare posseris. Qau sic gc dictus noatz p
stald accepit. Marchna Dragsanny qnda nur ura
monache Sepedictu pullegiu suo sacmto firmauit.
uos placitu deuicisse. z tam vjentu qua oms gtrja
sententiam reportare psentecam udicauim. z
sup hoc ppetuu silencu jnposuim. Statuentes. ut
no liceat eis sup eade causa ulla qstione mouere.
ul uos aliqb; gcinde molestis mppetuu fatigare.

Fol. 29ro

Terminat aut̄ ꝑcepta uꝝ monaſtꝛii ꝛra inhc̄ modu.
Inꝑmis namq; ꝙparte occidentꝭ auia puplica que
uadit nonam ubi ē lapis ſignat̄ ſigno ſ ꝙrue in
merſ. eundo uſq; boream. recta linea uſq; ad bregum
qē ultra arborem pirum. ⁊ Itum ſurſum ꝑ limite
uſq; ad ſpinam collis. ubi ē lapis ꝑpoꝛ ſigno ſculpt ⁊
ī poſitu. ⁊ ab inde uerſus auſtrum ꝑ ſpinā collis ꝑ
uiā antiquam quo uſq; ꝑtranſeas ꝑmā ullā antiq
ubi ſunt pruna plurima. ⁊ abinde rtum uerſ; auſtrū
ꝑ uiā int̄ duos bregos ſeu limites poſtā uſq; ad alia
ullā antiquā u ē lapis inmerſ ſig ſ marie ſculpt.
aq ſigno uſus meꝛidiē recto tramite ꝑ ullē īferꝭ
ī ſilua quouſq; ꝑueniaꝭ ad lapidē inſignitū ꝑpoꝛ ſig.
⁊ ad uiā ꝑſcriptā que uadit nonā. ⁊ abinde rtum
uerſus occidentem. quſq; ꝑueniaꝭ ad ꝑte lapidē
inſignitum qē ſup ullā q nuꝛ poſita ē. Qcq aut
infra ꝑſcriptos tmunos ītris ⁊ aq habet uꝝ eſt. dicta ſt
u hec ⁊ diſtincta ut ꝑſcriptū ē implenaꝭ cuꝛa. uby
hoc ſcriptum ꝑ manu nr notarii fieꝛ ꝓcepim. ꝑſen
tibꝫ his teſtib; ꝑſcripto St eſano d Joſeh ꝑſtaldo. petro
filio eiꝰ. Jacobo faſolo ⁊ multis aliis coraꝫ

Judicium urbis Ecclesie. z huiꝰmodi Ecclesie Episcopus.
Ego Ego blasi⁹ s̄ anastasie diaconus. z adestante ei
urbis nostre hoc memoriale Judicii scriptū. iussu
pscriptor consulum z curie ut vidi. z audiui. ita
scripsi. roborauj. z signo crucis signauj.;

Fol. 30ro

Anno ab incarnatione dñi ihu
octtimo. l ii

Ego celsimus dei gratia christ
anor & dei magnar p[ro]pter dil
mor. & penitenciu meor. dono in mona
sterio uirginu sancte dei. in honore
beate agathe uirginis matris p[ro]pter
egar pis abbat. ecclesiam humilem q[uo]d
beda uocat quondam possessu duob;
colonis nomine unu benech. alt
benedict. iure p[ro]prio possidendum.
Si quis eum meor de ecclesiar ipsam
te aliquam uel ea. parendi incustica
supmi iudicis ipsa. deneget q; cuiscq
uar actenuerit portare. sit ei carus di
cus regis. ecclis. dragarnar seu actu
regis acl. addar iuparn nonensis. acl.
delinnar iuparn. acl. pdarno iuparno.
acl. iouinnar seanmeo. acl. ucheendgo
acl. Ea ego pbr mi chaelo carpelan

regnelchpsi & cosstobocxe ui.

Annodñice incarnacionis.dcclt. lxxxii.
In die.uii. Ego ecbelsimus rex
clitoacge. & dxelmacge. obtemedia
xie mee & p dilectione. meoz monac
stephoscē macth & monialiū. indedi
caconē basilicē dono ātax inacc cli
nix quē regalis ēt dinoscit. ut te
xelr sepuoz uel gdnat p conuallē
xbothnat inocidēnat quē ma
thdeā munacā. inacglonē ii usq
ed sup emunitnat monat. ed me
thdiacnax cū placitx aftacinat
quax xuusl mſ. C. dedia cognacto
suo madio. & ſ lyoch dexbtone. co
tax istech agbus. dexbto pthoste. ſ
lyo bolyche. Nihi fopo. & ſte gmac
dio. Macdioſ lyo zelle. dobto dſto
go scitoonaso. Definnizxthsacr

Fol. 31ro

Vuarzax. l. & cõf. Oychax. l. ~. De
ſinnax. l & cõf. Oxdiozelle. l. &.
Oxdius genere celle p ſtarnẽſi. l. ~
ptuxnax. l. Cſtubizẽ. l. Caxuſulo
p̃ſtrabaſtax. l. Budinellus. l.
Heupt. l. baſtax. l. Domaldus. l
Bſtaat. l. & alij quæ plurimi colorũ
dant. & cohortmanant.
Ego maximus archidiaconus
inã fui ſcripſi & confirmaui.

† L. Dīgſtar ſpēlar aṁ ſedis arſchu ēpſ
Ñ. lædēſtaṁ; ēpſ. Pēatus arſbēnſis. ēp;
Pēatus uēclēnſis. ēpſ. Ñ. arſarguſēn
ſis. ēpſ. B. bēlgſtardēnſis. ēpſ. Ñ. nonēn
ſis. ēpſ. &. arbbſ monaſtēſi ſēi ehſ
ſogēni. Tēodoſus ſēi ſtēphanī. Pēt
ſēi nicolaī. Johſ. ſ. micharēlis. dar
bſtanar. ſ. pēatſ. Cuiōib; clēſcis. &
laīcis dīnaṁ mēnaṁb; . lædēſtaṁ ſēi
licā ēcclē congrēgatiſ nōb pluſma
uēnaṁ laīndar. Ñ ēxaminandar. alla
rar uarmoſ ſē grēnēſarlis ēcclī con
fluēſtē. Ñ nār ēar. ēſtar michil omin;
illud aſſuar. muniminiſ ecſpeum
q; ēpſ. &. por. nobileſ. &. ignōbileſ
laīdēnſis. ēccle ſcē maſ ſēp
uiſginiſ. monaſtēſ uidēlī cēſuir
giniū dō dēuarē formulanēlū. nouē
inēdē ciuitatē. nſ ſē poſb; con
ſtituēre. ēſpō ēt conſēcrāre ēpōſ. iē

Bibliotheca Augustana

dicte ecclie. deuocõe & exhortacõe con
cessere. insulã siluestre. hoc deniq;
licet cõtigerit uarijs de locis pue
nisse nobilium puellarum. illuc ob
amore xpi cõfluxisse uidebant. exau
ctorat. sic abbõi relaxandi ac bu
rij gratiã uiuendi. aut licẽtiã ab
mancipandi hominẽ seruitio ad
emendũ uel uendendũ seruientes. cui
se dispensare nec cellulas aperiendi
hoc solũmodo patrem nec abbatem inge
nuitas capit̃ prohibet. cum õib;
sobrijs; uolentibus; illis ꝑfissima
deberet ciuilitas negare. Quod nos;
dñi diligẽtius pspeximus. inuenim;
gratiã: illud inde excisse studiũ;
q; excidendũ & impossibile ad obser
uandũ pspeximus. In quo si qd
de uita siqs eorũ; boni monachi; &
usq; ad finem uite exercuerit uolentã

p̄sumęſtę. xnxcątmxcąſ uinculo ęx
ąplo ḷigxſtę. ꝟ uoiuſę xbſtxſo ſtx
biḷitx. xt ſ̄ſmxqꝫ ſxlubꝛiuſ dę
cęuim;. ltxqꝺę uꝫ nullius dęcle
ſto. ut poꝑlo. mxgnx ut pꝛxſnicꝛꝑ
ſonx. ingęnuus ut ſęꝛuus xbindę
inxnatx. ꝟ equꝫ uolęnt xuffęꝛ
ſę p̄ſumxt. ꝟ ſiꝑ ſuꝑſędęt. xt c̄tinx
ſę potthxc tꝫ quęſtionibꝫ ꝑſiſtendx
noluęꝛit. ąt xnxcątmxcąſ uin
culo lꝛpęnitęnſ innodxtuſ in ąt
txt. Excęꝑto quxndo ꝑoꝛ ſę
pędictę ciui ąttꝫ cąſ. ꝑcomuni
uąḷitxtę oꝝ c̄cꝛuꝫ ipſi mꝫ
ut ſ̄ḷiuſ ꝟ luędę. ut ſuꝫ leꝛꝛ
ꝝ ꝺ ąꝑuſ miſſęꝛę. ꝟ uod ttꝛ in
cꝝ oꝝ honeſtę ttꝛ. xt. xm ſuꝑꝛ ſ̄ꝛxt.
hocdęnq; ꝑmul ꝓꝛ ttꝛ xc clꝛ
mxtuꝫ ſiplꝛcęꝛę. ſuc clꝛma
ttꝝ ꝺ ꝺ oꝝ; plꝛcę.

Fol. 33ro

Iudicio capellan⁹. De sacerdotibus
sis electis cus. Si quis concubinarius vñpe
donacionem. Inuestitur² concubine
uoluerit. Item nupsol nupta pegre².
& vñpe donacio se² pfitet manerta
hoc ac tu² est in adchimia. & fistma
cu² ē id dēte. cotra² andētes &
de² cimiacis ēpo. & diagopho
te. Negra iudicē. Cellar. & dedar.
& alis quar² pluribus.

Anno dñi ccclxxcaſtacxc.o mſ. octobr.
l. xxvii. Indic. viii.

Ego arnd ſtaſſ ſſul laudet ut bis. una
cu[m] d[omi]na go poſt. cliſto. apoſto & de[i] ciui
tate ſ. placuit nob dare in ſula ſil
ue. & uult a[d] ly beſtaracte. uult q; in gr
nuiate ad[e] monaſt[er]io ſce marie
ſiat[i] in tempore ut boni indic con ſtet pa
gonis & basilyce luſt p[re]cepto ad
mendare. obſeruate oi[n]u[m] n[ost]m uiuor
& defunctor. q; ſi aliq; p[re]ſumſerit uel de
incepſ hoc n[ost]m ac cau[m] uiolare ſt. aut
ſui p[re]ſte ad[e] pace uel ha[n]c inaly quo.
& ui[m] ſcis monialy; illyc habitan
aly; ut uſq; ad ſolutione[m] caſtel
pueri. diuina[m] & ſcor[um] & n[ost]ra
p[re]cipiat[a] male dictione[m]. & me
dietate ſ dom; ſue caſtrate in
publyco. Ego iohis iudex ſ. laud
& co ſſſmo. Cadidus ſ & cof.

Fol. 34ro

Anno dñice incarnacionis. dcclx.
xc iiij indictione. ii. Epacte. xxii.
concurrentes. viii. Regnante
alexio imperatore constantinopolitano. Epūnante ladefle
ardefle. ānio. christiano degente p
ofle. Nonis in martii. quarte
nichil omin; fethactum.
Ego suuinuir ter chfo amīe acq; dnl
marie ecclo. Bymo. & cosbo to cofte laru
tenēto archiepo. & robte abbe ē bactaolo
md. & ardefle nto capellano. & do
minico acpiēte. & cteris iuperno.
hanc donacionē quā dedia ānia ces
sor nr ter ctelimir. monachē hosēt
machē siao ladefle deātis macchinia.
& dē dionē sic insupta conānia
capraulo. hoc actu est inaldeno
Anno dñice incarnacionis mill
septuagesimo octauo.

Anno ab incarnatione dñi . ꝯiiii. cēm.
ꝯ septuagesimo . Indictione . iii. Ego nam
q̄ Rosana cenobii scē ꝯarie abba rubeo
cartulam recordationis fieri de hoc quod
Grana uxor Gaudii nedosecca ꝯorien
do puerum unū nomine pruosum
ꝯonasterio beate ꝯarie tradidit. tali
modo et condicione ut illum literas disca
m⁹ & sic ꝑ uenire posset ad sacerdotiū ꝑ ue
nire faciam⁹. si autem ipe superbuerit et
discere noluerit in uita sua monasterio ser
uiat quecquid ei imperatum fuerit. etiam
si ad sacerdotiū ꝑ uenerit. Et hii sunt testes
an quor⁹ p̄sentia Grana uxor Gaudii ꝯo
riendo p̄dictum pruosū tradidit. Grana
soror Gaudii. Et dabraza uxor domal
di. Et Ego iohes scē anastasie subdiacon⁹
atq; notariu⁹. ut a supradictis testib⁹ au
diui scripsi & roboraui.

Fol. 35ro

In nõie eterni dei dãi. Anno incarnato ihu xpõ dño nro
millõ. Centesimo. Octogesimo. tercio. In mense Octobris.
Indictiõe scda Jade. Regnante dño nro Bela dei grã se
renissimo Rege hungarie. Dalmacie. Chroacie. atq;
Rame. et in Ciuitate Jadertina presidente Damia
no desime Comite. Cum ego Danus de gudiço aũd
uertẽm fragilem et debilem humanitatis in hoc
seclo statum. intuens illud euglicũ. Estote parati
quia nescitis diem neq; horam. Iam dies dñi sicut
fur in nocte ita ueniet. timens de supplicio aĩe mee.
et ne oĩa mea inordinata manerent post decessũ
meũ. cogitãe cepi quomodo peccatoꝝ meoꝝ indul
gentiã ab oĩpotente dño consequi possem. non
meis meritis sps ille corduum illustratoꝝ mentem
meam sue claritatis lumine uiuificans. cordi meo
salubre consiliuum inseruit. Tunc ad uxorẽ meam
Slauam conuersus. illam talibus uerbis alloqui
studui. Care quia post obitum nrm nulla heredi
tas bonis nris ẽ successura. ꝙ qm fortuna nobis
in habenda prole contraria extitit. eligamus nob

uam illam p quā ad eē felicitatis gaudia intra
re. ⁊ delictoꝝ nrōꝝ uenīā habe possimus. Predicta
siquidē uxore mea assensum īm prebente. quod in
animo diu reuolueram pulam quibus potiꝰ denun
ciaui. Tradens animā ⁊ corpus meū in manus
dñe Rosane religiosissime ⁊ deodicate abbatisse
ecclē scē marie semp uirginis cenobio uidelicet mo
nachaꝝ deo deuote famulantiū. quod et ipa uidelicet
coniux mea sua sponte fecit. his itaq; promta uo
luntate pactis. dñm andreā archipbrm patrē
meū spiritalē. Cernī cuculle aduocatiū ipī monā
sterii. necnō ⁊ gaithim scē dnastasie subdiaco
nē Jadrensem notariū. ⁊ alios nobiles uiros quoꝝ
nōia subscripta sunt. uocare feci. In noticiā et
testimonio quoꝝ. uolo ⁊ stabilio ut omnia bo
na mea domoꝝ. vineaꝝ. agroꝝ. ⁊ omniū meaꝝ
rez mobiliuꝫ et immobiliuꝫ in quocūq; loco
sunt. ⁊ omnem ordinē domus mee ꝓuenit in po
testate ⁊ dnatione ꝓducti hui scī monasterii ⁊
beate marie uirginis. prēnestes que sunt in
S. nāli, que in aruiri. iii fuerūt.

Comes Iadrensis abbatisse. iii. carta. Iadre. comitis filii. i. car.
Genesi. bran. 12. 1. ca.

Sl. 1. Bogorodica sa Kristom.
Slika se nalazila nad ulaznim vratima stroge klauzure.
Nepoznat majstor XIII/XIV st.

Sl. 2. Krst opatice Čike. Potiče iz IX ili X stoljeća.

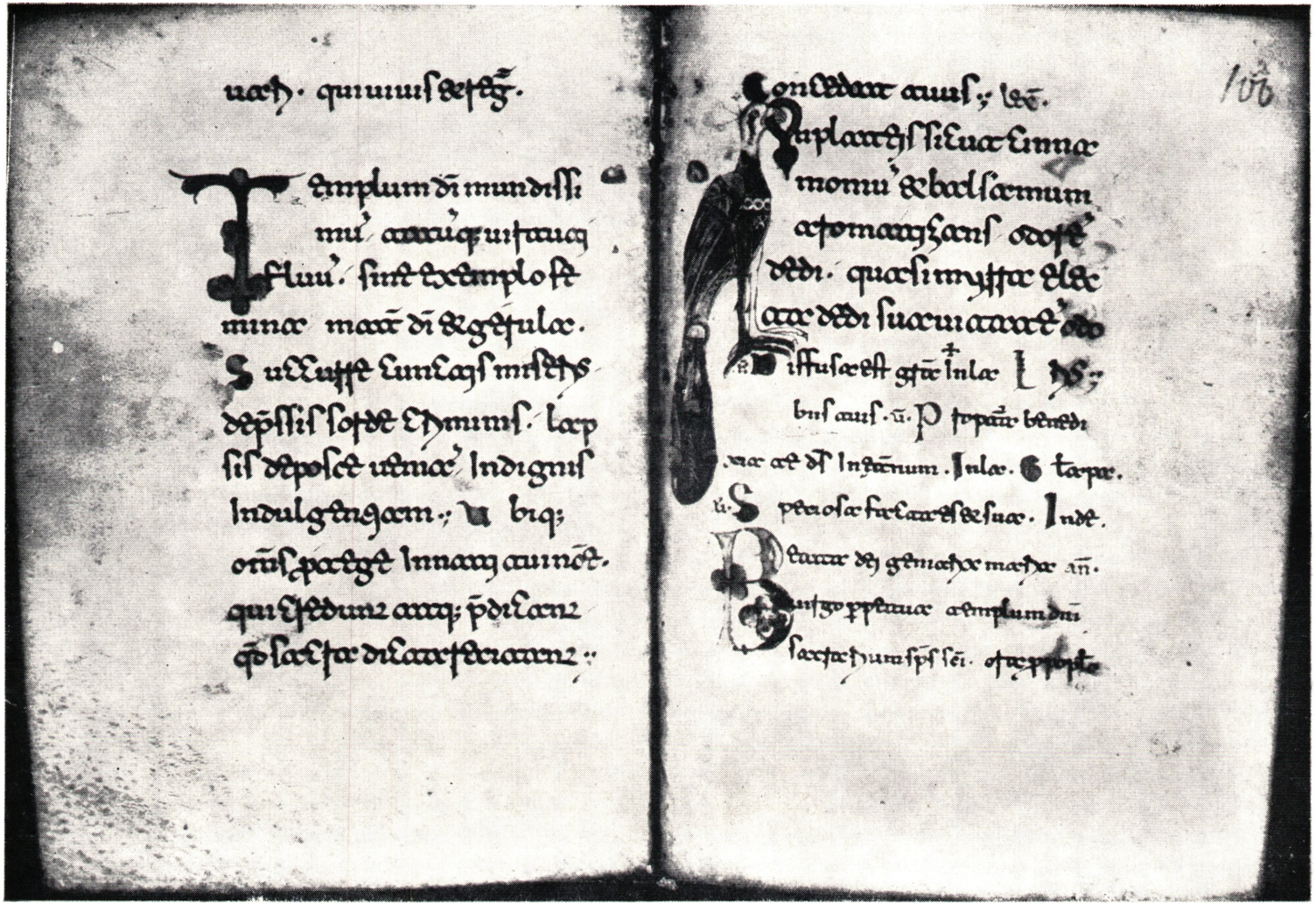

Sl. 3. Horae monasticae – opatice Čike iz druge polovine XII st.
Rukopis je izrađen i iluminiran u svetokrševanskom skriptorijumu u Zadru.
Sada se nalazi u Oxfordu, Bodleiana, Canon. Lit. 277.

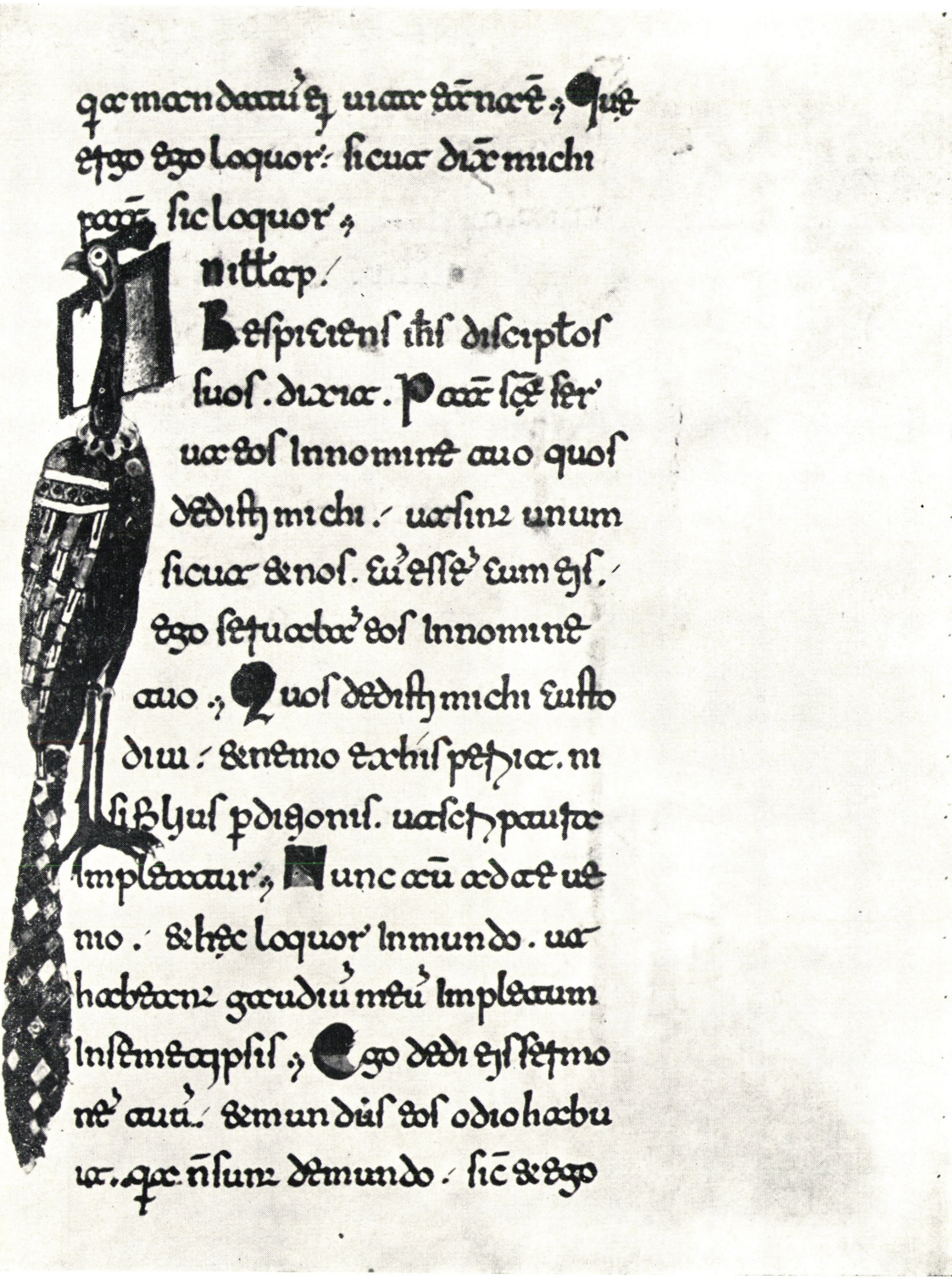

Sl. 4. Evangeliarium Većenegac.
Rukopis nastao c. 1096 u svetokrševanskom skriptorijumu.
Sada se nalazi u Oxfordu, Bodleiana, Canon. Bibl. Lat. 61.

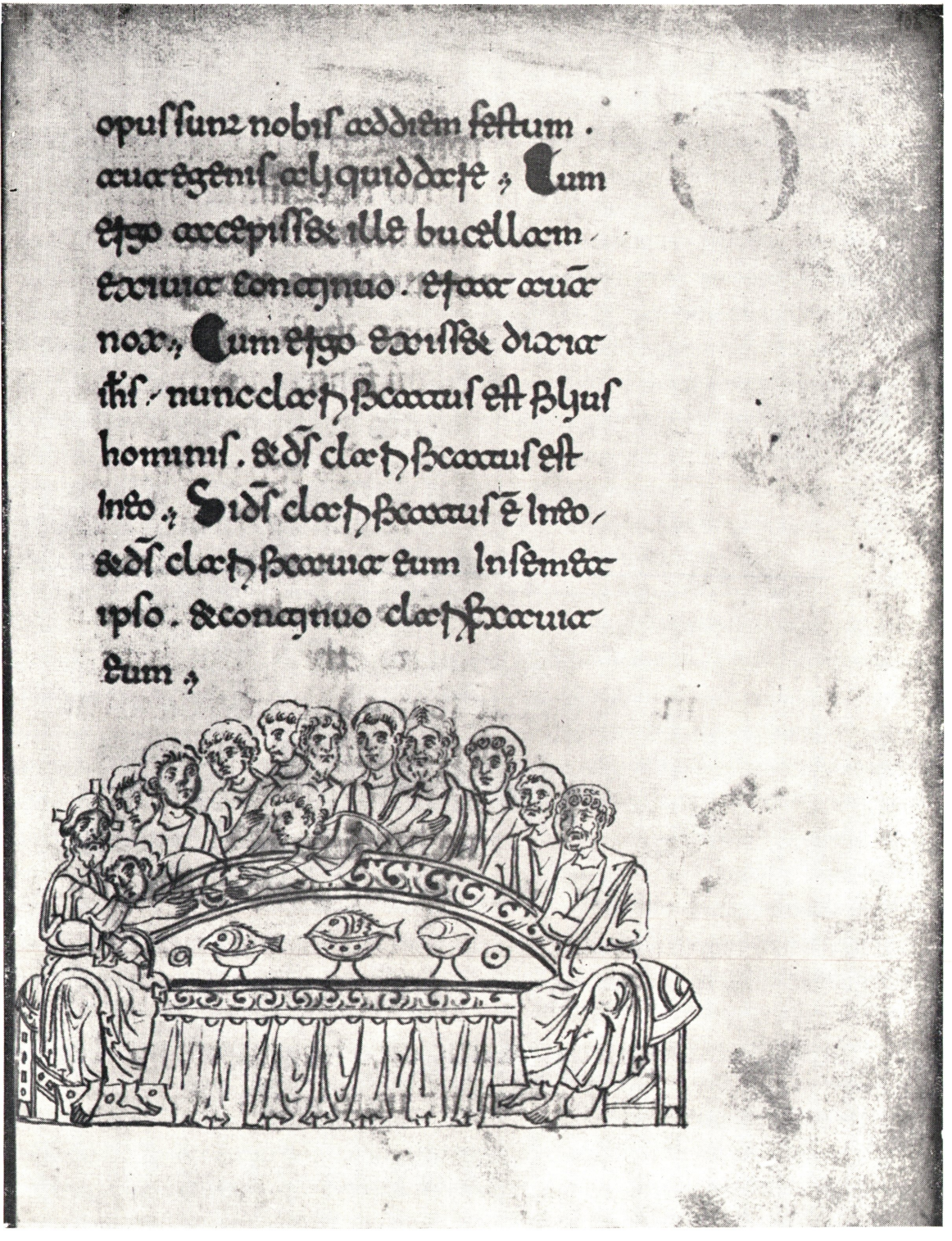

Sl. 5. Evangeliarium Večenegae.
Rukopis nastao c. 1096 u svetokrševanskom skriptorijumu.
Sada se nalazi u Oxfordu, Bodleiana, Canon. Bibl. Lat. 61.

Sl. 6. Epitaf opatice Većenege u kapitulu manastira sv. Marije (1110/1111 g.).

Sl. 7. Unutrašnjost manastira sv. Marije prije Drugog svjetskog rata.

Sl. 8. Bazilika sv. Marije u Zadru, prije Drugog svjetskog rata.

Sl. 9. Pročelje bazilike sv. Marije poslije razaranja u Drugom svjetskom ratu.

Sl. 10 a. Dio bazilike poslije razaranja u Drugom svjetskom ratu.

Sl. 10 b. Dio unutrašnjosti manastira poslije razaranja u Drugom svjetskom ratu.

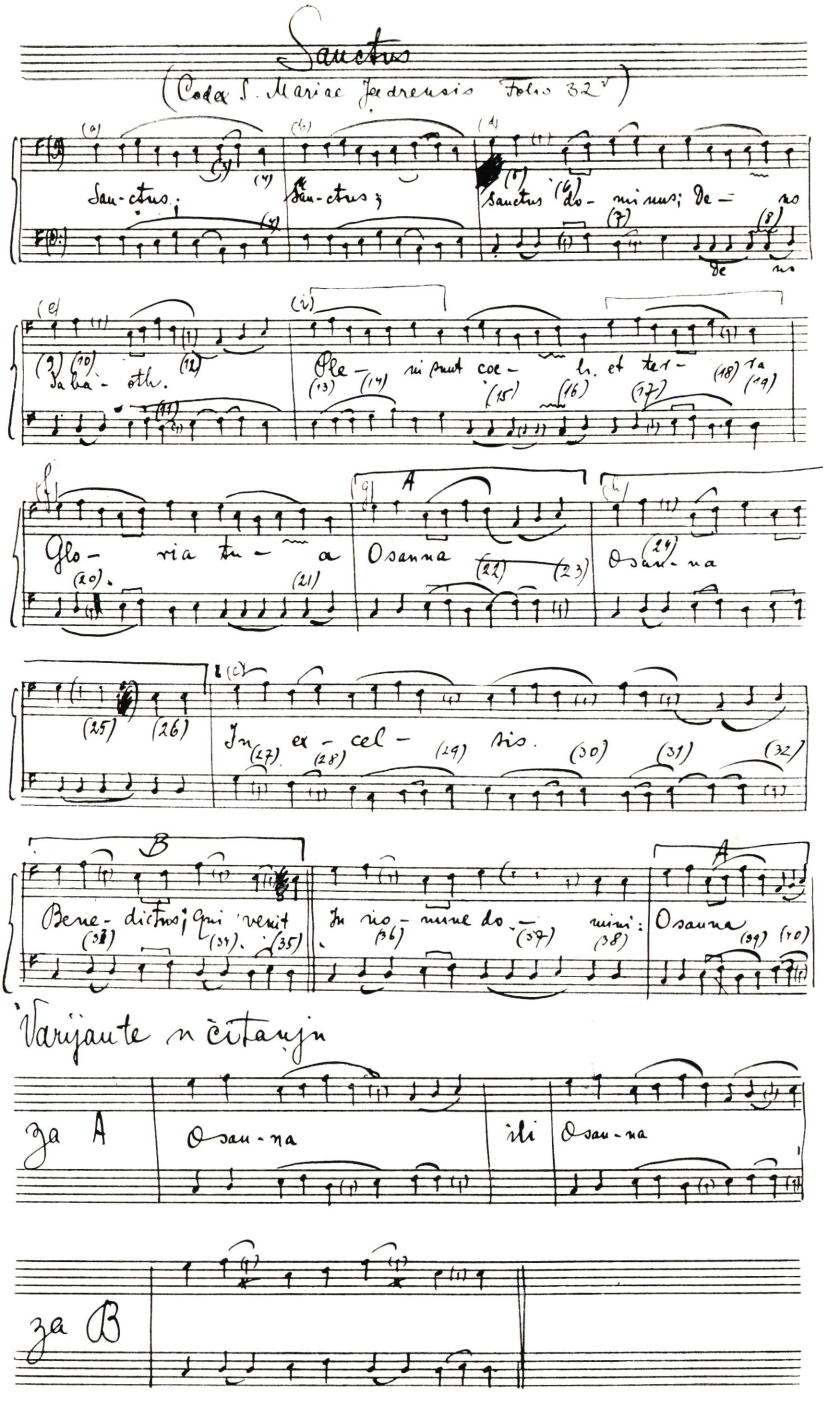

Sl. 11. Autograf transkripcije dra Božidara Širole uz faksimil posljednje stranice S. M. K.-a.

Snimci 1, 2, 9, 10 a, b i 12 (a, b, c) pripadaju Konzervatorskom zavodu u Splitu. Učinio ih je prof. Dumančić.

Snimci pod br. 7, 8 uzeti su iz djela arh. Ć. Ivekovića, Dalmatiens Architektur, Bd. IV/V.

Snimci 3–5 učinjeni su u Bodlejanskoj fotolaboratoriji.

Sl. 12. Natpis kralja Kolomana (1105 godine) na zvoniku uz baziliku sv. Marije

Knjižnica Hrvatske akademije
znanosti i umjetnosti
Zagreb

101-210